

Priručnik o ljudskim pravima i temeljnim slobodama pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama

Izdavač: OSCE-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR)
Al. Ujazdowskie 19
00-557 Warsaw
Poland
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2008

Ovaj dokument prvobitno je objavljen u suradnji OSCE-ovog Ureda za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) i Centra za demokratsku kontrolu oružanih snaga iz Ženeve (DCAF) 2008. godine, pod nazivom: 'Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel'. Ovaj prijevod pripremila je i objavila Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, uz dopuštenje ODIHR-a i DCAF-a.

ISBN 978-92-9235-319-3

Dizajn: Nona Reuter

Štampano u Bosni i Hercegovini

Priručnik o ljudskim pravima i
temeljnim slobodama pripadnika oružanih
snaga i uposlenika u oružanim snagama

Zahvale

Autori ovog Priručnika su: prof. Ian Leigh iz Centra za ljudska prava Univerziteta u Durhamu (Velika Britanija) i dr. Hans Born iz Centra za demokratsku kontrolu oružanih snaga u Ženevi (Švicarska), uz pomoć gospođe Cecilie Lazzarini (DCAF) i gospodina Iana Clementsa (Univerzitet u Durhamu).

ODIHR i DCAF žele zahvaliti vladama Njemačke i Rumunije, kao domaćinima okruglih stolova organiziranih pod nazivom: “Građanin u uniformi: zaštita ljudskih prava u oružanim snagama” i “Vojni sindikati i udruženja”. Također, žele zahvaliti i grupi eksperata, koja je angažirana na recenziji ranije verzije ovog Priručnika: pukovniku Brittu Brestrupu, zamjeniku komandanta na Norveškom koledžu državne odbrane; dr. Nataliyi Danilovoj, naučnoj suradnici u Centru za istraživanja u upravljanju, Odsjek za politiku, Univerzitet u Bristolu; gospođi Allison Gill, direktorici Ureda Human Rights Watcha u Moskvi; gospodinu Emmanuelu Jacobu, predsjedniku Evropskih vojnih udruženja (EUROMIL); prof. Michaelu Nooneu, profesoru prava na Američkom katoličkom univerzitetu u Vašingtonu, DC, bivšem glavnom tužiocu Američkih zrakoplovnih snaga; gospođi Paulyni Marrinan Quinn, SC, ombudsmanu Irskih odbrambenih snaga; kapetanu Katji Roeder, savjetnici u Udruženju federalnih oružanih snaga Njemačke; prof. Peteru Roweu, profesoru prava na Pravnom fakultetu u Lankesteru, Velika Britanija; prof. dr. Ruth Seifert, profesorici sociologije na Univerzitetu primijenjenih nauka u Regensburgu, Njemačka; gospodinu Irakli Sesiashviliu, direktoru Asocijacije za pravdu i slobodu, bivšem zamjeniku ombudsmana za vojna pitanja, Gruzija, kao i gospodinu Willem F. van Eekelenu, bivšem ministru odbrane Holandije, gospodinu Joseu Weertsu, šefu Odsjeka za naučno-istraživački rad Holandskog instituta veterana, i gospodinu Davidu Nowsworthyu, Megan Bastick i generalmajoru (u penziji) Guy de Haynin de Brieu (svi iz DCAF-a), na njihovim korisnim komentarima na prvobitne tekstove ovog Priručnika.

ODIHR i DCAF zahvaljuju se vladama Njemačke, Holandije i Austrije na njihovom finansijskom doprinosu izradi ovog Priručnika.

Sadržaj

Predgovor	11
Prvi dio	13
Poglavlje 1 Kako koristiti ovaj Priručnik	14
Poglavlje 2 Ljudska prava u oružanim snagama: pitanja od interesa	17
Poglavlje 3 Značaj ljudskih prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama	22
Drugi dio	25
Poglavlje 4 Obaveze OSCE-a	26
Poglavlje 5 Međunarodno humanitarno pravo	31
Poglavlje 6 Opći ustavni okvir	42
Poglavlje 7 Domaće zakonodavstvo	47
Treći dio	55
Poglavlje 8 Civilna i politička prava	56
Poglavlje 9 Vojni sindikati i udruženja	65
Poglavlje 10 Prigovor savjesti kod regrutacije i služenje vojnog roka	74
Poglavlje 11 Religija u oružanim snagama	87
Četvrti dio	99
Poglavlje 12 Nacionalne i jezičke manjine u oružanim snagama	100
Poglavlje 13 Žene u oružanim snagama	113
Poglavlje 14 Homoseksualci i lezbijke u oružanim snagama	129
Peti dio	143
Poglavlje 15 Djeca i oružane snage	144
Poglavlje 16 Sprečavanje zlostavljanja pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama	161
Poglavlje 17 Radni uvjeti	173
Poglavlje 18 Veterani	188
Šesti dio	203
Poglavlje 19 Obrazovanje u oblasti ljudskih prava	204
Poglavlje 20 Odgovornost komandanata i odgovornost pojedinca	209
Poglavlje 21 Disciplina i vojno pravosuđe	219
Poglavlje 22 Ombudsmeni	230
Aneks 1 Odabrane obaveze OSCE-a	245
Literatura i odabrani izvori na internetu	249

Skraćenice i akronimi

BVerfGE - Bundesverfassungsgericht/Njemački ustavni sud
CAP - Civil Air Patrol/Civilna zračna patrola (SAD)
CPD - Convention on the Rights of the Child/Konvencija o pravima djeteta
CEDAW - Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women/
Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
CF - Kanadske snage
CSFM - Conseil Supérieur de la Fonction Militaire/Visoko vojno vijeće, Francuska
DACOWITS - Defence Department Advisory Committee on Women in the Services/
Savjetodavni odbor Ministarstva odbrane za pitanja žena u vojnoj službi (SAD)
DCAF - Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga, Ženeva
MO - Ministarstvo odbrane (SAD)
EZ - Evropska zajednica
ECHR - European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental
Freedoms/Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda
EEZ - Evropska ekonomska zajednica
ESP - European Social Charter/Evropska socijalna povelja
EU - Evropska unija
EUROMIL - European Organisation of Military Associations/Evropska organizacija vojnih
udruženja
FBI - Federal Bureau of Investigation/Federalni biro za istrage (SAD)
HC - Dokumenti Donjeg doma (UK)
HPAT - Homosexual Policy Assessment Team of the UK Armed Forces/Tim Oružanih
snaga UK za ocjenu politike o homoseksualcima
ICCPR - International Covenant on Civil and Political Rights/Međunarodni sporazum o
građanskim i političkim pravima
ICERD - International Convention on the Elimination of All Forms of Racial
Discrimination/Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije
ICESCR - International Covenant on Social, Economic and Cultural Rights/Međunarodni
sporazum o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima
IGK - Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht/generalni inspektor oružanih snaga, Holandija
ILO - International Labour Organization/Međunarodna organizacija rada
IOM - International Organization for Migration/Međunarodna organizacija za migracije
KMFRC - Kingston Military Family Resource Centre/Vojni centar za porodične resurse u
Kingstonu (Kanada)
LUVA - Luchtmacht Vrouwenafdeling/Dobrovoljne snage pripadnica ženskog spola u
Holandskom vojnom zrakoplovstvu
MARVA - Marine Vrouwenafdeling/Dobrovoljne snage pripadnica ženskog spola u
Kraljevskom mornaričkom korpusu Holandije
MILVA - Militaire Vrouwenafdeling /Dobrovoljne snage pripadnica ženskog spola u vojsci
Holandije
NATO - North Atlantic Treaty Organization/Organizacija sjevernoatlantskog pakta
NCO - podoficir
NVO - nevladina organizacija
ODIHR - OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights/Ured OSCE-a za
demokratske institucije i ljudska prava
OSCE - Organization for Security and Co-operation in Europe/Organizacija za sigurnost i
suradnju u Evropi
PRISMA - Project for Resettlement and Retraining (Serbia)
PTSD - posttraumatski stresni poremećaj
QC - Queen's counsel/savjetnik kraljice

SAMO - Swedish Association of Military Officers/Švedsko udruženje vojnih oficira
SPARS - United States Coast Guard Women's Reserve/Rezervni sastav pripadnica ženskog spola Obalne straže SAD-a
UDHR - Universal Declaration of Human Rights/Opća deklaracija o ljudskim pravima
UN – Ujedinjeni narodi
UNDP - United Nations Development Programme/Razvojni program Ujedinjenih naroda
UNICEF - United Nations Children's Fund/ UN-ov Fond za razvoj djece
VA - United States Department of Veterans' Affairs/Ministarstvo za pitanja veterana SAD-a
WAC - Women's Army Corps/Vojni korpus pripadnica ženskog spola (SAD)
WAVES - Women Accepted for Volunteer Emergency Service/Dobrovoljna služba za krizna stanja pripadnica ženskog spola (SAD)

Predgovor

Oružane snage su integralni dio demokratske države i društva. Izvršavanjem svojih obaveza u službi odbrane i nacionalne sigurnosti, oružane snage imaju ključnu ulogu u kreiranju okruženja sigurnosti, koje nam omogućava uživanje neotuđivih prava i sloboda, na koja svi imamo pravo kao ljudska bića. Pripadnici oružanih snaga, i svi oni koji su angažirani u njima, dužni su poštivati ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo u obavljanju svojih dužnosti. Međutim, samo ako su njihova prava garantirana unutar njihovih vlastitih institucija, oružane snage mogu poštivati ova prava u obavljanju svojih zadataka, kako u kasarnama, tako i tokom vojnih operacija.

Veliki broj država morao je prilagoditi svoje vojne strukture, kako bi mogle odgovoriti na sve brže promjene u sigurnosnom okruženju. Znan broj država članica OSCE-a transformirao je svoje vojne snage, tako da se one sada sve više zasnivaju na profesionalnim snagama, regrutiranim na dobrovoljnoj bazi, za razliku od ranijeg sistema regrutiranja. Uloga i zadaci vojnih snaga također su se promijenili, nakon što je sve veći broj država članica uključen u međunarodne mirovne i humanitarne misije. Pored toga, sve više se realizira potreba za učesćem država članica u osiguravanju demokratske kontrole nad njihovim oružanim snagama i revizijom vojnih struktura, radi ispunjavanja njihovih međunarodnih obaveza u pogledu poštivanja ljudskih prava.

Ove promjene odražavaju prihvatanje da, kao "građani u uniformi", pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama - bez obzira da li su profesionalni vojnici, žene ili regruti - imaju pravo na uživanje istih ljudskih prava i temeljnih sloboda kao i svi drugi građani. Naime, kamen temeljac svih međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima, koji su obavezne poštivati države članice OSCE-a, je da sva ljudska bića, bez obzira na svoju profesiju ili položaj u društvu, imaju pravo na svoja neotuđiva prava i slobode.

Projekt ODIHR-a i DCAF-a za izradu ovog Priručnika o ljudskim pravima i temeljnim slobodama pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama inspiriran je OSCE-ovim Kodeksom ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti. Ovim dokumentom, koji je usvojilo 56 država članica 1994. godine, zahtijeva se da države "u svoje zakone i druge dokumente uvrste prava i obaveze pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama" i da "omoguće da pripadnici oružanih snaga i uposlenici u vojnim, neformalnim i sigurnosnim snagama mogu uživati i provoditi svoja ljudska prava i temeljne slobode." Ovim dokumentom također se traži od država članica da "osiguraju odgovarajuće zakonske i administrativne procedure za zaštitu ovih prava svih svojih pripadnika i uposlenika u ovim strukturama."

OSCE, kao najveća organizacija regionalne sigurnosti, ima jedinstvenu poziciju za rješavanje pitanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga. U našem sveobuhvatnom pristupu sigurnosti, zaštita i promoviranje ljudskih prava i temeljnih sloboda predstavlja integralni preduvjet regionalne stabilnosti i sigurnosti.

DCAF ima dokazano iskustvo u naučnom istraživanju, analitičkom i savjetodavnom radu i operativnoj podršci u oblasti promoviranja demokratskog upravljanja sektorom sigurnosti. DCAF pruža usluge savjetovanja, obuke i podrške vladama i parlamentima širom svijeta, kao i Ujedinjenim narodima, OSCE-u, Evropskoj uniji, Vijeću Evrope, NATO-u i Ekonomskoj zajednici zapadnoafričkih država.

Ovaj Priručnik predstavlja pregled zakonske regulative, politika rada i mehanizama za osiguravanje zaštite i provedbe ljudskih prava i temeljnih sloboda pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. Polazeći od činjenice da ne postoji jedinstveni model koji se može primijeniti na svaku pojedinu državu, u Priručniku su dati primjeri koji su se pokazali uspješnim širom regije obuhvaćene primjenom prakse OSCE-a. Priručnik također sadrži i preporuke državama članicama u pogledu mjera koje je potrebno poduzeti, kako bi se osiguralo da politike rada i prakse budu u potpunosti usuglašene sa međunarodnim standardima o ljudskim pravima i OSCE-ovim obavezama poštivanja ljudske dimenzije tih prava.

Priručnik je namijenjen svim osobama čija je uloga promoviranje, zaštita i provedba ljudskih prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, kao što su parlamentarci, vladini dužnosnici, politički akteri, vojno osoblje, sudije, udruženja profesionalnih vojnika i nevladine organizacije. Nadamo se da će ova publikacija biti dodatni poticaj svim zainteresiranim stranama za poduzimanje neophodnih mjera, kako bi se omogućilo da svi pripadnici oba spola, kao građani, u potpunosti uživaju svoja prava.

Ambasador Christian Strohal
Direktor
ODIHR, Varšava

Ambasador Theodor H. Winkler
Direktor
DCAF, Ženeva

Prvi dio

Poglavlje 1

Kako koristiti Priručnik

Ovaj Priručnik podijeljen je u šest dijelova, od kojih svaki sadrži nekoliko poglavlja. Priručnik se može koristiti na različite načine, ovisno o očekivanju pojedinih čitalaca. Logično je da Priručnik, pročitano u cijelosti, daje najsveobuhvatnije razumijevanje ljudskih prava (uključujući i njihovu primjenu) pripadnika oružanih snaga. Međutim, čitaoci mogu odabrati da se usredsrijede samo na one dijelove ili poglavlja koja su za njih od posebnog interesa. Onim čitaocima, koje zanima praksa usmjerena na kreiranje politika rada i preporuke, savjetuje se da se usredsrijede na uokvireni tekst i preporuke uz svako poglavlje.

Cijeli Priručnik sadrži izdvojene uokvirene tekstove, koji sadrže činjenice i brojke koje pojašnjavaju ili ilustriraju kompleksna pitanja, data u glavnom tekstu, tako što su navedeni primjeri različitih politika rada, zakona i procedura iz država članica OSCE-a, ili relevantne informacije međunarodnih organizacija, kao što su, naprimjer, sam OSCE, Vijeće Evrope, Ujedinjeni narodi ili Evropska unija. Osim toga, većina poglavlja obuhvata i dio pod nazivom: "Najbolja iskustva iz prakse i preporuke", gdje se mogu naći informacije o načinu na koji se može unaprijediti poštivanje ljudskih prava u kasarnama.

U **prvom dijelu** dat je prikaz opsega Priručnika i objašnjena relevantnost ljudskih prava za pripadnike oružanih snaga. Glavna pitanja navedena u ovom dijelu su:

- Koji značaj ima poštivanje ljudskih prava u oružanim snagama?
- Šta znači koncept "građanina u uniformi" i kako on može doprinijeti integraciji ljudskih prava u vojne strukture?
- Na koji način su prikupljene i analizirane informacije na ovu temu prije nego što su predstavljene u ovom Priručniku?

U **drugom dijelu** dat je regulatorni okvir, norme i standardi ljudskih prava u oružanim snagama. On daje pravni okvir, na državnom i međunarodnom nivou, za zaštitu ljudskih prava od strane pripadnika oružanih snaga. Glavna pitanja iz ovog dijela su:

- Koje su relevantne obaveze OSCE-a? Kakav značaj ima OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopolitičkim aspektima sigurnosti?
- Gdje se mogu naći međunarodne norme i standardi o ljudskim pravima u oružanim snagama? Kakva zaštita i garancije postoje na međunarodnom nivou?
- Zbog čega je potrebno donijeti zakone o ljudskim pravima u oružanim snagama na domaćem nivou? Koja pitanja treba uvrstiti u domaće zakonodavstvo?
- Koje su dopustive osnove restrikcije uživanja ljudskih prava od strane pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama? Kod zaštite i provedbe kojih ljudskih prava nema restrikcije?
- Kako parlamenti mogu doprinijeti osiguravanju poštivanja ljudskih prava u kasarnama?

Treći dio bavi se građanskim i političkim pravima pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. Politička prava posebno se odnose na ona prava kojima se dopušta učestvovanje u javnim poslovima. Glavna pitanja iz ovog dijela su:

- Koji su relevantni međunarodni sporazumi i instrumenti kojima se proklamira i garantira puno uživanje građanskih i političkih prava?

- Koji su opravdani razlozi za ograničavanje uživanja građanskih i političkih prava od strane pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama?
- Na koji se način, u raznim državama članicama OSCE-a, vrši pomirenje političke neutralnosti oružanih snaga s uživanjem političkih prava (naprimjer, pravom na stranačku pripadnost, slobodom izražavanja i pravom kandidiranja na političku dužnost)?
- Koje pristupe imaju različite države članice OSCE-a u odnosu na slobodu okupljanja i pravom na pridruživanje vojnim sindikatima i udruženjima?
- Na koji su način kodificirani pravo na prigovor savjesti i civilno služenje vojnog roka u međunarodnim sporazumima i instrumentima, kao i u ustavnom i domaćem zakonodavstvu? Koje su garancije ovih prava u praksi?
- Na koji način može pravo na vjersku slobodu (uključujući i prava na nošenje vjerom propisane odjeće ili pokrivala za glavu, kao i prisustvo vjerskim obredima) biti integrirano u vojne strukture? Koje relevantne međunarodne instrumente, i koje primjere dobrih iskustava iz prakse, možemo naći u državama regije koju pokriva OSCE?

U **četvrtom dijelu** govori se o jednakosti, nediskriminaciji, i jednakim mogućnostima za sve u oružanim snagama. Kako prihvatanje uživanja ljudskih prava na ravnopravnoj osnovi ne podrazumijeva i istovjetno postupanje u svakom slučaju, u ovom dijelu se razmatra i *de jure* i *de facto* ravnopravnost u oružanim snagama. Posebno se razmatraju pitanja u pogledu nacionalnih manjina, spolne pripadnosti i seksualne orijentacije. Glavna pitanja u ovom dijelu su:

- Kojim se međunarodnim sporazumima i instrumentima štite jednake mogućnosti svih pripadnika oružanih snaga? Koji su primjeri najboljih iskustava iz prakse efikasne provedbe principa jednakopravnosti u oružanim snagama?
- Kako mogu oružane snage i vojska kao institucija preuzeti "upravljanje različitostima" kao pristup jednakopravnosti?
- Kako se diskriminatorno postupanje može staviti izvan zakona u kasarnama? Na koji se način može spriječiti uznemiravanje?
- Koji su pristupi principu jednakih mogućnosti za sve u oružanim snagama prisutni u raznim državama u regiji koju pokriva OSCE?

U **petom dijelu** govori se o posebnim aspektima vojnog života, uključujući regrutiranje i odabir maloljetnih pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, ispravno postupanje s pripadnicima oružanih snaga i uposlenicima u oružanim snagama, kao i radne i životne standarde i uvjete. Glavna pitanja u ovom dijelu su:

- Kakvu materijalnu i proceduralnu zaštitu imaju države članice OSCE-a kako bi osigurale ljudska prava maloljetnika-pripadnika oružanih snaga? Koje su ispravne politike djelovanja prema vojnim školama i vojnoj obuci u srednjim školama općeg obrazovanja?
- Koje su beneficije, i kakva politika djelovanja prema veteranima postoji u raznim državama članicama OSCE-a?
- Koji su uzroci institucionaliziranog nasilničkog postupanja i maltretiranja pripadnika oružanih snaga, naročito onih koji su na odsluženju redovnog vojnog roka? Na koji se način ovakva vrsta postupanja može spriječiti i adekvatno riješiti?
- Koji su pristupi radnom vremenu i uvjetima rada u regiji koju pokriva OSCE?

Na kraju, **šesti dio** pokriva bitnu oblast promoviranja i zaštite ljudskih prava u kasarnama. On obuhvata obrazovanje o ljudskim pravima, odgovornost komandanata za odgovorno ponašanje vojnika kao pojedinca, kao i vojno pravosuđe i institucije ombudsmana. Glavna pitanja u ovom dijelu su:

- Kako može obuka u oblasti ljudskih prava doprinijeti izgradnji svijesti i profesionalnoj kulturi unutar oružanih snaga kojom se poštuju ljudska prava?
- Zašto i kako mogu komandanti biti prva linija odbrane protiv zloupotrebe ljudskih prava u kasarnama? Zašto i kako pripadnici oružanih snaga, kao pojedinci, trebaju biti odgovorni za svoje ponašanje i kako ovo može doprinijeti poštivanju ljudskih prava?
- Koji su ispravni pristupi pravičnom i neovisnom sistemu vojnog pravosuđa u državama u regiji koju pokriva OSCE?
- Koji su različiti pristupi na raspolaganju za uspostavu institucije ombudsmana u regiji koju pokriva OSCE?

Poglavlje 2

Ljudska prava u oružanim snagama: djelokrug i pitanja od interesa

Ciljevi

Priručnik o ljudskim pravima i temeljnim slobodama pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama usredsređuje se na ljudska prava i temeljne slobode koje uživaju pripadnici oružanih snaga.¹ Priručnik nema za cilj postavljanje novih standarda; u njemu se, umjesto toga, nastoji dati doprinos efikasnoj provedbi postojećih standarda, kroz predstavljanje određenog broja modela, ili najboljih iskustava iz prakse unutar država u regiji koju pokriva OSCE, koje pokazuju kako vojne strukture mogu uspješno integrirati ljudska prava i temeljne slobode. U isto vrijeme, uzeta su u obzir neophodna ograničenja ljudskih prava i temeljnih sloboda pripadnika i uposlenika u oružanim snagama, imajući na umu zahtjeve koje postavlja vojni život i nacionalna sigurnost. Priznajući da ne postoji jedan jedinstveni model koji se može primijeniti i da specifičnosti pojedinog modela uvijek utječu na pristup određene države, ovaj Priručnik predstavlja vodič za države članice OSCE-a, tako što unapređuje modele koji su se pokazali uspješnim u raznim državama.

Pristup: građani u uniformi

Polazište u pristupu koji ima ovaj Priručnik je OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti (vidi poglavlje 4, Obaveze OSCE-a). Kodeks ponašanja poziva se, u više navrata, na prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, od čega je najvažnije ono u stavu 32:

Stavak 32. Svaka država članica osigurat će da pripadnici oružanih snaga i uposlenici u vojnim, neformalnim i snagama sigurnosti, mogu uživati i provoditi svoja ljudska prava i temeljne slobode, koja se odražavaju u dokumentima [O]SCE-a i međunarodnom pravu i koja su u suglasnosti sa relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama i zahtjevima službe.

U ovom stavu naglašen je koncept po kojem pripadnici oružanih snaga imaju pravo na uživanje svojih ljudskih prava i temeljnih sloboda koja podliježu ograničenjima i obavezama vojne službe, kao što je propisano zakonima i/ili ustavom određene države. Druge odredbe Kodeksa ponašanja odnose se na ljudska prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, a posebno na ljudska prava u kontekstu političke neutralnosti oružanih snaga (stav 23); regrutiranje i poziv osoba u slučaju izvanrednih situacija (stav 27); prava i dužnosti, kao i oslobođenje ili civilno služenje vojnog roka (stav 28); i obavezu država da osiguraju odgovarajuće zakonske i administrativne procedure, kako bi zaštitile prava vojnih pripadnika (paragraf 33).²

¹ U ovom se Priručniku termini *vojnici*, *pripadnici oružanih snaga* i *uposlenici u oružanim snagama* koriste naizmjenično. Cilj nije napraviti razliku između pripadnika oružanih snaga koji imaju različite činove i uposlenika na različitim dužnostima, izuzev kada to nije posebno naglašeno. Osim toga, iz praktičnih razloga, izrazi pripadnik ili pripadnici, označava podjednako muškarce i žene, osim kada nije drugačije istaknuto.

² OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti dostupan je na: <http://www.osce.org/documents/sg/1994/12/702_en.pdf>. Za detaljan komentar Kodeksa ponašanja vidi: Victor-Yves Ghébal and Alexander Lambert, *The OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security: Anatomy and Implementation* (Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2005).

Pristup koji je ugrađen u Kodeks ponašanja može se sažeti kao “građanin u uniformi” pristup, po kojem pripadnici oružanih snaga zadržavaju svoja ljudska prava i temeljne slobode, s tim što ona podliježu određenim ograničenjima i obavezama koje nameće vojna služba. Iako su države članice OSCE-a suglasne s time da pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama imaju pravo na uživanje općih ljudskih prava, poimanje koncepta građanina u uniformi može varirati od jedne države do druge, ovisno o specifičnosti njene historije, vojnoj kulturi, mogućoj nedavnoj tranziciji iz autoritarnog režima u demokratski, kao i o iskustvima izazvanim ratom ili sukobima.³ Iz tih razloga, ne postoji jedan jedini model zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. Prema tome, naglasak u ovom Priručniku stavlja se na iznošenje različitih modela i najboljih iskustava iz prakse na koje nailazimo u državama članicama o tome kako su oružane snage uspješno provele zaštitu ljudskih prava.

Opseg

Ljudska prava

U ovom Priručniku, ljudska prava svrstana su u četiri grupe: (1) civilna i politička prava; (2) prava u odnosu na jednake mogućnosti i nediskriminaciju u oružanim snagama; (3) prava u odnosu na vojni život; i (4) proceduralna prava u vezi s primjenom i osiguravanjem ljudskih prava u kasarnama. Iako su ova prava detaljnije izložena u poglavlju 5, o njima se govori u svakom poglavlju u odnosu na pitanja od interesa, relevantna prava, politike djelovanja i specifične preporuke o tome kako osigurati poštivanje ljudskih prava. Svako poglavlje, također, ima nekoliko dijelova teksta u okvirima koji daju ilustraciju zakona, politika djelovanja i iskustava iz prakse koje možemo naći u državama članicama.

Ovaj Priručnik posebno se usredsređuje na unutarnje aspekte ljudskih prava i temeljnih sloboda pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. On ne obuhvata vanjske aspekte, koji se ovdje shvataju kao poštivanje ljudskih prava od strane pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama prilikom izvođenja njihovih vojnih operacija. Prema tome, utjecaj koji ima ponašanje pripadnika oružanih snaga na civile ne spada u tematiku ovog Priručnika.

Oružane snage

Iako se OSCE-ov Kodeks ponašanja u svojim odredbama poziva na “vojne, neformalne snage i snage sigurnosti” (naprimjer, u paragrafu 32), ovaj Priručnik usredsređuje se na pripadnike oružanih snaga. Razlog za to nalazi se i u činjenici što se “vojne, neformalne snage i snage sigurnosti” mogu lako protumačiti kao one koje obuhvataju sve elemente oblasti sigurnosti jedne države, uključivši vojsku, policiju, graničnu policiju, neformalne snage, privatne i vojne kompanije, službe interne sigurnosti, kao i strane i vojne obavještajne službe. Kako ove službe imaju veoma različite mandate, različite operativne procedure i različite zakonske režime, ovaj Priručnik usredsređuje se samo na razmatranje oružanih snaga u ograničenom značenju.

Iako pojedinci ne gube svoja ljudska prava stupanjem u oružane snage, države mogu ograničiti njihovo uživanje zbog zahtjeva koje postavljaju specifičnosti vojnog života. Specifičnosti vojnog života, kojima se opravdavaju restrikcije na uživanje ljudskih prava u kasarnama, vrlo često se odnose na očuvanje reda i discipline u vojsci; uspostavu političke neutralnosti oružanih snaga; održavanje operativne efikasnosti; zaštitu povjerljivih informacija; poštivanje naredbi; i održavanje hijerarhijske strukture vojne organizacije. Kako i u kojoj mjeri, ako uopće, ove karakteristike opravdavaju restrikcije na uživanje ljudskih prava, predstavlja jedno od glavnih pitanja o kojem se raspravlja kroz cijeli ovaj Priručnik.

³ Peter Rowe, na konferenciji prezentiran rad pod nazivom: “Građanin u uniformi: zaštita ljudskih prava u oružanim snagama”, koju su zajednički organizirali DCAF, ODIHR, Njemačko ministarstvo odbrane, Berlin, 7.-8. septembar 2006. godine.

Pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama

Pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama nisu homogena grupa, jer postoji veliki broj potkategorija, kao naprimjer, regruti, dobrovoljci, pripadnici u raznim rodovima oružanih snaga (mornarici, zrakoplovstvu, vojnoj policiji i specijalnim jedinicama), kao i različiti činovi, od najnižih do najviših vojnih činova. Ovaj Priručnik zasniva se na stanovištu da su ljudska prava inherentan dio ljudskog bića i da pripadnost određenoj kategoriji u vojsci ne treba utjecati na uživanje ljudskih prava.

Posebno se koncept građana u uniformi ne može odnositi samo na vojnike na odsluženju vojnog roka. Regruti nose oružje kao dio obavezne vojne službe, dok profesionalni vojnici dobrovoljno stupaju u oružane snage. Sama činjenica dobrovoljnog pridruživanja oružanim snagama ne rezultira odricanjem od ljudskih prava, kao što je i potvrdio Evropski sud za ljudska prava 1999. godine.⁴ Međutim, ponekad su potrebne posebne garancije, kako bi se zaštitile određene grupe unutar oružanih snaga, naprimjer, vojnici ispod 18 godina starosti. S druge strane, viši oficiri nalaze se na položaju s izraženim stepenom moći, tako da je neophodno ograničiti njihovu slobodu izražavanja nasuprot podređenih, zaštititi, naprimjer, podređene od neželjene vjerske pažnje (prozelitizma, naprimjer) od strane nadređenih.⁵

Situacije u vrijeme mira: osiguravanje prava u kasarnama

U ovom Priručniku riječ je samo o situacijama u vrijeme mira. Iz tih razloga, oružane snage raspoređene izvan zemlje, poput mirovnih snaga, ili kod kuće u vrijeme krize ili u izvanrednim situacijama, ne spadaju u njegov sastav.

Metodologija rada

Izučavanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama u raznim državama predstavlja značajan izazov. Kao prvo, to nije tema koja je šire istražena, i postoji samo mali broj publikacija koje ukazuju dovoljno pažnje ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama u kasarnama. I pored nekoliko izvrsnih studija o konkretnim pravnim sistemima i specifičnim aspektima u vezi s ovim pitanjem, još uvijek nema dovoljno sveobuhvatnih studija koje bi dale usporedne podatke i analizu iskustava iz prakse u pojedinim državama.⁶ Još jedan izazov predstavlja i jaz između zakonskih odredbi i stvarnosti. Norme i standardi, koji su uvršteni u ustave i zakone, ne poštuju se uvijek u stvarnom životu. Autori ovog Priručnika upravo su, iz tih razloga, usvojili strategiju istraživanja, koja je obuhvatala korake koje iznosimo u tekstu koji slijedi.

1. Upitnik ODIHR-a i DCAF-a

S obzirom na nedostatak usporednih podataka na ovu temu, posebno u vezi sa politikama djelovanja i iskustvima iz prakse, osmišljen je jedan upitnik, kako bi se bolje razmotrilo pitanje ljudskih prava.⁷ U uokvirenom tekstu 2.1 dato je više detalja o ovom upitniku,

⁴ Peter Rowe, *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* (Utjecaj pravnih odredbi o ljudskim pravima na oružane snage) (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), str. 9-23; Lustig-Prean and Beckett v. United Kingdom, Evropski sud za ljudska prava, 27. septembar 1999. godine, European Human Rights Reports, svezak 29, 2000., str. 548.

⁵ *Larissis and others v. Greece*, Evropski sud za ljudska prava, 24. februar 1998. godine, European Human Rights Reports, sv. 27, 1999., str. 329; Ian Leigh, "Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel: The European Court of Human Rights", ("Ljudska prava i temeljne slobode pripadnika i uposlenika u oružanim snagama: Evropski sud za ljudska prava") DCAF Working Paper No. 165, 2005, str. 4.

⁶ Vidi, naprimjer, Rowe, op. cit., bilješka 4; Georg Nolte (ed.), *European Military Law Systems* (Berlin: De Gruyter Recht, 2003); M. Sassoli and A. McChesney, *Conscripts' rights and military justice training manual* (Chisinau: Centre for Recruits' and Servicemen's Rights Protection of the Republic of Moldova, 2002); Ghébali and Lambert, op. cit., bilješka 2.

⁷ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a dostupan je online na: <http://www.dcaf.ch/odihr/_index.cfm>.

koji je rezultirao cijelim nizom podataka o zakonima, procedurama i iskustvima iz prakse u državama članicama OSCE-a. Na njih se poziva u osnovnom tekstu i u uokvirenim dijelovima, koji su ilustrativno prezentirani kroz cijeli Priručnik.

2.1

Upitnik ODIHR-a i DCAF-a o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama u državama članicama OSCE-a

U okviru projekta Ljudska prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, poduzeta je i prateća studija o razmjeni informacija 2004. o OSCE-ovom Kodeksu ponašanja u vezi sa vojnopoličkim aspektima sigurnosti. Zbog velikih razlika u kvalitetu i prirodi dostupnih informacija, bilo je neophodno izraditi detaljan upitnik, kako bi se dobili podaci o zakonima, politikama djelovanja i iskustvima iz prakse u vezi sa ljudskim pravima oružanih snaga u državama u regiji koju pokriva OSCE. Primjerci verzije upitnika i na engleskom i na ruskom jeziku, koji je obuhvatao 85 pitanja, podijeljeni su u stalnim misijama u državama članicama OSCE-a krajem 2005. godine. Ovaj upitnik dostupan je na: www.dcaf.ch.

1. Opširni odgovori dobiveni su iz sljedećih država:

Austrije, Azerbejdžana, Bjelorusije, Belgije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Kanade, Češke Republike, Danske, Estonije, Finske, Francuske, Gruzije, Hrvatske, Irske, Latvije, Litvanije, Luksemburga, Malte, Norveške, Njemačke, Poljske, Portugala, Ruske Federacije, SAD-a, Slovačke, Slovenije, Srbije i Crne Gore⁸, Španije, Švedske, Švicarske, Tadžikistana, Turske, Ukrajine i Ujedinjenog Kraljevstva.

2. Note verbale primljene su od:

Lihtenštajna (koji nema redovne oružane snage), Tadžikistana i Svete Stolice (bez redovnih oružanih snaga).

3. Na upitnik nisu odgovorile sljedeće države:

Albanija, Andora (bez redovnih oružanih snaga), Armenija, Kipar, Grčka, Island (bez redovnih oružanih snaga), Italija, Kazahstan, Kirgistan, Mađarska, bivša Jugoslavenska Republika Makedonija, Moldavija, Monako (dvorska straža sa ceremonijalnom funkcijom), Holandija, Rumunija, San Marino (bez redovnih oružanih snaga), Turkmenistan i Uzbekistan.

Iz teksta pod 2.1 može se zaključiti da nemaju sve države članice OSCE-a redovne oružane snage. Iako neke države, koje imaju redovne oružane snage, nisu odgovorile na upitnik, ipak je, u nekim slučajevima, bilo moguće djelomično opisati njihova iskustva iz prakse i politike djelovanja u pogledu ljudskih prava, koristeći informacije koje su dobivene iz javnih izvora, od nevladinih organizacija, medija i obrazovnih institucija.

2. Okrugli stolovi u organizaciji ODIHR-a i DCAF-a

Radi prikupljanja informacija o iskustvima iz prakse i politikama djelovanja, ODIHR i DCAF su, u suradnji sa vladama država članica OSCE-a, održali dva okrugla stola, na kojima se govorilo o odabranim pitanjima. Prvi, u septembru 2006. godine, bio je pod nazivom: "Građanin u uniformi: zaštita ljudskih prava u oružanim snagama" i organiziran je u suradnji sa Ministarstvom odbrane Njemačke, a drugi, u oktobru 2006. godine, pod nazivom: "Vojni sindikati i udruženja", u suradnji sa Ministarstvom odbrane Rumunije i Evropskom organizacijom vojnih udruženja (EUROMIL). Ovi okrugli stolovi dali su značajan doprinos izradi Priručnika i informiranoj debati, koja je vođena o relevantnim pitanjima između predstavnika država članica OSCE-a.⁹

⁸ Ova anketa provedena je prije razdvajanja Srbije i Crne Gore 2006. godine.

⁹ Više informacija o organizaciji okruglih stolova ODIHR-a i DCAF-a o ljudskim pravima pripadnika i uposlenika u oružanim snagama dostupno je na webu: http://www.dcaf.ch/odihr/_events.cfm.

3. Informacije dobivene od nevladinih organizacija i OSCE-ovih službenika na terenu

Tokom provedbe ovog projekta, autori Priručnika bili su u prilici da iskoriste dragocjena iskustva nevladinog sektora i OSCE-ovih službenika na terenu, čime je omogućen poseban uvid u stvarno stanje u pogledu zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. Između ostalog, u znatnoj mjeri su iskorištene informacije i dokumenti nevladinih organizacija, poput EUROMIL-a, Ureda Human Rights Watcha u Moskvi, njemačke Bundeswehrverband (Asocijacije federalnih oružanih snaga), Španske asocijacije veterana, kao i Majki vojnika iz St. Petersburga.¹⁰

4. Revidiranje od strane eksperata

Priručnik je, tokom izrade, bio predmet pažljive analize i diskusija među ekspertima u oblasti ljudskih prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama u cijeloj regiji koju pokriva OSCE, kako bi se osiguralo da ideje koje su prezentirane i zaključci do kojih se došlo budu relevantni. ODIHR je, u decembru 2006. godine, organizirao radionicu u Varšavi, koja je okupila eksperte iz raznih oblasti. To je dovelo do niza izmjena i, u konačnici, do poboljšane verzije Priručnika. Imena eksperata, koji su konsultirani tokom izrade Priručnika, navedena su na kraju Priručnika.

¹⁰ Vidi, naprimjer: <<http://www.euromil.org>> or <<http://soldiersmothers.ru>>.

Poglavlje 3

Značaj ljudskih prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama

Kao što je već spomenuto u prethodnom poglavlju, stav 32 OSCE-ovog Kodeksa ponašanja obavezuje države članice da osiguraju da pripadnici oružanih snaga i uposlenici u vojnim i neformalnim strukturama i službama sigurnosti mogu uživati i provoditi svoja prava i temeljne slobode u skladu sa relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama i zahtjevima službe. Jedan dragocjen izvor usmjerenja je zakonodavstvo, zasnovano na Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. godine. Kao i OSCE-ov Kodeks ponašanja, Konvencija, kako je tumači Evropski sud za ljudska prava, tretira pripadnike oružanih snaga kao građane u uniformi, odnosno, osobe koje zadržavaju svoja civilna i građanska prava, iako su ona modificirana u skladu sa vojnim karakterom službe.

Pristup "građanin u uniformi" nagovještava da pripadnici oružanih snaga, bez obzira na to da li su profesionalni vojnici ili regrutirane osobe, imaju pravo na istu zaštitu i prava kao i sve druge osobe, s tim da ta prava podliježu određenim ograničenjima koja nameće vojni život. Naime, poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda svih, uključujući i pripadnike oružanih snaga i uposlenike u oružanim snagama, predstavlja dio OSCE-ovog sveobuhvatnog principa sigurnosti, koji povezuje čuvanje mira sa poštivanjem ljudskih prava i temeljnih sloboda.¹¹

No ipak, u nekim državama su pripadnici oružanih snaga, naročito regrutirani vojnici, izloženi zlostavljanju, brutalnosti, nasilju, torturi i drugom nezakonitom postupanju. Takva praksa može dovesti do ozbiljnih nezgoda, povreda, onesposobljenja, smrti ili samoubistva. Nažalost, ovakva iskustva iz prakse su institucionalizirana, kao dio šire vojne kulture koja karakterizira nekažnjivost počinioca i odsustvo poštivanja ljudskog dostojanstva.

U nekim državama, uživanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga neproporcionalno je ograničeno ustavom ili zakonima. Naprimjer, u velikom broju država, pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama nemaju punu slobodu govora ili slobodu okupljanja. Dešava se da su pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama onemogućeni govoriti u vlastito ime, ili izražavati zabrinutost zbog slučajeva kršenja ljudskih prava. S obzirom na to da ova situacija može biti pogoršana zatvorenosću vojnih institucija prema vanjskom svijetu, bitno je da država osigura zaštitu ljudskih prava u kasarnama.

Ljudska prava su konceptualno neodvojiva i predstavljaju pravo svakog čovjeka. Uživanje nekih od prava ne može biti nikako ograničeno.¹² Međutim, uživanje nekih drugih prava može se prilagoditi ili ograničiti u specifičnim uvjetima i situacijama. Nekoliko faktora može se uzeti u

¹¹ OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti, princip 2: "Države članice potvrđuju trajnu valjanost svog sveobuhvatnog koncepta sigurnosti, kao što je inicirano u Završnom dokumentu, koji povezuje održavanje mira sa poštivanjem ljudskih prava i temeljnih sloboda. On povezuje ekonomsku i ekološku suradnju sa mirnim međudržavnim odnosima"; cf. Naslov VII Kodeksa ponašanja, detaljnije obrađen u poglavlju 4.

¹² Od ovih ljudskih prava nema odstupanja, uključujući pravo na život; zabranu mučenja; zabranu ropstva; zatvora zbog nemogućnosti ispunjavanja ugovorne obaveze; zabranu proglašavanja krivice za bilo koje krivično djelo, kada djelo koje je počinjeno ne predstavlja krivično djelo po domaćem ili međunarodnom pravu u vrijeme kada je počinjeno; i pravo na priznavanje kao osobe pred zakonom. Vidi, također, poglavlja 5 i 16 ovog Priručnika.

obzir prilikom prilagodbe standarda ljudskih prava oružanim snagama: karakter vojne discipline, hijerarhijska organizacija vojnih činova, nužnost poštivanja naredbi i zaštita morala. Za razliku od bilo koje druge grupe građana, od pripadnika oružanih snaga se može, u obavljanju njihove dužnosti, zatražiti da ubijaju druge ljude i da žrtvuju vlastite živote. Vojni život može uključivati služnje u vrlo teškim ili ekstremnim uvjetima. Čak i u normalnim okolnostima, može postojati relativno tanka linija koja odvaja privatni život od profesionalnih obaveza, kao naprimjer, kada pripadnici oružanih snaga žive u kasarnama. Ovi posebni faktori, karakteristični za život u oružanim snagama, potvrđuju neophodnost stavljanja ograničenja na ljudska prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama.

3.1

Značaj osiguravanja ljudskih prava u oružanim snagama

1. Na osnovu činjenice da su pripadnici oružanih snaga i građani, oni trebaju uživati ista ljudska prava i temeljne slobode kao i ostali građani.
2. Poštivanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga doprinosi vojnim strukturama, koje su čvrsto inegrirane u društvo.
3. Poštivanje ljudskih prava u kasarnama sprečava državu da zloupotrijebi vojsku i okrene je protiv civilnog stanovništva.
4. Poštivanje ljudskih prava u kasarnama štiti pripadnike oružanih snaga od zloupotrebe i represije od strane države ili vojnih komandanata.
5. Savremene mirovne operacije traže od pripadnika oružanih snaga da uključe rad na zaštiti ljudskih prava u svoje svakodnevne operacije. Oni će biti bolje pripremljeni za takve aktivnosti, ako i sami djeluju u okruženju u kojem se ta prava poštuju i štite, i koje od njih zahtijeva da internacionaliziraju vrijednosti koje predstavljaju njihovu suštinu.

Razlike u načinu koji će države odabrati za ograničavanje ljudskih prava svojih vojnika ovisi o faktorima spomenutim u gornjem dijelu teksta. Ove razlike ukorijenjene su u poimanju šire uloge i položaja oružanih snaga u društvu. Prilikom odgovaranja na pitanje: “Koliko različita treba vojska biti?” neki smatraju da je vojska jedinstvena institucija, u potpunosti drugačija od civilnih institucija. Ova jedinstvenost je imperativ vojski u svim vremenima i u svim državama, jer je to jedini način očuvanja operativne efikasnosti. Prema ovom stanovištu, pripadnik oružanih snaga nije samo obični javni službenik, nego osoba koja se odaziva pozivu, koja je predana svome zadatku, državi i časti.

Za razliku od ovakvog stava, neki analitičari smatraju da je ova razlika samo relativno važna, jer je u 20. stoljeću vojska prošla kroz trend “pograđanizacije”, kao posljedice političkih, pravnih, kulturnih, tehnoloških i ekonomskih pritisaka od strane društva.¹³ Prema tome, vojna profesija danas predstavlja rezultat širih transformacija u društvu. Učinak ovih transformacija ilustriran je navedenim modelom. Suštinska teza ovog modela je da se vojna profesija pomjera od institucionalne forme ka profesionalnoj, koje imaju druge struke u društvu. Vojna profesija sve više postaje “samo jedan drugi posao”, kojim dominiraju finansijski elementi, sigurnost na poslu i atraktivni uvjeti rada, umjesto jedinstvene institucije koja se zasniva na državi,

¹³ Cf. Bernard Boene, “How Unique Should the Military Be?” (“Koliko jedinstvena treba biti vojska?”) A Review of Representative Literature and Outline of a Synthetic Formulation”, *European Journal of Sociology*, sv. 31, br. 1, 1990.

dužnosti i časti.¹⁴ Prema modelu koji se zasniva na instituciji, ljudska prava vojnika u velikoj su mjeri izložena restrikcijama, jer se vojna profesija ne može porediti sa bilo kojom drugom profesijom u društvu. Međutim, prema modelu zasnovanom na zanimanju, vojnici, općenito, imaju ista prava kao i drugi građani, zbog onoga što je zajedničko vojnoj profesiji i drugim profesijama u društvu.

Imperativ je, međutim, da takve restrikcije zadovolje nekoliko kriterija. One moraju biti racionalno povezane sa vojnim potrebama, a ne samo rezultat proizvoljne prakse ili tradicije. One moraju čvrsto počivati na pravu, po mogućnosti na zakonima koji su bili predmet značajne demokratske debate i zakonske procedure. One moraju biti proporcionalne, odnosno, prilagođene na jedan iznijansirani način interesima vojske, i predstavljati kompromis u odnosu na puno uživanje ljudskih prava. Svaka restrikcija prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, koja je diskriminirajuća na temelju rase, etničke pripadnosti, vjere, spola ili seksualne orijentacije, mora biti pažljivo razmotrena, s obzirom na osjetljivost tog pitanja i potrebu jasne opravdanosti. Obaveza da se pokaže kako je nužno ograničiti prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama treba jasno biti iskazana u regulativi same vojske.

Ljudska prava nisu samo pitanje težnji na papiru, koje dobro zvuče: ona moraju biti i u potpunosti zaštićena u svakodnevnoj praksi u oružanim snagama. Kršenja ljudskih prava, kao posljedica lošeg postupanja (loše postupanje sa mobiliziranim osobama), predstavljaju najčešća kršenja do kojih dolazi u oružanim snagama. Iako zakoni i propisi, kojima se zabranjuju ovakve prakse, često postoje, njihovu zaštitu je najteže ostvariti.

U velikom broju država članica OSCE-a, mehanizmi zaštite prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama često ostaju nedovoljni. Čak i u državama u kojima su zakoni i propisi poboljšani, oni se često ne poštuju u praksi.

Pitanje efikasne zaštite ljudskih prava je, zbog toga, od najvećeg značaja. Ovaj Priručnik ne naglašava samo ulogu domaćih i međunarodnih sudova, nego također, i druge načine istrage povodom žalbi na kršenja ljudskih prava i sankcioniranja takvih kršenja, uključujući ombudsmane za vojna pitanja i međunarodna promatračka tijela. Prva linija odbrane, međutim, mora biti unutar samih oružanih snaga. Jedna od ključnih odgovornosti viših oficira mora biti zaštita ljudskih prava njihovih podređenih. Obrazovanje u oblasti ljudskih prava od ključnog je značaja u izgradnji svijesti i stvaranju profesionalne kulture unutar vojnih struktura, koja obuhvata poštivanje ljudskih prava kao dijela obaveze poštivanja demokratskih vrijednosti. Kada ovo bude postignuto, oružane snage neće braniti samo teritorijalni integritet države, nego će, također, braniti i otjelovljivati njene demokratske obaveze.

¹⁴Charles Moskos, "From Institution to Occupation: Trends in Military Organization" "Od institucije do zanimanja: trendovi u vojnoj organizaciji), *Armed Forces & Society*, Vol. 4, No. 1, Fall 1977; Charles Moskos, John Allen Williams, and David Segal (eds.), *The Post-modern Military: Armed Forces after the Cold War* (Vojska postmodernog doba: oružane snage nakon Hladnog rata) (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Drugi dio

Poglavlje 4

Obaveze OSCE-a

OSCE smatra da norme i aktivnosti kojima se promoviraju demokratija, ljudska prava i vladavina prava – takozvana ljudska dimenzija – predstavljaju suštinski aspekt sigurnosti, koja je u direktnoj vezi sa druge dvije oblasti OSCE-ovog djelovanja – sa vojnopolitičkom i ekonomskom/ekološkom dimenzijom. Termin ljudska dimenzija također ukazuje na to da OSCE-ove norme u toj oblasti obuhvataju oblast širu nego što je tradicionalno pravo o ljudskim pravima. Ovo poglavlje razmatra prirodu i opseg OSCE-ovih obaveza u okviru ljudske dimenzije u oblasti ljudskih prava, te aspekt ljudskih prava unutar OSCE-ovog Kodeksa ponašanja u vojnopolitičkim aspektima sigurnosti.

1. Priroda i status obaveza OSCE-a u oblasti ljudskih prava

Obaveza promoviranja ljudskih prava sastavni je dio OSCE-ove sveobuhvatne sigurnosne politike još od njegovog osnivanja. Helsinškim završnim dokumentom države učesnice postigle su sporazum da će jedan od vodećih principa u njihovim međusobnim odnosima biti:

promoviranje i podržavanje efikasnog ostvarivanja građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih prava i sloboda, a koji se zasnivaju na inherentnom dostojanstvu ljudskih bića i od suštinskog su značaja za slobodan i potpun razvoj.¹⁵

Ta je obaveza promoviranja ljudskih prava potvrđena i u brojnim drugim prilikama (naprimjer, u Madridu 1983., Beču 1989. i Moskvi 1991. godine).

Obaveze država članica OSCE-a u oblasti ljudskih prava politički su obavezujuće za te države, kao i za nove članice, koje prihvate pravnu stečevinu (acquis) po pridruživanju OSCE-u. U tekstu koji slijedi, dat je sažetak glavnih oblasti na koje se odnose spomenute obaveze država članica, dok se temeljne pojedinačne obaveze detaljnije razmatraju u odgovarajućim poglavljima dijelova III i IV.

Politički obavezujuća priroda tih obaveza podrazumijeva da one, za razliku od ugovora u oblasti ljudskih prava, na snagu stupaju odmah (jer za njih nije potrebno ustavno potvrđivanje) i u cijelosti (i to bezuvjetno). One, međutim, nemaju izvršnu snagu na sudu. OSCE-ove obaveze jesu nešto mnogo više od obične deklaracije dobre volje ili dobrih namjera; one predstavljaju političko obećanje u pogledu poštivanja tih standarda. Ukoliko odražavaju opću praksu određene države i popratni opinio iuris, one mogu ukazati i na nastajanje običajnog prava.

Države članice su se 1990. godine u Kopenhagenu obavezale na iznalaženje efikasnih pravnih lijekova u slučaju povreda i pritužbi u oblasti ljudskih prava. Pravni lijekovi pojedinačnim pripadnicima oružanih snaga omogućavaju da, na praktičan način, iskoriste obaveze država članica u pogledu promoviranja normi u oblasti ljudskih prava. Pravni lijek je efikasan, ukoliko omogućava efikasne pojedinačne istrage navodnih povreda ljudskih prava, kao i nepristrano utvrđivanje eventualne povrede, te ako se njime žrtvi omogućava odgovarajuće obeštećenje.

¹⁵Helsinki 1975., Pitanja vezana za sigurnost u Evropi: 1 (a) Deklaracija o principima međusobnih odnosa država članica – Princip VII.

U uokvirenom tekstu, pod brojem 4.1, navode se neke od ključnih osobina pravnih lijekova u slučaju povrede ljudskih prava iz Kopenhaškog dokumenta iz 1990. godine.

Ukoliko na državnom nivou ne postoji pravni lijek, ili ukoliko on nije zadovoljavajuće efikasan, moguće je iskoristiti mehanizme za pojedinačne pritužbe koje postoje na međunarodnom nivou. OSCE-ove obaveze po pitanju ljudskih prava ne osiguravaju mehanizam za rješavanje pojedinačnih pritužbi, ali zato postoje odgovarajući mehanizmi u okviru UN-ovih i regionalnih ugovora o ljudskim pravima u kojima učestvuju države članice OSCE-a, i oni će biti razmatrani u poglavlju 5.

Države članice OSCE-a suglasne su s time da se svako ograničavanje ljudskih prava mora utvrditi zakonom i mora biti u skladu sa drugim međunarodnim obavezama (Kopenhagen, 1990. godine). Svako ograničavanje ljudskih prava mora predstavljati izuzetak, mora se primjenjivati dosljedno i isključivo, u skladu sa svrhom određenog zakona. Pri tome su obaveze strukturirane slično kao i međunarodni ugovori o ljudskim pravima.

2. OSCE-ovi mehanizmi za praćenje i provedbu

Države članice OSCE-a dosljedne su u tome da, s obzirom na to da zaštita ljudskih prava predstavlja stup međunarodnog poretka, priznavanje ljudskih prava nije unutarnja zaštita određene države, nego su države odgovorne svojim građanima, i jedna drugoj za provedbu onoga na što su se obavezale. Države članice su, 1991. godine u Moskvi, kategorično i neopozivo potvrdile da su pitanja u okviru OSCE-ove ljudske dimenzije od „direktnog i legitimnog značaja za sve države članice“.

Pored redovnih sastanaka, posvećenih pitanjima provedbe, OSCE je uspostavio i takozvane mehanizme u okviru ljudske dimenzije, bečki mehanizam¹⁶, te moskovski mehanizam¹⁷, koji predstavlja daljnju razradu bečkog mehanizma. Oni zajedno uspostavljaju proces praćenja provedbe obaveza u okviru ljudske dimenzije, a kojeg države članice OSCE-a mogu aktivirati na *ad hoc* osnovi. Bečki mehanizam omogućava državi članici da, kroz određeni niz procedura, pokrene pitanja u pogledu ljudske dimenzije u nekoj drugoj državi članici. Moskovski mehanizam predstavlja nadogradnju toga, i omogućava dodatnu uspostavu *ad hoc* misija neovisnih eksperata, koje pomažu u rješavanju konkretnih problema u okviru ljudske dimenzije. To podrazumijeva i pravo na ispitivanje navodnih kršenja obaveza iz ljudske dimenzije, a, u izuzetnim slučajevima, čak i bez pristanka optužene države.

U praksi se mehanizmi u okviru ljudske dimenzije rijetko primjenjuju, djelomično zato što se OSCE razvio u stalnu i funkcionalnu organizaciju, a djelomično zbog političkih posljedica aktiviranja tih *ad hoc* mehanizama.¹⁸ Na nivou OSCE-a postoje različita tijela za praćenje ispunjavanja obaveza iz ljudske dimenzije, uključujući i OSCE-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava i OSCE-ovog predstavnika za slobodu medija. Države članice su, međutim, u konačnici odgovorne za ispunjavanje obaveza, a uključene su i u procjenu ispunjavanja obaveza od strane drugih država članica.

¹⁶Kako je utvrđeno u Beču 1989. godine, vidi Završni dokument sastanka u Beču (treći sastanak koji je uslijedio nakon konferencije u Helsinkiju).

¹⁷Moskovski dokument iz 1991., stav 1-16, izmijenjen Rimskim dokumentom iz 1993. (glava IV, stav 5).

¹⁸ODIHR i dalje ima listu s imenima stručnjaka, kako nalaže moskovski mehanizam.

3. Relevantne obaveze OSCE-a

Države članice postigle su dogovor o brojnim obavezama koje se tiču konkretnih ljudskih prava, a koje su obavezujuće prirode. One su sažeto navedene u uokvirenom tekstu pod brojem 4.1, a detaljnije će biti razmatrane u narednim poglavljima. Te se obaveze odnose na pripadnike oružanih snaga u onoj mjeri u kojoj se odnose na sve osobe općenito.

4.1

Obaveze OSCE-a po pitanju ljudskih prava¹⁹

PRAVO	OBAVEZA OSCE-a	DODATNE INFORMACIJE
Pravo na život	„U državama članicama, u kojima smrtna kazna nije ukinuta, takva se kazna može izreći samo za najteže zločine, u skladu sa važećim zakonom u vrijeme počinjenja zločina, ali ne u suprotnosti sa međunarodnim obavezama.“ (Beč, 1989.)	Poglavlje 16
Mučenje, nehumano kažnjavanje ili postupanje	„Države članice strogo osuđuju sve oblike mučenja, kao jednu od najflagrantnijih povreda ljudskih prava i ljudskog dostojanstva. One se obavezuju na borbu za ukidanje mučenja.“ (Budimpešta, 1994.)	Poglavlje 16
Sloboda udruživanja	„[Države članice] potvrđuju da, bez diskriminacije, svaka osoba ima pravo na ... slobodu udruživanja i mirnog okupljanja.“ (Pariz, 1990.)	Poglavlje 8 i 9
Sloboda izražavanja	„Države članice omogućit će ... svakoj osobi pravo na slobodu izražavanja, uključujući i pravo na komunikaciju. To pravo podrazumijeva i slobodu mišljenja, te primanja i davanja informacija i ideja, bez uplitanja organa vlasti i bez obzira na granice.“ (Kopenhagen, 1990.)	Poglavlje 8
Sloboda mišljenja, savjesti, uvjerenja i vjeroispovijesti	„Države članice ... suglasne su s time da poduzmu aktivnosti neophodne za osiguranje slobode pojedinca da iskaže i prakticira, samostalno, ili u zajednici sa drugima, vjerska ili druga uvjerenja, kako mu to nalaže vlastita savjest.“ (Madrid, 1983.)	Poglavlje 11
Nacionalni, kulturni i jezički identitet	„Države članice štitiće i stvarati uvjete za afirmiranje nacionalnog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta nacionalnih manjina na svome teritoriju.“ (Beč, 1989.)	Poglavlje 12
Jednakost na osnovu spola	„[Države članice obavezuju se na] eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, kao i na ukidanje nasilja nad ženama i djecom, te seksualnog iskorištavanja i svih oblika trgovine ljudskim bićima.“ (Istanbul, 1999.)	Poglavlje 13
Obrazovanje o ljudskim pravima	„Obrazovanje o ljudskim pravima predstavlja temelj, te je, zbog toga, od suštinskog značaja da građani [država članica] dobiju obrazovanje o ljudskim pravima i temeljnim slobodama.“ (Moskva, 1991.)	Poglavlje 19
Sprečavanje proizvoljnog hapšenja i suđenja	„Niko ne smije biti lišen slobode, osim na osnovu i u skladu sa procedurama ustanovljenim zakonom.“ (Moskva, 1991.)	Poglavlje 21
Pravo na pravično suđenje	„Države članice će ... efikasno primjenjivati ... pravo na suđenje i javnu raspravu u razumnom roku pred neovisnim i nepristranim sudom.“ (Beč, 1989.)	Poglavlje 21
Pravo na efikasan pravni lijek	„[Države članice će] osigurati da efikasni pravni lijekovi i informacije o njima budu dostupni onima čija su ljudska prava i temeljne slobode povrijeđene.“ (Beč, 1989.) „Države članice razmotrit će pristupanje regionalnim ili globalnim međunarodnim konvencijama o zaštiti ljudskih prava, kao što je Evropska konvencija o ljudskim pravima ili Fakultativni protokol uz Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, kojima se utvrđuju procedure pojedinačnog obraćanja međunarodnim tijelima.“ (Kopenhagen, 1990.)	Poglavlje 5 i 7

¹⁹OSCE Human Dimension Commitments (Warsaw: OSCE/ODIHR, 2005), drugo izdanje, svezak 1, tematska kompilacija. Širi izbor obaveza OSCE-a dat je u dodatku 1.

Pored tih općih obaveza u oblasti ljudskih prava, postoje i tri konkretne oblasti u kojima su države članice preuzele obaveze koje se odnose na pripadnike oružanih snaga. Prvo, obavezale su se da će razmotriti uvođenje alternative vojnom roku (Kopenhagen 1990. i Budimpešta 1994. godine; prigovor savjesti bit će razmatran u poglavlju 10). Drugo, države su se obavezale da će poštivati minimalnu starosnu granicu za regrutiranje u oružane snage. One su se, 1990. godine u Kopenhagenu, usuglasile s time da će razmotriti pristupanje UN-ovoj Konvenciji o pravima djeteta, ukoliko to dotad nisu učinile. Države članice su se također obavezale da će ispitati jesu li njihove procedure regrutiranja i mobiliziranja u oružane snage, neformalne snage i snage sigurnosti u skladu sa preuzetim obavezama po pitanju ljudskih prava (Budimpešta, 1994.). Treće, države su se obavezale na pružanje pravne zaštite u pogledu ljudskih prava pripadnicima oružanih snaga. Ona je najpotpunije razrađena u OSCE-ovom Kodeksu ponašanja u vojnopolitičkim aspektima sigurnosti (Budimpešta, 1994. godine).

4. OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopolitičkim aspektima sigurnosti: glavne karakteristike

OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopolitičkim aspektima sigurnosti usvojio je, 3. decembra 1994. godine u Budimpešti²⁰, Forum za suradnju u oblasti sigurnosti, a na snagu je, kao politički obavezujući dokument, stupio 1. januara 1995. godine. Kodeks ponašanja prvi je multilateralni instrument reguliranja oružanih snaga i na domaćem i na međunarodnom nivou. Njegov temeljni princip jeste da je demokratska kontrola nad oružanim snagama „neophodan element stabilnosti i sigurnosti, te značajna manifestacija demokratije“ (stav 20). Kodeksom je usvojen inovativni pristup, koji spaja i ljudsku i vojnu dimenziju sigurnosti. Osim toga, odredbe Kodeksa primjenjuju se na vojne i odbrambene politike, i u mirnodopskim uvjetima, i u slučaju sukoba: to predstavlja značajnu potvrdu da vlade država članica prihvataju ograničavanje u oblasti koja se tradicionalno smatra samo njihovim domenom.

Kodeks ponašanja obuhvata četiri ključna principa: primat ustavne građanske vlasti nad vojnom vlašću (stav 21-26), primjena međunarodnog humanitarnog prava na oružane snage (stav 29-31), poštivanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga (stav 23, 27-28 i 32-33), te ograničavanje domaće upotrebe sile na mjeru proporcionalnu njihovoj zakonskoj misiji i ograničavanje uplitanja u mirno i zakonito ostvarivanje ljudskih prava (stav 36-37).

Iz toga se može zaključiti da Kodeks ponašanja ima dvojak pristup ljudskim pravima. Prvo, države članice moraju osigurati da njihove oružane snage poštuju ljudska prava civila i da se ponašaju u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom. Naprimjer, neophodno je izbjegavati nanošenje povreda civilima, a upotreba sile mora biti proporcionalna okolnostima. Pojedinačni pripadnici oružanih snaga moraju biti odgovorni za bilo koje povrede međunarodnog prava. Jednako tako, država mora štiti ljudska prava samih pripadnika oružanih snaga. To znači da domaćom regulativom moraju biti uspostavljene efikasne procedure za zaštitu njihovih prava, bilo putem sudova ili putem drugih neovisnih instrumenata, kao što je ombudsman za vojna pitanja.

Odredbe Kodeksa ponašanja, koje se odnose na ljudska prava, sažete su u uokvirenom tekstu pod brojem 4.2. Kao što se vidi iz stava 23, koji se odnosi na političku neutralnost, i iz stava 32, kojim se propisuje da pripadnici oružanih snaga trebaju uživati standardna ljudska prava i temeljne slobode sadržane u OSCE-ovim dokumentima i međunarodnom pravu „u skladu sa relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama, kao i sa zatjevima službe,“ Kodeks pripadnike tretira kao ‘građane u uniformi’. Po riječima jednog od komentatora, „Kodeks ponašanja jasno

²⁰Za kompletan tekst, vidi: <http://www.osce.org/documents/fsc/1994/12/4270_en.pdf>; za komentar vidi: Ghébalí and Lambert, op. cit., napomena 2.

određuje da prava pojedinačnih pripadnika ne prestaju na ulazu u kasarnu.²¹

Države članice OSCE-a postigle su dogovor o razmjeni informacija o primjeni Kodeksa ponašanja na godišnjoj osnovi, i to popunjavanjem upitnika, najkasnije do 15. aprila svake godine.²²

4.2

OSCE-ov Kodeks ponašanja: osnovne karakteristike ljudskih prava²³

Prava oružanih snaga

- Procedure regrutiranja i mobilizacije moraju biti u skladu s obavezama po pitanju ljudskih prava (stav 27).
- Domaća regulativa mora sadržavati ljudska prava pripadnika oružanih snaga (stav 28).
- Države članice svim pripadnicima oružanih snaga moraju osigurati uživanje i ostvarenje ljudskih prava, obuhvatajući i odgovarajuće pravne i administrativne procedure za zaštitu njihovih prava (stav 32 i 33).

Dužnost oružanih snaga da poštuju prava

- Oružane snage moraju biti politički neutralne (stav 23).
- Države moraju informirati i educirati pripadnike oružanih snaga o međunarodnom humanitarnom ratnom pravu (stav 29 i 30).
- Vojni kadar snosi individualnu odgovornost za povrede međunarodnog humanitarnog prava (stav 31).
- U miru i u ratu, oružane snage moraju imati komandu, kadar, obuku i opremu, u skladu s odredbama međunarodnog prava (stav 34).
- Pribjegavanje upotrebi sile u okviru unutarnjih sigurnosnih operacija mora biti u skladu sa potrebama zadatka. Oružane snage moraju izbjegavati nanošenje povreda civilima i uništavanje njihove imovine (stav 36).
- Angažiranje oružanih snaga ne može ograničiti mirno i zakonito ostvarivanje ljudskih i građanskih prava civila, niti im smije uskratiti njihov nacionalni, vjerski, kulturni, jezički i etnički identitet (stav 37).

²¹ Victor-Yves Ghébal, "Revisiting the OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security (1994)", in Heiner Hänggi and Theodor H. Winkler, Challenges of Security Sector Governance (Berlin: DCAF and LIT Verlag, 2003).

²² OSCE Forum for Security Cooperation, Decision No. FSC.DEC/4/98 of 8 July 1998.

²³ OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti, glava VII i VIII.

Poglavlje 5

Međunarodno pravo o ljudskim pravima

Međunarodno pravo o ljudskim pravima izraslo je iz Opće deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine, a predstavlja skup brojnih međunarodnih i regionalnih ugovora koji se u praksi upotpunjuju brojnim deklaracijama i drugim pravnim dokumentima, kao što su obaveze OSCE-a u okviru ljudske dimenzije. Ugovori koji se tiču ljudskih prava (naročito Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, te Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda), predstavljaju glavni temelj prava koja se razmatraju u ovom Priručniku (vidi uokvireni tekst pod brojem 5.1 za osnovne odredbe).

Ovo poglavlje bavi se osnovnim ugovorima i objašnjava njihovu eventualnu primjenu na pripadnike oružanih snaga. U poglavlju se također uvodi pitanje tretmana pripadnika oružanih snaga kao građana u uniformi, u skladu sa međunarodnim pravom o ljudskim pravima. U poglavlju se, zatim, razmatra odnos između spomenutih međunarodnih ugovora i domaće regulative, te se navode uvjeti pod kojima se prava mogu ograničiti u skladu sa međunarodnim pravom. Na kraju poglavlja, razmatra se pitanje zaštite i sprečavanja povrede odredbi međunarodnog prava o ljudskim pravima.

1. Temeljni ugovori

Savremeno pravo o ljudskim pravima zasniva se na UN-ovoj Povelji (konkretno na njenoj preambuli i članovima 1.3, 55 i 56), a upotpunjuje se Općom deklaracijom o ljudskim pravima, Međunarodnim sporazumom o građanskim i političkim pravima, te Međunarodnim sporazumom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Pored toga, tu su i UN-ovi ugovori koji se tiču rasne diskriminacije i diskriminacije žena, kao i Konvencija o pravima djeteta, Konvencija protiv mučenja i drugog nehumanog ili ponižavajućeg postupanja,²⁴ te konvencije koje se tiču izbjeglica i državljanstva (vidi uokvireni tekst pod brojem 5.1, koji daje osnovne odredbe).

Međunarodno pravo o ljudskim pravima također se, u slučajevima oružanih sukoba, dopunjava međunarodnim humanitarnim pravom.²⁵ Osnovni ugovori u okviru toga jesu Ženevska konvencija iz 1949. godine i njeni prateći protokoli iz 1977. godine. I brojnim drugim ugovorima također se štite ljudska prava, i to tako što se njima razmatra koncept krivične odgovornosti pojedinca, a ne koncept državne odgovornosti. U te ugovore spada trinaest općih ugovora o problemu terorizma, ugovori koji se tiču genocida i ropskog odnosa, te Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda. Brojne se odredbe spomenutih ugovora mogu eventualno primijeniti na vojni kadar, ali je ovaj Priručnik usmjeren na ljudska prava pripadnika oružanih snaga mnogo više nego na njihove dužnosti u pogledu ljudskih prava civila i boraca. Zbog toga se nećemo zadržavati na međunarodnom humanitarnom pravu, niti na ličnoj odgovornosti u okviru međunarodnog krivičnog prava, osim kad je riječ o ograničenom domenu komandne odgovornosti (vidi poglavlje 20, Odgovornost komandanata i odgovornost pojedinca).

²⁴Vidi i Evropsku konvenciju o sprečavanju mučenja i drugog nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja.

²⁵Vidi D. Fleck (ed.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts* (Oxford: Oxford University Press, 1995); I. Detter, *The Law of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 2nd edition.

Obaveze prema UN-ovim ugovorima dalje se upotpunjavaju regionalnim sistemima ljudskih prava, a osnovni referentni sistem za države članice OSCE-a u praksi predstavlja Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. godine, koju je ratificiralo 46²⁶ država. Evropska konvencija ne primjenjuje se samo u devet država članica OSCE-a: u Bjelorusiji, Kanadi, Svetoj Stolici, Kazahstanu, Kirgistanu, Tadžikistanu, Turkmenistanu, Sjedinjenim Američkim Državama i Uzbekistanu. Član 1 Konvencije obavezuje sve države ugovornice da „svim osobama [naš kurziv] pod svojom jurisdikcijom“ osiguraju prava i slobode utvrđene Konvencijom. On se, zbog toga, odnosi i na osobe u vojnoj službi i na civile.

2. Značaj ljudskih prava za pripadnike oružanih snaga

Pristup po kojem se pripadnici oružanih snaga tretiraju kao građani u uniformi odavno se primjenjuje u domaćim pravnim sistemima. Njime se nalaže da se osobama u vojnoj službi, dosljedno vojnom načinu života, osiguraju standardna građanska i ustavna prava, koja imaju i drugi građani. Kako se vidi u poglavlju 8, tretiranje pripadnika oružanih snaga kao građana u uniformi, očigledno podržava integraciju vojnih snaga u društvenu zajednicu, umjesto alternativnog pristupa, kojim se vojska izolira iz političkog i društvenog života. Naprimjer, sudovi u Sjedinjenim Američkim Državama smatraju da „naši građani u uniformi ne mogu biti lišeni osnovnih prava samo zato što ne nose civilnu odjeću“.²⁷

5.1

Osnovne obaveze iz ugovora o ljudskim pravima i njihov značaj

Pravo	Pravni izvor	Konkretan primjer
Pravo na život	ECHR, član 2 ICCPR, član 6 CRC, član 6 UDHR, član 3 (život, sloboda i sigurnost)	Ekstremno maltretiranje regruta; istrage nejasnih smrtnih slučajeva na vojnim lokacijama, ili tokom služenja vojnog roka
Pravo na slobodu	ECHR, član 5 (okolnosti pod kojima se opseg prava može ograničiti u slučajevima propisanim zakonom) ICCPR, član 9 ICERD, član 5 ICCPR, član 10 UDHR, član 1 (sloboda i jednakost) UDHR, član 3 (život, sloboda i sigurnost)	Pritvor prema pravilima vojnog pravosuđa
Pravo na jednakost	ECHR, član 14 ICCPR, član 3 (ne navodi na kojim se osnovama vrši diskriminacija) ICCPR, član 14 (jednakost pred domaćim i međunarodnim sudovima) CEDAW, član 2 CEDAW, član 15 ICERD, član 2 ICESCR, član 3 CRC, član 2 UDHR, član 1 (sloboda i jednakost) UDHR, član 2 UDHR, član 6 (pravo na priznavanje pred zakonom) UDHR, član 7 Preambula Povelje UN-a	Različit tretman žena, vjerskih i nacionalnih manjina, pripadnika homoseksualaca i lezbijki (naprimjer, otpust na osnovu trudnoće ili seksualne orijentacije, seksualno uznemiravanje, ograničavanje angažmana žena u borbenim zonama)

²⁶ Za podatke o ratifikaciji pojedinih država vidi: <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/Basic+Texts/Dates+of+ratification+of+the+European+Convention+on+Human+Rights+and+Additional+Protocols>>.

²⁷ Chappell v. Wallace, Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država, 13. juni 1983., United States Reports, svezak 462, 1983., str. 296, 304 (citat iz Earl Warren, „Zakon o pravima i oružane snage“, New York University Law Review, svezak 37, 1962., str. 181, 188).

Pravo	Pravni izvor	Konkretan primjer
Pravo na pravično suđenje, raspravu, pravni lijek	ECHR, član 6 (pravično i javno suđenje u razumnom roku) ECHR, član 7 (zabrana retroaktivne primjene) ECHR, član 13 (efikasan pravni lijek) ICCPR, član 14 (jednakost pred domaćim i međunarodnim sudovima – daje minimum garancija) ICCPR, član 15 (zabrana retroaktivne primjene) ICERD, član 5 ICERD, član 6 CRC, član 12 UDHR, član 6 (pravo na priznavanje pred zakonom) UDHR, član 8 (efikasan pravni lijek) UDHR, član 10 (pravo na javno i pravično saslušanje pred neovisnim i nepristranim sudom) UDHR, član 11.1 (nevin dok se ne dokaže krivnja)	Vojni sudovi i vojno pravosuđe
Pravo na slobodu mišljenja, savjesti, vjeroispovijesti i uvjerenja	ECHR, član 9 ECHR, član 10 ICCPR, član 18 ICERD, član 5 CRC, član 12 (odnosi se na one koji su u stanju formirati vlastito mišljenje) CRC, član 13 CRC, član 14 UDHR, član 18 UDHR, član 19 ICERD, član 5	Pravo na prigovor savjesti; ograničavanje prava na ispoljavanje vjeroispovijesti (naprimjer, vjerska odjeća u suprotnosti sa zahtjevima vojne uniforme, posebna ishrana kod određenih religija, mogućnosti prakticiranja vjerske prakse, pristup pripadnicima iste vjerske zajednice, preobraćenje drugih pripadnika oružanih snaga)
Zabrana surovog, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana	ECHR, član 8 ICCPR, član 17 (zabrana naučnih medicinskih eksperimenata bez pristanka) UDHR, član 12	Maltretiranje regruta, rituali inicijacije
Pravo na slobodu mišljenja i izražavanja	ICCPR, član 19 UDHR, član 19 ECHR, član 10 CRC, član 13	Ograničavanje javnih izjava pripadnika oružanih snaga
Pravo na mirno okupljanje i proteste	ECHR, član 11 ICCPR, član 21 ICERD, član 5 ICESCR, član 8 UDHR, član 20	Učešće vojnog kadra u radu sindikata i grupa građanskog društva

Isti taj pristup na međunarodnom nivou ima jedno od tijela značajnih za ljudska prava, Evropski sud za ljudska prava, o kojem se govori u daljnjem tekstu.

Postoje još dva razloga zbog kojih ljudska prava pripadnika oružanih snaga imaju dodatni značaj u okviru savremenog društva. Prvi razlog jeste promjenjiva priroda vojnih operacija. Oružane snage sada češće učestvuju u mirovnim operacijama nego u konvencionalnim ratnim operacijama. Od pripadnika se traži da pruže pomoć političkim institucijama u ratom uništenim društvima pri ponovnoj uspostavi kulture poštivanja ljudskih prava u njihovoj nadležnosti. Tu im je pomoć lakše pružiti, ukoliko su i sami upoznati i naviknuti na to poštivanje unutar svojih oružanih snaga. Pored toga, kada oružane snage ne učestvuju u konvencionalnim ratnim operacijama, nego u aktivnostima nalik na policijske, temelj za ograničavanje njihovih prava zbog vojne discipline znatno je slabiji.

Drugo, sve češće angažiranje multinacionalnih vojnih snaga u takvim i sličnim operacijama, ističe razlike u uvjetima rada i pravima pripadnika oružanih snaga u različitim državama. Ukoliko za takve razlike ne postoje valjani razlozi, one će neumitno utjecati na moral i efikasnost onih jedinica koje imaju manje prava.

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je, u aprilu 2006. godine, potvrdila značaj poštivanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga od strane njihovih država:

[U] vrijeme kada su vojne snage mnogih država članica angažirane na istom terenu, Skupština odlučno promovira primjenu zajedničkih principa, na osnovu kojih se vode vojne operacije i stvaraju uvjeti u kojima vojska izvršava svoje dužnosti. Od pripadnika oružanih snaga ne može se očekivati da u svojim operacijama poštuju humanitarno pravo i ljudska prava, ukoliko se u vojnim redovima ne garantira poštivanje ljudskih prava. Zbog toga je od suštinske važnosti da napore Vijeća Evope na izradi smjernica za zaštitu ljudskih prava u oružanim snagama istovremeno prate i odgovarajuće politike djelovanja u državama članicama kojima se kod njihovog vojnog kadra izgrađuje svijest o ljudskim pravima.²⁸

Spomenuti pristup 'građani u uniformi' može se posmatrati u vezi sa nekoliko najznačajnijih građanskih i političkih prava iz Evropske konvencije: slobodom izražavanja; pravom na poštivanje privatnog života, doma i prepiske; slobodom mišljenja, uvjerenja i savjesti; te slobodom udruživanja. Sve su to prava priznata u sistemu Konvencije; tj. to su prava koja država može ograničiti pod određenim uvjetima. Njihova ograničenja moraju biti „u skladu sa zakonom“ ili „dozvoljena zakonom“, te „neophodna u jednom demokratskom društvu“. Ograničenja, najrelevantnija za oružane snage, nameću se „u interesu državne sigurnosti“, a ponekad i zbog „sprečavanja nereda“ i zaštite „prava i sloboda drugih“.

Pristup 'građani u uniformi' značajan je ne samo za oružane snage nego i za veliki broj regruta. On obuhvata i jedan značajniji opći i temeljni stav o položaju oružanih snaga u demokratskom društvu, zasnovanom na vladavini prava. Poticanjem pripadnika oružanih snaga da se smatraju građanima u najvećoj mogućoj mjeri također se potiče i poštivanje demokratskih institucija.

5.2

Građani u uniformi: pristup Evropskog suda za ljudska prava

Opći pristup vidi se iz predmeta Engel protiv Holandije (1976.).²⁹

„54. ... Konvencija se, u principu, primjenjuje i na pripadnike oružanih snaga, a ne samo na civile. Njeni članovi 1 i 14 navode da 'svako pod jurisdikcijom' država ugovornica može 'bez diskriminacije' uživati prava i slobode iz Glave I...“

“Bez obzira na to, pri tumačenju i primjeni pravila na ovaj konkretan predmet, Sud mora imati na umu specifičnosti vojnog načina života i njegov utjecaj na pojedinačne pripadnike oružanih snaga.“

²⁸ Vijeće Evrope, Preporuka Parlamentarne skupštine, broj 1742 (2006.); vidi: <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>>.

²⁹ Engel v. Netherlands, Evropski sud za ljudska prava, 8. august 1976., European Human Rights Reports, svezak 1, 1979., str. 647.

3. Odnos između međunarodnog prava o ljudskim pravima i domaće regulative

Početna teškoća, na koju pripadnici oružanih snaga mogu naići u ostvarivanju svojih ljudskih prava, rezultat je lošeg pravnog statusa tih prava u domaćem pravnom sistemu.

Mnoge države imaju ustavne odredbe, prema kojima obaveze iz međunarodnih ugovora (kao što su odredbe o ljudskim pravima o kojima je ranije bilo riječi) automatski postaju dio domaćeg zakona ili im se, u nekim slučajevima, daje i prioritet.

Međutim, u drugim državama (u takozvanim dualističkim sistemima), međunarodni ugovori koje zaključuje izvršna vlast ne postaju automatski i dio zakona tih država te, zbog toga, ne donose promjene zakonom definiranih prava i dužnosti. Iako je međunarodno pravo obavezujuće za takve države, za promjenu prava i dužnosti prema domaćem zakonu potrebno je donijeti konkretne domaće propise.³⁰ Neke su države donijele propise kojima se međunarodnim obavezama po pitanju ljudskih prava daje poseban domaći status, naprimjer, obavezivanje sudova da, kad god je to moguće, zakonsku regulativu tumače u svjetlu tih obaveza, ali se pri tome ne premoštavaju zakonski propisi koji su, očigledno, nekonzistentni.

U mnogim je državama slučaj da se, bez obzira na to imaju li međunarodni ugovori privilegirani status ili ne, domaće ustavne odredbe podudaraju sa sadržajem tih obaveza iz domena ljudskih prava.

Bez obzira na takve razlike, čest je slučaj da parlamentarna ili druga ustavna tijela, provjeravaju nacrt zakona sa standardima u oblasti ljudskih prava.

Čak i ukoliko ne postoje konkretne ustavne odredbe i drugi propisi, domaći sudovi često se pozivaju na međunarodne standarde u oblasti ljudskih prava, naprimjer, kao modela za:

- “(a) temelj ustava,
- “(b) relevantne standarde u oblasti precedentnog prava,
- “(c) deklaraciju međunarodnog običajnog prava koje je i samo dio domaćeg pravnog sistema,
- “(d) podršku javnim politikama, i
- “(e) relevantne standarde pri tumačenju zakonskih propisa.”³¹

³⁰Vidi, naprimjer, predmet “Parlement Belge”, Engleski apelacioni sud, 1880., Probate Division Reports, svezak 5, 1880., str. 179.

³¹A New Zealand Guide to International Law and its Sources, Report 34 (Wellington: New Zealand Law Commission, 1996), str. 23, dostupno na: <http://www.lawcom.govt.nz/UploadFiles/Publications/Publication_38_101_R34.pdf>.

5.3

Ustav Bosne i Hercegovine³²

Član II - Ljudska prava i temeljne slobode

Stav 1 - Ljudska prava

Bosna i Hercegovina i oba entiteta osiguravaju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda. U tu svrhu postojat će Komisija za ljudska prava u Bosni i Hercegovini...

Stav 2 - Međunarodni standardi

Prava i slobode, utvrđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, te njenim protokolima, direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini i imaju prvenstvo pred svakim drugim zakonodavstvom.

Stav 3 - Popis prava

Sve osobe unutar područja Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i temeljne slobode spomenute u prethodnom stavu (2).

Stav 4 - Nediskriminacija

Uživanje prava i sloboda utvrđenih ovim članom ... osigurava se svim osobama u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, poput spola, rase, boje kože, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja ili drugog statusa.

Stav 6 - Provedba

Bosna i Hercegovina, te svi sudovi, ustanove, vladina tijela, kao i posredna tijela kojima upravljaju entiteti, ili se njima upravlja unutar entiteta, primjenjuju i poštuju ljudska prava i temeljne slobode...

Stav 8 - Suradnja

Sva nadležna tijela u Bosni i Hercegovini surađivat će i osigurati neograničen pristup: svim međunarodnim mehanizmima za praćenje stanja ljudskih prava uspostavljenim za Bosnu i Hercegovinu...

4. Vrste ograničenja i odstupanja

U okviru prava pripadnika oružanih snaga, mjera i opseg ograničenja ljudskih prava ima poseban značaj. Pripadnici oružanih snaga često imaju centralnu ulogu u vanrednim situacijama, kada se ljudska prava (uključujući i njihova vlastita) mogu privremeno ukinuti. Čak i u nekim normalnijim prilikama, međutim, posebne okolnosti u kojima oružane snage djeluju, podrazumijevaju da su izvjesna ograničenja njihovih prava prihvatljiva. Uprkos tome, postoji realna opasnost da se potreba za ograničavanjem prava isuviše olako prihvati, te da to izazove štetu po temeljne demokratske vrijednosti. Pri tome je od ključnog značaja utvrditi koja se prava mogu ograničiti, pod kojim okolnostima, uz koju proceduralnu zaštitu i u kojoj mjeri.

Međunarodna ljudska prava mogu se svrstati u tri osnovne kategorije:

- Prava koja se ne mogu ukinuti (neotuđiva prava);
- Prava koja se mogu ukinuti u vanrednim situacijama (otuđiva prava); i
- Prava koja se mogu ograničiti zakonom, u skladu sa nekim konkretnim društvenim interesom (uvjetna prava).

³² Ustav Bosne i Hercegovine, 1995. (neslužbeni prijevod).

Otuđiva prava i uvjetna prava u izvjesnoj se mjeri preklapaju. To su, međutim, dva odvojena koncepta, koja imaju veoma različitu praktičnu primjenu. Samo u slučajevima kada se uvjeti, vezani za uvjetna prava u vanrednim situacijama, pokažu nedovoljnim, država treba razmotriti mogućnost ukidanja predmetnih prava, pa je upravo zato ukidanje tih prava veoma rijetko potrebno. Ukidanje prava pretpostavlja ispunjavanje određenih formalnosti.

U većini slučajeva, kada se ograničavaju prava pripadnika oružanih snaga, riječ je o uvjetnim pravima, a ne o ukidanju prava.

Neke države pristupaju međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima uz određene ograde (što znači da nisu pravno obavezne da priznaju predmetna prava). Kao primjer toga, relevantan za pripadnike oružanih snaga, možemo navesti činjenicu da je nekoliko država članica OSCE-a postavilo ograde u vezi sa članom 6 Evropske konvencije (pravo na pravično suđenje pred neovisnim i nepristranim sudom) kad je riječ o njihovom vojnom pravosuđu. To se odnosi na Češku Republiku, Francusku, Litvaniju, Moldaviju, Portugal, Rusku Federaciju, Slovačku, Španiju, Tursku i Ukrajinu. Francuska, Irska i Velika Britanija uvele se slične ograde vezano za ICCPR, a po pitanju discipline unutar njihovih oružanih snaga.³³

Neotuđiva prava

Prema članu 4.2 ICCPR-a, neka se prava ne mogu ograničiti čak ni u vanrednim situacijama. Ona su navedena u uokvirenom tekstu pod brojem 5.4.

5.4

Neotuđiva ljudska prava³⁴

Prema članu 4.2 ICCPR-a, ne mogu se ukinuti sljedeća prava:

- Pravo na život (član 6);
- Zabrana mučenja ili svirepog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (član 7);
- Zabrana ropstva ili ropskog odnosa (član 8);
- Zabrana dužničkog pritvora (član 11);
- Zabrana retroaktivnosti kaznenih mjera (član 15);
- Pravo na priznavanje ličnosti pred sudom (član 16);
- Pravo na slobodu mišljenja, savjesti, vjeroispovijesti i uvjerenja (član 18).

Slična ograničenja, koja se odnose na ukidanje prava, nalaze se i u članu 15.2 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Odstupanje od sljedećih prava nije moguće: pravo na život (član 2), osim u slučaju smrti, koja je posljedica zakonitih ratnih djelovanja; zabrana mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (član 3); zabrana ropstva ili ropске ovisnosti (član 4.1); zabrana retroaktivne primjene zakona, tj. u slučaju djela koja, u vrijeme počinjenja, nisu predstavljala povredu krivičnog zakona (član 7).

Otuđiva prava i vanredne situacije

Vanredne situacije sa sobom nose veliki rizik od povrede ljudskih prava.³⁵ Zbog toga, međunarodni ugovori utvrđuju od kojih se prava može odstupiti, i državama nameću proceduralne zahtjeve u tom pogledu.

³³ Rowe, op. cit., napomena 4, str. 78.

³⁴ Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima (stupio na snagu 1976. godine).

³⁵ Za principe koji se primjenjuju u vanrednim situacijama, vidi: <http://www.dcaf.ch/_docs/backgroundunder_02_states_emergency.pdf>.

U članu 4 ICCPR-a stoji:

1. U slučaju da izuzetna opća opasnost ugrozi opstanak naroda i da je to objavljeno službenim aktom, države članice ovog Sporazuma mogu, u onom strogom obimu u kojem to stanje zahtijeva, poduzeti mjere koje odstupaju od obaveza predviđenih ovim Sporazumom, pod uvjetom da te mjere nisu protivne ostalim obavezama koje im nameće međunarodno pravo i da za posljedicu nemaju diskriminaciju zasnovanu isključivo na rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri ili socijalnom porijeklu.
2. Prethodna odredba ne dopušta nikakvo odstupanje od članova 6, 7, 8 (tačka 1 i 2), 11, 15, 16 i 18 ovog Sporazuma.
3. Države članice ovog Sporazuma, koje se koriste pravom odstupanja, moraju odmah, posredstvom generalnog sekretara Ujedinjenih naroda, saopćiti ostalim državama članicama odredbe od kojih su odstupile, kao i razloge tog odstupanja. One će, istim putem, ponovno obavijestiti o prestanku tih odstupanja.

Detaljnije proceduralne obaveze, koje se odnose na vanredne situacije, razradila je UN-ova Komisija za ljudska prava³⁶, kao i grupa međunarodno priznatih pravnih stručnjaka.³⁷

5. Zaštita od povrede ljudskih prava

Međunarodni ugovori o ljudskim pravima navode različite instrumente zaštite ljudskih prava, i navode pravne lijekove za slučaj njihove povrede.³⁸ Oni podrazumijevaju:

- *Obavezu izvještavanja* za države članice (u pogledu ICCPR-a, ICESCR-a, Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, te UN-ove Konvencije o pravima djeteta);
- *Međunarodne ekspertne komisije za praćenje* (u pogledu ICCPR-a, ICESCR-a, Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, te UN-ove Konvencije o pravima djeteta);
- *Primjedbe koje daje druga država* (u pogledu ICCPR-a, Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, te Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda);
- *Pravo na pojedinačne podneske međunarodnim sudovima* u slučaju osoba koje navode povredu svojih prava (Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, te fakultativni protokoli uz ICCPR i CEDAW).

Mora se, međutim, naglasiti da, prije obraćanja nekom međunarodnom tijelu, osoba koja se žali na povredu ljudskih prava, prethodno obično mora iscrpiti sve dostupne domaće pravne lijekove.³⁹ Tim se principom naglašavaju dva pitanja: značaj domaćih institucija u pružanju obeštećenja, i činjenica da međunarodni sudovi i druge institucije predstavljaju drugu liniju odbrane od povrede ljudskih prava. Pravilo po kojem se moraju iscrpiti domaći pravni lijekovi također ukazuje na značaj domaće ustavne i legislativne zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, o čemu će biti riječi u poglavlju 6 i 7 ovog Priručnika.

³⁶ Komisija za ljudska prava, "Opća obaveza 29: Vanredne situacije (član 4)", UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11 (2001), <[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/\\$FILE/G0144470.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/$FILE/G0144470.pdf)>.

³⁷ Sirakusa principi za ograničavanje i odstupanje od odredbi Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, <<http://wwwserver.law.wits.ac.za/humanrts/instree/siracusaprinciples.html>>; vidi i: Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency, International Law Association, 1984, *American Journal of International Law*, Vol. 79, 1985, str. 1072.

³⁸ Vidi D. Shelton, *Remedies in International Human Rights Law* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 2nd edition.

³⁹ Naprimjer, član 35.1 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Nekoliko međunarodnih mehanizama koji su već spomenuti, detaljno će biti razmotreni u sljedećim poglavljima, tj. oni koji se odnose na žene u oružanim snagama, kao i na nacionalne i jezičke manjine. U završnom dijelu ovog poglavlja, međutim, bit će dat prikaz dva glavna UN-ova ugovora – Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog sporazuma o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima – kao i glavnog regionalnog ugovora o ljudskim pravima, koji je relevantan za većinu država članica OSCE-a: Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. godine.

Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima

Član 2 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima (ICCPR) obavezuje države ugovornice na poštivanje i osiguravanje prava iz Sporazuma svim osobama na svom teritoriju i pod svojom jurisdikcijom, bez bilo kakve razlike. Države ugovornice također se obavezuju na poduzimanje neophodnih koraka i na usvajanje svih zakona ili drugih mjera, neophodnih kako bi se omogućilo ostvarivanje tih prava. Države se također obavezuju na to da će osigurati efikasan pravni lijek svim osobama čija su prava i slobode iz Sporazuma povrijeđeni, bez obzira jesu li za spomenutu povredu odgovorne osobe koje vrše službene dužnosti. Države moraju osigurati i da svakoj osobi, koja navodi svoje pravo na takav pravni lijek, on bude određen od strane nadležnih sudskih, administrativnih ili zakonodavnih organa, ili od strane drugog organa, nadležnog prema pravnom sistemu predmetne države. Države se obavezuju na to da će osigurati mogućnosti sudskih pravnih lijekova. Na kraju, države se obavezuju na to da će osigurati izvršenje usvojenih pravnih lijekova od strane nadležnih organa.

Komisija za ljudska prava, osnovana prema ICCPR-u, zadužena je za praćenje provedbe mjera koje su države ugovornice usvojile u okviru provedbe svojih obaveza iz Sporazuma (član 28.1). Komisija, ili nadzorno tijelo, sastoji se od 18 eksperata „visokih moralnih kvaliteta i priznate stručnosti u oblasti ljudskih prava“, koje biraju države ugovornice (član 29-39).

Države ugovornice dužne su, posredstvom generalnog sekretara Ujedinjenih naroda, Komisiji dostaviti izvještaj o usvajanju različitih mjera za postizanje ciljeva definiranih Sporazumom. Rok za podnošenje izvještaja jeste godina dana od dana stupanja Sporazuma na snagu u određenoj državi, a nakon toga, izvještaj se podnosi na zahtjev Komisije (član 40). Također, postoji mogućnost da jedna država ugovornica obavijesti Komisiju da se, prema njenom saznanju, u toj državi ne provode odredbe Sporazuma (član 41).⁴⁰

Prema Prvom fakultativnom protokolu uz ICCPR, postoji i mogućnost pojedinačnih podnesaka Komisiji za ljudska prava. Ukoliko Komisija utvrdi da je predmetna država ugovornica izvršila povredu Sporazuma, ona o tome obavještava predmetnu državu i

⁴⁰Komisija može poduzeti korake samo ukoliko ju je prijavljena država priznala kao tijelo nadležno za razmatranje pritužbi o neizvršenju obaveza (član 41.1). U članovima 41 i 42 dalje se razrađuje taj proces, a njegove bi se faze mogle sažeti u sljedeće:

1. Pismeno obavještenje države podnosioca upućuje se prijavljenoj državi, koja bi, u roku od tri mjeseca, trebala poslati svoj odgovor državi podnosiocu (član 41.1).
2. Ukoliko se, u roku od šest mjeseci, ne nađe rješenje, bilo koja od predmetnih država može slučaj uputiti Komisiji (član 41.1.b).
3. Komisija razmatra slučaj tek po prijemu svih relevantnih informacija od predmetnih država (član 41.1.c).
4. Komisija sačinjava izvještaj u roku od 12 mjeseci od prijema slučaja (član 41.1.h).
5. U izvještaju se navode sve relevantne činjenice, kao i moguća rješenja (član 41.1.h.ii).

Ukoliko, ni nakon tog procesa, ne bude pronađeno zadovoljavajuće rješenje, Komisija može imenovati ad hoc komisiju za povjerenje, koja se sastoji od pet članova, koje sve predmetne države smatraju prihvatljivim. Ta Komisija zatim sačinjava svoj vlastiti izvještaj, a u okviru procedure koja je veoma slična proceduri navedenoj u gornjem dijelu teksta.

objavljuje svoje nalaze. Komisija često pri tome navodi i konkretan pravni lijek, ili aktivnost koju bi predmetna država trebala poduzeti, kako bi podnosiocu dala mogućnost konkretnog pravnog lijeka, ili kako bi izmijenila situaciju na općem nivou.⁴¹

Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

U skladu sa članom 16 Sporazuma, on se u prvoj instanci provodi tako što države ugovornice podnose izvještaj o mjerama usvojenim radi ostvarenja ciljeva iz Sporazuma. Izvještaji se podnose generalnom sekretaru, koji ih, zatim, prosljeđuje Ekonomskom i socijalnom vijeću (član 16.2).

Spomenuti izvještaji sadrže informacije, kao što su „faktori i poteškoće koji utječu na stepen ispunjenja obaveza koje proizilaze iz ovog Sporazuma“ (član 17.2). Ekonomsko i socijalno vijeće može Generalnoj skupštini predložiti izvještaje koji obuhvataju i opće preporuke za sve države ugovornice, a radi ostvarenja ciljeva definiranih Sporazumom (član 21). Vijeće je, 1985. godine, oformilo jedno ekspertno tijelo, Komisiju za ekonomska, socijalna i kulturna prava, čiji je zadatak pružanje pomoći pri praćenju ispunjenja obaveza iz Sporazuma od strane država ugovornica, te pri praćenju stepena njihove provedbe. Države ugovornice Komisiji podnose izvještaj svakih pet godina.⁴²

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda

Evropskom konvencijom uspostavljen je sud (Evropski sud za ljudska prava) u Strassbourgu, kojem se mogu obratiti pojedinci, firme i nevladine organizacije, koji tvrde da je izvršena povreda njihovih prava iz Konvencije. Pojedincima, čija su prava povrijeđena, Sud može odrediti ono što se u Konvenciji naziva 'pravična naknada', što je obično novčana kompenzacija za štetu nastalu povredom Konvencije.⁴³ Poštivanje odluka Evropskog suda za ljudska prava od strane država nadgleda Vijeće ministara. Pored toga, različita prava utvrđena Konvencijom državama nameću obavezu iznalaženja pravnih lijekova za slučajeve povrede ljudskih prava.

U članu 13 navodi se da su države ugovornice Konvencije suglasne s time da će osigurati efikasan domaći pravni lijek osobama koje tvrde da su njihova prava iz Konvencije povrijeđena. Evropski sud za ljudska prava također je neka prava iz Konvencije interpretirao u pogledu nametanja pozitivnih obaveza, tj. država je dužna uzdržavati se ne samo od provedbe određenih aktivnosti putem svojih zvaničnih tijela, nego mora poduzeti i korake kako bi sve osobe zaštitila od spomenutih aktivnosti koje poduzimaju privatne osobe. Zbog toga, ukoliko se navodi povreda prava na život (član 2), država je dužna omogućiti efikasne i nepristrane instrumente u svrhu istraživanja okolnosti pod kojima se smrt desila.⁴⁴ To je posebno značajno kod slučajeva navodnog zlostavljanja i maltretiranja u oružanim snagama. Pored toga, zabrana mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (član 3), državama nameće pozitivnu obavezu sprečavanja takvih postupaka i kažnjavanja njihovih počinitelja putem pravnih procedura.

Temeljna prava u evropskoj zakonskoj regulativi

Na kraju, treba spomenuti i zaštitu temeljnih prava prema zakonskoj regulativi Evropske unije. To i jeste značajno pitanje, s obzirom na to da 27 država članica OSCE-a istovremeno

⁴¹ Shelton, op. cit., napomena 12, str. 183-187.

⁴² Ured visokog komesara za ljudska prava, "Fact Sheet No.16 (Rev.1), The Committee on Economic, Social and Cultural Rights", <<http://www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs16.htm>>.

⁴³ U nekim slučajevima, Sud može odrediti konkretne mjere za rješavanje nastale situacije, a koje nisu novčane prirode, mada se to veoma rijetko dešava. Vidi, naprimjer, predmet Broniowski protiv Poljske, Evropski sud za ljudska prava, 22. juni 2004., European Human Rights Reports, svezak 40, str. 21.

⁴⁴ McCann protiv Velike Britanije, Evropski sud za ljudska prava, 27. septembar 1995., European Human Rights Reports, svezak 21, 1996., str. 97; Kaya protiv Turske, Evropski sud za ljudska prava, 19. februar 1998., European Human Rights Reports, svezak 28, 1998., str. 1; Hugh Jordan protiv Velike Britanije, Evropski sud za ljudska prava, 4. maj 2001., European Human Rights Reports, svezak 37, 2001., str. 52.

jesu i članice Evropske unije. U svom članu 6 Ugovor o Evropskoj uniji ističe značaj ljudskih prava i u državama članicama i u evropskim institucijama.

Član 6 Ugovora o Evropskoj uniji

1. Unija se zasniva na principima slobode, demokratije, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, te vladavine prava, principima zajedničkim državama članicama.
2. Unija je dužna poštivati temeljna prava, garantirana Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, potpisanom 4. novembra 1959. godine u Rimu, jer oni rezultiraju iz ustavne tradicije zajedničke državama članicama, kao opće principe zakonske regulative Evropske zajednice.

Evropsko vijeće može, uz suglasnost Evropskog parlamenta, odlučiti da pokrene istragu o stalnim i grubim povredama ljudskih prava u određenoj državi članici, i nametnuti sankcije putem ukidanja prava toj državi.⁴⁵ Pored toga, u Nici je, 2000. godine, usvojena Povelja o temeljnim pravima u Evropskoj uniji.⁴⁶ Evropska zakonska regulativa također štiti ljudska prava na jedan konkretniji i uži način putem odredbi Ugovora, uredbi i direktiva koje se odnose na pitanja kao što je jednakost (vidi poglavlja 12-14). Osim toga, pravna doktrina nalaže efikasno ostvarenje temeljnih prava za sve građane Unije, i to ne samo na nivou Evrope (naprimjer, Evropski sud pravde), nego i na nivou domaćeg pravnog sistema svake države članice.

Primjena tih principa na pripadnike oružanih snaga u državama Evropske unije ipak je nešto problematičnija usljed različitih stavova o nadležnosti evropskih institucija za donošenje zakona, koji se odnose na nacionalne oružane snage. I ugovori i konkretne direktive sadrže brojne izuzetke, kojima se štiti nacionalni suverenitet u pitanjima odbrane. Uprkos tome, u konkretnim slučajevima u kojima to nije primjenjivo, evropska zakonska regulativa može se vrlo uspješno iskoristiti za zaštitu prava pripadnika oružanih snaga (vidi, naprimjer, predmet Kreuil, koji se razmatra u poglavlju 13, uokvireni tekst pod brojem 13.4).

⁴⁵ Ugovor o Evropskoj uniji, član 7.

⁴⁶ Povelja o temeljnim pravima u Evropskoj uniji, Official Journal of the European Communities, 18. decembar 2000., 2000/C 364/01, <http://ec.europa.eu/external_relations/human_rights/doc/charter_364_01en.pdf>.

Poglavlje 6

Opći ustavni okvir

Ovo poglavlje bavi se tretmanom oružanih snaga i pravima pripadnika na ustavnom nivou. Prvo će biti objašnjena relevantnost ustavnih odredbi u toj oblasti, posebno u okviru razvoja ka demokratskoj reformi. Zatim će biti ispitano na koji se način ustav primjenjuje na ulogu oružanih snaga, posebno kad je riječ o definiranju njihove misije i dobijanja ustavnog odobrenja za raspoređivanje vojnih trupa, bilo za potrebe ratnih djelovanja ili za potrebe mirovnih operacija. Na kraju, bit će riječi o ustavnim pravima vojnog kadra i utjecaju tih prava na vojno pravosuđe.

1. Ključna pitanja

Jasan ustavni osnov značajan je za oružane snage iz nekoliko razloga. U gotovo svim državama, pisani ustav daje osnov za legitimnost državnih institucija, a oružane snage predstavljaju jednu od ključnih institucija te vrste, jer štite građane, teritorijalni integritet, sistem vlasti i najznačajnije službe.⁴⁷ Te vitalne zadatke trebalo bi prepoznati i uvrstiti u ustavni poredak, tako da vojska ne bude izvan zakona. Na taj način, vojska ima legitimitet i uživa podršku demokratskih institucija. Iako se sigurnost države može, u konačnici, temeljiti na upotrebi sile, tu bi silu trebalo koristiti za zaštitu ustavnog poretka, a ne za svrhe iznad ili pored njega.

Ustavi se obično bave sljedećim pitanjima:

- *Pravna struktura*: legislativni mehanizmi, principi na kojima se temelje nelegislativni izvori vlasti (naprimjer, kraljevski prerogativi), procedure za donošenje zakona po hitnom postupku, ustavne odredbe koje uređuju odstupanje od ljudskih prava, procesi putem kojih se pristupa međunarodnim sporazumima o suradnji u oblasti sigurnosti;
- *Mehanizmi odgovornosti*: podjela nadležnosti za državnu sigurnost, sigurnost i obavještajni rad između različitih grana vlasti u državi; zabrana dužnosnicima u odbrani i sigurnosti da obavljaju parlamentarnu ili ministarsku funkciju; legislativna nadležnost; ustavne nadležnosti sudova (naprimjer, ustavna revizija);
- *Neovisna revizija*: sigurnost mandata dužnosnika, ustavne garancije neovisnosti pravosuđa, položaj vojnih sudova;
- *Individualna prava*: kao građani u uniformi, pripadnici oružanih snaga uživaju ustavna prava i slobode. Pored toga, brojne ustavne odredbe detaljno uređuju pravo prigovora savjesti na služenje vojnog roka (vidi uokvireni tekst pod brojem 6.2).

Posebno u državama u tranziciji, donošenje novog ustava predstavlja značajnu prekretnicu za stavljanje vojnih snaga pod kontrolu civilne vlasti, kao i za osiguravanje njihove političke neutralnosti u budućnosti. Ustavi država u tranziciji obično donose eksplicitne garancije, kojima se definira i ograničava uloga vojske.

Samim oružanim snagama ustav daje čvrst osnov za djelovanje u kriznim situacijama. Zbog toga, u ustav mogu biti ugrađene i pretpostavke za angažiranje u oružanim sukobima, kao i konkretne ovlasti i dužnosti koje se primjenjuju u vanrednim situacijama. Ustavom se, također, može predvidjeti zaštita oružanih snaga od neustavnih zapovijesti, kao što je, naprimjer, naredba za djelovanje protiv političkih protestanata, za angažiranje u civilnom aspektu provedbe zakona, za zauzimanje zgrada u kojima su smještene demokratske institucije.

⁴⁷ Član 9 Ustava Bugarske (Oružane snage): "Oružane snage garant su suvereniteta, sigurnosti i neovisnosti države, i brane njen teritorijalni integritet."

Osim toga, uloga oružanih snaga u modernom društvu u znatnoj mjeri podrazumijeva i međunarodnu suradnju, bilo u strateškim savezima za sigurnost ili u mirovnim misijama. Ustavom se obično definira učinak i značaj međunarodnih ugovora i svih procesa koje je potrebno odobriti na domaćem nivou. To je od ključnog značaja za dužnosti koje podrazumijevaju uzajamnu podršku (naprimjer, učinak člana 5 Ugovora o NATO-u).

Na kraju, ustavom se obično definiraju prava i dužnosti građana, što znači da se ustavom ograničavaju ovlasti koje vojska ima nad civilima. Pored toga, pojedini pripadnici oružanih snaga, u ustavu će naći garancije koje se tiču njihovog vlastitog položaja.

Premda se mnogi ustavi ne bave konkretno ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga, oni ipak uspostavljaju okvir za funkcioniranje oružanih snaga u državi i izvan nje. U slučajevima kada se ustavne odredbe direktno odnose na oružane snage, one obično podrazumijevaju dva odvojena pitanja: definiranje uloge oružanih snaga i dodjela nadležnosti za kontrolu nad njima.

Neki odavno uspostavljeni demokratski sistemi (kao što su u Francuskoj i Velikoj Britaniji) ne smatraju da je nužno detaljno definirati ulogu vojnih snaga i, umjesto toga, oslanjaju se na opće principe na kojima se zasnivaju nadležnosti državnih organa, što je priznato i samim ustavom (naprimjer, predsjednički prerogativ u vojnim pitanjima prema Ustavu iz 1958. godine u slučaju Francuske). Međutim, to nije model koji bi trebalo široko primjenjivati, posebno ne u državama koje su pretrpjele velike promjene. Čak i u nekim drugim starijim demokratskim sistemima smatra se da je korisno imati nešto preciznije garancije. Naprimjer, Ustavom Holandije (član 100) nalaže se da Parlament mora biti informiran u slučaju angažiranja oružanih snaga u operacijama „održavanja ili promoviranja vladavine prava na međunarodnom nivou“, dok se članom 19 Ustava Danske propisuje obaveza informiranja Parlamenta o vojnim operacijama.

Imajući u vidu činjenicu da se vlade rukovode ne samo ustavom nego i zakonima, običajima i ustaljenom praksom, ostatak poglavlja bit će posvećen ulozi oružanih snaga i kontroli nad njima.

2. Uloga oružanih snaga

Postoji nekoliko općih ustavnih karakteristika, koje mogu utjecati na način na koji jedan ustav definira različite uloge oružanih snaga. Jedna od karakteristika jeste opseg u kojem se obična zakonska regulativa (za razliku od ustava) detaljno bavi pitanjima koja se tiču državnih tijela. Druga karakteristika jeste status međunarodnih sporazuma – tretiraju li se, naprimjer, obaveze po međunarodnim ugovorima kao dio ustava.

Mnogi ustavi naprosto, u širem smislu, definiraju zadatke oružanih snaga u održavanju sigurnosti, te zaštiti teritorija i ustavnog poretka. U nekim slučajevima, u ustavima se navode i nešto konkretniji zadaci. Ustav Njemačke, naprimjer, (uokvireni tekst pod brojem 6.1) detaljno navodi zadatke i ovlasti oružanih snaga, što je izraslo iz historije Njemačke. U najvećoj se mjeri, međutim, ta pitanja uređuju na nivou detaljnije razrađenih zakonskih propisa (o čemu će biti riječi u poglavlju 7, Domaće zakonodavstvo). Nešto rjeđe, kao u slučaju Velike Britanije i Francuske, zadaci oružanih snaga definiraju se na nivou vlade.⁴⁸ Nivo na kojem se definiraju zadaci oružanih snaga utjecat će na jednostavnost procedure po kojoj se uloga oružanih snaga može izmijeniti i na to može li se angažiranje vojnih trupa osporiti po ustavnom osnovu. Ustavnu reformu može biti teško provesti i može zahtijevati javnu debatu na nivou cijele države o položaju države unutar međunarodne zajednice.

⁴⁸ Nolte, *op. cit.*, napomena 6, str. 34-39.

6.1

Ustav Njemačke⁴⁹

Zadaci i ovlasti njemačkih oružanih snaga definirani su Ustavom (Temeljnim zakonom) Savezne Republike Njemačke: odbrana teritorija i saveznika od vojnih napada (član 87.a Ustava). Kada Bundestag proglašuje odbranu države (član 115 Ustava) ili stanje napetosti (član 80.a Ustava), zadaci oružanih snaga u državi mogu se proširiti (član 87.a(3) Ustava): one mogu dobiti dodatne ovlasti u pogledu zaštite imovine građana od napada provokatora neboraca i u pogledu kontrole saobraćaja, neophodne za izvršavanje njihovih odbrambenih zadataka.

Zahvaljujući amandmanu na Ustav ukinutom 1968. godine, a koji se odnosi na slučajeve „vanrednih situacija u državi“, oružane snage mogu – po odluci Savezne vlade – biti angažirane i u pružanju podrške policiji i Saveznoj graničnoj policiji u zaštiti imovine građana i u borbi protiv organiziranih i naoružanih pobunjenika (član 87.a4 i član 91 Ustava).

Na kraju, na osnovu odluke Saveznog ustavnog suda iz 1994. godine (BVerfGE 90, str. 286), oružane snage mogu učestvovati u međunarodnim mirovnim misijama u mjeri u kojoj se te misije provode u okviru i u skladu sa pravilima sistema uzajamne kolektivne sigurnosti (Ujedinjeni narodi, NATO) (član 24.2 Ustava). Ustavom se Saveznoj vladi nalaže da, za svako učešće te vrste, prethodno dobije odobrenje Bundestaga.

Po zahtjevu jedne od njemačkih saveznih pokrajina (član 35.2 Ustava), oružane snage mogu biti angažirane i u operacijama pružanja pomoći u državi, u slučaju prirodnih nepogoda ili izuzetno velikih nesreća.

Ustavom, kao u slučaju Mađarske, mogu biti uređene i međunarodne obaveze. Ustavom se može eksplicitno navesti princip neutralnosti oružanih snaga, što je slučaj s Ustavom Austrije. Neki ustavi (kao što su ustavi Danske i Irske – vidi u daljnjem tekstu) ne ograničavaju konkretne zadatke koji mogu biti provedeni, ali umjesto toga nameću negativno ograničenje – odobrenje parlamenta za angažiranje oružanih snaga protiv drugih država. Ustav može sadržavati i zabranu agresije. Ustav Holandije definira i učešće u međunarodnim mirovnim operacijama.

6.2

Primjeri ustavnih odredbi

Španija: član 8.1 (Oružane snage)

(1) Oružane snage, koje se sastoje od kopnene vojske, mornarice i zrakoplovnih snaga, imaju zadatak da štite suverenitet i neovisnost Španije, da čuvaju njen teritorijalni integritet i ustavni poredak.

Rumunija: član 117 (Oružane snage, policija)

(1) Oružane snage isključivo su podređene volji naroda, zaštiti suvereniteta, neovisnosti i jedinstva države, njenog teritorijalnog integriteta i ustavne demokratije.

Mađarska: član 40.A (Dužnosti)

(1) Osnovna dužnost oružanih snaga (mađarske vojske, granične odbrane) jeste vojna odbrana države i učešće u zajedničkim odbrambenim dužnostima prema međunarodnim ugovorima.

Austrija: član 9.a (Odbrana, vojna obaveza)

(1) Austrija je posvećena općoj državnoj odbrani. Njen zadatak jeste očuvanje vanjske neovisnosti saveznog teritorija, kao i njene nepovredivosti i jedinstva, posebno u pogledu održavanja i odbrane stalne neutralnosti. U tom pogledu, ustavni poredak i sposobnost vlasti da funkcioniše, kao i demokratske slobode građana, moraju se štititi i braniti od oružanih napada izvana.

⁴⁹ Njemački odgovor na razmjenu informacija iz 2004. godine o OSCE-ovom Kodeksu ponašanja u vojnopolitičkim aspektima sigurnosti. Za objašnjenja u vezi OSCE-ovog Kodeksa ponašanja u vojnopolitičkim aspektima sigurnosti vidi poglavlje 4, odlomak 3.

6.2 (nastavak)

Danska: član 19.2

2) Osim u svrhu odbrane od oružanog napada na teritorij pod kontrolom danskih snaga, kralj ne angažira vojne snage protiv bilo koje strane države bez odobrenja Parlamenta. Svaka mjera, koju kralj poduzme u pogledu ove odredbe, bez odlaganja se predočava Parlamentu. Ukoliko Parlament ne zasjeda, saziva se njegova sjednica bez odlaganja.

Republika Irska: član 28.3

(3.1) Rat se ne može objaviti, niti država može učestvovati u ratu bez odobrenja Zastupničkog doma.

(3.2) U slučaju invazije, međutim, Vlada može poduzeti sve korake koje smatra neophodnim za zaštitu države, a sjednica Zastupničkog doma zakazuje se za najraniji mogući datum.

Primjeri odredbi o zabrani agresije

Ustav Azerbejdžana (1995.)

Član 9 (Vojne snage)

(2) Republika Azerbejdžan odbija rat kao sredstvo ugrožavanja neovisnosti drugih država i kao sredstvo rješavanja međunarodnih sukoba.

Ustav Italije

Član 11 (Odbacivanje rata)

Italija odbacuje rat kao sredstvo ugrožavanja slobode ljudi i kao sredstvo rješavanja međunarodnih sporova; Italija se slaže s ograničavanjem suvereniteta, kada je to neophodno za uspostavu pravnog sistema mira i pravde među narodima, ukoliko je zastupljen princip reciprociteta; Italija promovira i potiče međunarodne organizacije koje streme tom cilju.

Ustav Njemačke

Član 26 (Zabrana priprema za agresorski rat)

(1) Aktivnosti koje eventualno mogu ugroziti, i poduzete sa namjerom da ugroze, miroljubive odnose između država, posebno u pogledu pripreme za agresorski rat, smatraju se neustavnim. One trebaju biti tretirane kao krivično djelo.

Član 87.a (Uspostava i ovlasti oružanih snaga)

1. Savezne vlasti uspostavljaju oružane snage u svrhu odbrane. Njihova brojnost i opća organizacijska struktura moraju biti prikazane u budžetu.

3. Ustavi i ljudska prava oružanih snaga

Ustavne odredbe, koje uređuju ljudska prava pripadnika oružanih snaga, uvode se iz dva razloga. Prvo, u državama sa neprofesionalnom vojskom, ustav može omogućiti pravo na prigovor savjesti na služenje vojnog roka. Sažetak brojnih ustavnih odredbi te vrste nalazi se u uokvirenom tekstu pod brojem 6.3, a cjelokupno pitanje prigovora savjesti na vojnu obavezu detaljnije će biti razmatrano u poglavlju 10.

Drugo, historija određene države može ukazivati na to da je neophodno garantirati neutralnu ulogu oružanih snaga na najvišem normativnom nivou u ustavu. Naprimjer, ustav može nalagati razdvajanje vojnog i političkog vodstva. U tim su slučajevima prava pripadnika oružanih snaga u određenoj mjeri ograničena, zbog ostvarenja višeg ustavnog cilja. Ograničavanjem političkih prava pripadnika oružanih snaga, detaljnije će biti govora u poglavlju 8.

Osim navedena dva razloga, nije uobičajeno da se pitanja koja se dotiču ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, navode u pisanom ustavu. Opća tendencija je da se pripadnici

oružanih snaga tretiraju kao građani u uniformi, tj. oni uživaju ista temeljna građanska i politička prava kao i ostatak stanovništva, osim tamo gdje njihova uloga nameće određena zakonska ograničenja.

6.3

Primjeri ustavnih odredbi koje uređuju prigovor savjesti

Estonija	Osobe, koje odbijaju služiti u vojnim snagama iz vjerskih ili nacionalnih razloga, obavezne su učestvovati u alternativnoj službi, u skladu sa procedurama propisanim zakonom.	član 124.2
Njemačka	Osoba, koja na osnovu savjesti odbije učestvovati u ratnim operacijama koje podrazumijevaju naoružanje, može se obavezati na zamjensku službu. Trajanje takve zamjenske službe ne može biti duže od trajanja vojnog roka. Relevantne pojedinosti uređuju se zakonom, koji ne smije ugroziti slobodu odlučivanja po vlastitoj savjesti, i koji također mora predvidjeti mogućnost zamjenske službe koja nije povezana sa jedinicama oružanih snaga, niti savezne granične straže.	član 12.a.2
Portugal	Zakonski vojni obveznici, koji se pozivaju na prigovor savjesti, vrše građansku službu iste dužine trajanja i stepena težine kao i služenje vojnog roka.	član 276.4
Slovenija	Onim građanima koji, zbog svojih vjerskih, filozofskih ili humanitarnih ubjedenja, ne žele služiti vojni rok, mora se pružiti mogućnost učesća u odbrani države na neki drugi način.	član 123.2
Španija	Zakon propisuje vojne obaveze državljana Španije i, uz sve potrebne garancije, uređuje pitanje prigovora savjesti, kao i druge osnove za izuzeće od služenja obaveznog vojnog roka; zakon također može, tamo gdje je to potrebno, nametnuti obavezu civilne službe u zajednici, umjesto služenja vojnog roka.	član 30.2

6.4

Ustavi i ljudska prava oružanih snaga: odabrani primjeri

Ustav Poljske

Član 26.2

(2) Oružane snage neutralne su u političkim pitanjima i podliježu civilnoj i demokratskoj kontroli.

Nešto je općenitiji član 52 Ustava Italije

- (1) Odbrana domovine sveta je dužnost svakog građanina.
- (2) Služenje vojnog roka obavezno je u granicama i pod uvjetima propisanim zakonom. Ispunjavanje vojnih obaveza ne može biti na štetu položaja građanina kao zaposlenika, niti na štetu ostvarivanja njegovih političkih prava.
- (3) Pravila o oružanim snagama moraju biti u skladu sa demokratskim duhom Republike.

4. Ustavne odredbe i vojni sudovi

U ovoj oblasti postoje tri modela. U nekim državama, koje imaju sistem vojnih sudova, ti se sudovi u ustavu naprosto ne spominju, naprimjer u Slovačkoj, Mađarskoj, Litvaniji i Rumuniji. U drugim slučajevima, ustavne odredbe naprosto priznaju postojanje vojnog prava (i praktično mu daju prioritet nad ostalim ustavnim odredbama): Luksemburg (član 94 Ustava iz 1868. godine) i Latvija (član 86 Ustava) spadaju u tu kategoriju. U trećem slučaju, postoje ustavi kojima se nastoji, u manjoj ili većoj mjeri, urediti primjena vojnog prava i jurisdikcija vojnih sudova (naprimjer, član 38.4 Ustava Irske iz 1937. godine). Varijacije unutar te treće kategorije u suštini se svode na mjeru u kojoj odredbe utvrđuju prekršaje i kadar u okviru dozvoljenog opsega tih sudova.

Cjelokupno pitanje vojnog pravosuđa i ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, dodatno će biti razmatrano u poglavlju 21.

Poglavlje 7

Domaća zakonska regulativa

Ovo poglavlje bavi se pitanjem priznavanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u domaćoj zakonskoj regulativi, bilo njihovih građanskih i političkih prava, kao što je pravo glasa i pravo učešća u političkim aktivnostima, njihova privatnost, sloboda izražavanja i slično, bilo njihovih socijalnih i ekonomskih prava, kao što je socijalna sigurnost, obrazovanje i rješavanje stambenog pitanja.

Tu se radi o nešto užem usredsređenju nego što je vojno pravo općenito, čiji se veći dio bavi propisivanjem konkretnih zakonskih obaveza pripadnika oružanih snaga, s ciljem podržavanja discipliniranog okruženja u kojem oni djeluju, naprimjer, reguliranje pitanja kao što je dezertiranje, odsustvo bez zvaničnog dopuštenja, neposlušnost, pobuna, pomaganje neprijatelja, te spavanje na dužnosti. Ova se knjiga općenito ne bavi takvim prekršajima, premda, u poglavlju 21 razmatra aspekt ljudskih prava u okviru procedura unutar vojnog pravosuđa.

Međutim, prava pripadnika oružanih snaga mogu se eksplicitno navesti u zakonu. Jedna od prednosti takvog eksplicitnog navođenja prava, umjesto oslanjanja na opće ustavne ili zakonske odredbe koje važe za sve građane, jeste da se pravni parametri tih prava mogu odrediti tako da se prilagode vojnom okruženju.

U ovom poglavlju prvo se razmatra potreba za zakonskom regulativom u oblasti odbrane, a zatim i njen opseg, te objašnjava povezanost između zakonske regulative i širih metoda parlamentarne odgovornosti. Navedenim se pitanjima bavimo zato što je zaštita ljudskih prava pripadnika oružanih snaga smještena u širi okvir položaja armije u jednoj demokratskoj državi. Na kraju poglavlja bit će razmotren i odnos zakonske regulative i ljudskih prava pripadnika oružanih snaga.

1. Potreba reguliranja pitanja odbrane zakonskim propisima

Vladavina prava predstavlja temeljni i neophodni element demokratije. Državna sigurnost ne bi se trebala koristiti kao izgovor za neposvećenost vladavini prava, koja karakterizira demokratske države, čak ni u ekstremnim slučajevima. Potreba da se zakonskom regulativom i parlamentarnom odgovornošću uredi oblast oružanih snaga, također je prepoznata od strane niza međunarodnih organizacija, kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 7.1.

Zakonska regulativa jeste pravno utjelovljenje demokratske volje. U većini slučajeva, usvajanje zakonske regulative (skupa sa kontrolom aktivnosti koje poduzima vlada) jedna je od ključnih uloga parlamenta. Zbog toga je sasvim u skladu da, u demokratskim društvima, sa vladavinom prava kao dominantnom komponentom, oružane snage uporište za svoje postojanje i ovlasti nalaze u zakonskoj regulativi, a ne u običajnim ili precedentnim ovlastima, kao što je precedentna doktrina prerogativa. Zakonska regulativa zakonodavstvu pruža mogućnost pažljivog razmatranja i razrade principa u toj oblasti, umjesto evolutivnog razvoja ili slučajnog opstanka iz neke druge historijske ere. Osim toga, kako bi se pravni izuzeci od standarda ljudskih prava u svrhu državne sigurnosti pokazali ispravni i korisni, oružane snage nužno moraju imati uporište svojih ovlasti u zakonskoj regulativi.

7.1

Potreba za demokratskim nadzorom nad oružanim snagama, koju priznaju odabrane međunarodne organizacije

Organizacija	Norme/standardi	Izvor
UNDP	Demokratska civilna kontrola nad vojskom, policijom i drugim snagama sigurnosti (u izvještaju se nabrajaju principi demokratske vladavine u oblasti sigurnosti).	Izvještaj o humanom razvoju (2002.)
OSCE	„Demokratska politička kontrola nad vojskom, neformalnim snagama i snagama unutarnje sigurnosti, kao i obavještajnim službama i policijom“ (definirano nizom detaljnih odredbi).	Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti (1994.)
Vijeće Evrope (Parlamentarna skupština)	Mjere koje poduzima vlada moraju biti i zakonite i legitimne. U skladu s tim, postoji potreba za nekim oblikom demokratskog nadzora, a za čiju suštinsku provedbu mora biti zadužen Parlament. Pravosuđe, opet, ima ključnu ulogu, jer može sankcionirati svaku zloupotrebu izuzetnih mjera kod kojih postoji rizik od povrede ljudskih prava. Međunarodne organizacije također imaju sve značajniju ulogu u izradi strategija i usuglašavanju pravila.	Preporuka 1713 (2005.)
EU (Evropski parlament)	Definiranje kopenhaskih kriterija tako da obuhvataju i „zakonsku odgovornost policije, vojske i tajnih službi...“	Program 2000., § 9
Samit Amerika	„Ustavna podređenost oružanih snaga i snaga sigurnosti zakonski oformljenim organima vlasti naših država, jeste temelj demokratije.“	Akcionni plan iz Quebeca (2001.)

Nadležnost, donošenje zakonskih propisa u oblasti odbrane, često se definira ustavom. U tom pogledu, parlament ima ustavnu obavezu da donosi zakonske propise. Međutim, tu ima i nekoliko pragmatičnih pitanja. Učešće parlamenta znači legitimitet i direktnu demokratsku odgovornost. Parlament time može dati svoj doprinos tome da oružane snage budu u službi države kao cjeline i zaštite njenog ustava, a ne da služe uskim političkim ili stranačkim interesima. Odgovarajuća kontrola omogućava jedan stabilan, dvostrani pristup pitanju odbrane, što je od koristi i državi i samim oružanim snagama. Učešćem parlamentaraca može se postići to da javni troškovi odbrane budu transparentni i praćeni odgovarajućim odobrenjima.

Odobrenje parlamenta za uspostavu ovlasti i odgovornosti oružanih snaga jeste potreban, ali ne i dovoljan uvjet za očuvanje vladavine prava. Pravni osnov daje veći legitimitet i postojanju oružanih snaga, ali i (često izuzetne) ovlastima koje one imaju. Kao i u drugim oblastima, jedan od ključnih zadataka zakonodavne vlasti jeste da ovlasti delegira upravnim tijelima, ali i da strukturira i ograniči diskreciono pravo u zakonskoj regulativi.

2. Zakonska regulativa i parlamentarna odgovornost

Kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 7.2, usvajanje zakonskih propisa samo je jedna

7.2

Instrumenti ili sredstva koja parlament može koristiti pri donošenju zakonske regulative o oružanim snagama

1. Opća nadležnost

- a) Iniciranje donošenja zakonskih propisa;
- b) Izmjena i dopuna postojećih zakona;
- c) Saslušavanje predstavnika izvršne vlasti;
- d) Pozivanje predstavnika vlasti da daju izjavu pred parlamentom;
- e) Pozivanje vojnog kadra i državnih službenika da daju izjavu pred parlamentom;
- f) Pozivanje civilnih stručnjaka da daju izjavu pred parlamentom;
- g) Pribavljanje dokumenata od izvršne vlasti;
- h) Provedba parlamentarnih istraga;
- i) Održavanje saslušanja.

od brojnih uloga koje parlamenti obično imaju. Pored toga, u okviru kontrole nad oružanim snagama, parlamenti mogu pozvati na odgovornost predstavnike izvršne vlasti i saslušati relevantne iskaze, provoditi kontrolu budžeta, davati odobrenja za vojne misije, ispitivati nabavke za odbrambene svrhe, te odobravati odbrambene strategije i ljudske potencijale. Sve te uloge mogu biti dopuna legislativnoj proceduri, a neke od njih (kao što je odobravanje vojnih misija i nabavki) mogu biti uređene posebnim zakonskim propisima. Neke od općih ovlasti, koje parlament može imati u vezi sa donošenjem zakonskih propisa, predstavljene su na slučaju Poljske, u uokvirenom tekstu koji slijedi.

7.3

Šira uloga parlamenta: Poljska⁵⁰

Parlament, kojeg čine Sejm i Senat, kao vrhovni zakonodavni organ bavi se i pitanjima koja se tiču odbrane, uključujući i pitanja koja se tiču oružanih snaga, u okviru legislativnih procedura i prilikom određivanja glavnog kursa državnih aktivnosti, te prilikom određivanja principa na kojima se zasnivaju državne politike. Ta pitanja također dolaze u prvi plan prilikom izrade finansijskih planova i normativnih akata u vezi sa državnim budžetom. Osim toga, Parlament usvaja zakone koji uređuju temeljna odbrambena pitanja, čime direktno utječe na rad i ministra nacionalne odbrane i samog Ministarstva. Parlament također usvaja državni budžet za oblast odbrane i nadzire njegovo izvršenje, uz zagaraniranu transparentnost i procesa donošenja budžeta za odbranu i kontrole njegove primjene. Parlament ima utjecaj i kod imenovanja kandidata na funkciju ministra nacionalne odbrane, civila koji je član demokratski izabrane vlade, te ga poziva na odgovornost u pogledu načina na koji obavlja poslove koji se tiču državne odbrane.

I Parlament i parlamentarne komisije zaduženi su za konkretne poslove nadzora, s tim da je pitanje državne odbrane u okviru Sejma u nadležnosti Komisije za nacionalnu odbranu.

Spomenute funkcije nadzora spadaju u okvir odgovornosti Komisije za nacionalnu odbranu u okviru Sejma, njegove Komisije za specijalne službe, Komisije za nacionalnu odbranu u okviru Senata, kao i pojedinačnih delegata u Sejmu, te pojedinačnih senatora u okviru parlamentarnih procedura u kojima postavljaju određena pitanja predstavnicima vlade. Nadležnost i odgovornost Komisije za nacionalnu odbranu, formirane u okviru Sejma, obuhvataju pitanja vezana za državnu odbranu, a posebno ona koja potpadaju pod dužnosti oružanih snaga. Komisija, pored toga, kontrolira sistem i funkcioniranje teritorijalne odbrane i civilne zaštite u državi, kao i način na koji državni organi, zadruga i društvene organizacije, individualni građani i odbrambena industrija izvršavaju svoje dužnosti u pogledu jačanja odbrambene sposobnosti države.

Parlament donosi političke i ekonomske odluke, radi jačanja unutarnje sigurnosti i uspostave sistema unutarnje sigurnosti države. Parlament odlučuje o principima unutarnje sigurnosti države, o ovlastima organa vlasti u tom pogledu, te o obimu vladinih troškova za pitanja unutarnje sigurnosti. Zajedno sa svojim komisijama, Parlament vrši nadzor nad snagama unutarnje sigurnosti.

Treba napomenuti da individualni zakonodavci često imaju i dodatne dužnosti u pogledu rješavanja pritužbi navedenih u službeno uloženi žalbama od strane građana. U mnogim je državama ta funkcija formalizirana, tako što zakonodavac predstavlja birače u određenom geografskom području ili izbornoj jedinici. Opća zabrinutost zakonodavne vlasti zbog mogućih nepravilnosti u radu državnih tijela, uključujući tu i oružane snage, u mnogim je državama dovela do uspostave neovisnih ureda, kao što je ured ombudsmana, koji ispituju pojedinačne slučajeve, a svoje izvještaje podnose parlamentu. Značaj mnogih takvih ureda – a posebno ombudsmana za vojna pitanja – za pitanje zaštite ljudskih prava dodatno će biti razmotreno u poglavlju 22.

⁵⁰Odgovor Poljske na razmjenu informacija o OSCE-ovom Kodeksu ponašanja, 2004.

3. Opseg zakonske regulative u oblasti odbrane

Zakonski propisi, koji se tiču odbrane i oružanih snaga općenito, mogu se baviti širokim spektrom pitanja, naprimjer, uloga armije, komandni lanac, politička neutralnost, status armijskog kadra, prigovor savjesti, vanredne situacije, vojna disciplina i prekršaji, sistem vojnog pravosuđa, pravno obeštećenje i mehanizmi ulaganja žalbi, odgovornost za nezakonite naredbe i za povredu ljudskih prava, pravo žalbe, pravna zaštita i žalbe, plaće i penzije, te osiguranje na koje članovi porodice imaju pravo u slučaju smrti izazvane nesretnim slučajem ili u slučaju povrede pripadnika oružanih snaga.

7.4

Opseg zakonske regulative u oblasti odbrane: Sjedinjene Američke Države⁵¹

Veliki broj konkretnih zakona koji se primjenjuju na Ministarstvo odbrane, sadržan je u Glavi 10 Zakonika Sjedinjenih Američkih Država, koji definira funkcije Ministarstva odbrane, njegove ovlasti i ključne dužnosnike. Na osnovu njega, formiraju se zajednički štab, vojne komande, rezervne komponente i njihov međusobni odnos. Posebnim pravilima u Glavi 10 daju se ovlasti u pogledu vojne podrške civilnim organima za provedbu zakona (poglavlje 18), za pružanje humanitarne i druge pomoći stranim državama (poglavlje 20), obavještajnih pitanja u okviru Ministarstva odbrane (poglavlje 21), te Jedinstveni zakonik vojnog pravosuđa (poglavlje 47). Glava 10 također sadrži odredbe koje se odnose na obuku, plaćanje, nabavku i finansijsku odgovornost.

Tu su, također, zakonom predviđene funkcije, kao što je generalni savjetnik ministra odbrane, te savjetnik ministra za armiju, mornaricu i zrakoplovstvo, kao i pravobranici u oblasti kopnenih snaga, mornarice i zrakoplovstva, koji pružaju odgovarajuće pravne savjete, revidiraju programe i operacije, te obavljaju poslove nadzora.

Kod donošenja zakonske regulative koja se tiče oružanih snaga, parlamenti se moraju pobrinuti da se vladavina prava ne primjenjuje samo površno, time što će se osigurati zakonske ovlasti u pogledu djelovanja oružanih snaga, nego i na jednom dubljem nivou: parlamentarci imaju mogućnost da donesu zakone koji uređuju pitanje oružanih snaga tako da oni budu jasni, sveobuhvatni, dosljedni i u skladu sa standardima ljudskih prava.

Veći dio vojnog prava, međutim, tiče se određivanja konkretnih zakonskih obaveza pripadnika oružanih snaga, kako bi se istaklo disciplinirano okruženje u kojem oni djeluju; to, naprimjer, podrazumijeva reguliranje pitanja dezertstva, odsustva bez službenog odobrenja, neposlušnosti, pobune, pomaganja neprijatelja, te spavanja na dužnosti. Ova se knjiga ne bavi onim dijelovima vojnog pravosuđa koji uređuju pitanje običnih krivičnih djela i disciplinskih prekršaja koji ne obuhvataju aspekt ljudskih prava. Međutim, drugi aspekti sistema vojnog pravosuđa, koji se dotiču prava na pravično suđenje, ili slučajeva u kojima su pripadnici oružanih snaga sankcionirani prema vojnom pravu zbog ostvarivanja ljudskih prava kao što je, naprimjer, sloboda govora, ne mogu se odvojiti od pitanja ljudskih prava (način na koji se, u okviru vojnog pravosuđa, poštuje standard pravičnog suđenja bit će razmatran u poglavlju 21).

4. Zakonska regulativa i ljudska prava vojnog personala

Zakonska regulativa može se iskoristiti kako bi se pozitivno odredila građanska, politička i socijalna prava pripadnika oružanih snaga. Kao primjer jednog sveobuhvatnog zakonskog propisa, koji se bavi pravima pripadnika oružanih snaga, navest ćemo Zakon o statusu vojnog personala Ruske Federacije⁵² (vidi uokvireni tekst pod brojem 7.5).

⁵¹Odgovor SAD na razmjenu informacija o OSCE-ovom Kodeksu ponašanja.

⁵²Pravni temelj državnog sistema zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga jeste Ustav Ruske Federacije, zakon o odbrani, o vojnoj obavezi, o služenju vojnog roka i armiji, o statusu pripadnika oružanih snaga, o dodjeli penzija osobama koje su bile u vojnoj službi, dužnosnicima u sektoru unutarnjih poslova i njihovim porodicama, te brojni drugi normativni akti.

7.5

Donošenje zakonskih propisa o pravima pripadnika oružanih snaga: Ruska Federacija⁵³

Status vojnog personala – **Savezni zakon br. 76, od 27. maja 1998. godine, o statusu vojnog personala**

Zaštita sloboda, časti i dostojanstva vojnog personala – **član 5**

Pravo na slobodu kretanja i izbor mjesta stanovanja – **član 6**

Sloboda govora, učestvovanja na sastancima, skupovima, demonstracijama, povorkama i protestima – **član 7**

Sloboda savjesti i vjeroispovijesti – **član 8**

Pravo na učešće u upravljanju javnim savezima – **član 9**

Pravo na rad – **član 10**

Trajanje službe i pravo na odmor – **član 11**

Novčane naknade – **član 12**

Dodatne naknade – **član 13**

Osiguravanje odjeće – **član 14**

Pravo na stanovanje – **član 15**

Pravo na zdravstvenu zaštitu i medicinsku pomoć – **član 16**

Imovinska prava: poreske povlastice – **član 17**

Pravo na obrazovanje i prava u oblasti umjetnosti – **član 19**

Korištenje prijevoza – **član 20**

Pravo žalbe protiv nezakonitih naređenja – **član 21**

Prava u pravnim postupcima – **član 22**

Prava iz socijalne sigurnosti – **član 24**

Dodatne privilegije tokom službe u vanrednim situacijama – **član 25**

Opće dužnosti – **član 26**

Službene i posebne dužnosti – **član 27**

Zakoni su posebno značajni u slučaju ograničavanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga po osnovu državne sigurnosti. S obzirom na to da su ljudska prava od suštinskog značaja za svakog državljanina, uključujući i vojne osobe, veoma je važno da, uz ograničenja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, idu i mjere njihove zaštite, kako bi se izbjegle zloupotrebe ili nezakonita ograničenja.

Kodeksom ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti⁵⁴ države članice OSCE-a obavezale su se da će „u svoje zakone i druge relevantne dokumente ugraditi prava i dužnosti pripadnika oružanih snaga“ (stav 28) i „osigurati da pripadnici vojnih, neformalnih i sigurnosnih snaga mogu uživati i ostvarivati svoja ljudska prava i temeljne slobode, kako je navedeno u [O]SCE-ovim dokumentima i međunarodnom pravu, a u skladu sa relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama, te sa zahtjevima službe“ (stav 32).

Ukoliko je neophodno ograničiti prava pripadnika oružanih snaga, ta bi se ograničenja trebala jasno zasnivati na zakonskim ovlastima i trebala bi biti u skladu s odredbama relevantnih ugovora. Za većinu članica OSCE-a, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda postavlja minimum standarda za uvođenje zakonskih ograničenja prava pripadnika oružanih snaga, kao što je ograničenje njihovog prava na poštivanje privatnog života, sloboda mišljenja i uvjerenja, sloboda izražavanja, te sloboda udruživanja (član 8-11). Osim toga, kako bi bilo ispoštovano pravo na pravično suđenje prema članu 6 Evropske konvencije, vojno pravosuđe mora djelovati putem „neovisnog i nepristranog, *zakonom ustanovljenog* suda [naš kurziv].

⁵³ Savezni zakon br. 76, od 27. maja 1998. (s izmjenama i dopunama) o statusu vojnog personala. Neslužbeni prijevod dostupan je na stranici Ženevskog centra za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama: <http://www.dcaf.ch/_docs/eng-book/24_StatusMilPersons.pdf>.

⁵⁴ OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti, 3. decembar 1994.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda navodi da se, u jednom demokratskom društvu, pravo na privatnost (član 8), sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti ili uvjerenja (član 9), sloboda izražavanja (član 10) i sloboda udruživanja i okupljanja (član 11) mogu ograničiti kada je to neophodno i u interesu demokratskog društva, ukoliko su takva ograničenja „u skladu sa zakonom“ i ukoliko služe ostvarenju određenih interesa. Za različite slučajeve dozvoljena su različita ograničenja, koja mogu biti nametnuta, kako se vidi iz uokvirenog teksta koji slijedi.

7.6

Ograničenja prema članu 8-11 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih slobode⁵⁵

Priznati osnov za nametanje ograničenja	Pravo iz Konvencije			
	Poštivanje privatnog života (član 8)	Sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti ili uvjerenja (član 9)	Sloboda izražavanja (član 10)	Sloboda okupljanja i udruživanja (član 11)
Državna sigurnost	✓	✗	✓	✓
Javna sigurnost	✓	✓	✓	✓
Ekonomsko blagostanje	✓	✗	✓	✗
Sprečavanje nemira i kriminala	✓	✓	✓	✓
Zaštita zdravlja i morala	✓	✓	✓	✓
Zaštita prava i sloboda drugih	✓	✓	✓	✓
Zaštita teritorijalnog integriteta	✗	✗	✓	✗
Sprečavanje objelodanivanja povjerljivih informacija	✗	✗	✓	✗
Zaštita ugleda drugih	✗	✗	✓	✗
Očuvanje autoriteta i nepristranosti pravosuđa	✗	✗	✓	✗

Pored toga, članom 11 također se navodi da se njime „ne zabranjuje uvođenje zakonitih ograničenja na ona prava koja uživaju pripadnici oružanih snaga, policije ili državne administracije“ (vidi poglavlje 9, Vojni sindikati i udruženja).

Spomenuta ograničenja ne smiju biti diskriminatorna. Članom 14 zabranjuje se diskriminacija u uživanju prava predviđenih Konvencijom „po bilo kojem osnovu, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.“

Ono što je, pored toga, od velikog značaja, jesu međunarodni principi koje postavlja Evropski sud za ljudska prava. Sud je uveo veoma pažljiv pristup tome kako i kada država može uvesti dostupna ograničenja ljudskih prava u svrhu zaštite državne sigurnosti. Tim se principima mogu poslužiti i države članice OSCE-a, koje nisu pristupile Evropskoj konvenciji. Sud je propisao i određene kriterije koje bi zakonski propisi trebali zadovoljiti: njih navodimo u uokvirenom tekstu pod brojem 7.7, kao test „kvaliteta zakona“. Spomenuti kriteriji obuhvataju i zahtjev da zakon bude predvidiv, da treba ograničiti diskreciono pravo onih kojima se povjeravaju ovlasti, te da treba uspostaviti zaštitne mehanizme, kako bi se spriječila zloupotreba tih ovlasti.

⁵⁵ Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, 1950.

7.7

Test „kvaliteta zakona“ prema Evropskoj konvenciji⁵⁶

Konvencija propisuje da ograničenja moraju biti „u skladu sa zakonom“. Sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava, između ostalog, nalaže da:

- Zakoni moraju obuhvatiti pravila koja izrastaju iz starog običajnog prava, ali i zakone i podzakonske akte. U tom slučaju Sud navodi kako, da bi bio kvalificiran kao „zakon“, jedan normativni akt mora biti dostupan na zadovoljavajući način i dovoljno precizno formuliran da bi se građani mogli ponašati u skladu s njim.⁵⁷
- Zakon, koji „omogućava primjenu diskrecionog prava bez ograničenja u pojedinačnim slučajevima, samim tim ne posjeduje suštinsku osobinu predvidivosti, te se zbog toga u tu svrhu i ne smatra zakonom. Opseg diskrecionog prava mora se odrediti uz razuman stepen sigurnosti⁵⁸, dok je neophodno uspostaviti i mehanizme zaštite, kako bi se spriječila zloupotreba diskrecionog prava ustanovljenog zakonom.“⁵⁹
- Ukoliko ti mehanizmi zaštite nisu definirani samim zakonom, zakonom moraju biti navedeni makar uvjeti i procedure neophodne za uplitanje države.⁶⁰

⁵⁶ Web-stranica Evropskog suda za ljudska prava: <<http://www.echr.coe.int>>; Ian Cameron, *National Security and the European Convention on Human Rights* (Dordrecht/Uppsala: Kluwer Law International, 2000).

⁵⁷ *Sunday Times protiv Velike Britanije*, Evropski sud za ljudska prava, 26. april 1979., *European Human Rights Reports*, svezak 2, 1979., str. 45, stav 47.

⁵⁸ *Silver i drugi protiv Velike Britanije*, Evropski sud za ljudska prava, 25. mart 1983., *European Human Rights Reports*, svezak 5, 1983., str. 347, stav 85.

⁵⁹ *Ibid.*, stav 88-89.

⁶⁰ *Klass protiv Savezne Republike Njemačke*, Evropski sud za ljudska prava, 9. mart 1977., *European Human Rights Reports*, svezak 2, 1979., str. 214, stav 63; *Kruslin protiv Francuske*, Evropski sud za ljudska prava, 24. april 1990., *European Human Rights Reports*, svezak 12, 1990., str. 547, stav 35; *Huvig protiv Francuske*, Evropski sud za ljudska prava, 24. april 1990., *European Human Rights Reports*, 1990., svezak 12, str. 528, stav 34.

Treći dio

Poglavlje 8

Građanska i politička prava

Vojnici, kao građani u uniformi, u principu uživaju ista temeljna prava kao i svi drugi građani. Oružane snage mnogih država, međutim, smatraju da političke aktivnosti štetno djeluju na potrebu za disciplinom i da nisu u skladu sa vojnom profesijom. Zbog toga je pitanje političke neutralnosti vojnika kontroveržno pitanje u svim vojnim sistemima. Premda su pravila o političkoj neutralnosti unutar oružanih snaga veoma slična, opseg koji obuhvata obaveza održavanja od političkih aktivnosti izvan oružanih snaga, u velikoj se mjeri razlikuje od sistema do sistema. U vezi s tim, pripadnicima oružanih snaga često se nameću ograničenja slobode govora, djelomično zbog toga da se istakne njihova politička neutralnost, a djelomično da bi se spriječili ispadi i neposlušnost.

U ovom poglavlju prvo se razmatraju argumenti u vezi s ograničenjima političkih prava. Zatim se bavi ograničenjima prava u vezi sa političkom neutralnošću, što utječe na pravo glasa, na pravo kandidiranja za funkcije, te na pravo učešća u političkim demonstracijama, kao i na slobodu izražavanja. Također će biti navedeni primjeri različitih pristupa, koje su usvojile države članice OSCE-a, a koji se odnose na političku neutralnost i slobodu izražavanja, od pristupa koji nameću nešto manje ograničenja, do onih koji nameću stroge standarde neutralnosti i ograničavaju prava u skladu s tim.

1. Pitanja od interesa

Najčešća ograničenja političkih aktivnosti pripadnika oružanih snaga jesu sljedeća:

- Zabrana učešća u radu političkih stranaka,
- Zabrana kandidiranja za izborne političke funkcije,
- Zabrana učešća u političkim demonstracijama dok nose uniformu,
- Ograničavanje slobode izražavanja.

Postoji nekoliko opravdanja za nametanje ograničenja te vrste. Prvo, oružane snage, kao branioci teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka, moraju biti shvaćene kao neovisne, i iznad političkih kontroverzi. Neutralnost također doprinosi tome da samo birači odlučuju o tome ko će upravljati državom. U mnogim demokratskim sistemima u tranziciji, oružane snage imaju historijat opterećen represivnošću i povezanošću s dominantnom političkom strankom, a zahtjevi neutralnosti predstavljaju sredstvo odmicanja od prošlosti.

Drugo, ograničenja imaju za cilj spriječiti političke kontroverze unutar oružanih snaga, koje bi mogle imati negativan utjecaj na njihovu efikasnost i moral, posebno u slučaju kritiziranja političkog vodstva države ili u slučaju zadataka koje armiji povjeravaju izabrani politički lideri.

Treće, efikasna civilna kontrola i odgovornost za oružane snage zahtijevaju razdvajanje političke i vojne sfere. Ukoliko su pripadnici oružanih snaga istovremeno i značajni subjekti u političkoj sferi, to može dovesti do podrivanja demokratske odgovornosti i stvoriti sukob interesa. U skladu s tim, ograničenja se mogu pokazati kao neophodna, kako bi se spriječilo aktivno učešće pripadnika oružanih snaga u političkom životu.

Premda se u demokratskim društvima lični politički stavovi smatraju privatnim pitanjem, ipak postoji određen broj situacija u kojima se ljudima s ekstremnim političkim stavovima ili

vezama (naprimjer, stavovima koji zagovaraju neustavno ponašanje) može zabraniti učešće u oružanim snagama. To je zbog toga što se smatra da takve političke veze nemaju onu posvećenost ustavnom poretku koju imaju ostale političke stranke. Potreba za nametanjem ograničenja u pogledu javne službe osobama s ekstremističkim stavovima je, naprimjer, priznata kao valjan osnov za ograničavanje građanskih i političkih sloboda prema Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda⁶¹.

Jednako tako, međutim, neke države (naprimjer, Njemačka) stoje na stanovištu da najbolje obrazovanje u pogledu demokratske prakse pripadnici oružanih snaga mogu dobiti kroz učešće u građanskom životu. Te države, zbog toga, nameću minimalna ograničenja političkih aktivnosti. Tamo gdje se ograničenja političkih aktivnosti nameću pripadnicima oružanih snaga, sasvim je jasno da bi ona morala biti tek proporcionalna ciljevima vezanim za osiguranje ustavnog poretka ili za zaštitu vojne discipline. Ta bi ograničenja trebala biti pravno utemeljena, što ih čini transparentnim i predvidivim, te ostavlja mogućnost njihovog pobijanja. Naprimjer, ograničenje aktivnog učešća u državnoj politici može se opravdati potrebom razdvajanja vojske i politike, ali argumenti postaju znatno slabiji kada je riječ o lokalnoj politici, posebno ukoliko lokalne vlasti ne kontroliraju, ili nisu uključene u vojna pitanja. Potreba shvatanja vojske kao politički neutralne može se zadovoljiti kodeksima koji ograničavaju *javnu identifikaciju* u okviru političkih stranaka (naprimjer, zabrana nošenja uniforme na stranačkim sastancima), umjesto zabrane samog učešća. Ograničenja mogu biti manja nakon što pripadnik oružanih snaga napusti službu, a potreba za nametanjem ograničenja još je manja kad je riječ o rezervistima u odnosu na redovne pripadnike oružanih snaga.

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Glavna prava, o kojima je u ovoj oblasti riječ, jesu sloboda izražavanja (naprimjer, izražavanje i prenošenje političkih stavova) i sloboda udruživanja (naprimjer, pridruživanje političkim strankama). Pored toga, pravo glasa i pravo kandidiranja za javne funkcije zagwarantirana su ugovorima o ljudskim pravima.

OSCE dosljedno potvrđuje značaj građanskih i političkih prava, kao i osiguravanja njihovog potpunog ostvarivanja.⁶² U Parizu 1990. godine, OSCE je potvrdio pravo na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja, a na svojoj konferenciji u Kopenhagenu, održanoj iste godine, podvukao je značaj prava na osnivanje političkih stranaka. OSCE je, u Kopenhagenu, također potvrdio da: „Svako ima pravo na slobodu izražavanja, uključujući i pravo komuniciranja ... [kao i] slobodu posjedovanja vlastitog mišljenja, te slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez uplitanja javne vlasti i bez obzira na granice.“⁶³ Dodatne obaveze u pogledu ljudskih prava jasno pokazuju da sloboda izražavanja obuhvata pravo prenošenja i objavljivanja stavova i informacija.⁶⁴

⁶¹ Tokom perioda Hladnog rata, Sud nije bio pretjerano kritičan prema političkim ograničenjima nametnutim državnim službenicima, a protiv komunista. Vidi Glasenapp protiv Savezne Republike Njemačke, Evropski sud za ljudska prava, 28. august 1986., European Human Rights Reports, svezak 9, 1987., str. 25, i Kosiek protiv Savezne Republike Njemačke, Evropski sud za ljudska prava, 28. august 1986., European Human Rights Reports, svezak 9, 1987., str. 328, gdje Sud nije utvrdio povredu člana 10, jer je smatrao da je suštinsko pitanje navedenih predmeta zapravo pitanje pristupa državnoj službi, što nije zaštićeno samom Konvencijom (kako je to tada protumačeno). Nasuprot tome, stoji predmet Vogt protiv Njemačke, Evropski sud za ljudska prava, 26. septembar 1995., European Human Rights Reports, svezak 21, 1995., str. 205, gdje se nastavnik koji je otpušten, jer je bio aktivno angažiran u kampanji protiv Komunističke partije, uspješno pozvao na član 10. Ograničenja nametnuta pripadnicima oružanih snaga država bi, međutim, uspješnije odbranila na osnovu ograničenja u svrhu državne sigurnosti, navedenih u članu 10 i 11 Evropske konvencije.

⁶² Helsinki, 1975. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Evropi: 1. (a) Deklaracija o principima međusobnih odnosa država članica – Princip VII); Madrid, 1983. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Evropi: Principi); Beč, 1989. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Evropi: Principi).

⁶³ Kopenhagen, 1990., stav 9.1.

⁶⁴ Ibid., stav 10.1.

8.1

Sloboda izražavanja i sloboda udruživanja

UDHR, član 19	Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima, i bez obzira na granice.
ICCPR, član 19	1. Niko ne može biti uznemiravan zbog svog mišljenja. 2. Svako ima pravo na slobodu izražavanja; ovo pravo podrazumijeva slobodu iznalaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, bez obzira na granice, u usmenoj, pismenoj, štampanoj ili umjetničkoj formi, ili na bilo koji način, po slobodnom izboru. 3. Ostvarivanje sloboda predviđenih u tački 2 ovog člana obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti. U skladu s tim, ono može biti podvrgnuto izvjesnim ograničenjima koja, međutim, moraju biti izričito određena zakonom, a potrebna su zbog: (a) poštivanja prava ili ugleda drugih osoba; (b) zaštite državne sigurnosti, javnog reda (ordre public), te zdravlja građana i morala.
ICCPR, član 21	Priznaje se pravo mirnog okupljanja. Ostvarivanje ovog prava može biti predmet samo onih ograničenja nametnutih u skladu sa zakonom, a koja su potrebna u jednom demokratskom društvu u interesu državne sigurnosti, sigurnosti građana, javnog reda (order public), ili radi zaštite zdravlja građana ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih osoba.
ECHR, član 10	1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posjedovanja vlastitog mišljenja, i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez uplitanja javne vlasti... 2. Ostvarivanje ovih sloboda, s obzirom na to da obuhvata obaveze i odgovornosti, može podliježati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom, a koje su neophodne u demokratskom društvu, u interesu državne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprečavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprečavanja širenja povjerljivih informacija, ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristranosti sudstva.
UDHR, član 20	(1) Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja. (2) Niko se ne može primorati da pripada nekom udruženju.
ECHR, član 11	Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja s drugima, uključujući i pravo osnivanja i pridruživanja sindikatima zbog zaštite svojih interesa.

Ograničavanje slobode izražavanja: Pristup Evropske konvencije

U vojnom okviru, sloboda izražavanja može biti problematična na više načina, od dopisa sa pritužbama na uvjete službe i objavljivanja biltena u pojedinim kasarnama, do javnog nepoštivanja vojnih zapovijesti i izražavanja kritičkog stava putem medija. Vojna disciplina podrazumijeva određena ograničenja slobode izražavanja, te zbog toga ne čudi da, iako takve aktivnosti možda i nisu uređene zakonom kad je riječ o civilima, ograničenja se mogu nametnuti kad je riječ o pripadnicima oružanih snaga. Slično tome, interes državne sigurnosti očigledno opravdava ograničenja u pogledu otkrivanja vojnih tajni.

Ti se interesi priznaju kao legitimni razlozi za nametanje ograničenja u skladu sa pravom o ljudskim pravima. U predmetu Engel, Evropski sud za ljudska prava iznosi:

Sloboda izražavanja zagantirana članom 10 odnosi se na pripadnike oružanih snaga jednako kao i na druge osobe pod jurisdikcijom država članica. Međutim, adekvatno funkcioniranje jedne armije teško da se može zamisliti bez zakonskih pravila, koja imaju za cilj spriječiti pripadnike oružanih snaga da podrivaju vojnu disciplinu, naprimjer, putem onoga što pišu.⁶⁵

U skladu s tim, u kasnijim predmetima Sud nije utvrdio povredu člana 10 kada su dva regruta pritvorena na godinu dana zbog distribuiranja materijala koji poziva jedinice francuske vojske da se povuku iz Njemačke,⁶⁶ ili kada su pripadnici njemačkih oružanih snaga otpušteni zbog

⁶⁵ Engel protiv Holandije, op. cit., napomena 29, stav 100.

⁶⁶ Le Cour Grandmaison i Fritz protiv Francuske, Evropska komisija za ljudska prava, 6. juli 1987., Decisions and Reports, svezak 53, 1987., str. 150.

kritiziranja vladine politike u televizijskom programu.⁶⁷

Cjelokupno gledano, Evropski sud sklon je tome da državama ostavi prilično visok stepen slobode u predmetima koji obuhvataju ograničavanja prava pripadnika i uposlenika oružanih snaga. To je djelomično rezultat općenito suzdržanog stava, kad je riječ o interesima državne sigurnosti. Uprkos tome, ukoliko država ne uspije dokazati da je određeno ograničenje pravno utemeljeno, ona se ne bi mogla dalje služiti takvim ograničenjima. Test proporcionalnosti zastupljen u sistemu Konvencije nalaže razmatranje prirode i opsega u kojem je ograničenje određenog prava opravdano ostvarivanjem nekog legitimnog cilja. Tom ćemo se pitanju vratiti nešto kasnije.

Politička neutralnost

Kao što je već rečeno, ograničenja koja se nameću na ta prava mogu se opravdati potrebom da se osigura politička neutralnost oružanih snaga. Taj je cilj prepoznat i u međunarodnom pravu o ljudskim pravima i u odgovarajućoj praksi. U stavu 23 OSCE-ovog Kodeksa ponašanja u vojnopolitičkim aspektima sigurnosti navodi se da, „pri osiguravanju građanskih prava pojedinačnih pripadnika oružanih snaga, države su dužne osigurati političku neutralnost oružanih snaga.“ Također je jasno da se Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda dopuštaju ograničenja prava pripadnika oružanih snaga, kako bi taj cilj bio ostvaren, što se može vidjeti iz uokvirenog teksta koji slijedi.

8.2

Politička neutralnost: Evropska konvencija i Mađarska⁶⁸

U predmetu koji se ticao ograničenja koja je Mađarska nametnula radi sprečavanja pripadnika oružanih snaga, policije i službi sigurnosti da postanu članovi bilo koje političke stranke i da se aktivno uključe u politički život, Evropski sud za ljudska prava nije utvrdio povredu člana 10 i 11 Evropske konvencije, s obzirom na to da su ograničenja nametnuta u interesu ostvarenja legitimnih ciljeva, naime, u cilju zaštite državne sigurnosti i sprečavanja nemira. Ograničenja su bila nametnuta kako bi se depolitizirala policija, te su zbog toga doprinosila konsolidaciji i očuvanju pluralističke demokratije. Imajući u vidu značaj uloge policije u društvu, Sud je ustanovio da su spomenuta ograničenja u skladu sa demokratskim principima. Sud navodi sljedeće:

41. ... Policijskim službenicima dozvoljeno je da koriste mjere prisile, kako bi regulirali ponašanje građana, a u nekim su državama ovlaštene i da nose oružje dok obavljaju svoje dužnosti. Policijske snage su, u konačnici, u službi države. Građani zbog toga imaju pravo očekivati da će u kontaktu s policijom naići na politički neutralne službenike, koji su izvan političkih sukoba.

Slični principi odnosili bi se i na pripadnike oružanih snaga. U njihovom je slučaju, međutim, možda nešto teže opravdati ograničenja u pogledu učešća u lokalnom političkom životu, s obzirom na to da se potreba za neutralnošću, kako bi se izbjegao sukob interesa, odnosi prvenstveno na državni nivo.

Pravo glasa i kandidiranja na funkcije

U članu 25 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, navodi se sljedeće:

Svaki građanin, bez ikakve diskriminacije spomenute u članu 2 i bez neosnovanih ograničenja, ima pravo i mogućnost:

⁶⁷ E.S. protiv Njemačke, Evropska komisija za ljudska prava, 29. novembar 1995., Decisions and Reports, svezak 84, 1995., str. 58.

⁶⁸ Rekvényi protiv Mađarske, Evropski sud za ljudska prava, 20. maj 1999., European Human Rights Reports, svezak 30, 2000., str. 519.

(a) učestvovati u upravljanju javnim poslovima, bilo neposredno, bilo preko slobodno izabranih predstavnika;

(b) birati i biti biran na periodičnim istinskim, općim, jednakim i tajnim izborima, koji osiguravaju slobodno izražavanje volje birača;

(c) biti primljen, pod općim jednakim uvjetima, u javne službe svoje države.⁶⁹

UN-ova Komisija za ljudska prava smatra da, ukoliko postoji utemeljenost uvjerenja da određene izborne funkcije nisu spojive sa mandatom određenih pozicija (naprimjer, u pravosuđu, visoko pozicioniranim vojnim funkcijama, javnim funkcijama), mjere za sprečavanje bilo kakvog sukoba interesa ne bi trebale neopravdano ograničavati prava zaštićena stavom (b).⁷⁰ U predmetu u kojem je Holandija nametnula ograničenja kojima je spriječila aktivnog policijskog službenika da vrši izbornu funkciju u lokalnom vijeću, Komisija je ta ograničenja podržala: smatrala je da nema povrede člana 25, jer je cilj ograničenja bio spriječiti sukob interesa.⁷¹ Slični principi odnosili bi se i na ograničenja koja se nameću oružanim snagama.

Pravo na učešće u demonstracijama

Sloboda mirnog okupljanja garantirana je članom 21 ICCPR-a i članom 11 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Jasno je da, općenito gledano, izricanje kazni (uključujući i disciplinske sankcije u službi) za učešće u demonstracijama predstavlja povredu člana 11, te da svako legitimno ograničenje mora zadovoljiti kriterij proporcionalnosti.⁷² Međutim, u članu 11.2 Evropske konvencije stoji:

Ovim članom ne zabranjuje se uvođenje zakonitih ograničenja na ona prava koja uživaju pripadnici oružanih snaga, policije ili državne administracije.

Član 21 ICCPR-a ne sadrži formulaciju ekvivalentnu navedenoj (vidi uokvireni tekst pod brojem 8.3). S obzirom na to, moglo bi se tvrditi da, u svrhu Evropske konvencije, država može imati mogućnost da pripadnicima oružanih snaga nametne ograničenja u pogledu učešća u demonstracijama i pored onih koja su navedena u ICCPR-u, ili onih koja nisu zadovoljila test proporcionalnosti. To je, međutim, donekle nerealno očekivati, jer bi to, u svakom slučaju, predstavljalo kršenje ICCPR-a (koji govori o konkretnim razlozima za ograničenja koja su „neophodna u jednom demokratskom društvu“). Osim toga, većina ograničenja koja se nameću pripadnicima oružanih snaga, tiču se interesa državne sigurnosti, javnog reda ili javne sigurnosti u svakom slučaju.

3. Različiti pristupi

Stavom 23 OSCE-ovog Kodeksa ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti navodi se da, „pri osiguravanju građanskih prava pojedinačnih pripadnika oružanih snaga, države su dužne osigurati političku neutralnost oružanih snaga.“ Ravnoteža između interesa zajednice za političkom neutralnošću oružanih snaga u cjelini i političkih prava pojedinačnih pripadnika

⁶⁹ Pored toga, članom 3 Protokola 1 uz Evropsku konvenciju, navodi se: „Visoke strane ugovornice obavezuju se da u primjerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore s tajnim glasanjem, pod uvjetima koji osiguravaju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnog tijela.“

⁷⁰ UN-ova Komisija za ljudska prava, Opći komentar 25 (57), UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.7 (1996.), stav 25.

⁷¹ Debreczeny protiv Holandije, UN-ova Komisija za ljudska prava, 3. april 1995., Saopćenje broj 500/92, UN Doc. CCPR/C/53/D/500/1992.

⁷² Ezelin protiv Francuske, Evropski sud za ljudska prava, 26. april 1991., European Human Rights Reports, svezak 14, 1992., str. 362.

8.3

Priznavanje građanskih i političkih prava pripadnika oružanih snaga⁷³

	Pravo na pridruživanje političkim strankama	Pravo na kandidiranje na izborima	Pravo na slobodu udruživanja	Pravo na slobodu izražavanja
Priznato u zakonskim propisima sljedećih država	Austrija, Belgija, Kanada, Danska, Njemačka, Luksemburg, Norveška, Portugal, Švedska, Švicarska, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države	Austrija, Azerbejdžan, Bjelorusija, Belgija, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Njemačka, Latvija, Luksemburg, Norveška, Poljska, Ruska Federacija, Slovenija, Švedska, Švicarska, Ukrajina	Austrija, Belgija, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Njemačka, Irska, Litvanija, Luksemburg, Norveška, Poljska, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Slovenija, Švedska, Švicarska, Ukrajina, Sjedinjene Američke Države	Austrija, Azerbejdžan, Bjelorusija, Belgija, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Njemačka, Irska, Latvija, Litvanija, Luksemburg, Norveška, Poljska, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Slovačka, Slovenija, Švedska, Ukrajina, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države
Zabranjeno, ili nije priznato u sljedećim državama	Azerbejdžan, Bjelorusija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Češka Republika, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Irska, Latvija, Litvanija, Poljska, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Slovačka, Slovenija, Španija, Ukrajina	Bosna i Hercegovina, Kanada, Hrvatska, Irska, Litvanija, Portugal, Srbija i Crna Gora, Slovačka, Španija, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države	Azerbejdžan, Bjelorusija, Bosna i Hercegovina, Latvija, Slovačka, Španija, Velika Britanija	Španija

Pravo na slobodu udruživanja priznato je u Ustavu Španije, ali ne i u njenom vojnom pravu.
Pravo na slobodu izražavanja priznato je u Ustavu Španije, ali ne i u njenom vojnom pravu.

oružanih snaga može se postići na različite načine. Kako se može vidjeti iz uokvirenog teksta pod brojem 8.3, ograničenja prava na članstvo u političkoj stranci i prava na kandidiranje za političku funkciju, koja se odnose na pripadnike oružanih snaga, postoje u brojnim državama članicama OSCE-a. Georg Nolte i Heike Krieger smatraju da u evropskim državama postoje tri stava o stepenu učešća u političkim procesima koji se dozvoljava pripadnicima oružanih snaga. To su sljedeća tri stava:

1. Krajnje restriktivne politike djelovanja u pogledu političke neutralnosti;
2. Umjereno restriktivne politike djelovanja u pogledu političke neutralnosti;
3. Najmanje restriktivne politike djelovanja u pogledu političke neutralnosti.⁷⁴

Krajnje restriktivne politike djelovanja efikasno osiguravaju nevidljivost oružanih snaga, kad je riječ o javnoj debati. Tim se pristupom želi postići neutralnost, praktično putem stavljanja oružanih snaga u karantin i razdvajanjem od političkog učešća. Razlog koji stoji iza toga (kao u slučaju Španije) može biti želja da se izbjegne ponovna intervencija armije u političkom životu.

Ograničenja koja nameće Poljska ilustriraju taj pristup. Poljska, od svojih pripadnika oružanih snaga, traži da se drže potpuno izvan političke sfere. Članom 26.2 Ustava propisuje se da su

⁷³ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, u okviru projekta, pitanje broj 54; korespondencija s EUROMIL-om.

⁷⁴ G. Nolte i H. Krieger, "Comparison of European Military Law Systems", u Nolte, op. cit., napomena 6, str. 77 ff.

„Oružane snage dužne poštivati princip neutralnosti u političkim pitanjima i one podliježu civilnoj i demokratskoj kontroli.“ Ustavni sud Poljske je, 2002. godine, odlučio da se stroga ograničenja političkih aktivnosti pripadnika oružanih snaga ne smatraju neustavnim.⁷⁵ Sud je našao da sporne zakonske odredbe, kojima se pripadnicima oružanih snaga zabranjuje članstvo u političkim strankama, jesu u skladu sa ustavnim principima osnivanja i funkcioniranja političkih stranaka, proporcionalnosti, jednakosti, slobode udruživanja i jednakog pristupa javnim službama, kao i sa članom 22 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, te članom 11 i 17 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Sud navodi sljedeće:

Neutralnost oružanih snaga u političkim pitanjima (član 26.2 Ustava) ima dva aspekta. Prvo, ona znači da oružane snage ne mogu predstavljati autonoman subjekt u državnoj političkoj strukturi, koji može vršiti utjecaj na političke odluke ustavotvornih državnih organa. Ta politička neutralnost postiže se posebno putem civilne kontrole, podvrgavanjem oružanih snaga kontroli ustavotvornih organa republike. Drugi aspekt neutralnosti oružanih snaga jeste da one moraju biti izvan sfere direktnog utjecaja političkih stranaka.⁷⁶

Umjereno restriktivne politike u vezi sa političkom neutralnošću, s druge strane, nastoje ograničiti način učestvovanja pripadnika oružanih snaga u javnom životu. Njihov cilj je izbjeći viđenje da se armija ili njeni pojedinačni pripadnici javno zalažu za neki politički cilj. Naprimjer, u Italiji, Belgiji i Velikoj Britaniji postoje ograničenja učešća pripadnika oružanih snaga u političkim aktivnostima *dok su u uniformi*.⁷⁷ Ograničenja se mogu nametnuti (kao što je slučaj u Velikoj Britaniji) u pogledu zabrane vršenja funkcije u političkim strankama za aktivne vojne osobe, ali ne i u pogledu članstva kao takvog.

Također se može propisati i obaveza dobijanja odobrenja ili obavještanja nadležnih organa prije angažiranja u političkim aktivnostima. U Hrvatskoj, naprimjer, pravo kandidiranja na izborima, pravo pridruživanja političkoj stranci, te pravo slobode izražavanja kad je riječ o vojnim pitanjima, zahtijevaju prethodno odobrenje na ministarskom nivou.⁷⁸ U Luksemburgu je pripadnicima oružanih snaga dozvoljeno kandidiranje na izborima, ali, *ukoliko budu izabrani*, moraju napustiti vojnu službu.

Najmanje restriktivne politike u pogledu političke neutralnosti imaju za cilj potaknuti učešće u političkom životu, tako što će ograničiti broj zabrana koje se odnose na pripadnike oružanih snaga, pod uvjetom da se ostvarivanje političkih prava ne kosi sa vojnim dužnostima. Holandija je usvojila taj pristup i, pod određenim okolnostima, ona čak dozvoljava organiziranje demonstracija u vojnim objektima, ili učešće vojnika u uniformi na javnim skupovima. Obrazloženje minimalnih ograničenja može – kao i kod krajnje restriktivnih sredstava – biti to da se žele zaštititi demokratske vrijednosti, mada na drugačiji način. Njemački pristup ‘građani u uniformi’, naprimjer, nastoji u oružane snage inkorporirati aktivno promoviranje demokratije, tako što će pojedinačnim pripadnicima oružanih snaga dozvoliti učešće u političkom životu.

Svi ti pristupi imaju svoju argumentaciju kada je riječ o garantiranju demokratske prakse i njenom balansiranju s individualnim pravima pripadnika oružanih snaga. Smatra se da, premda se niti jedan pristup ne može propisati, ono što je tu zaista potrebno, jeste politička osjetljivost u situacijama kada politička aktivnost zaista dovodi neutralnost u pitanje, te u situacijama u kojima ograničenja prava zaista jesu pretjerana. Mnogo je lakše opravdati nametanje onih ograničenja prava pripadnika i uposlenika oružanih snaga koja se moraju

⁷⁵ Komesar za prava građana protiv Države, Ustavni sud Poljske, 10. april 2002., predmet broj K 26/00.

⁷⁶ Nezvanični prijevod s web-stranice Ustavnog suda Poljske: <<http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm>>.

⁷⁷ Nolte i Krieger, op. cit., napomena 74, str. 79-80.

⁷⁸ Uputnik ODIHR-a i DCAF-a, u okviru projekta, pitanje broj 54.b, 2006.

posmatrati u kontekstu i u vezi sa različitim nivoima političkih funkcija, različitim stepenom političkog učešća, kao i vojnim zahtjevima na različitim mjestima i u različitim situacijama. U tom se pogledu preferiraju manje restriktivne politike, iako historija ili konkretna situacija u nekoj državi mogu, u izuzetnim slučajevima, opravdati restriktivniji pristup, kako bi se postigla neutralnost. Također se, samo u izuzetnim slučajevima, može opravdati zabrana zasnovana na vrsti političkog stava pripadnika oružanih snaga; u slučaju da određena politička stranka zagovara rušenje demokratskih institucija, takva bi ograničenja, međutim, bila opravdana.

U uokvirenom tekstu pod brojem 8.4 navedene su smjernice Ministarstva odbrane SAD kao primjer kako se ti ciljevi mogu ostvariti pomoću smjernica za političku aktivnost.

8.4

Politički angažman: detaljne smjernice iz Sjedinjenih Američkih Država⁷⁹

U skladu sa svojom politikom, Ministarstvo odbrane potiče pripadnike oružanih snaga (u daljnjem tekstu 'pripadnici') da izvršavaju svoje građanske dužnosti. Dok su u aktivnoj službi, međutim, pripadnicima se zabranjuje učešće u određenim političkim aktivnostima.

4.1 Opće

4.1.1 Pripadnik u aktivnoj službi može:

- 4.1.1.1 Biti registriran, glasati i izražavati svoje lično mišljenje o političkim kandidatima i pitanjima, ali ne u svojstvu predstavnika oružanih snaga;
- 4.1.1.2 Davati novčane priloge političkim organizacijama;
- 4.1.1.3 Prisustvovati stranačkim i nestranačkim političkim sastancima, skupovima ili skupštinama, ali ne kada je u uniformi.

4.1.2 Pripadnik u aktivnoj službi ne smije:

- 4.1.2.1 Koristiti svoj službeni autoritet, niti utjecaj, kako bi se uplitao u izbore; utjecati na tok ili rezultat izbora; prikupljati glasove za određenog kandidata ili pitanje; tražiti ili prikupljati političke doprinose drugih;
- 4.1.2.2 Biti kandidat, biti imenovan ili vršiti civilne funkcije, osim kako je navedeno u stavu 4.2 i 4.3 u daljnjem tekstu;
- 4.1.2.3 Učestvovati u rukovođenju političkim strankama, kampanjama ili skupštinama (osim ako skupštini prisustvuje kao posmatrač, i to ne u uniformi);
- 4.1.2.4 Davati doprinos kampanji drugog pripadnika oružanih snaga ili uposlenika Savezne vlade.

Sloboda izražavanja

Gotovo sve države članice OSCE-a pripadnicima oružanih snaga priznaju pravo na slobodu izražavanja. Međutim, mnogo relevantnije pitanje jeste forma i opseg nametnutih ograničenja. U daljnjem tekstu slijede neki primjeri.

Prema članu 7 Zakona o statusu pripadnika i uposlenika oružanih snaga Ruske Federacije, u okviru ostvarivanja svoga prava na slobodu izražavanja, pripadnici i uposlenici ne smiju odavati državne, niti vojne tajne, niti smiju kritizirati naredbe koje izdaje komandant. U Litvaniji, pravo na slobodu izražavanja isključuje javne političke izjave, kojima se kritiziraju osobe demokratski izabrane u državne institucije (parlament, predsjednik ili vlada). Sve slobode mogu se ograničiti u mjeri u kojoj je to neophodno za izvršavanje vojnih dužnosti i očuvanje vojnog poretka, te u mjeri u kojoj je to u skladu sa samom službom. I ruski i litvanski primjer tiču se pitanja govora. U Švicarskoj, međutim, ograničenja se nameću u skladu sa načinom izražavanja: pripadnicima oružanih snaga zabranjeno je davati političke izjave dok su u uniformi.

Kao i kod ograničenja političke aktivnosti, veoma je značajno da čak i ograničavanje slobode govora po osnovu legitimnih vojnih interesa, kao što je državna sigurnost, vojna disciplina ili

⁷⁹ Direktiva Ministarstva odbrane, broj 1344.10, "Političke aktivnosti pripadnika oružanih snaga u aktivnoj službi."

tajnost vojnih podataka, bude proporcionalno kada se posmatra u datom okviru te da, kad god je to moguće, budu usvojene one mjere koje, u manjoj mjeri, ograničavaju slobodu govora.

U primjeni tih principa, Evropski sud za ljudska prava imao je nešto skeptičniji pristup u dva predmeta vezana za slobodu govora, a koja su obuhvatala pripadnike oružanih snaga. U prvom predmetu, Sud je našao da časopis koji su vojnici distribuirali, ne predstavlja prijetnju po disciplinu, jer je, mada ponekad kritički nastrojen, sadržavao podatke o proceduri ulaganja prigovora i žalbi, ali nije zagovarao nepoštivanje naredbi.⁸⁰ U drugom predmetu, Sud je utvrdio povredu člana 10, jer je niži oficir svom nadređenom poslao dužu žalbu i bio osuđen na tri mjeseca zatvora zbog nanošenja uvrede oružanim snagama.⁸¹ Prema tome, takvo krivično gonjenje nije bilo „neophodno u jednom demokratskom društvu“, kako se navodi u članu 10.2.

Kako se vidi iz ovih primjera, Sud, s vremena na vrijeme, donese neovisnu procjenu jesu li nametnuta ograničenja utemeljena ili nisu. Zbog toga je jasno da čak i ograničenja slobode govora, koja se nameću pripadnicima oružanih snaga, a koja služe u interesu nekog legitimnog cilja, moraju biti izrazito proporcionalna, kako bi bila prihvatljiva.

4. Najbolji pristup i preporuke

- Trebalo bi ukinuti sva preostala ograničenja biračkih prava pripadnika oružanih snaga.
- Pripadnicima i uposlenicima oružanih snaga trebalo bi biti omogućeno da se priključe političkim strankama.
- U slučajevima kada se pripadnicima oružanih snaga nameću ograničenja u pogledu vršenja funkcije u političkim strankama, učestvovanja u političkim kampanjama ili kandidiranja na izborima za političku funkciju, takva bi ograničenja trebala biti propisana zakonskom regulativom, trebala bi biti strogo proporcionalna i primjenjivana bez diskriminacije.
- Sva ograničenja, koja se pripadnicima oružanih snaga nameću u pogledu prava na mirne proteste ili slobodu govora, trebala bi biti propisana zakonskom regulativom, trebala bi biti strogo proporcionalna i primjenjivana bez diskriminacije.

⁸⁰ *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi protiv Austrije*, Evropski sud za ljudska prava, 18. decembar 1994., *European Human Rights Reports*, svezak 20, 1995., str. 56.

⁸¹ *Grigoriades protiv Grčke*, Evropski sud za ljudska prava, 25. novembar 1997., *European Human Rights Reports*, svezak 27, 1997., str. 464.

Poglavlje 9

Vojni sindikati i udruženja

Neke države imaju već ustaljene aranžmane po kojima se pripadnici oružanih snaga mogu pridružiti udruženjima koja zastupaju njihove interese. Nekoliko je država uvelo garancije tog prava tek proteklih godina. Međutim, u brojnim državama, udruživanje pripadnika i uposlenika oružanih snaga smatra se suprotnim jedinstvenoj prirodi armije i njene uloge u očuvanju državne sigurnosti i javnog reda. Osim toga, potrebno je razlikovati različite modele udruživanja, naprimjer, profesionalna udruženja, sindikati, te drugi neformalni savjetodavni mehanizmi. Prednosti i mane svakog od njih bit će razmotreni u tekstu koji slijedi.

Čini se da ne postoji međunarodno prihvaćena definicija sindikata. Konvencija Međunarodne organizacije rada o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organiziranje iz 1948. godine, umjesto tog termina koristi termin 'radničke organizacije', naprimjer, „svaka organizacija radnika ... čiji je cilj unapređenje i zaštita interesa radnika“. Centralno pitanje u raspravi o vojnim sindikatima i udruženjima nije sam naziv tijela koje zastupa interese pripadnika oružanih snaga, nego na koji način ispoštovati prava pripadnika i uposlenika oružanih snaga na slobodu udruživanja i okupljanja, i istovremeno ispuniti zahtjeve i legitimne uvjete koji se, s obzirom na njihovu jedinstvenu funkciju, postavljaju u vezi s oružanim snagama.

1. Pitanja od značaja

Sloboda udruživanja sa drugima temeljno je pravo koje je jasno priznato u najvažnijim ugovorima o ljudskim pravima, i ono podrazumijeva i slobodu pridruživanja tijelima unutar struke i sindikatima. Kolektivne aktivnosti mogu podrazumijevati javne demonstracije ili javne izjave, kojima se zastupa zajednički interes pripadnika oružanih snaga, što su aspekti kojima smo se bavili u poglavlju 8. U poglavlju 16 bit će razmotrena konkretna pitanja vezana za uvjete rada. Ovo se poglavlje, međutim, usredsređuje na niz pitanja u vezi sa priznavanjem vojnih udruženja i sindikata.

Kolektivna tijela mogu imati značajnu ulogu u zastupanju interesa svojih članova, uključujući tu i zaštitu ljudskih prava. Vojna udruženja ili sindikati mogu se zalagati za dobrobit pojedinačnih članova, tako što će rješavati sporna pitanja u njihovo ime, zastupati njihove interese na različitim nivoima, od nivoa jedinice pa naviše, te razmatrati i voditi pregovore o kolektivnim uvjetima službe u oružanim snagama. Njihova uloga također može biti značajna u pogledu posredovanja između ministarstva odbrane i pripadnika i uposlenika oružanih snaga u raspravama o pitanjima kao što je restrukturiranje oružanih snaga.

Tamo gdje takva udruženja postoje, njihova se priroda razlikuje od države do države.⁸² Osnovne varijacije tiču se mjere u kojoj su ta udruženja autonomna, njihovih veza sa vanjskim stručnim i sindikalnim savezima, te toga je li im zakonski dozvoljeno učestvovati u štrajkovima i sličnim aktivnostima. U državama kao što su Švedska i Njemačka, postoje neovisna vojna udruženja koja se finansiraju prihodima od članarine i koja upošljavaju vlastito savjetodavno osoblje. U drugim državama, kao što je Bugarska, finansije odobrava Ministarstvo odbrane. Uobičajen je slučaj da se udruženja definiraju kao tijela koja predstavljaju profesionalne pripadnike i uposlenike oružanih snaga, a ne kao vojni sindikati, premda je to dijelom

⁸² Za detaljniji pregled, vidi V.S. Nesterov and A.D. Pruefert, *Military Unionism: The Establishment of Professional Organisations/Trade Unions of Servicemen and their Present Position* (Moscow: Ves Mir, 2006).

posljedica pravne tradicije u pojedinim državama. Kod stručnih udruženja nije uobičajeno postojanje veza sa vanjskim savezima sindikata, mada one ponegdje postoje kao, naprimjer, u Švedskoj i Holandiji. U drugim slučajevima, vojna udruženja članovi su krovnih asocijacija koje zastupaju određene profesije ili državne službenike. Pored toga, mnoga vojna udruženja i sindikati članovi su i međunarodnih udruženja koja promoviraju interese pripadnika oružanih snaga. Daleko najveće udruženje tog tipa jeste Evropska organizacija vojnih udruženja (EUROMIL), sa više od 30 udruženja članica (i stručnih i sindikalnih udruženja) iz preko 20 država, mada postoje i brojna slična regionalna udruženja. Većina država članica OSCE-a pripadnicima oružanih snaga zabranjuje učešće u štrajkovima i sličnim aktivnostima.

U mnogim su državama uobičajena ograničenja slobode udruživanja, koja se nameću državnim službenicima, uključujući i pripadnike oružanih snaga. Takav se drugačiji tretman u odnosu na ostale radnike može opravdati postojanjem javnog interesa u pogledu neometanog funkcioniranja osnovnih javnih službi. Postoji i tumačenje po kojem pripadnici oružanih snaga nisu radnici u tradicionalnom smislu po tome što, kada se pridružuju oružanim snagama, podliježu sveobuhvatnom sistemu restrikcija u okviru sistema vojne discipline, a koji je mnogo širi nego uobičajena kontrola koju poslodavac ima nad uposlenikom. Uprkos tome, određena zakonska tijela pripadnike oružanih snaga očigledno tretiraju kao 'radnike'.⁸³

Članstvo pripadnika i uposlenika oružanih snaga u sindikatima i drugim kolektivnim tijelima koja ih predstavljaju, postavlja dva odvojena problema. Prvi problem jeste pitanje vojne discipline i mogućeg štetnog utjecaja po odanost kolektivu. Kolektivne pritužbe, uložene od strane pripadnika oružanih snaga, tradicionalno se smatraju jednakim neposlušnosti, ili čak teškom krivičnom djelu ili pobuni. Smatra se da disciplinirana priroda oružanih snaga zahtijeva da se naredbe ne dovode u pitanje. Osim toga, štrajkovi i slične aktivnosti mogu ugroziti vitalne operacije, što onda može predstavljati prijetnju državnoj sigurnosti. Mnogo je diskutabilnije, međutim, da li taj interes isključuje i svako kritičko preispitivanje uvjeta službe općenito. Ima također i razloga za skeptičnost kada je u pitanju opća argumentacija zasnovana na istraživanjima u državama koje su dozvolile osnivanje vojnih udruženja (vidi istraživanja koja je uradio Francuski senat kao pripremu za Koledž za obuku komandnog i oficirskog kadra zajedničkih službi u Velikoj Britaniji).⁸⁴

Drugi problem tiče se lojalnosti i vanjskog utjecaja. Članstvo u sindikatima smatra se nepoželjnim, jer članovi sindikata mogu pristupiti zajedničkoj akciji kojom rukovode sindikalni dužnosnici (naprimjer, u slučaju stupanja u štrajk), što bi se moglo smatrati konkurentskim autoritetom i alternativnom lojalnošću u odnosu na komandni lanac unutar oružanih snaga. Primjedbe na ovaj vid udruživanja još su i veće, ukoliko se radi o civilnom sindikatu.

Kako bi ti problemi, bar u izvjesnoj mjeri, bili riješeni – u državama u kojima je udruživanje dozvoljeno – kolektivna zastupnička tijela obično rade uz dva ograničenja. Prvo je da se članstvo u takvim zastupničkim tijelima može ograničiti samo na pripadnike oružanih snaga (što onda rješava problem vanjskog utjecaja) i da ne smije biti povezano sa drugim sindikatima. Drugo ograničenje jeste da postoji mogućnost nametanja zakonskih prepreka u pogledu organiziranja štrajkova i drugih sličnih aktivnosti, koje bi mogle ugroziti operacije ili predstavljati prijetnju sigurnosti.

⁸³ Ustavni sud Južnoafričke Republike je, 1999. godine, donio odluku da pripadnici Južnoafričkih odbrambenih snaga potpadaju pod opseg prava koje se navodi u poglavlju 23.2 Ustava Južnoafričke Republike, a po kojem 'radnici' mogu biti članovi sindikata i učestvovati u njegovim aktivnostima, uključujući i štrajk.

⁸⁴ Vidi također G. Caforio, "Unionization of the Military: Representation of the Interests of Military Personnel", in G. Caforio (ed.), *Handbook of the Sociology of the Military* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003), str. 311-322, gdje se navodi (na osnovu iskustva iz Austrije) da nema vidnog učinka na operativnu sposobnost. Vidi i neobjavljenu studiju izrađenu za Koledž za obuku komandnog i oficirskog kadra zajedničkih službi u Velikoj Britaniji, autora H. Akiwumija, "Would an Armed Forces Federation Undermine the Chain of Command?" ("Bi li udruženje pripadnika oružanih snaga značilo podrievanje komandnog lanca?").

Promjenjivi okvir u kojem oružane snage trenutno djeluju stvara potrebu za ponovnom analizom ograničenja, koja se nameću u pogledu udruživanja, i to iz dva odvojena razloga. Prvi je da priroda zadataka, koje sada obavljaju pripadnici i uposlenici oružanih snaga, kao i okruženje u kojem se vojne trupe angažiraju, postaju sve manje tradicionalni. Pripadnici oružanih snaga sada su puno češće dio multinacionalnih trupa ili su angažirani u mirovnim operacijama, nego što učestvuju u tradicionalnim vidovima sukoba. Ti tipovi misija dovode do prirodnog poređenja uvjeta službe između snaga različitih država, koje su skupa angažirane u određenoj operaciji. Vojnici iz države u kojoj je pravo udruživanja ograničeno, mogu s pravom dovesti u pitanje operativnu potrebu tog ograničenja kada služe skupa s pripadnicima oružanih snaga iz države koja ima nešto blaži stav prema tom pitanju. Nepovoljna poređenja uvjeta službe mogu dovesti do nezadovoljstva i gubitka morala (a zatim i do operativne neefikasnosti).

Drugi razlog za preispitivanje ograničenja jeste sve veća profesionalizacija oružanih snaga, što znači da armija mora postići zadovoljavajuću konkurentnost na tržištu rada, kako bi privukla visokokvalificiran kadar. Potencijalni regruti pažljivo će razmotriti sve uvjete službe, koji oružane snage čine manje privlačnim u pogledu karijere. Zbog toga bi bilo dobro da same oružane snage ponovno procijene jesu li ograničenja slobode udruživanja i dalje zaista neophodna.

Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Sloboda udruživanja sa drugima temeljno je pravo koje je jasno priznato u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima i najznačajnijim ugovorima o ljudskim pravima, uključujući i Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima i Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i Evropsku socijalnu povelju (vidi uokvireni tekst pod brojem 9.1 i relevantne tekstove koje on navodi). Spomenuto pravo podrazumijeva i slobodu pridruživanja sindikatima.

9.1

Sloboda udruživanja prema pravu o ljudskim pravima⁸⁵

UDHR, član 19	(1) Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja . (2) Nikoga se ne može primorati da pripada nekom udruženju.
ICCPR, član 21	Priznaje se pravo mirnog okupljanja. Ostvarivanje ovog prava može biti predmet samo onih ograničenja nametnutih u skladu sa zakonom, a koja su potrebna u jednom demokratskom društvu u interesu državne sigurnosti, sigurnosti građana, javnog reda (order public), ili radi zaštite zdravlja građana ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih osoba.
ECHR, član 11	Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja s drugima, uključujući i pravo osnivanja i pridruživanja sindikatima zbog zaštite svojih interesa.
ICESCR, član 8	<p>1. Države članice ovog Sporazuma obavezuju se da će osigurati sljedeće:</p> <p>(a) pravo svake osobe da sa drugima osniva sindikate i da se učlani u sindikat po svom izboru, uz jedini uvjet da pravila budu utvrđena od strane zainteresirane organizacije, u cilju unapređenja i zaštite ekonomskih i socijalnih interesa. Ostvarivanje ovog prava može biti predmet jedino ograničenja predviđenih zakonom, i onih koja predstavljaju potrebne mjere u demokratskom društvu, u interesu državne sigurnosti ili javnog reda, ili zaštite prava i sloboda drugoga;</p> <p>(b) pravo sindikata da stvaraju udruženja i nacionalne saveze i pravo posljednjih na stvaranje međunarodnih sindikalnih organizacija ili na učlanjivanje u njih;</p> <p>(c) pravo sindikata da slobodno obavljaju svoju djelatnost, bez drugog ograničenja, osim onog koje predviđa zakon, a koje predstavlja potrebnu mjeru u demokratskom društvu, u interesu državne sigurnosti ili javnog reda, ili radi zaštite prava i sloboda drugoga;</p> <p>(d) pravo na štrajk, koje se ostvaruje prema zakonima svake države.</p> <p>2. Ovim članom ne sprečava se da se na ostvarivanje ovih prava od strane članova oružanih snaga, policije ili državne uprave, nametnu zakonska ograničenja.</p> <p>3. Niti jedna odredba ovog člana ne dopušta državama članicama Konvencije Međunarodne organizacije rada o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organiziranje iz 1948. godine da donosi zakonske mjere koje bi narušavale, niti da primjenjuju zakon na način koji bi narušavao, garancije predviđene navedenom Konvencijom.</p>

⁸⁵ Boldirani dijelovi u uokvirenom tekstu pod brojem 9.1 rezultat su namjere autora da naglase određene stavke.

9.1 (nastavak)

ESC, član 5

U cilju osiguranja, odnosno promoviranja slobode radnika i poslodavaca da osnivaju lokalne, nacionalne ili međunarodne organizacije za zaštitu svojih ekonomskih i socijalnih interesa, i da se uključuju u te organizacije, države potpisnice obavezuju se da domaći zakon neće ograničavati, niti će se primjenjivati tako da ograničava, ovu slobodu. Mjera, u kojoj se garancije predviđene ovim članom odnose na policiju, određuje se domaćim zakonima i propisima. Princip koji upravlja primjenom ovih garancija na pripadnike oružanih snaga i mjera u kojoj se one odnose na osobe iz te kategorije jednako se tako određuje domaćim zakonima i propisima.

ESC, član 6

Sa ciljem osiguranja djelotvornog korištenja prava na kolektivno ugovaranje, države potpisnice preuzimaju obavezu da:

1. promoviraju zajedničke konsultacije između radnika i uposlenika;
2. promoviraju, gdje je potrebno i pogodno, mehanizam za dobrovoljne pregovore između poslodavaca, odnosno organizacija poslodavaca i organizacija radnika sa ciljem reguliranja uvjeta i pretpostavki za zapošljavanje preko kolektivnih ugovora;
3. promoviraju uspostavu i korištenje odgovarajućeg mehanizma pomirenja i dobrovoljne arbitraže za rješavanje radnih sporova;
i priznaju:
4. pravo radnika i poslodavaca na kolektivnu akciju u slučaju sukoba interesa, uključujući ovdje i pravo na štrajk, uz poštivanje obaveza koje eventualno proizilaze iz kolektivnih sporazuma koji su ranije sklopljeni.

Pored svega navedenog, članom 12 Povelje Evropske unije o temeljnim pravima, propisuje da se svako ima pravo na slobodu udruživanja na svim nivoima, a posebno po političkim, sindikalnim i građanskim pitanjima. To podrazumijeva pravo svake osobe da osniva i da se učlanjuje u sindikate radi zaštite svojih interesa. Povelja je značajna, jer ne sadrži nikakvu kvalifikaciju spomenutog prava u slučaju pripadnika oružanih snaga. Međutim, ona nema status direktno izvršne pravne norme.

Od Konferencije u Madridu 1983. godine, OSCE priznaje pravo radnika da „osnivaju i da se učlanjuju u sindikate“, u skladu sa zakonskim propisima date države.⁸⁶ Na konferenciji u Kopenhagenu 1990. godine, OSCE je tome pridružio i pravo pojedinaca da osnivaju političke stranke i političke organizacije,⁸⁷ zajedno sa pravom na mirno okupljanje i demonstriranje, koje iz toga slijedi.⁸⁸ Svako ograničenje tih prava mora biti propisano zakonom.⁸⁹ Na konferenciji u Kopenhagenu također je priznato pravo sindikata da odrede vlastito članstvo.⁹⁰ Pored tih prava, postoje i nešto općenitije odredbe koje se odnose na slobodu izražavanja, na poštivanje drugih, te na kulturnu različitost manjina.⁹¹ Niti jedan od OSCE-ovih dokumenata ne sadrži konkretne obaveze, koje bi se odnosile na udruženja u oružanim snagama.

Međunarodna organizacija rada sindikalna prava priznaje u brojnim međunarodnim konvencijama, uključujući i Konvenciju o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organiziranje iz 1948. godine, te Konvenciju o pravu na organiziranje i kolektivno pregovaranje iz 1981. godine i Konvenciju o kolektivnom pregovaranju iz 1981. godine. Njima se definiraju prava značajna za radnike, uključujući i pravo osnivanja i, u skladu sa pravilima date organizacije, pridruživanja organizacijama po vlastitom izboru i bez prethodnog odobrenja (član 2 Konvencije iz 1948. godine), pravo na sindikalnu samostalnost, oslobođenu od utjecaja organa vlasti (član 3 Konvencije iz 1948. godine), te pravo na osnivanje i pridruživanje sindikalnim savezima (član 5 Konvencije iz 1948. godine). Konvencija iz 1981. godine potiče države da omoguće i promoviraju dobrovoljne pregovore između poslodavaca ili

⁸⁶ Madrid, 1983. (Pitanja vezana za sigurnost u Evropi: Principi).

⁸⁷ Kopenhagen, 1990., stav 7.6.

⁸⁸ Također priznato na konferenciji u Parizu 1990. godine (Nova era demokratije, mira i jedinstva).

⁸⁹ Kopenhagen, 1990., stav 9.2.

⁹⁰ *Ibid.*, stav 9.3.

⁹¹ *Ibid.*, stav 9 et seq.

organizacija poslodavaca i radničkih organizacija, a kako bi se putem kolektivnih ugovora regulirali uvjeti zapošljavanja.

Premda su ove konvencije formulirane tako da se odnose na sve radnike i na sve sektore,⁹² one ipak sadrže i značajne restrikcije. Članom 9 Konvencije iz 1948. godine navodi se sljedeće:

Mjera, u kojoj se garancije navedene u ovoj Konvenciji odnose na oružane snage i na policiju, određuje se državnim zakonima i propisima.

Slične formulacije javljaju se i u ostalim konvencijama (član 5 Konvencije iz 1949. i član 1.2 Konvencije iz 1981. godine). U pritužbama upućenim Komisiji za slobodu udruživanja Međunarodne organizacije rada, koje se odnose na adekvatnost takvih odredbi, Komisija je utvrdila da bi odredbe koje se odnose na izuzetke trebalo tumačiti restriktivno (te se zbog toga ne bi trebale odnositi, naprimjer, na civile uposlene u proizvodnim pogonima oružanih snaga ili u vojnim bankama u državi⁹³). Komisija je navela da bi, u slučaju nejasnoća, radnike trebalo tretirati kao civile.⁹⁴

Jednako restriktivan pristup primjetan je i u tekstu Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Njenim članom 11.2 navodi se sljedeće:

Ovim članom se ne zabranjuje uvođenje zakonitih ograničenja na ona prava koja uživaju pripadnici oružanih snaga, policije ili državne administracije.

Slična ograničenja javljaju se i u članu 22 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima.

Ograničenje navedeno u Evropskoj konvenciji primijenila je Evropska komisija za ljudska prava, kako bi odbila navode o povredi člana 11, uložene od strane radnika jedne britanske obavještajne agencije, koji su bili ugroženi promjenom uvjeta rada, usljed čega im nije bilo dozvoljeno članstvo u sindikatu.⁹⁵ Slično tome, u jednom novijem predmetu iz Mađarske, (*Rekvényi protiv Mađarske*⁹⁶), utvrđeno je da nema povrede člana 11 u slučaju nametanja zabrane pripadnicima oružanih snaga, policije i službi sigurnosti da se pridružuju političkim strankama, ili da učestvuju u različitim vidovima javnog protesta.

Navedene odluke jasno pokazuju da koncept 'zakonitog ograničenja' iz člana 11.2 ne znači da će i svi domaći zakoni kojima se ograničavaju prava nužno biti u skladu sa Konvencijom. Tijela Konvencije primjenjuju jedan kvalitativni test: zakonsko ograničenje mora biti predvidivo u pogledu svojih posljedica, te mora biti oslobođeno proizvoljnosti.⁹⁷

Neki su komentatori doveli u pitanje tumačenje po kojem ograničenje iz člana 11.2 može u potpunosti ukinuti pravo udruživanja. U predmetu *Rekvényi*, Sud je odlučio ostaviti otvorenim pitanje da li član 11.2 podliježe testu proporcionalnosti kada se primjenjuje na policiju, članove državne administracije i oružane snage.⁹⁸ To pitanje najbolje je tretirati kao neriješeno. Sigurno da bi se moglo reći da bi državni interes mogao biti zaštićen na

⁹² Naprimjer, član 1 Konvencije o kolektivnom pregovaranju iz 1981. godine: "Ova Konvencija odnosi se na sve grane ekonomske djelatnosti."

⁹³ Komisija za slobodu udruživanja ILO-a, Izvještaj broj 238, predmet broj 1279, stav 140.a, i Izvještaj broj 284, predmet broj 1588 i broj 1595, stav 737.a.

⁹⁴ Komisija za slobodu udruživanja ILO-a, Izvještaj broj 295, predmet broj 1771, stav 499.

⁹⁵ Vijeće sindikata državnih službenika i drugi protiv Velike Britanije, Evropska komisija za ljudska prava, 20. januar 1987., *Decisions and Reports*, svezak 50, 1987., str. 228.

⁹⁶ *Rekvényi protiv Mađarske*, op. cit., napomena 68, str. 519.

⁹⁷ *Ibid.*, stav 59.

⁹⁸ *Ibid.*, stav 61. U svojoj ranijoj odluci o prihvatljivosti, u predmetu Vijeće sindikata državnih službenika, međutim, Komisija je utvrdila da pojam 'zakonita ograničenja' u drugoj rečenici stava 2 člana 11 mogu podrazumijevati i zabranu proizvoljnosti, mada se ipak nije jasno odredila po tom pitanju.

odgovarajući način ako bi se nametnula ograničenja u pogledu učestvovanja u štrajku i sličnim aktivnostima, a ne ograničenja na članstvo u sindikatu kao takvo.

Taj zaključak, koji zagovara proporcionalne mjere, također je potvrđen ishodom domaćih žalbi uloženi na tu vrstu ograničenja pred ustavnim sudovima Poljske i Španije. U Poljskoj je Ustavni sud 2000. godine donio odluku da je zabrana na članstvo u sindikatima u vojsci ustavna, *pod uvjetom* da postoje alternativni načini ostvarivanja prava na slobodu udruživanja.⁹⁹ U Španiji je Ustavni sud 2000. godine donio odluku da pripadnici oružanih snaga imaju ustavno pravo učešća u tijelima koja zastupaju njihove socijalne i ekonomske interese, pod uvjetom da se ta tijela ne uključuju u štrajkove i slične aktivnosti.¹⁰⁰

Različiti pristupi

Pristupi priznavanju slobode udruživanja u državama članicama OSCE-a variraju od onih u državama koje zabranjuju tu vrstu udruživanja u potpunosti, do onih u državama koje zvanično sponzoriraju (neautonomna) udruženja, pa sve do onih država koje dozvoljavaju vojna udruženja ili sindikate koji obično, iako i tu ima određenih izuzetaka, podliježu ograničenjima u pogledu učešća u štrajku.

Prvi spomenuti pristup je paternalističke prirode i usredsređuje se na *komandni lanac*. Tradicionalno se smatra da je zadatak vojnog zapovjednika osigurati dobrobit (naprimjer, hranu, smještaj, zdravstvenu zaštitu) onih koji služe u oružanim snagama. Zbog toga su prava pojedinačnih pripadnika oružanih snaga na udruživanje ograničena, a vojna udruženja i štrajkačke aktivnosti zabranjeni. U ovom se pristupu dobrobit pripadnika oružanih snaga smatra preduvjetom za operativnu efikasnost. Pritužbe pojedinačnih pripadnika oružanih snaga ulažu se putem komandnog lanca; ne postoji mehanizam kojim bi se rješavale kolektivne pritužbe. Protuteža ograničenjima u pogledu udruživanja mogu (kao što je slučaj u Kanadi) biti u zakonu utemeljena prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama na podnošenje pojedinačnih prigovora neovisnom ombudsmanu za vojna pitanja ili vanjskom tijelu nadležnom za ljudska prava (vidi poglavlje 22, Ombudsmeni). Međutim, u drugim državama – posebno u Njemačkoj – takvi sistemi postoje uporedo sa vojnim udruženjima.

Pristup komandnog lanca, međutim, ima svoj nedostatak u tome što se njime spajaju odvojeni interesi armije kao cjeline i njenih pojedinačnih članova. Odvojen tretman i zastupanje tih različitih stavova mogao bi dati jasnije i bolje strukturirano donošenje odluka. Osim toga, odsustvo direktnog zastupanja interesa pripadnika oružanih snaga može dovesti do njihovog *indirektnog* zastupanja, naprimjer, putem grupa koje zastupaju ratne veterane, penzionirane pripadnike oružanih snaga, ili porodice aktivnih pripadnika oružanih snaga. U nekim državama, te grupe teško da su išta više od neslužbenog modela zastupanja interesa aktivnih pripadnika oružanih snaga, i one okupljaju veliki broj (neprijavljenih) članova vojnika u aktivnoj službi. S druge strane, kulturne grupe, u kojima je pripadnicima oružanih snaga učešće dozvoljeno, mogu na sebe preuzeti onu ulogu koja je zabranjena vojnim udruženjima. Zamjensko ili indirektno zastupanje te vrste može, u izvjesnoj mjeri, popuniti prazninu koja postoji u pogledu direktnog zastupanja, ali ono i dalje ostaje drugorazredno rješenje.

Drugi pristup jeste osiguravanje *neautonomnih modaliteta*. Tu država osigurava pravni mehanizam za zastupanje interesa pripadnika oružanih snaga, naprimjer, u pogledu pregovaranja o plaćama ili o izmjenama uvjeta službe, penzijama, i tome slično. Formalna pozicija tih modaliteta može se podržati i zakonski određenim uvjetom da se oni iskoriste prije nego što budu uvedene bilo kakve promjene.

Takvi modaliteti razrađeni su u Francuskoj, gdje se Općim zakonom o vojsci, od 24. marta

⁹⁹ Ustavni sud Poljske, presuda K 26/28, od 7. marta 2000. godine.

¹⁰⁰ Nolte, *op. cit.*, napomena 6, str. 84.

2005. godine, zabranjuje pripadnicima oružanih snaga da se pridružuju profesionalnim udruženjima, ali Visoko vojno vijeće (Conseil Supérieur de la Fonction Militaire, ili CSFM) omogućava učešće u razgovorima o uvjetima službe. Oformljen 1990. godine, CSFM daje savjete o pitanjima u vezi s uvjetima službe,¹⁰¹ i mora ga se konsultirati u slučajevima kada se predlažu zakoni i propisi koji se odnose na te uvjete. CSFM se sastoji od članova koje biraju vijeća oružanih snaga, a bavi se različitim pitanjima, naprimjer, napredovanjem u karijeri, prijelazom na civilni način života, blagostanjem u oružanim snagama, penzijskom reformom, stambenim pitanjima, te uvjetima međunarodnih operacija. Bilo koje pitanje može biti stavljeno na dnevni red CSFM-a, i to glasovima većine članova. Na nivou oružanih snaga oformljeno je sedam vijeća, koja pokrivaju sljedeće: armiju, zrakoplovstvo, mornaricu, vojnu policiju, medicinski korpus, agenciju za nabavke, te agenciju za energiju. Članovi vijeća biraju se nasumice, i to između onih pripadnika odgovarajućih snaga koji se kandidiraju za to mjesto. Vijeća imaju dvije funkcije: razmatranje svakog pitanja koje se tiče uvjeta službe ili organizacije rada u oružanim snagama, i zastupanje stavova pripadnika i uposlenika oružanih snaga o pitanjima upućenim CSFM-u. Sličan pristup primjenjuje se i u Italiji.¹⁰²

Kako i sam naziv sugerira, neautonomni modaliteti suočavaju se s opasnošću da im se pripiše nedostatak kredibiliteta ili legitimiteta u zastupanju interesa pripadnika oružanih snaga, usljed činjenice da ih ne stvaraju sami pripadnici, nego ih nameću organi vlasti sa višeg nivoa. Premda je, možda, samim oružanim snagama lakše da ih konsultiraju, odsustvo demokratske odgovornosti prema onima čije interese zastupaju, nužno umanjuje njihove ovlasti da govore u ime pripadnika oružanih snaga.

Treći pristup podrazumijeva postojanje odobrenog, ali ipak autonomnog *vojnog udruženja*. Neka udruženja te vrste postoje već dugi niz godina, kao što su udruženja u Holandiji, Belgiji i Švedskoj (prvo udruženje osnovano je u Holandiji krajem 19. stoljeća), dok su druga, kao što su ona u Poljskoj, Mađarskoj, Bugarskoj i Rumuniji, nastala kao rezultat nedavno provedenih ustavnih promjena. U državama koje primjenjuju ovaj treći pristup, pripadnicima oružanih snaga nije zakonom zabranjeno pridruživanje vojnim udruženjima.

9.2

Vojna udruženja u određenim državama

Švedsko udruženje vojnih oficira (SAMO)

- Osnovano 1995. godine, nakon spajanja dva starija udruženja: Švedskog udruženja oficira (Svenska Officersförbundet) i Državnog udruženja oficira (Officerarnas Riksförbundet);
- Okuplja oko 9.500 oficira svih činova, od poručnika do generala/admirala;
- SAMO je članica Švedske konfederacije profesionalnih udruženja;
- Funkcionira putem Vijeća za pregovore javnih uposlenika, pregovaračkog kartela za sindikate uposlenika u službama vlade, okružnih vijeća ili lokalnih organa vlasti;
- SAMO je zaključio niz sporazuma s oružanim snagama o pitanjima koja se tiču radnog vremena, putovanja i uvjeta smještaja, zapošljavanja rezervnih oficira, zapošljavanja drugih kategorija vojnih uposlenika, te međunarodne službe;
- Iako mu proglašenje štrajka nije zakonom zabranjeno, SAMO je, putem kolektivnog ugovora, na određeni vremenski period pristao da ne koristi instrument štrajka.

¹⁰¹ Vidi: <<http://www.defense.gouv.fr/csfm>>.

¹⁰² Vidi: Zakon o odbrani prava i interesa pripadnika oružanih snaga, januar 1980. godine. Vidi i Nesterov i Pruefert, op. cit., napomena 82, str. 119-121.

9.2 (nastavak)

Poljska

Odlukama Ministarstva odbrane iz 1994. godine, odobrava se sastajanje oficira svih nivoa u svrhu izbora povjerenika, koji će zastupati interese vojnika (odluke broj 81 i 82, od 22. augusta 1994. godine).

Ustavni sud je 2000. godine donio odluku da je zabrana na članstvo u sindikatima u vojsci ustavna, pod uvjetom da postoje alternativni načini ostvarivanja prava na slobodu udruživanja (odluka od 7. marta 2000. godine).

Članom 10 stav 3.4 Zakona o vojnoj službi profesionalnih vojnika (11. septembar 2003.) dozvoljava se profesionalnim vojnicima da formiraju zastupnička tijela, u skladu sa propisima koje je izdalo Ministarstvo odbrane, te da formiraju zastupničko vijeće (Vijeće viših oficira korpusa profesionalnih vojnika).

Mađarska

Nakon amandmana na Ustav iz 1989. godine, a kojim se pripadnicima i uposlenicima oružanih snaga odobrava pravo na slobodu udruživanja, 1991. godine osnovano je Udruženje za zaštitu interesa pripadnika i uposlenika oružanih snaga, sa 56 pojedinačnih članova i sedam lokalnih udruženja.

Sindikata pripadnika i uposlenika oružanih snaga osnovan je 1995. godine, kao organizacija koja okuplja pojedince. Sada ima više od 10.000 članova.

Zakon kojim se zabranjuje štrajk, ali se dozvoljavaju demonstracije i skupovi pripadnika oružanih snaga. Postoji i interesni forum za usuglašavanje (Vojni interesni forum za usuglašavanje), koji djeluje na nivou Ministarstva odbrane.

Svi su ti instrumenti svoju potvrdu dobili u zakonskim propisima o odbrambenim snagama iz 1996. i 2003. godine.

Bugarska¹⁰³

Tijelo pod nazivom 'Rakowski Bulgarian Officers League' je neovisna profesionalna organizacija aktivnih pripadnika, rezervnih snaga i njihovih porodica. Osnovano 1991. godine, sada broji 10.000 članova iz Ministarstva odbrane i Ministarstva unutarnjih poslova.

Osnovni ciljevi tog tijela jesu zaštita profesionalnih i socijalnih interesa njegovih članova, te profesionalizacija oružanih snaga. Liga je posebno aktivna u lobiranju za legislativnu reformu, koja bi dovela do civilnog sastava oružanih snaga, i aktivno podržava članstvo Bugarske u NATO-u i u Evropskoj uniji.

Liga radi u suradnji sa Ministarstvom odbrane, a 2002. godine potpisali su i formalni sporazum o suradnji.

Ta vojna udruženja imaju autonomiju i odgovorna su svojim članovima, te zbog toga imaju osnov da govore u njihovo ime. Njihova ministarstva odbrane ih mogu i priznati u svrhu vođenja pregovora, a neka od udruženja (naprimjer, u Njemačkoj) okupljaju i veoma velik broj odgovarajućih pripadnika oružanih snaga koji aktivno učestvuju u njihovom radu. Međutim, u praksi su ona uglavnom izolirana od tradicionalnih sindikata, naprimjer, tako što ne učestvuju u federacijama sindikata.

Bez obzira na slobodu udruživanja, pripadnicima oružanih snaga može biti zakonom zabranjeno da učestvuju u određenim oblicima štrajkačkih i sličnih aktivnosti. Treba napomenuti, međutim, da tamo gdje je samom vojnom udruženju zabranjeno učešće u štrajku, ili ga se ono dobrovoljno odrekne, to ne znači da postoji i zabrana poduzimanja sekundarnih aktivnosti tog tipa, i to od strane drugog sindikata koji se zalaže za isti cilj.

Na kraju, nešto je rjeđi slučaj (kao u Holandiji, naprimjer) da postoji sindikat pripadnika oružanih snaga, koji je povezan sa ostalim sindikatima putem federacije. Iako to jasno podrazumijeva rizik od vanjskog utjecaja ili štrajkačkog aktivizma u takvim sistemima, treba reći da iskustvo Holandije pokazuje visok stepen samokontrole: nikada, naprimjer, nije došlo do štrajka.

103 Prezentiranje Rakowski Bulgarian Officers League, okrugli sto ODIHR-a i EUROMIL-a na temu: Vojni sindikati, Bukurešt, oktobar 2006. godine (neobjavljeno).

2. Najbolji pristup i preporuke

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope, u Preporuci broj 1572 (2002.) iznosi kako bi Vijeće ministara trebalo apelirati na države članice da pripadnicima i uposlenicima oružanih snaga dozvole organiziranje u zastupnička udruženja (s pravom pregovaranja o pitanjima koja se tiču plaća i uvjeta zapošljavanja), da ukinu ograničenja njihovog prava na udruživanje, da im dozvole da se učlanjuju u političke stranke, te da sva odgovarajuća prava ugrade u vojne propise.

Prema Preporuci Skupštine broj 1572 (2002.), kad je riječ o profesionalnim pripadnicima i uposlenicima oružanih snaga, sloboda udruživanja pokriva sljedeća prava: pravo na udruživanje, uključujući i pravo na pregovaranje o plaćama i uvjetima zapošljavanja, te pravo na učlanjenje u legalne političke stranke. Prema nekim tvrdnjama, pripadnici oružanih snaga trebali bi biti u mogućnosti da u potpunosti uživaju pravo, kada armija nije uključena u te aktivnosti, da osnivaju specifična udruženja za zaštitu svojih profesionalnih interesa u okviru demokratskih institucija, da se u njih učlanjuju, te da aktivno učestvuju u njihovom radu, i pored obavljanja svojih redovnih dužnosti.¹⁰⁴ Skupština je ponovno iznijela taj stav u Preporuci broj 1742 (2006.), koja dodatno apelira na države članice da pripadnicima oružanih snaga dozvole pridruživanje profesionalnim zastupničkim udruženjima ili sindikatima koji imaju pravo pregovarati, te osnivanje savjetodavnih tijela, što uključuje ta udruženja koja predstavljaju sve kategorije pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama.

Preporuke

- Države bi, svim pripadnicima oružanih snaga, trebale dozvoliti da se priključe ili profesionalnom udruženju ili sindikatu koji zastupa njihove interese.
- Ta udruženja ili sindikati trebali bi uživati pravo da budu konsultirani u razgovorima koji se tiču uvjeta službe u slučaju pripadnika oružanih snaga.
- Trebalo bi zabraniti disciplinske mjere ili viktimizaciju pojedinačnih pripadnika oružanih snaga zbog učešća u aktivnostima takvih profesionalnih udruženja ili sindikata.
- Sva ograničenja slobode udruživanja (naprimjer, u pogledu štrajka i sličnih aktivnosti) trebala bi biti propisana zakonom, proporcionalna legitimnim državnim interesima priznatim u ugovorima o ljudskim pravima, te nediskriminatorna.

¹⁰⁴ Od 46 država potpisnica Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, samo je Španija službeno objavila pridržavanje prava u pogledu člana 11.

Poglavlje 10

Prigovor savjesti kod regrutacije i služenje vojnog roka

U ovom poglavlju daje se popis zakonske regulative, politika djelovanja i najboljih modaliteta koje različite države koriste pri rješavanju pitanja vojne obaveze i prava na prigovor savjesti. To je pitanje kojem države pristupaju na različite načine: dok neke u potpunosti priznaju zakonsko pravo na prigovor savjesti bez ikakvih sankcija, u drugima osobe, koje izražavaju prigovor savjesti, nailaze na nepovoljan tretman, a samo u manjem broju država to pravo nije uopće priznato.

Prigovor savjesti pitanje je koje se javlja uglavnom (ali ne isključivo) u vezi sa državama koje pripisuju vojnu obavezu služenja u oružanim snagama. Nakon pregleda općih pitanja u vezi sa prigovorom savjesti, u ovom poglavlju razmatra se sve šire priznavanje prava na prigovor savjesti od strane međunarodnih tijela, posebno Ujedinjenih naroda i Vijeća Evrope, te unutar relevantnih ustavnih odredbi. U ostalim dijelovima poglavlja razmatraju se načini na koje različite države priznaju razne razloge za prigovor savjesti, mogućnosti alternativne službe i priznavanje selektivnog prigovora savjesti.

1. Pitanja od značaja

Mnogi ljudi imaju vjerski, filozofski ili etički prigovor na upotrebu nasilja ili na namjerno oduzimanje života, bilo od strane pojedinca, ili državnih tijela koja djeluju u njihovo ime. Historijski gledano, takva su se uvjerenja prvobitno vezivala za grupe, kao što su Kvekeri (Društvo prijatelja) ili Jehovini svjedoci, ali se sada više uopće ne ograničavaju na njih. U jednom demokratskom sistemu, ljudi sa pacifističkim ili nenasilnim uvjerenjima, slobodni su da zastupaju i propagiraju te stavove, te da se bore da ih se i država pridržava, naprimjer, putem mirne diplomatije, umjesto oružane intervencije. Osim toga, ta je sloboda priznata zaštitom slobode mišljenja, uvjerenja i savjesti u okviru međunarodnih ugovora o ljudskim pravima (što se detaljnije razmatra u poglavlju 11, Religija u oružanim snagama).

Pitanje prigovora savjesti nešto je uže i ličnije od toga: ono podrazumijeva slobodu pojedinca da postupi po svojim uvjerenjima, tako što će odbiti da se pridruži oružanim snagama ili da učestvuje u vojnim operacijama. Prirodno je da, u onim državama u kojim se oružane snage sastoje isključivo od dobrovoljaca, osoba sa prigovorom savjesti može zadovoljiti vlastitu savjest time što se, jednostavno, neće prijaviti u oružane snage. Zbog toga je značajno da u Evropi postoji tendencija ka profesionalizaciji oružanih snaga i ka odustajanju od obaveznog vojnog roka, kao i tendencija da, tamo gdje vojna obaveza i dalje postoji, trajanje vojnog roka bude skraćeno. Kvekersko vijeće za evropska pitanja je, 2005. godine, izvijestilo da je 10 evropskih država ukinulo obavezno služenje vojnog roka u proteklom desetljeću, iako je u tom momentu obavezni vojni rok postojao u još 29 evropskih država.¹⁰⁵ Odmicanje od obaveznog vojnog roka znači da postoji manja mogućnost da će se osobe sa prigovorom savjesti suočiti sa sukobom između vlastite savjesti i vojne obaveze.

Pitanje prigovora savjesti, međutim, ne odnosi se isključivo na države koje imaju

¹⁰⁵ Pravo na prigovor savjesti u Evropi: pregled trenutne situacije (The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation) (Brussels: Kvekersko vijeće za evropska pitanja, 2005.), str. 4.

neprofesionalne oružane snage, s obzirom na to da se prigovor savjesti može javiti u bilo kojem momentu nakon momenta regrutacije u oružane snage, posebno ako određeni dobrovoljac promijeni svoja vjerska ili druga uvjerenja. Pored toga, osoba koja nema općeniti prigovor na upotrebu nasilja ili na oduzimanje života, ipak može iskazati prigovor savjesti u pogledu određene vojne operacije koju, naprimjer, smatra nemoralnom ili u suprotnosti sa međunarodnim pravom. To se ponekad naziva i 'selektivni prigovor savjesti', a bit će razmatran nešto kasnije u ovom poglavlju.

Sve te situacije podrazumijevaju, s jedne strane, i pitanje osiguravanja efikasne zaštite, kako ljudi ne bi bili primorani raditi protiv svojih najdubljih uvjerenja, ali, s druge strane, i pitanje potrebe uvjeravanja nadležnih organa da prigovor savjesti predstavlja istinsko uvjerenje, a ne pokušaj izbjegavanja zakonskih obaveza. Pitanje procjene iskrenosti uvjerenja ne veže se samo za prigovor savjesti, niti je to nerješivo pitanje. Ono se javlja u brojnim drugim okvirima, u kojima zakon predviđa slobodu djelovanja u skladu sa vjerskim uvjerenjima.¹⁰⁶ Država može ili uzeti iskazani prigovor savjesti zdravo za gotovo (posebno kada osoba nema gotovo nikakve ili nikakve koristi od lažnih prigovora) ili, kao što to mnoge države rade, odrediti formalnu proceduru za provjeru iskrenosti izraženih uvjerenja putem ispitivanja pred nekom vrstom vijeća.

Kada države priznaju prigovor savjesti na služenje vojnog roka, one, uglavnom, osiguravaju alternativni ili zamjenski način služenja, putem nevojnog rada za druge javne organe, kao što je zdravstvena zaštita, socijalne službe ili obrazovanje. Uprkos tome, može se javiti dilema je li alternativna služba odgovarajući ekvivalent služenju vojnog roka. Jasno je da, ukoliko se ona doživljava kao znatno manje teška, onda to može biti motiv za lažne prigovore savjesti. S druge strane, ukoliko je alternativna služba znatno teža, ona se može doživjeti kao vrsta kazne ili odvratanje od iskazivanja prigovora savjesti. Osim toga, teško je napraviti striktno poređenje između služenja vojnog roka i alternativne službe, s obzirom na karakteristike vojnog roka koje nemaju svoje civilne ekvivalente: obaveza boravljenja u kasarni, učešće u vojnim vježbama ili čak odlazak na ratište, naprimjer.

Veliki je broj pitanja koja su i dalje neriješena u pogledu praktičnog priznavanja prigovora savjesti. Kako se navodi u nedavnom izvještaju UN-ovog Ureda visokog komesara za ljudska prava, ona uključuju i sljedeće:

osnov po kojem se osoba može osloboditi služenja vojnog roka zbog prigovora savjesti i procedura za odobravanje spomenutog oslobađanja; osiguranje, dužina trajanja i uvjeti alternativne službe, te prava osoba koje se protive alternativnoj službi; osigurava li alternativna služba ista prava i socijalne beneficije kao i služenje vojnog roka; dužina trajanja i uvjeti alternativne službe; te može li se izreći ponovljena kazna za nepoštivanje vojne obaveze ... nepostojanje neovisnog procesa donošenja odluka, nesrazmjerno duga alternativna služba i države članice koje priznaju pravo na prigovor savjesti, ali na diskriminirajući način, naprimjer, oslobađanje od služenja vojnog roka samo pripadnika religijskih grupa, ali ne i ostalih.¹⁰⁷

¹⁰⁶ R. Ahdar and I. Leigh, *Religious Freedom in the Liberal State* (Oxford: Oxford University Press, 2005), ch. 6.

¹⁰⁷ "Građanska i politička prava, uključujući i pitanje prigovora savjesti na služenje vojnog roka: analitički izvještaj Ureda visokog komesara za ljudska prava o najboljim modalitetima u vezi sa prigovorom savjesti na služenje vojnog roka (Civil and Political Rights, Including the Question of Conscientious Objection to Military Service: Analytical report of the Office of the High Commissioner for Human Rights on best practices in relation to conscientious objection to military service)", Ekonomsko i socijalno vijeće Ujedinjenih naroda, E/CN.4/2006/51, Komisija za ljudska prava, 62. sjednica, 27. februar 2006., dostupno na: <<http://www.ohchr.org/english/bodies/chr/sessions/62/listdocs.htm>> (pod stavkom 11).

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Prigovor savjesti primjer je ljudskog prava koje je dobilo svoje priznanje u proteklih pedeset godina, u velikoj mjeri kroz tumačenje postojećih obaveza iz ugovora, a kojima se štite sloboda mišljenja, uvjerenja i vjeroispovijesti. U slučaju ICCPR-a, UN-ova Komisija za ljudska prava u svom Općem komentaru broj 22, navela je sljedeće:

Sporazum ne govori direktno o pravu na prigovor savjesti, ali Komisija smatra da se to pravo može izvesti iz člana 18, utoliko što obaveza upotrebe smrtonosne sile može biti u oštrm sukobu sa slobodom savjesti i pravo na ispoljavanje vlastitih uvjerenja ili vjeroispovijesti.

Za razliku od tekstova Evropske konvencije i ICCPR-a, koji spomenuto pravo ne navode, kasnije usvojena Povelja Evropske unije¹⁰⁸ o temeljnim pravima u svom ga tekstu direktno navodi: Njenim članom 10.2 navodi se:

Priznaje se pravo na prigovor savjesti, u skladu sa nacionalnim zakonima koji uređuju ostvarivanje tog prava.

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je, 2006. godine, potvrdila značaj prava na prigovor savjesti kao „suštinskog elementa prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti, kako se garantira Općom deklaracijom o ljudskim pravima i Evropskom konvencijom o ljudskim pravima“. Parlamentarna skupština zatražila je od Vijeća ministara da ponovno razmotri prijedlog o ugrađivanju prava na prigovor savjesti na služenje vojnog roka u Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, putem dodatnog protokola, kojim bi bio izmijenjen član 4.3.b i član 9.

10.1

Prigovor savjesti: ključni događaji u Ujedinjenim narodima¹⁰⁹

1984.	Izveštaj dva specijalna izvjestioca, podnesen Potkomisiji za promoviranje i zaštitu ljudskih prava, kojim se daje preporuka o zakonskom priznavanju. ¹⁰⁹
1987.	Komisija za ljudska prava usvojila je Rezoluciju 1987/46, u kojoj apelira na države da priznaju prigovor savjesti na služenje vojnog roka kao legitiman način ostvarivanja prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti.
1989.	Rezolucija Komisije 1989/59, koja apelira na države da usvoje zakonsku regulativu koja priznaje oslobađanje od služenja vojnog roka na osnovu istinskog uvjerenja u pogledu prigovora savjesti.
1993.	Rezolucija 1993/84, kojom se državama sa sistemom obaveznog vojnog roka preporučuje da uvedu alternativnu službu za osobe koje iskažu prigovor savjesti, naglašavajući da „bi takvi vidovi alternativne službe trebali biti nevojne ili civilne prirode, u javnom interesu, a ne kao vid kažnjavanja“.
1998.	U Rezoluciji 1998/77, Komisija poziva države da oforme neovisna i nepristrana tijela, nadležna za provjeru istinitosti prigovora savjesti, vodeći računa o tome da njihova politika ne bude diskriminatorna.

¹⁰⁸ “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, op. cit., napomena 46.

¹⁰⁹ “Civil and Political Rights”, op. cit., napomena 107.

¹¹⁰ U sljedećim slučajevima:

“(a) pravo osoba koje, zbog dubokih vjerskih, etičkih, moralnih, humanitarnih ili sličnih uvjerenja, odbijaju da služe vojni rok; pravo prigovora bi se, barem u najmanjoj mjeri, trebalo proširiti i na osobe čija se savjest protivi učešću u oružanim snagama pod bilo kojim okolnostima; i

“(b) pravo na otpust iz onih oružanih snaga, za koje prigovarač pretpostavlja da će biti angažirane u nametanju aparthejda, u operacijama koje imaju elemente genocida i nezakonite okupacije stranog teritorija; [ili] ... koje prigovarač smatra odgovornim za teške povrede ljudskih prava... [ili] ... koje koriste oružje za masovno uništenje ili druge vrste oružja, koje je zabranjeno međunarodnim zakonima ili koje izaziva nepotrebnu patnju.”

A. Eide and C.L.C. Mubanga-Chipoya, *Conscientious Objection to Military Service*, Study for the 36th Session of United Nations Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights (New York: United Nations, 1983), ch. III, sect. B, para. 153.

10.2

Rezolucija 1998/77 Komisije za ljudska prava¹¹¹

2. *Pozdravlja* činjenicu da neke države prihvataju prigovor savjesti kao validan, bez daljnjeg ispitivanja;
3. *Poziva države* koje taj sistem nemaju da oforme neovisna i nepristrana tijela koja bi bila zadužena za provjeru istinitosti prigovora savjesti u konkretnim slučajevima, vodeći računa o tome da njihova politika ne bude diskriminatorna prema osobama koje navode prigovor savjesti na osnovu prirode njihovih konkretnih uvjerenja;
4. *Podsjeća države* sa sistemom obaveznog služenja vojnog roka ... na svoju preporuku u pogledu osiguravanja različitih vidova alternativne službe za osobe koje izraze prigovor savjesti, a koji bi bili u skladu sa razlozima za prigovor savjesti, nevojne ili civilne prirode, u javnom interesu, a ne kao vid kažnjavanja...;
6. *Ponavlja* da države, u svojoj zakonskoj regulativi i u praksi, ne smiju imati diskriminatoran tretman osoba koje iskažu prigovor savjesti u vezi s uvjetima ili okolnostima službe, ili bilo kojih ekonomskih, socijalnih, kulturnih, građanskih ili političkih prava.

Tendencija ka sve širem priznavanju prigovora savjesti vidljiva je u stavu Evropskog suda za ljudska prava i Komisije za ljudska prava. Tekst Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda izričito izuzima služenje vojnog roka iz kategorije prisilnog rada iz člana 4,¹¹² ali ne govori o prigovoru savjesti kao takvom. U predmetu iz Njemačke iz 1966. godine, Evropski sud za ljudska prava utvrdio je da osobe koje iskažu prigovor savjesti, nemaju pravo na oslobođenje od služenja vojnog roka, ali da svaka država ugovornica može odlučiti da li da to pravo odobri ili ne.¹¹³ Od osoba koje iskažu prigovor savjesti može se tražiti da se angažiraju u civilnoj službi, umjesto obaveznog vojnog roka, ali im se ne daje pravo da budu oslobođene zamjenske civilne službe.

Kasnije su odluke, međutim, redefinirale taj stav u nekoliko značajnih aspekata. Sud je utvrdio da, premda se članom 9 (zaštita slobode mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti) ne navodi pravo na prigovor savjesti kao takav, prigovor savjesti ipak spada u njegov opseg. To znači da, tamo gdje države priznaju prigovor savjesti, to priznavanje moraju izvršiti tako da ono ne bude diskriminatorno. Članom 14 Konvencije zabranjuje se diskriminacija u uživanju prava iz Konvencije, po bilo kojem osnovu, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovno stanje, status po rođenju ili drugi status. Razlike u dužini alternativne službe, u odnosu na trajanje vojnog roka, ne mogu se objektivno opravdati, te zbog toga mogu povlačiti povredu člana 14.¹¹⁴ Pored toga, u jednom slučaju, ponovljena kazna izrečena jednom vojnom obvezniku, koji je odbio nositi uniformu iz vjerskih razloga bila je tako stroga da se mogla posmatrati kao ponižavajuće postupanje, suprotno članu 3 Konvencije.¹¹⁵

Institucije Vijeća Evrope usvojile su brojne mjere, kojima se priznaje pravo na prigovor

¹¹¹ Usvojena na 58. zasjedanju Komisije za ljudska prava, 22. april 1998. godine.

¹¹² Član 4 Evropske konvencije:

“2 Niko neće biti primoravan da obavlja prinudni ili obavezni rad.

“3 Za potrebe ovog člana, izraz “prinudni ili obavezni rad” ne uključuje: ...

“b) bilo koju službu vojne prirode ili, u slučaju odbijanja služenja vojne obaveze u državama gdje se to dozvoljava, bilo koju drugu službu umjesto služenja vojne obaveze...;

“d) bilo koji rad ili službu koji su dio uobičajenih građanskih obaveza.”

¹¹³ Grandrath protiv Savezne Republike Njemačke, Evropska komisija za ljudska prava, 23. april 1965., Yearbook of the European Convention on Human Rights, svezak 10, 1967., str. 626.

¹¹⁴ *Autio protiv Finske*, Evropska komisija za ljudska prava, 6. decembar 1991., *Decisions and Reports*, svezak 72, 1991., str. 245; *Julin protiv Finske*, Evropska komisija za ljudska prava, 6. decembar 1991. (neobjavljeno); *Raninen protiv Finske*, Evropska komisija za ljudska prava, 7. mart 1996., *Reports of Judgments and Decisions*, svezak 8, 1997., str. 2821-2822, stav 55.

¹¹⁵ *Ülke protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava, 24. januar 2006. (neobjavljeno).

savjesti.¹¹⁶ Parlamentarna skupština usvojila je niz rezolucija o tom pitanju u periodu od 1967. do 2006. godine,¹¹⁷ a značajnu preporuku dao je i Komitet ministara Vijeća Evrope 1987. godine. U svojoj preporuci, Komitet podržava pravo osoba koje iskažu prigovor savjesti da budu oslobođene služenja vojnog roka, te podržava mogućnost osiguravanja alternativne službe. Komitet je pozvao države članice da usuglase svoje zakonske propise i praksu sa pravom na prigovor savjesti.¹¹⁸ Istom preporukom navode se neki minimalni temeljni principi, koje bi države trebale slijediti u omogućavanju spomenutog prava.¹¹⁹ Komitet ministara također je apelirao na države da ulažu „stalne napore“, kako bi provele spomenutu preporuku.¹²⁰

10.3

Komitet ministara Vijeća Evrope, 1987.

- Podnosiocima molbe treba osigurati relevantnu proceduralnu zaštitu, uključujući i pravo na pravovremeno informiranje o pravima koja imaju.
- Molbe mogu biti podnesene u toku služenja vojnog roka, te tokom vojne obuke nakon prvobitnog vojnog roka.
- Alternativna služba ne smije biti kaznene prirode.
- Dužina trajanja alternativne službe bit će (u razumnim granicama) u skladu sa dužinom trajanja vojnog roka.¹²¹

U okviru Evropske unije, Evropski parlament, u svojoj rezoluciji iz 1983. godine, napominje da „zaštita slobode savjesti podrazumijeva i pravo na odbijanje služenja vojnog roka i povlačenje iz njega na osnovu savjesti“ (član 2) i naglašava da „niti jedan sud, ni komisija, ne mogu prodrijeti u savjest pojedinca, te da se izjava te osobe o njenim motivima mora, u najvećem broju slučajeva, uzeti kao dovoljna za odobravanje statusa osobe koja je iskazala prigovor savjesti“ (član 3).¹²²

OSCE je preuzeo vodstvo od Ujedinjenih naroda, naglašavajući da bi države članice trebale poštivati rezoluciju UN-ovog komesara za ljudska prava, po kojoj bi svako trebao imati pravo na prigovor savjesti.¹²³ Na konferenciji u Kopenhagenu također je odlučeno da bi države s obaveznim vojnim rokom trebale razmotriti uvođenje različitih vidova alternativne službe za osobe koje izraze prigovor savjesti.¹²⁴ OSCE-ovim Kodeksom ponašanja (vidi poglavlje 4, Obaveze OSCE-a) navode se spomenute obaveze u stavu 27 i 28:

27. Svaka država članica osigurat će da regrutiranje, ili poziv osoba u službu u vojnim, neformalnim i sigurnosnim snagama, budu u skladu s njihovim dužnostima i obavezama u pogledu poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda.

116 Podaci u ovom odlomku preuzeti su od Ureda visokog komesara Ujedinjenih naroda za ljudska prava, “Civil and Political Rights, Including the Question of Conscientious Objection to Military Service (Građanska i politička prava, uključujući i pitanje prigovora savjesti na služenje vojnog roka),” UN Doc. E/CN.4/2004/55, 26. februar 2004. godine.

117 Parlamentarna skupština Vijeća Evrope 1967. godine usvojila je svoje prve rezolucije (broj 337 i 478) koje podržavaju pravo na prigovor savjesti. Nakon toga, uslijedila je Preporuka broj 816 iz 1977. godine, kojom se potvrđuje pravo na prigovor savjesti. Vidi i Preporuku 1518 Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope, “Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states” (Ostvarenje prava na prigovor savjesti na služenje vojnog roka u državama članicama Vijeća Evrope), 23. maj 2001. godine.

118 Komitet ministara Vijeća Evrope, Preporuka broj R (87) 8 Komiteta ministara državama članicama u vezi sa prigovorom savjesti na obavezno služenje vojnog roka, 9. april 1987. godine.

119 *Ibid.*, stav 10.

120 Odluka o odgovoru Komiteta ministara, usvojena na 785. sjednici zamjenika ministara (26. i 27. februar 2002. godine), Doc. 9379, 1. mart 2002. godine.

121 UNTRANSLATED “Recommendation No. R (87) 8”, *op. cit.*, note 118, Art. B8.

122 Evropski parlament, “Rezolucija o prigovoru savjesti”, Official Journal of the European Communities, C 068, 14. mart 1983., str. 14; vidi i Evropski parlament, “Rezolucija o prigovoru savjesti i alternativnoj civilnoj službi”, Official Journal of the European Communities, C 291, 20. novembar 1989., str. 122.

123 Kopenhagen, 1990., stav 18.1.

124 *Ibid.*, para. 18.4. To je ponovljeno na konferenciji u Budimpešti 1994. godine (Odluke: IV Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti).

28. Države članice navest će, u svojim zakonima ili drugim relevantnim dokumentima, prava i dužnosti pripadnika oružanih snaga. One će razmotriti uvođenje oslobođanja od vojne službe ili alternative vojnoj službi.

Priznavanje u okviru ustava i zakonske regulative

Kao što je rečeno u poglavlju 6, veliki broj država članica OSCE-a, u svojim ustavima priznaje pravo na prigovor savjesti. Međutim, ono što je važno, jeste da se zakonskom regulativom osiguraju procedure ostvarivanja tog prava, kako navodi i UN-ov visoki komesar za ljudska prava:

Pravno priznavanje prigovora savjesti ili alternativne službe, a bez mehanizama njihove provedbe, može dovesti do pravne nesigurnosti i onemogućiti ostvarivanje tih prava, tako što će ih u praksi biti teško ispoštovati, mada ne i nemoguće.¹²⁵

10.4

Ustavne odredbe o prigovoru savjesti

Hrvatska	Dopušten je prigovor savjesti onima koji, radi svojih vjerskih ili moralnih nazora, nisu spremni učestvovati u obavljanju vojničkih dužnosti u oružanim snagama. Te su osobe obavezne ispunjavati druge dužnosti, određene zakonom.	član 47.2
Estonija	Osobe koje odbiju ispunjavanje dužnosti u odbrambenim snagama na osnovu vjerskih ili etičkih razloga, dužne su učestvovati u alternativnoj službi, u skladu sa procedurama propisanim zakonom.	član 124.2
Finska	Odredbе koje uređuju pravo izuzeća, na osnovu savjesti, od učešća u vojnoj državnoj odbrani, date su u posebnom zakonu.	član 127.2
Njemačka	Osoba, koja na osnovu savjesti odbije ratnu službu koja podrazumijeva upotrebu oružja, može biti obavezna obaviti zamjensku službu. Trajanje te zamjenske službe ne smije biti duže od trajanja vojnog roka. Relevantne pojedinosti uređene su posebnim zakonom, koji ne smije ugroziti slobodu odlučivanja prema savjesti i koji mora predvidjeti mogućnost zamjenske službe, koja nije povezana sa jedinicama Oružanih snaga ili Savezne granične straže.	član 12.a.2
Holandija	Oslobođanje od služenja vojnog roka na osnovu ozbiljnog prigovora savjesti uređuje se aktom koji donosi Parlament.	član 99
Norveška	U pravilu, svaki građanin jednako je dužan služiti u odbrani države određeni vremenski period, bez obzira na status po rođenju ili imovno stanje. Primjena ovog principa, i ograničenja kojima ona podliježe, određuju se zakonom.	član 109.2
Poljska	Svaki građanin, kojem njegova religijska uvjerenja ili moralni principi ne dozvoljavaju služenje vojnog roka, može se obavezati na zamjensku službu, u skladu sa principima određenim zakonom	član 85.3
Portugal	Osobe koje iskažu prigovor savjesti, a koje su zakonski vojni obveznici, dužne su obaviti civilnu službu istog trajanja i stepena težine kao i služenje vojnog roka.	član 276.4
Ruska Federacija	Državljanin Ruske Federacije, čija su uvjerenja i vjera u sukobu sa služenjem vojnog roka, kao i drugi slučajevi definirani zakonom Federacije, imaju pravo na zamjensku, civilnu službu, umjesto služenja vojnog roka.	član 59.3
Slovačka	Niko ne može biti primoran na služenje vojnog roka, ukoliko je to u suprotnosti sa njegovom savješću ili religijskim uvjerenjima. Relevantne pojedinosti uređuju se posebnim zakonom.	član 25.2
Slovenija	Građani, koji zbog svojih vjerskih, filozofskih ili humanitarnih uvjerenja, nisu voljni ispuniti vojne obaveze, moraju imati mogućnost da učestvuju u državnoj odbrani na neki drugi način.	član 123.2
Španija	Zakon definira vojne obaveze državljana Španije i, uz sve neophodne garancije, uređuje prigovor savjesti, kao i druge osnove za oslobođanje od obaveznog vojnog roka; zakon može, kada je to potrebno, odrediti službu u zajednici, umjesto služenja vojnog roka.	član 30.2

¹²⁵ "Civil and Political Rights", *op. cit.*, napomena 107, stav 22.

3. Pristupi

Ovaj dio poglavlja bavi se različitim pristupima, koje primjenjuju države članice OSCE-a, te relevantnim međunarodnim obavezama, koje se odnose na sljedeće: razloge za iskazivanje prigovora savjesti, mogućnosti alternativne službe, položaj profesionalnih pripadnika redovnih oružanih snaga, pitanje selektivnog prigovora savjesti, te na proceduralne aspekte odlučivanja o iskazanim prigovorima savjesti.

Razlozi za prigovor savjesti

Neke vjerske grupe (naprimjer, Jehovini svjedoci i Kvekeri) imaju vjerski prigovor na služenje vojnog roka. Međutim, osobe koje navode prigovor savjesti, ne ograničavaju se na vjerske razloge. Rezolucijom 1998/77 UN-ove Komisije za ljudska prava navodi se da se „prigovor savjesti na služenje vojnog roka izvodi iz principa i razloga savjesti, uključujući i duboka uvjerenja nastala iz vjerskih, etičkih, humanitarnih ili sličnih motiva“, te poziva države „da ne prave diskriminaciju između osoba koje iskažu prigovor savjesti, a koja bi se temeljila na njihovim specifičnim uvjerenjima“.

U izvještaju upućenom Komisiji za ljudska prava 2001. godine, UN-ov specijalni izvjestilac za pitanja slobode vjeroispovijesti navodi:

Prije svega, to je pitanje diskriminatorne politike ili politike netolerancije, zakonske regulative ili prakse određene države, ili čak indiferentnosti državnih institucija, što se štetno odražava na manjine, bilo da se radi o pripadnicima ‘velikih religija’, ili drugih vjerskih zajednica. Takve se manjine, uglavnom, suočavaju sa problemom ... nepriznavanja prigovora savjesti, nepostojanja alternativne civilne službe, te kaznenom prirodom civilne službe usljed njene dužine, što naročito pogađa Jehovine svjedoke i druge vjerske zajednice...¹²⁶

10.5

Priznavanje osnova za prigovor savjesti

Osnov	Vjerski	Etički / filozofski	Emocionalni	Drugi
Države	Austrija, Bjelorusija, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Estonija, Gruzija, Njemačka, Latvija, Litvanija, Norveška, Poljska, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Švedska, Švicarska, Ukrajina, Sjedinjene Američke Države	Austrija, Belgija, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Gruzija, Njemačka, Latvija, Litvanija, Norveška, Poljska, Portugal, Srbija i Crna Gora, Švedska, Švicarska, Sjedinjene Američke Države	Austrija, Danska, Gruzija, Njemačka, Norveška, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Švedska	Kanada, Estonija, Njemačka, Ruska Federacija, Sjedinjene Američke Države

Napomene:

Države članice, koje se nisu očitovale: Bosna i Hercegovina, Slovenija, Velika Britanija.

U Belgiji su relevantne odredbe, skupa s odredbama koje su uređivale pitanje vojne obaveze, stavljene izvan snage, s obzirom na to da je obaveza služenja vojnog roka ukinuta 1992. godine.

¹²⁶ “Građanska i politička prava, uključujući i vjersku netoleranciju; izvještaj podnio Abdelfattah Amor, specijalni izvjestilac, prema Rezoluciji 2000/33 Komisije za ljudska prava; Ekonomsko i socijalno vijeće UN-a, Komisija za ljudska prava, 57. sjednica, 13. februar 2001., E/CN.4/2001/63, stav 182.

Kao što se može vidjeti, mnoge evropske države priznale su i vjerske i nevjerske osnove za prigovor savjesti. U Sjedinjenim Američkim Državama prigovor savjesti je, putem pravnog tumačenja, proširen u odnosu na prvobitno ograničeno priznavanje prigovora na vjerskim osnovama, pa sada obuhvata i druge etičke i filozofske prigovore (vidi uokvireni tekst pod brojem 10.6).

10.6

Vrhovni sud SAD i prigovor savjesti

- Sjedinjene Američke Države protiv Seegera, Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država, 8. mart 1965., United States Reports, svezak 380, 1965., str. 163, 166 (proširivanje primjene zakona o prigovoru savjesti sa religijskih uvjerenja na sekularna uvjerenja, koja su „iskrena i sadržajna [i zauzimaju] mjesto u životu date osobe jednako onome koje ima tradicionalna vjera u Boga“);
- Welsh protiv Sjedinjenih Američkih Država, Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država, 15. juni 1970., United States Reports, svezak 398, 1970., str. 333 (mišljenje većine) (status osobe koja navodi prigovor savjesti odnosi se na sve osobe čija savjest, potaknuta dubokim moralnim, etičkim ili vjerskim uvjerenjima, „ne bi bila čista, niti mirna, ukoliko bi dozvolile sebi da postanu dio nekog instrumenta ratovanja“).

Alternativna služba (zamjenska služba)

Kao što se može vidjeti, pravo na obavljanje alternativne službe zagovaraju mnoga međunarodna tijela, uključujući i UN-ovu Komisiju za ljudska prava i Parlamentarnu skupštinu Vijeća Evrope. U uokvirenom tekstu pod brojem 10.7 predstavljene su razlike između nekih država članica OSCE-a u pogledu institucija u kojima se može obaviti alternativna služba.

10.7

Primjeri organizacija i institucija u kojima se može obaviti alternativna služba¹²⁷

Država	Institucija
Austrija	Bolnice, spasilačke službe, socijalne službe, službe za pomoć hendikepiranima, službe za brigu o starim osobama, službe za brigu o ovisnicima o drogama u okviru zatvora, službe za izbjeglice i azilante, u okviru civilne zaštite, na spomen-obilježjima – posebno onim podignutim u znak sjećanja na žrtve nacional-socializma, poslovi u okviru javne sigurnosti i sigurnosti saobraćaja, u oblasti zaštite životne sredine i u okviru pokreta mladih.
Hrvatska	Škole, univerziteti, bolnice, briga o djeci, itd., u bilo kojoj vrsti neprofitne institucije.
Estonija	Strukturne jedinice koje određuju nadležni organi, a koji djeluju u oblastima za koje je zaduženo Ministarstvo unutarnjih poslova ili Ministarstvo socijalne zaštite, te koje obuhvataju spasilački rad, socijalnu zaštitu ili aktivnosti vezane za vanredne situacije (Zakon o službi u Odbrambenim snagama).
Finska	Služenje vojnog roka u okviru vojnih jedinica, ali koje ne uključuje nošenje oružja, te alternativna civilna, nevojna služba, prvo u Državnom centru za civilnu službu, a zatim u okviru civilnih poslova.
Njemačka	Socijalne ili dobrotvorne institucije (naprimjer, bolnice, domovi penzionera, Crveni križ Njemačke i slične institucije i agencije).
Latvija	Državne ili općinske institucije, državne ili općinske kompanije ili javne organizacije koje se bave vatrogasnim aktivnostima, spasilačkim operacijama, socijalnom zaštitom, medicinskom pomoći, komunalnim i saobraćajnim uslugama, uređenjem državne ili općinske imovine ili zemljišta, te carinskom kontrolom (konkretno institucije odobrava vlada na prijedlog ministra odbrane).
Ruska Federacija	Član 4 Zakona Ruske Federacije o alternativnoj civilnoj službi: (a) u organizacijama pod nadležnošću državnih tijela izvršne vlasti; (b) u organizacijama pod nadležnošću izvršnih tijela subjekata u okviru Ruske Federacije; (c) u organizacijama u okviru Oružanih snaga Ruske Federacije, drugih snaga, vojnim jedinicama, te vojnim strukturama u svojstvu civilnih uposlenika.
Švicarska	Zdravstvo, socijalna zaštita, očuvanje kulturnog blaga, zaštita životne sredine, šumarstvo, poljoprivreda, razvojna suradnja i humanitarna pomoć, pružanje pomoći kod prirodnih nepogoda i u vanrednim situacijama.
Ukrajina	Poduzeća, institucije ili organizacije koje su u vlasništvu države i čije su aktivnosti usmjerene na socijalnu zaštitu stanovništva, na zdravstvenu zaštitu, te zaštitu životne sredine.

¹²⁷ “Civil and Political Rights”, *op. cit.*, napomena 107.

Uobičajeno je da alternativna služba traje duže nego služenje vojnog roka, kako bi se postigla ravnoteža između različitog broja sati i uvjeta rada. Uobičajena evropska norma jeste otprilike jedna i pol dužina trajanja vojnog roka, premda je, u manjem broju država (kao što je Njemačka), dužina trajanja ista, dok u nekim državama alternativna služba traje čak i dva puta duže nego vojni rok. Evropski komitet za socijalna prava Vijeća Evrope utvrdio je da alternativna civilna služba, koja traje dva puta duže nego vojni rok, jeste „pretjerana“ po svojoj prirodi, te predstavlja „neproporcionalno“ ograničenje prava radnika da zarađuje za život baveći se profesijom koju je sam odabrao, i nije u skladu sa stavom 2 člana 1 Evropske socijalne povelje.¹²⁸

Tamo gdje je razlika u dužini trajanja između vojne obaveze i alternativne službe proizvoljna, ili je određena tako da kandidate odvrati od alternativne službe, postoji mogućnost da će ona biti proglašena diskriminatornom prema ustavnom pravu¹²⁹ ili pravu o ljudskim pravima. Općom obavezom 22 UN-ove Komisije za ljudska prava navodi se: „Ne smije biti diskriminacije osoba koje navode prigovor savjesti zbog toga što nisu služile vojni rok.“¹³⁰ Komisija je dala preporuku državama članicama da priznaju pravo na prigovor savjesti bez diskriminacije.¹³¹ „Osobe, koje navode prigovor savjesti, mogu se odlučiti za civilnu službu, čije trajanje ne smije biti diskriminatorno u odnosu na trajanje vojne obaveze, u skladu sa članom 18 i 26 Sporazuma.“¹³² UN-ova Komisija za ljudska prava također je navela potrebu da se sve razlike zasnivaju „na razumnim i objektivnim kriterijima, kao što je priroda konkretne službe ili potreba za specijalnom obukom, neophodnom u okviru te službe.“¹³³

Postoje i druge prepreke ostvarivanju prava na alternativnu službu. U nekim državama, naprimjer, alternativnu službu nadgleda sama vojska. U tom slučaju, osobe koje se odlučuju za alternativnu službu zbog pacifističkih uvjerenja, ne mogu se u potpunosti distancirati od vojske. Osim toga, pored razlika u trajanju službe koje smo već spomenuli, osobe koje se odlučuju za alternativnu službu mogu biti uskraćene u pogledu ekvivalentnih ekonomskih i socijalnih prava u odnosu na osobe koje služe vojni rok. To je još jedna od prepreka ostvarivanju prava na alternativnu službu.

128 *Kvekersko vijeće za evropska pitanja protiv Grčke*, Evropska komisija za socijalna prava, 27. april 2001., *International Human Rights Reports*, svezak 8, 2001., str. 1158.

129 Vidi odluku Ustavnog suda Italije (Odluka broj 470, od 31. jula 1985.) kojom se utvrđuje da zahtjev da alternativna služba traje 20 mjeseci, u odnosu na samo 12 mjeseci vojnog roka, predstavlja povredu ustavnog principa jednakosti. Vidi José de Sousa e Brito, „Conscientious Objection“, in T. Lindholm, W. Cole Durham, and B. Tahzib-Lie, *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook* (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers/ Brill Academic, 2004).

130 Ured visokog komesara za ljudska prava, „Opći komentar broj 22: Pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti“, 30. juli 1993., član 18, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4.

131 „Građanska i politička prava, uključujući i pitanje prigovora savjesti na služenje vojnog roka: Izvještaj Ureda visokog komesara za ljudska prava“, E/CN.4/2004/55, UN-ova Komisija za ljudska prava, 60. sjednica, 16. februar 2004., stav 14.

132 *Ibid.*, stav 11.

133 *Foin protiv Francuske*, Komisija za ljudska prava, 9. novembar 1999., Saopćenje broj 666/1995, *International Human Rights Reports*, svezak 7, 200, str. 354. Vidi i *Maille protiv Francuske*, Komisija za ljudska prava, 31. juli 2000., Saopćenje broj 689/1996, *International Human Rights Reports*, svezak 7, 2000., str. 947; *Vernier protiv Francuske*, Komisija za ljudska prava, 10. juli 2000., Saopćenje broj 690, i *Nicolas protiv Francuske*, Komisija za ljudska prava, 10. juli 2000., Saopćenje broj 691/1996, u *International Human Rights Reports*, svezak 8, 2001., str. 26. Uporedi sa ranijom odlukom u predmetu *Järvinen protiv Finske*, Komisija za ljudska prava, 23. mart 1989., Saopćenje broj 295/1988, *Human Rights Committee Annual Report 1990*, Annex IX.L., str. 367.

10.8

Procedure u nekim državama članicama putem kojih se priznaje alternativna služba

Država članica	Procedure za prijavljivanje u alternativnu službu
Austrija	Prema Ustavu Austrije, civilna služba ne predstavlja alternativu, nego zamjenu za služenje vojnog roka. Međutim, ukoliko osoba ne želi služiti vojni rok, ona samo treba dati izjavu da, umjesto toga, želi obaviti civilnu službu. Po prijemu izjave, Ministarstvo unutarnjih poslova izdaje obavijest o procjeni, u kojoj se navodi da je osoba dužna obaviti civilnu službu.
Hrvatska	Ukoliko zahtjev, podnesen komisiji ustanovljenoj u skladu sa zakonom, zadovoljava kriterije definirane zakonom, podnositelj može obaviti alternativnu službu u jednoj od odobrenih institucija (lista odgovarajućih institucija donosi se upravnim aktom).
Estonija	Osoba podnosi molbu agenciji za odbrambene snage, u kojoj navodi da obavezni vojni rok želi zamijeniti alternativnom službom. Predstavnici odbrambenih snaga zatim uzimaju izjave od podnosioca, te njegovih prijatelja i rodbine. Zatim se prikupljaju podaci o podnosiocu na njegovom radnom mjestu ili u obrazovnoj instituciji, kao i u vjerskim organizacijama koje je sam naveo. Odbrambene snage mogu podnosioca pozvati na razgovor ili zatražiti dodatnu dokumentaciju, ili i bez toga mogu donijeti odluku o tome da li se zahtjev odbija ili ne.
Finska	Alternativna služba obuhvata civilnu nevojnu službu i vojnu službu koja ne uključuje nošenje oružja. Ministarstvo rada nadležno je za civilnu nevojnu službu, a Ministarstvo odbrane nadležno je za vojnu obavezu bez naoružanja. U slučaju civilne nevojne službe, zahtjevi se prosljeđuju nadležnom vojnom tijelu, koje ih zatim prosljeđuju Ministarstvu rada. Nakon toga, Ministarstvo rada podnosiocu zahtjeva odobrava obavljanje civilne nevojne službe.
Gruzija	Procedure su definirane Zakonom o alternativnoj nevojnoj službi.
Njemačka	Osobe, koje su zakonski vojni obveznici, moraju se prijaviti uredu za odabir i regrutiranje, kako bi dobile status osoba koje navode prigovor savjesti. Uz zahtjev moraju priložiti rukom pisanu biografiju i obrazloženje motiva za prigovor savjesti. U slučaju da zahtjev bude odbijen, vojni obveznici mogu na administrativnom sudu uložiti žalbu na tu odluku Saveznog ureda za civilnu službu.
Latvija	Kandidat, koji primi poziv za odsluženje vojnog roka, mora podnijeti molbu šefu Vojnog centra za regrutaciju.
Litvanija	Podnositelj podnosi zahtjev komisiji, koju čine predstavnici nevladinih organizacija, vjerskih organizacija i obrazovnih institucija.
Ruska Federacija	Procedura podnošenja zahtjeva za obavljanje civilne službe definirana je članom 11 Zakona o alternativnoj civilnoj službi Ruske Federacije. U skladu sa tim članom, građani imaju pravo podnijeti zahtjev za zamjenu služenja vojnog roka civilnom službom, i to vojnoj direkciji u kojoj su registrirani kao vojni obveznici, a prema sljedećim kriterijima: prije 1. aprila, za one građane koji bi išli na odsluženje vojnog roka između oktobra i decembra te godine, i prije 1. oktobra, za one građane koji bi išli na odsluženje vojnog roka između aprila i juna naredne godine.
Švedska	Iste procedure, koje važe za obavezni vojni rok, važe i za alternativnu službu.
Švicarska	Podnosioci moraju proći test savjesti, za koji je zadužena specijalna komisija.
Ukrajina	Zahtjev se podnosi specijalnoj komisiji, zajedno sa dokumentacijom iz koje se vide religijska uvjerenja.

Prigovor savjesti za članove redovnih oružanih snaga

Većina država članica OSCE-a priznaje prigovor savjesti koji se odnosi na vojne obveznike, dok samo mali broj država priznaje prigovor savjesti kad je riječ o profesionalnim pripadnicima oružanih snaga i uposlenicima u oružanim snagama. U svojim odgovorima u okviru upitnika ODIHR-a i DCAF-a, sljedeće države navele su da njihova zakonska regulativa omogućava pravo prigovora savjesti i u slučaju profesionalnih vojnika: Bjelorusija, Njemačka, Norveška, Poljska, Ruska Federacija, Slovačka, Španija, Švicarska i Sjedinjene Američke Države.¹³⁴

Međutim, UN-ov komesar za ljudska prava ističe sljedeće:

Primjena prava na prigovor savjesti na osobe koje dobrovoljno služe u oružanim snagama zasniva se na stavu da se duboka uvjerenja jedne osobe mijenjaju, te da se

¹³⁴ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 37.

osobe, koje dobrovoljno služe u oružanim snagama, mogu tokom vremena razvijati u pravcu prigovora savjesti na nošenje oružja.¹³⁵

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope pozvala je, u aprilu 2006. godine, države članice:

da u svoje zakonske propise ugrade pravo osobe da u svakom momentu bude registrirana kao osoba koja navodi prigovor savjesti, naime, prije, za vrijeme ili nakon odsluženja vojnog roka, kao i pravo profesionalnih vojnika na status osoba koje navode prigovor savjesti.¹³⁶

Selektivni prigovor savjesti

Još jedno od značajnih pitanja je i takozvani selektivni prigovor savjesti, tj. prigovor savjesti na učesće u borbenim operacijama, a ne na vojnu obavezu općenito. Prigovor savjesti te vrste ima dugu historiju (primjeri se kreću od slučaja kada je Henry David Thoreau 1846. godine odbio da plati porez tokom rata između SAD i Meksika¹³⁷, do vojnika koji su se odbili boriti u Drugom zaljevskom ratu¹³⁸), i često se povezuje sa teorijom pravednog rata. To je pitanje od posebnog značaja, kako za profesionalne pripadnike oružanih snaga i uposlenike u oružanim snagama, tako i za rezervne snage.

Selektivni prigovor savjesti problematičan je iz dva razloga. Prvo, pošto je takva osoba spremna boriti se u drugim sukobima, njena iskrenost kod navođenja prigovora savjesti može biti upitna. Drugo, motivacija za selektivni prigovor savjesti može biti političko pitanje, prije nego pitanje savjesti. Premda bi, teoretski gledano, pripadnik oružanih snaga sa selektivnim prigovorom savjesti mogao, u skladu s ostalim kriterijima efikasnosti, biti raspoređen na druge dužnosti, postoji velika mogućnost da će selektivni prigovor savjesti – kao i u slučaju redovnih pripadnika koji ulože prigovor savjesti nakon regrutiranja u oružane snage – u praksi rezultirati otpustom iz oružanih snaga i gubitkom karijere.

Veoma mali broj država omogućio je izuzeće od služenja vojnog roka na osnovu selektivnog prigovora savjesti. Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država smatra da ne postoji ustavni zahtjev da se, u okviru zaštite slobode vjeroispovijesti, navede išta više nego opće pravo u tom pogledu.¹³⁹ Njemački savezni upravni sud, s druge strane, 2005. godine donio je odluku po kojoj je sloboda savjesti štitila softverskog inženjera uposlenog u oružanim snagama koji je, na osnovu svoje savjesti, odbio da radi na jednom kompjuterskom programu, jer je smatrao da je rat u Iraku nepravedan i nelegalan.¹⁴⁰

10.9

Selektivni prigovor savjesti¹⁴¹

Države koje priznaju selektivni prigovor savjesti

Austrija, Bjelorusija, Belgija, Kanada, Danska, Gruzija, Njemačka, Norveška, Poljska, Portugal, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Švedska, Švicarska

Države koje ne priznaju selektivni prigovor savjesti

Hrvatska, Češka Republika, Finska, Irska, Litvanija, Sjedinjene Američke Države

¹³⁵ "Građanska i politička prava", op. cit., napomena 107, stav 26.

¹³⁶ Parlamentarna skupština Vijeća Evrope, Preporuka 1742 (2006.), "Ljudska prava pripadnika oružanih snaga", tekst usvojen na sjednici Skupštine, 11. aprila 2006. (11. sjednica).

¹³⁷ H.D. Thoreau, *On Civil Disobedience (Građanska neposlušnost)* (Chicago: Charles H. Kerr, 1989).

¹³⁸ "Jail for Iraq refusal RAF doctor", BBC News, 13 April 2006, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/4905672.stm>>.

¹³⁹ *Gillette protiv Sjedinjenih Američkih Država*, Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država, 8. mart 1971., *United States Reports*, svezak 401, 1974., str. 437.

¹⁴⁰ Njemački savezni upravni sud, *Wehrdienstsenat* (Odjel za vojnu obavezu), 21. juni 2005., Odluka broj 12 iz 2004., predmet broj WD 12.04 (vidi M. Bohlander, "Superior Orders, Unjust War and the Soldier's Conscience", *Inter Alia*, svezak 4, 2005., str. 17-19).

¹⁴¹ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 35; države učesnice koje nisu odgovorile: Bosna i Hercegovina, Estonija, Latvija, Slovenija, Ukrajina, Velika Britanija.

Procedure za odlučivanje po zahtjevu za ulaganje prigovora savjesti

U praksi se relevantne mogućnosti kreću od onih u državama koje imaju dominantno civilne odbore, do onih država koje imaju vojna tijela, dok neke države imaju mješoviti sistem. Kao primjer države sa civilnim odborom, možemo navesti Hrvatsku, gdje Komisija za civilnu službu obuhvata predstavnike Ministarstva odbrane, Ministarstva pravosuđa, uprave i lokalne samouprave, te Ministarstva zdravstva i socijalne zaštite. Grčka ima mješoviti sistem utoliko što mješovita civilno-vojna komisija savjetuje ministra odbrane (ukoliko ministar odbije zahtjev, pripadnik oružanih snaga može uložiti žalbu na sudu). U Sjedinjenim Američkim Državama, s druge strane, vojni istražni oficir sastavlja izvještaj za oružane snage, uz proceduralne garancije za podnosioca zahtjeva, kao što je mogućnost pravnog zastupanja i mogućnost pobijanja navoda.¹⁴²

10.10

Tijela koja rješavaju po zahtjevima za uvažavanje prigovora savjesti¹⁴³

Nadležno tijelo	Oružane snage	Sud	Komisija
Države	Češka Republika, Danska, Norveška, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora, Sjedinjene Američke Države	Bjelorusija, Finska, Njemačka, Ruska Federacija	Bjelorusija, Belgija, Hrvatska, Češka Republika, Gruzija, Latvija, Litvanija, Norveška, Poljska, Ruska Federacija, Švicarska, Ukrajina, Sjedinjene Američke Države

Rezolucijom UN-ove Komisije za ljudska prava 1998/77 pozivaju se države koje ne prihvataju prigovor savjesti kao valjan, bez prethodnog ispitivanja, da uspostave neovisna i nepristrana tijela, koja će imati zadatak da utvrde je li prigovor savjesti u konkretnom slučaju istovremeno i istinsko uvjerenje osobe koja ga navodi. Slično tome, Preporukom Vijeća Evrope 1518/2001 navodi se sljedeće: „Razmatranje zahtjeva obuhvata sve neophodne garancije za pravičan postupak. Podnosilac zahtjeva ima pravo žalbe na odluku prvostepenog organa. Tijelo nadležno za razmatranje žalbi odvojeno je od vojne administracije i ima sastav koji garantira njegovu neovisnost.“¹⁴⁴

4. Najbolji pristup i preporuke¹⁴⁵

- Sve osobe na koje se odnosi vojna obaveza trebale bi imati pristup informacijama o pravu na prigovor savjesti na služenje vojnog roka, te pristup načinima za dobijanje statusa osobe koja navodi prigovor savjesti.
- Prigovor savjesti trebao bi biti omogućen i vojnim obveznicima i profesionalnim vojnicima, i to prije i za vrijeme trajanja službe u oružanim snagama, a u skladu sa preporukama međunarodnih tijela.
- Ukoliko država a priori ne prihvata iskazani prigovor savjesti kao valjan, trebala bi postojati mogućnost neovisnih komisija za reviziju (ili ukoliko one nisu neovisne, trebalo bi osigurati adekvatnu proceduralnu zaštitu).
- Osobe koje navode prigovor savjesti ne bi smjele biti izložene ponovljenim kaznama usljed toga što nisu ispunile vojnu obavezu.
- Ne bi smjelo biti diskriminacije osoba koje navode prigovor savjesti u vezi s uvjetima i okolnostima njihove službe, niti u pogledu njihovih ekonomskih, socijalnih, kulturnih, građanskih ili političkih prava.

¹⁴² “Građanska i politička prava”, op. cit., napomena 107, stav 38-41.

¹⁴³ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 35; države učesnice koje nisu odgovorile: Bosna i Hercegovina, Estonija, Latvija, Slovenija, Ukrajina, Velika Britanija.

¹⁴⁴ “Građanska i politička prava”, op. cit., napomena 107, stav 37.

¹⁴⁵ Značajan dio preuzet iz “Građanskih i političkih prava”, op. cit., napomena 107.

- Alternativna služba trebala bi biti u skladu sa razlozima prigovora savjesti, neborbene i civilne prirode, u javnom interesu i bez elemenata kažnjavanja.
- Alternativna služba trebala bi se vršiti isključivo pod civilnom upravom, bez uključivanja vojnih organa.
- Osobe koje se odluče za alternativnu službu trebale bi uživati ista ekonomska i socijalna prava kao i osobe koje služe vojni rok.
- Alternativna služba ne bi trebala trajati duže od jednog i pol trajanja vojnog roka.

Poglavlje 11

Religija u oružanim snagama

U ovom poglavlju razmatraju se praktična pitanja u vezi sa priznavanjem slobode vjeroispovijesti ili uvjerenja u oružanim snagama država članica OSCE-a. Poglavlje se također bavi mogućim izazovima pri osiguravanju slobode vjeroispovijesti općenito, ali i konkretnih religijskih praksi u oružanim snagama. Ovaj dio također objašnjava osnovne obaveze po osnovu ljudskih prava u pogledu priznavanja slobode vjeroispovijesti i zabrane diskriminacije po vjerskom osnovu.

Određeni aspekti religijske prakse mogu, od oružanih snaga kao poslodavca, zahtijevati osiguravanje posebnih uvjeta, kao što je osiguravanje vremena i mjesta za molitvu, osiguravanje pristupa duhovnim autoritetima ili vjerskim osobama različitih religija, osiguravanje odgovarajućih pogrebnih obreda različitih religijskih tradicija, odobravanje slobodnih dana za vrijeme vjerskih praznika, različitih režima u pogledu odijevanja i ishrane, te omogućavanje posta. Omogućavanje prakticiranja religije u nekim je slučajevima propisano zakonom. Oružane snage, koje žele odražavati raznovrsnost društava koje štite, morat će, koliko god je to moguće, ukloniti prepreke koje bi pripadnike različitih religija mogle spriječiti da im se pridruže. Zbog toga se čini razumnim pripadnicima oružanih snaga omogućiti prakticiranje religije, gdje god se to može postići, bez ugrožavanja vojne efikasnosti. Omogućavanje prakticiranja religije, što je još značajnije, znači da poslodavci imaju uvjete da privuku i zadrže najbolji mogući kadar, bez obzira na vjeroispovijest ili uvjerenja. U ovom poglavlju razmatraju se neki od načina na koje države osiguravaju slobodu prakticiranja različitih religija u oružanim snagama, ali i izdvaja najbolje modalitete u tom pogledu.

1. Pitanja od značaja

U pravu o ljudskim pravima navodi se da sloboda vjeroispovijesti podrazumijeva i unutarnju i vanjsku dimenziju. Unutarnja sloboda vjeroispovijesti odnosi se na slobodu vjerovanja, na ono što je Evropska komisija za ljudska prava nazvala unutarnjim forumom (*forum internum*).¹⁴⁶ To rijetko otvara praktična pitanja u vezi s uživanjem spomenutog prava, s obzirom na to da se tiče unutarnjeg uvjerenja osobe. Vanjska dimenzija je, međutim, problematična: ona se odnosi na pravo slijeđenja ili uzdržavanja od određenog ponašanja, zasnovanog na vjerskom uvjerenju ili savjesti. Pitanje prigovora savjesti na služenje vojnog roka (zbog vjerskih ili drugih razloga) razmatrano je u poglavlju 10. Ovo poglavlje usredsređuje se na druge aspekte ponašanja, zasnovanog na vjerskim uvjerenjima.

11.1

Sloboda vjeroispovijesti: pristup Vrhovnog suda Kanade¹⁴⁷

Sušтина koncepta slobode vjeroispovijesti jeste pravo osobe da bira vlastita religijska uvjerenja, pravo osobe da svoja religijska uvjerenja izražava otvoreno i bez straha od sprečavanja ili odmazde, te pravo iskazivanja uvjerenja kroz molitvu i praksu, ili putem propovijedanja i informiranja. Ali sam koncept podrazumijeva i nešto više. Sloboda se, u prvom redu, može definirati kao odsustvo prisile ili ograničenja. Ukoliko je osoba, voljom države ili neke druge osobe, primorana da poduzme ili ne poduzme određene aktivnosti, što u protivnom ne bi učinila, onda ona ne postupa po svojoj slobodnoj volji i ne može se reći da je istinski slobodna.

¹⁴⁶ *C protiv Velike Britanije*, Evropska komisija za ljudska prava, 15. decembar 1983., *Decisions and Reports*, svezak 37, 1983., str. 142, 147.

¹⁴⁷ *R protiv Big M Drug Mart Ltd.*, Vrhovni sud Kanade, 24. april 1985., *Dominion Law Reports*, 4th Series, svezak 18, 1985., str. 321, 353-354, po odluci sudije Dicksona.

Vanjska dimenzija može se podijeliti na pozitivnu slobodu vjeroispovijesti i negativnu slobodu vjeroispovijesti. Pozitivna sloboda vjeroispovijesti jeste sloboda aktivnog izražavanja vlastite religije ili uvjerenja. Pravo *izražavanja* vlastite religije može podrazumijevati učešće u odgovarajućim vidovima molitve, čitanje svetih tekstova, molitvu, razgovor sa drugim ljudima o vlastitim religijskim uvjerenjima, posebne zahtjeve u pogledu odijevanja i ishrane, te obilježavanje vjerskih praznika. Kao društvena sloboda, međutim, ta pozitivna sloboda nužno podliježe određenim ograničenjima u interesu očuvanja društvenog poretka i zaštite prava drugih građana.

Negativna sloboda vjeroispovijesti jeste sloboda *od* prisile ili diskriminacije na osnovu religijskih (ili nereligijskih) uvjerenja. Naprimjer, članom 1.2 Deklaracije Ujedinjenih naroda o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na temelju vjeroispovijesti ili uvjerenja iz 1981. godine, navodi se sljedeće: „Niko ne može biti podvrgnut prisili koja ugrožava njegovu slobodu da slijedi religiju ili uvjerenja po svom izboru.“¹⁴⁸ Imunitet od prisile podrazumijeva da osobe ne bi smjele biti kažnjavane, niti podvrgnute nepovoljnijem tretmanu na temelju svoje vjeroispovijesti. ICCPR navodi pravo osobe da „slijedi ili primi religiju po vlastitom izboru“ (član 18.1) i da bude oslobođena prisile pri svom izboru (član 18.2). Također se posebno priznaju i prava vjerskih manjina.¹⁴⁹

Ukoliko su oružane snage zatvorene za pripadnike određenih vjerskih grupa, ili ukoliko im one ograniče mogućnost napredovanja, sasvim je jasno da bi to moglo predstavljati rasnu diskriminaciju. Međutim, i insistiranje da novi pripadnici i uposlenici oružanih snaga, naprimjer, polože zakletvu na lojalnost šefu države ili ustavu, a koja u sebi ima i religijske elemente, može jednako tako predstavljati prisilu u vjerskim pitanjima. Time bi se mogli isključiti ateisti, ili oni koji iz vjerskih razloga ne odobravaju polaganje zakletve.

Određeni aspekti vanjske slobode vjeroispovijesti mogu biti u sukobu sa discipliniranom prirodom života u oružanim snagama. Oni se uglavnom odnose na pozitivne aspekte vjerske slobode. Međutim, negativni aspekti te slobode mogu, u određenim situacijama, doći u pitanje, naprimjer, kada se određenim ceremonijama oružanih snaga od pripadnika zahtijeva učešće u vjerskim obredima.¹⁵⁰ Ustavni sud Španije donio je odluku da naredbe te vrste predstavljaju povrede vjerske slobode.¹⁵¹ To je također zabranjeno i u Danskoj, putem ustavnih garancija u pogledu vjerske slobode.¹⁵²

Pozitivni aspekti slobode vjeroispovijesti mogu nametnuti određeni teret oružanim snagama kao poslodavcu, kao što je osiguravanje vremena i mjesta za molitvu, osiguravanje pristupa duhovnim autoritetima ili vjerskim osobama različitih religija, osiguravanje odgovarajućih pogrebnih obreda različitih religijskih tradicija, odobravanje slobodnih dana za vrijeme vjerskih praznika, različitih režima u pogledu odijevanja i ishrane, te omogućavanje posta. Ključno pitanje u tim slučajevima jeste pitanje proporcionalnosti, tj. pod pretpostavkom da postoji stvarni vojni razlog za praksu o kojoj je riječ, pitanje je hoće li ona, i u kojoj mjeri, biti ugrožena usljed ustupaka koji se prave zbog prakticiranja religije.

To se pitanje jasno vidi na primjeru (preuzetom od Vrhovnog suda Sjedinjenih Američkih Država) ljekara, ortodoksnog jevreja, u zračnim trupama, koji je pored toga i rabin.

148 Deklaracija je usvojena Rezolucijom Generalne skupštine 36/55, 36 UN GAOR, Supp. (No. 51), 171, 25. novembar 1981. godine.

149 Vidi član 27.

150 Nolte (ed.), *op. cit.*, napomena 6, str. 88-89, citira disciplinske zahtjeve u Velikoj Britaniji i Italiji.

151 Ustavni sud Španije, Presuda broj 177/1996, 11. novembar 1996., Boletín Oficial del Estado, No. 303, 17. decembar 1996., također dostupna na web-stranici Ustavnog suda Španije, <http://www.boe.es/g/es/bases_datos/tc.php> (unesite broj presude u rubriku "referencia-número" i kliknite na "Buscar").

152 Nolte, *op. cit.*, napomena 6, str. 250, citira član 67-70 Ustava Danske.

11.2

Vjerska obilježja i zahtjevi uniforme prema Vrhovnom sudu SAD¹⁵³

Ortodokсни jevrej, istovremeno i rabin, dobio je naredbu da ne nosi jarmulku kada je na dužnosti i kada je u uniformi oficira Zračnih snaga u zračnoj bazi March. Naredba je bila izdata na osnovu propisa koji se odnosi na zračne snage, a po kojem se odgovarajuće odobrene kape mogu nositi na otvorenom, ali da se u zatvorenim prostorima „kape ne smiju nositi ... osim pripadnika oružane policije u izvršavanju njihovih dužnosti“. Podnosilac zahtjeva naveo je da to ugrožava njegovo pravo na neometano uživanje slobode vjeroispovijesti u skladu sa Prvim amandmanom Ustava SAD.

Većinom glasova od 5:4, Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država donio je odluku da to ne predstavlja povredu Prvog amandmana, s obzirom na to da svrha spomenutog propisa predstavlja legitiman vojni cilj.¹⁵⁴ Po riječima sudije Rehnquista, time se potiče „podređivanje ličnih preferenci i identiteta u korist cjelokupne grupne misije“, kao i da se stvara „osjećaj hijerarhijskog jedinstva time što se nastoje eliminirati vanjske individualne razlike, osim onih koje označavaju čin“. Od ključnog je značaja stvoriti „navike neophodne za disciplinu i jedinstvo“ u mirnodopskim uvjetima, kako bi se spriječili problemi.

Oružane snage koje ne poduzmu korake kako bi omogućile prakticiranje religije, putem vjerskih obreda u praksi, uspješno će odvratiti pripadnike vjerskih manjina od pridruživanja redovnim snagama, čime će izgubiti mogućnost da obavljaju civilne dužnosti, što će rezultirati gubitkom dostupnog kadra i stručnog znanja. To također može oslabiti lojalnost određenih vjerskih grupa unutar zajednice, koju oružane snage predstavljaju. Čak i da su spomenuti zahtjevi 'neutralnog značenja' (tj. da se ne odnose niti na jednu konkretnu religiju), oni ipak predstavljaju jedan oblik indirektno vjerske diskriminacije.

Pored toga, ukoliko se vjerska sloboda shvati kao pozitivno pravo, moglo bi se reći da ona obuhvata i obavezu zaštite pripadnika i uposlenika oružanih snaga od diskriminacije, maltretiranja ili uznemiravanja na osnovu njihove religije.

Priznavanje slobode vjeroispovijesti u svim njenim aspektima stvara i određene poteškoće, koje se ne susreću kod drugih građanskih ili političkih prava. Prva se odnosi na utvrđivanje istinitosti navoda u vezi sa slobodom religije na temelju savjesti.

Jasno je da se priznavanje i omogućavanje slobode vjeroispovijesti ne bi trebalo ograničiti na glavne religije, naprimjer, kršćanstvo, islam, judaizam, sikizam ili budizam (čije su prakse i vjerovanja općenito poznati), jer bi to značilo diskriminaciju manjih ili novih religija. Prema ugovorima o ljudskim pravima, one imaju jednako pravo na poštovanje. Međutim, u njihovom slučaju, pripadnici oružanih snaga su, vjerovatno, mnogo manje upoznati s osnovnim postavkama.

Drugo, u nekim državama, kao što su Francuska i Turska, sekularni princip garantiran je ustavom, dok su u drugim državama, kao što su Sjedinjene Američke Države, crkva i država razdvojene. U tim slučajevima postoji bojazan da bi mjere, koje država poduzima kako bi aktivno pomogla prakticiranje religije, mogle biti neustavne.

Treće, mogu se javiti i određene poteškoće usljed složenosti zadatka da se omoguće različite, a u nekim pitanjima i proturječne, vjerske prakse. Pitanje obilježavanja vjerskih praznika jedno je od područja u kojem se to najbolje vidi: ukoliko bi oružane snage dozvolile slobodne dane za sve praznike svih religija, to bi zaista moglo negativno utjecati na njihovu operativnost.

¹⁵³ Goldman v. Weinberger, Supreme Court of the United States, 25 March 1985, United States Reports, Vol. 475, 1985, p. 503.

¹⁵⁴ Sudije s izdvojenim mišljenjem tvrdile su da Zračne snage nisu dovoljno jasno pokazale zašto bi izuzetak od propisa o nošenju uniforme ugrožavao vojne ciljeve.

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

11.3

Temeljni ugovori o ljudskim pravima koji priznaju slobodu vjeroispovijesti

UDHR, član 18	Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti; ovo pravo obuhvata slobodu promjene vjeroispovijesti ili uvjerenja i slobodu da čovjek sam, ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, manifestira svoju vjeru ili uvjerenje podučavanjem, običajima, molitvom i obredom.
ICCPR, član 18	1. Svako ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti. To pravo podrazumijeva slobodu slijeđenja ili primanja vjeroispovijesti ili uvjerenja po svom izboru, i slobodu da, samostalno ili u zajednici sa drugima, te javno ili privatno, ispoljava svoju religiju ili uvjerenje molitvom, obredima, praksom i podučavanjem
ECHR, član 9	1. Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti; ovo pravo obuhvata slobodu da promijeni vjeroispovijest ili uvjerenje, obredom, propovijedanjem i vršenjem vjerskih dužnosti. 2. Sloboda manifestiranja svoje vjere ili uvjerenja podliježe samo onim ograničenjima koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu, u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih.

Član 6 Deklaracije Ujedinjenih naroda iz 1981. godine o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na temelju vjeroispovijesti ili uvjerenja,¹⁵⁵ daje možda najdetaljniji (iako ne konačan) popis različitih aspekata slobode vjeroispovijesti. Neki dijelovi tog člana, koji se odnose na pripadnike oružanih snaga, dati su u uokvirenom tekstu pod brojem 11.4.

Od usvajanja Helsinškog završnog dokumenta (1975.), OSCE-ove obaveze u ovoj oblasti postaju sve konkretnije.¹⁵⁶ Obaveze koje se navode u Bečkom završnom dokumentu iz 1989. godine jesu najkonkretnije i najsveobuhvatnije,¹⁵⁷ a odnose se na niz pitanja, uključujući i diskriminaciju na temelju vjeroispovijesti,¹⁵⁸ proširenje zaštite na ateiste, kao i na vjernike,¹⁵⁹ zaštitu prava na kolektivne vjerske obrede,¹⁶⁰ te vjersko i moralno obrazovanje djece.¹⁶¹ Kopenhaska konferencija iz 1990. godine obavezala je države članice na priznavanje prava pojedinca na promjenu vjeroispovijesti.¹⁶² Nakon toga, isti je stav potvrđen na konferenciji u Maastrichtu (2003.).¹⁶³

Članom 9 Evropske konvencije¹⁶⁴ navodi se „pravo na slobodu *misli, savjesti i vjeroispovijesti* [naš kurziv]“ i štiti pravo osobe da „manifestira svoju vjeroispovijest ili *uvjerenje* [naš kurziv]“. Uprkos tome, mišljenje i savjest ne podrazumijevaju pravo da budu manifestirani prema članu 9.2, što nije slučaj sa religijom i uvjerenjem.

¹⁵⁵ *Op. cit.*, napomena 148.

¹⁵⁶ Helsinki, 1975. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Evropi: 1. (a) Deklaracija o principima međusobnih odnosa država članica – Princip VII): države članice trebale bi poštivati “ljudska prava i temeljne slobode, uključujući i slobodu mišljenja, savjesti, vjeroispovijesti ili uvjerenja svih osoba.”

¹⁵⁷ Beč, 1989. godine (Pitanja vezana za sigurnost u Evropi: Principi).

¹⁵⁸ *Ibid.*, stav 16.1.

¹⁵⁹ *Ibid.*, stav 16.2.

¹⁶⁰ *Ibid.*, stav 16.4.

¹⁶¹ *Ibid.*, stav 16.6.

¹⁶² Kopenhagen, 1990. godine, stav 9.4.

¹⁶³ Maastricht, 2003. godine (Odluke: Odluka broj 4/03 o toleranciji i nediskriminaciji).

¹⁶⁴ Za član 9 vidi C. Evans, *Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

11.4

Sloboda vjeroispovijesti: Deklaracija UN-a (izvodi)¹⁶⁵

Sloboda mišljenja, savjesti, vjeroispovijesti ili uvjerenja podrazumijeva, inter alia, sljedeće slobode:

- (a) molitvu ili okupljanja na osnovu vjeroispovijesti ili uvjerenja, i uspostavu i osiguravanje mjesta za te svrhe...;
- (d) pisanje, izdavanje i distribuiranje relevantnih publikacija u tim oblastima;
- (e) podučavanje vjeroispovijesti ili uvjerenja na mjestima pogodnim za tu namjenu; ...
- (h) obilježavanje dana odmora, proslavu praznika i ceremonije u skladu sa postavkama određene vjeroispovijesti ili uvjerenja;
- (i) uspostavu i održavanje komunikacije sa pojedincima i zajednicama u vezi sa pitanjima vjeroispovijesti i uvjerenja, na lokalnom i međunarodnom nivou.

Nisu samo glavne ili tradicionalne religije te koje uživaju zaštitu prema članu 9. Sud je također uvažio prigovore manjih ili novih religija: naprimjer, druida¹⁶⁶, scientologa¹⁶⁷ i sljedbenika pokreta Divine Light Zentrum.¹⁶⁸ Zbog toga je Kraljevska mornarica 2004. godine izašla ususret jednom pripadniku satanističkog pokreta i omogućila mu da na brodu prakticira svoju religiju.¹⁶⁹

Evropski sud za ljudska prava navodi sljedeće:

Kako se garantira članom 9, sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti jedan je od temelja „demokratskog društva“ u pogledu Konvencije. Po svojoj vjerskoj dimenziji, to je jedan od najvitalnijih elemenata koji sačinjavaju identitet vjernika i određuju njihov pogled na život, ali je istovremeno i jedna od najznačajnijih vrijednosti za ateiste, agnostike, skeptike i one koji su nezainteresirani u tom pogledu. O toj slobodi ovisi pluralizam, neodvojivi dio demokratskog društva, za koji je tokom stoljeća plaćana velika cijena.¹⁷⁰

Vjerska diskriminacija

Diskriminacija u uživanju ljudskih prava na temelju religije zabranjena je najznačajnijim ugovorima o ljudskim pravima, kako se vidi iz teksta koji slijedi. U svom članu 14, Evropska konvencija navodi zabranu diskriminacije u uživanju prava garantiranih Konvencijom, a na temeljima „kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, status po rođenju ili drugi status.“

Na član 14 može se pozvati osoba koja navodi da je diskriminirana od strane države na temelju njene vjeroispovijesti, posebno u slučajevima kad osobi nije omogućeno da prakticira svoju religiju prema zakonskoj regulativi, koja je u drugim aspektima neutralna. Član 14 dopunjen

¹⁶⁵ Deklaracija o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na temelju vjeroispovijesti ili uvjerenja, 1981.

¹⁶⁶ *Chappell protiv Velike Britanije*, Evropska komisija za ljudska prava, 14. juli 1987., *Decisions and Reports*, svezak 53, 1987., str. 241.

¹⁶⁷ *X and Scientološka crkva protiv Švedske*, Evropska komisija za ljudska prava, 5. maj 1979., *Decisions and Reports*, svezak 16, 1978., str. 68.

¹⁶⁸ *Omkanananda i Divine Light Zentrum protiv Švicarske*, Evropska komisija za ljudska prava, 19. mart 1981., *Decisions and Reports*, svezak 25, 1981., str. 105.

¹⁶⁹ „Navy approves first ever Satanist“, BBC News, 24. oktobar 2004., <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/3948329.stm>>.

¹⁷⁰ *Kokkinakis protiv Grčke*, Evroski sud za ljudska prava, 25. maj 1993., *European Human Rights Reports*, svezak 17, 1993., str. 397, stav 31.

je Protokolom 12 – samostalna odredba o diskriminaciji, koja uvrštava vjeroispovijest među osnove po kojima se ne smije vršiti diskriminacija – koji se odnosi na sve aktivnosti javnih organa, uključujući i oružane snage.¹⁷¹

Nešto općenitije odredbe o zabrani diskriminacije na temelju vjeroispovijesti također su date u ICCPR-u.¹⁷² One su dopunjene Deklaracijom iz 1981. godine o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na temelju vjeroispovijesti ili uvjerenja,¹⁷³ koja u svom članu 2.1 navodi da „niko ne smije biti predmet diskriminacije od strane bilo koje države, institucije, grupe osoba ili osobe, a na temelju vjeroispovijesti ili drugog uvjerenja.“ U skladu sa članom 4, države su dužne poduzeti „efikasne mjere“ zaštite od vjerske diskriminacije, te staviti izvan snage diskriminatornu zakonsku regulativu.

U državama članicama Evropske unije, Direktiva Vijeća broj 2000/78/EC od 27. novembra 2000. godine, kojom se uspostavlja opći okvir za jednak tretman u struci i na radnom mjestu, zahtijeva od država članica da osiguraju pravni lijek za slučajeve diskriminacije na radnom mjestu ili u okviru edukacije (direktne ili indirektno diskriminacije, kao i maltretiranja) na temelju vjeroispovijesti. Zabrana diskriminacije ne znači, međutim, da su sve razlike na temelju vjeroispovijesti neprihvatljive. Direktiva navodi da, u veoma ograničenim okolnostima, različit tretman može biti opravdan tamo gdje određena karakteristika, utemeljena u religiji, predstavlja jedan od ključnih zahtjeva struke, kada je cilj legitiman, a zahtjev proporcionalan.¹⁷⁴ U oružanim snagama, taj se princip većinom odnosi na položaj vjerskog predstavnika, kao što je kapelan. U takvim slučajevima, zahtjev da je uposlenik pripadnik određene religije, može biti pravno utemeljen, ukoliko su ispunjeni i svi drugi neophodni uvjeti.

11.5

Holandija: sudovi i vjerski praznici/ishrana

Pravosuđe može imati značajnu ulogu u vršenju pritiska na oružane snage da omoguće slobodu vjeroispovijesti, kao što se vidi iz primjera u Holandiji.¹⁷⁵

Jedan primjer jeste odluka Centralnog apelacionog suda iz 1990. godine, koja navodi da se članom 6 Ustava nalaže osiguravanje uvjeta za ramazanski post u pogledu radnog vremena i povremenog oslobađanja od uobičajenih dužnosti.¹⁷⁶

U drugoj odluci, iz 1991. godine, Centralni apelacioni sud utvrdio je da je jedan mornarički kaplar bio izložen diskriminatornom tretmanu, jer mu nije osigurana naknada dodatnih troškova za pripremanje košer hrane, koju zahtijeva ishrana u skladu s njegovom religijom.¹⁷⁷

171 Protokol br. 12 uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, član 1 – Opća zabrana diskriminacije: 1. Uživane svih prava određenih zakonom osigurati će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, status po rođenju ili drugi status. 2. Nikoga ne smiju diskriminirati javna tijela, na bilo kojoj osnovi navedenoj u stavu 1.

172 Član 26.

173 Ona, međutim, nema status obavezujućeg međunarodnog ugovora.

174 Direktiva Vijeća, broj 2000/78/EC, od 27. novembra 2000. godine, kojom se uspostavlja opći okvir za jednak tretman u struci i na radnom mjestu *Official Journal of the European Communities*, L 303, 2. decembar 2000., str. 16, član 4, stav 1.

175 L. Besselink, "Military Law in the Netherlands", in Nolte, *op. cit.*, napomena 6, str. 594-595.

176 Centralni apelacioni sud (Centrale Raad van Beroep), 25. oktobar 1990., *Tijdschrift voor Ambtenarenrecht*, str. 245.

177 Centralni apelacioni sud (Centrale Raad van Beroep), 14. mart 1991., *Tijdschrift voor Ambtenarenrecht*, str. 105.

Ograničenja slobode vjeroispovijesti

Sloboda vjeroispovijesti uvjetno je pravo (vidi poglavlje 5, Međunarodno humanitarno pravo). Naprimjer, država može ograničiti pravo manifestiranja religijskih uvjerenja iz člana 9 Evropske konvencije, ukoliko su ta ograničenja propisana zakonom „u demokratskom društvu, u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih“. Značajno je napomenuti da popis mogućih osnova za nametanje ograničenja ne obuhvata interes državne sigurnosti (za razliku, naprimjer, člana 8 ili člana 10 i 11; vidi uokvireni tekst pod brojem 11.6). U praksi, međutim, kako se i vidi iz pristupa Evropskog suda za ljudska prava, oružane snage mogu legitimno ograničiti spomenuto pravo, u skladu sa vojnom disciplinom, a u interesu javnog reda ili zaštite prava i sloboda drugih. Svako takvo ograničenje mora biti „propisano zakonom“ i „neophodno u demokratskom društvu“ (vidi poglavlje 5, Međunarodno humanitarno pravo).

Jednim dijelom (premda se to očigledno odnosi samo na redovne pripadnike i uposlenike, a ne na vojne obveznike), ograničenja mogu biti rezultat onoga što Sud smatra *dobrovoljnim odricanjem* pojedinca od prava na manifestiranje vlastite vjeroispovijesti u momentu kada postaje dio vojnog načina života. U predmetu *Kalaç protiv Turske*.¹⁷⁸ Evropski sud za ljudska prava utvrdio je da otpust višeg pravnog savjetnika iz zračnih snaga Turske ne predstavlja povredu člana 9, koji štiti slobodu mišljenja, uvjerenja i savjesti. Sud je donio odluku da je spomenuti savjetnik otpušten, jer je imao „nezakonite fundamentalističke stavove“. Vlada Turske navela je da je kod podnosioca žalbe bio vidljiv manjak predanosti sekularnim temeljima Turske. Sud je naveo da je podnosilac žalbe dobrovoljno prihvatio ograničenja u pogledu manifestiranja svojih uvjerenja, time što je prihvatio sistem vojne discipline. U okviru tih ograničenja, njemu je bilo dozvoljeno obavljanje molitve pet puta dnevno, ramazanski post i zajednička molitva petkom. Utvrđeno je da je njegov otpust zasnovan na njegovom vlastitom ponašanju i stavu, a ne na načinu na koji je manifestirao svoju vjeroispovijest. Po riječima Suda, „u ostvarivanju slobode manifestiranja svoje vjeroispovijesti, može se desiti da i pojedinac mora uzeti u obzir specifičnost situacije“.¹⁷⁹ Ograničenja njegovog prava u ovom konkretnom slučaju, naveo je Sud, bila su rezultat njegovog izbora.¹⁸⁰

Ugrožen položaj pripadnika i uposlenika oružanih snaga nižeg ranga može biti opravdanje za dodatna ograničenja slobode vjeroispovijesti pripadnika oružanih snaga. U jednom predmetu iz Grčke, Evropski sud za ljudska prava utvrdio je da sankcioniranje pripadnika Pentakostalne crkve, zbog preobraćanja drugih (podređenih) pripadnika zračnih snaga, nisu u suprotnosti s odredbama člana 9.¹⁸¹ Grčke vlasti imale su pravo na taj način zaštititi podređene od neželjenog vjerskog utjecaja njihovih nadređenih, a ono što je bilo važno jeste da poduzete mjere „nisu bile neproporcionalne, s obzirom na to da nisu bile pretjerano ozbiljne i da su bile više preventivne nego kaznene prirode“.¹⁸²

3. Različiti pristupi

Pristup jedne države pitanju slobode vjeroispovijesti njenih uposlenika nužno je, u izvjesnoj mjeri, obojen njenim pristupom religiji općenito. Kao što je već rečeno, države čiji ustavi garantiraju sekularno uređenje, mogu imati nešto strožiji stav prema dozvoljenom manifestiranju religijskih uvjerenja. U oružanim snagama Francuske, naprimjer, preobraćenje

¹⁷⁸ *Kalaç protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava, 1. juli 1997., *European Human Rights Reports*, svezak 27, 1999., str. 552.

¹⁷⁹ *Ibid.*, stav 27.

¹⁸⁰ *Ibid.*, stav 28.

¹⁸¹ *Larissis protiv Grčke*, Evropski sud za ljudska prava, 24. februar 1998., *European Human Rights Reports*, svezak 27, 1999., str. 329.

¹⁸² Preobraćenje civila, međutim, tretiralo se drugačije. Tu vlasti nisu mogle intervenirati, s obzirom na to da nije bilo elemenata zloupotrebe ovlasti. *Ibid.*, stav 58-61.

nije dozvoljeno u interesu neutralnosti.¹⁸³ U Turskoj je sloboda vjeroispovijesti pripadnika oružanih snaga ograničena sekularnom prirodom same republike; pripadnici i uposlenici oružanih snaga ne mogu manifestirati svoja uvjerenja dok su na dužnosti, niti tako da ih nameću drugima.¹⁸⁴

U svojim odgovorima u okviru upitnika ODIHR-a i DCAF-a, relativno malo država navelo je zakonske propise kojima se priznaje sloboda vjeroispovijesti u oružanim snagama u mjeri koja prevazilazi uobičajene ustavne zahtjeve. Dvije države koje su to navele jesu Slovačka i Ruska Federacija.¹⁸⁵

11.6

Primjeri pravnog priznavanja slobode vjeroispovijesti u oružanim snagama¹⁸⁶

Slovačka	U skladu sa članom 118.1.f Zakona, broj 346/2005, u Zbirci zakona Slovačke Republike, profesionalni vojnik ima pravo na odgovarajuću duhovnu brigu i pravo učešća u vjerskim aktivnostima, ukoliko to nije u sukobu sa potrebama oružanih snaga i vršenjem državne službe.
Ruska Federacija	U skladu sa članom 8 Zakona Ruske Federacije o statusu pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama imaju pravo da učestvuju u javnim obredima i vjerskim ceremonijama kada nisu na dužnosti, a nemaju pravo odbiti izvršavanje svojih vojnih dužnosti na temelju razloga vezanih za religiju. Država nije odgovorna za ispunjavanje specifičnih potreba pripadnika oružanih snaga u pogledu njihovih religijskih uvjerenja; osnivanje vjerskih udruženja u vojnim jedinicama nije dozvoljeno; vjerske ceremonije mogu se održavati na teritoriju vojne jedinice na zahtjev pripadnika, ali uz prethodno odobrenje zapovjednika, i o njihovom trošku.

Veliki broj država odgovorio je na pitanje u vezi sa prakticiranjem religije i ograničavanjem slobode vjeroispovijesti, istaknuvši da jedina ograničenja koja se primjenjuju, jesu ona koja se nameću na vjerske običaje koji ugrožavaju obavljanje vojnih dužnosti. To je slučaj u Azerbejdžanu, Belgiji, Češkoj Republici, Danskoj, Estoniji, Gruziji, Litvaniji i Švicarskoj.

Pritup koji jedan pripadnik oružanih snaga ima pripadnicima svoje vjeroispovijesti u pogledu vjerskih osoba, jedno je od ključnih pitanja u pogledu slobode vjeroispovijesti. Odgovori u okviru upitnika ODIHR-a i DCAF-a ukazuju na postojanje oštre podjele među državama. Četrnaest država osigurava pristup samo predstavniku kršćanstva, dok šest država omogućava pristup i predstavnicima drugih religija: Belgija (kršćanstvo, judaizam i druge), Kanada (islam, kršćanstvo i druge), Francuska (islam, kršćanstvo, judaizam), Češka Republika (kršćanstvo i judaizam), Španija (islam, kršćanstvo, judaizam), Ruska Federacija (islam, kršćanstvo, judaizam i budizam), te Sjedinjene Američke Države (islam, kršćanstvo, budizam, judaizam i druge). U Holandiji postoje i savjetnici humanisti. Premda potreba za osiguravanjem predstavnika manjinskih religija očito ovisi o broju pripadnika tih religija u oružanim snagama, ipak se smatra da je to najbolji modalitet u vezi s tim pitanjem. Potrebe pripadnika određenih vjerskih grupa u okviru oružanih snaga, a koje nemaju svog službenog predstavnika, mogu se djelomično ispuniti formiranjem vjerskih udruženja među pripadnicima i uposlenicima oružanih snaga (u Njemačkoj je, naprimjer, nedavno formirano udruženje vojnika jevreja). U multinacionalnim snagama, fleksibilno udruživanje vjerskih predstavnika između država koje u tim snagama učestvuju, može pomoći pri rješavanju pitanja osiguravanja predstavnika manjinskih religija. Tamo gdje je dozvoljeno prisustvo vjerskih predstavnika, njihovi zadaci jesu sljedeći: predvođenje vjerskih obreda, informiranje pripadnika i uposlenika oružanih snaga o vjerskim pitanjima, savjetodavni rad, te pružanje vjerske podrške. Tamo gdje druge procedure ne postoje, ili ne zadovoljavaju sve potrebe, vjerski predstavnici mogu se neformalno baviti uložnim

¹⁸³ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a.

¹⁸⁴ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a.

¹⁸⁵ Vidi i naredbu ministra odbrane Češke Republike, broj 19/1998.

¹⁸⁶ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 71.b.

prigovorima, te socijalnim i sličnim problemima koji pogađaju pripadnike oružanih snaga. U gotovo svim državama, vjerski predstavnici također savjetuju i pomažu nadležnima u oružanim snagama u pitanjima koja se tiču planova, politika djelovanja i doktrina u vezi sa vjerskom, etičkom i moralnom dobrobiti pripadnika i uposlenika oružanih snaga. Države članice imaju različitu praksu (kao, uostalom, i različite službe) u pogledu toga da li vjerski predstavnici, kao što su kapelani, imaju vojni čin ili ne.

U velikoj većini država koje su popunile upitnik ODIHR-a i DCAF-a, u određenoj se mjeri vodi računa i o posebnim potrebama u vezi sa prakticiranjem vjere (zahtjevi u pogledu ishrane, odijevanja, vjerskih praznika, vanjskih obilježja vjerske pripadnosti).¹⁸⁷ Međutim, samo mali broj država naveo je određene aktivne mjere za omogućavanje prakticiranja vjere pripadnicima oružanih snaga. U tom pogledu, navedeno je osiguravanje prostorija za obrede ili molitvu u okviru vojnih jedinica (Azerbejdžan i Francuska), raspoređivanje kapelana ili duhovnih savjetnika u vojne jedinice (Belgija, Irska i Španija) i omogućavanje modaliteta, u okviru kojih vjerske organizacije same poduzimaju takve mjere (Slovačka), osiguravanje hrane koja zadovoljava posebne režime ishrane (Francuska i Norveška), mogućnost obilježavanja vjerskih praznika (Belgija, Danska i Francuska), razmatranje potrebe poštivanja posebnih tradicija u pogledu vanjskih obilježja (kao što je turban kod sika) (Norveška).

11.7

Vjerska odora u oružanim snagama: pristup Velike Britanije¹⁸⁸

„Svi pripadnici i uposlenici dužni su nositi standardne uniforme i pridržavati se politike djelovanja i uputstava za odijevanje u oružanim snagama. Međutim, oružane snage svjesne su posebnih zahtjeva u pogledu kodeksa odijevanja, u skladu sa konkretnim religijskim uvjerenjem. Zbog operativnih, zdravstvenih i sigurnosnih razloga, pripadnici oružanih snaga moraju biti fleksibilni u određenim okolnostima.“

Sikima je dozvoljeno nositi 5K: kara (metalna narukvica), kesh (neošišana kosa), kanga (mali češalj), kaccha (posebne duge gaće), i kirpan (mali mač); muški pripadnici mogu nositi i turban.

Međutim, postoje određena ograničenja u pogledu nošenja turbana: posebno u operativnim uvjetima (naprimjer, komandirski šljem u oklopnim borbenim vozilima, borbeni šljem, aparat za disanje (kaciga sa svim dodacima) za vatrogasce, te šljemovi u nekim tipovima aviona kod pripadnika zračnih snaga).

Muškarci muslimani i siki

Muškarci muslimani i siki mogu imati kratku, uredno podšišanu bradu. Međutim, zbog profesionalnih i operativnih razloga, u rizičnim situacijama, pripadnici kojima je dozvoljeno nositi bradu iz vjerskih razloga, morat će biti spremni prilagoditi ili obrijati bradu, u onoj mjeri u kojoj to zahtijeva stavljanje respiratora ili aparata za disanje.

Žene muslimanke

Žene muslimanke mogu, u okviru uniforme, nositi pantalone umjesto suknje, i mogu nositi hidžab, osim kada operativni, zdravstveni i sigurnosni razlozi nalažu drugačije.

Muškarci jevreji

Pripadnik hebrejske vjeroispovijesti muškog spola može nositi tamnu jarmulku, bez uzorka ili s uzorkom, u svim situacijama koje ne nalažu nošenje propisane kape.

Ministarstva odbrane također mogu dati pozitivan doprinos promoviranju sve boljeg razumijevanja različitih vjerskih praksi u oružanim snagama, kako bi se izbjegla vjerska diskriminacija. Postoje i veoma korisni vodiči za pripadnike i uposlenike oružanih snaga, posebno za više oficire, koji se suočavaju sa zahtjevima vjerske prirode koje postavljaju

¹⁸⁷ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 71.c.

¹⁸⁸ Guide on Religion and Belief in the MOD and Armed Forces, UK Ministry of Defence, 2006.

pripadnici oružanih snaga, i to u Kanadi,¹⁸⁹ Danskoj i Velikoj Britaniji.¹⁹⁰ Ti su vodiči naročito korisni, utoliko što pružaju praktičnu pomoć kod utvrđivanja iskrenosti zahtjeva pripadnika oružanih snaga za priznavanjem vjerske različitosti, kad je riječ o manjinskim religijama.

11.8

Smjernice za omogućavanje vjerske slobode (Danska)¹⁹¹

Komanda danskih odbrambenih snaga izdala je smjernice za izlaženje ususret religijski motiviranim praktičnim zahtjevima i potrebama, a koji uključuje i sljedeće teme:

Praznici

U Danskoj su praznici na dane koje određuje Evangelistička luteranska crkva. Međutim, uposlenici koji rade na dan praznika, primaju naknadu za te sate i mogu, ukoliko žele, uzeti neplaćeno odsustvo na neki drugi dan, prema kalendaru različitih vjerskih zajednica, pod uvjetom da to nije u sukobu sa zahtjevima službe. Svake godine, Komanda odbrambenih snaga objavljuje datume islamskih i hebrejskih praznika za tu godinu.

Hrana

Na svim stalnim lokacijama Komande danskih odbrambenih snaga, menze služe različite vrste hrane, što uposlenicima sa posebnim zahtjevima omogućava da, u što većoj mjeri, imaju obroke u skladu sa tim zahtjevima. Osim toga, Komanda danskih odbrambenih snaga na terenu distribuira lanč-pakete, koji ne sadrže svinjetinu, kako bi se izišlo ususret jevrejima i muslimanima, koji to meso smatraju nečistim.

Molitva

Komanda danskih odbrambenih snaga izlazi ususret zahtjevima u vezi sa molitvom (uključujući i one koji se odnose na doba dana i lokaciju) u onoj mjeri u kojoj je to u skladu sa zahtjevima službe. Osim toga, ukoliko je to moguće u datom okviru, posebna prostorija može biti određena za molitvu.

Bolest, smrt i sahrana

Uposlenici, koji u slučaju bolesti ili smrti tokom službe, imaju posebne vjerske zahtjeve u tom pogledu, imaju mogućnost da ih zvanično prijave, a Komanda odbrambenih snaga nastoji izići ususret tim željama i potrebama. U tom cilju, distribuira se i praktični vodič za obrede različitih religija.

4. Najbolji pristup i preporuke

- Oružane snage trebale bi biti otvorene za svakoga, bez obzira na vjersku pripadnost: sve prepreke u vidu vjerskih zakletvi trebale bi biti umanjene, tako što će se dozvoliti mogućnost potvrđivanja.
- Države bi trebale prikupljati podatke o vjerskom sastavu oružanih snaga, kako bi mogle uspostaviti bazu podataka u cilju utvrđivanja i uklanjanja svih oblika latentne ili indirektno diskriminacije.
- Oružane snage trebale bi, kad god je to moguće, svojim pripadnicima omogućiti prakticiranje vjerskih običaja i obreda, uključujući i molitvu, pristup predstavnicima njihove religije ili konfesije, obilježavanje vjerskih praznika, post, ispunjavanje posebnih potreba u pogledu odijevanja i ishrane. U situacijama kada tim običajima

¹⁸⁹ Upravna naredba kanadskih snaga Canadian, "Vjersko prilagodavanje".

¹⁹⁰ Ministarstvo odbrane izdalo je smjernice nakon usvajanja propisa iz 2005. godine, kojima se zabranjuje vjerska diskriminacija na radnom mjestu. Pored toga što objašnjava propise i daje savjete o rješavanju pritužbi, te osnovne informacije o 10 glavnih religija, ovaj vodič pokriva i sljedeća pitanja: vrijeme i prostor za molitvu, zahtjeve za odsustvo na dane vjerskih praznika/svečanosti, izostanke zbog smrtnog slučaja, odijevanje, posebnu ishranu, post, zadovoljavanje duhovnih potreba pripadnika i zaposlenika, prigovor savjesti, smrt tokom službe, hitno organiziranje sahrana, te prikupljanje informacija o vjeroispovijesti i uvjerenju. Vidi: <http://www.army.mod.uk/linked_files/ag/soldierwelfare/sol_support/Guide_on_Religion.pdf>.

¹⁹¹ Nezvanični prijevod na engleski jezik dokumenta "Forvaltning af religiøst begrundete praktiske ønsker og behov" (Administration of Religiously Motivated Practical Wishes and Needs), Danish Defence Command, 2004.

i obredima nije moguće izići ususret zbog očuvanja vojne efikasnosti (ili zbog profesionalnih razloga), sva ograničenja koja se tada nameću trebala bi imati jasno pravno utemeljenje i trebala bi biti proporcionalna. Oružane snage trebale bi imati odgovornost da dokažu kakvu bi štetu dozvoljavanje spomenute prakse izazvalo.

- Ministarstvo odbrane trebalo bi distribuirati materijal sa smjericama u vezi sa različitim vjerskim običajima i obredima, te njihovom omogućavanju u praksi u okviru oružanih snaga.
- Države bi trebale osigurati da radna atmosfera u oružanim snagama bude bez maltretiranja i viktimizacije, na temelju vjeroispovijesti.¹⁹²

¹⁹² bojim se da fali jedna footnota

Četvrti dio

Poglavlje 12

Nacionalne i jezičke manjine u oružanim snagama

U ovom poglavlju razmatra se položaj nacionalnih i jezičkih manjina (onih koji pripadaju manjinskom stanovništvu u određenoj državi) u oružanim snagama, kao i položaj stranih državljana, koji služe u oružanim snagama.

Kada oružane snage jedne države imaju zastupljene sve društvene kategorije, uključujući i nacionalne i druge manjine, onda one mogu biti izvor državnog jedinstva i kohezije. Iz toga slijedi da bi, koliko god je to moguće, trebalo ukloniti nepotrebne prepreke koje se postavljaju regrutiranju i učešću pripadnika nacionalnih manjina u oružanim snagama. To je pitanje pravednosti i nediskriminacije, ali također i pitanje *efikasnosti* – oružane snage će biti efikasnije u zaštiti državnih interesa, ukoliko imaju široku zastupljenost i ukoliko njima ne dominiraju određene nacionalne elite.

Zbog toga se ovo poglavlje usredsređuje na pitanja koja se tiču integracije tih grupa, s ciljem uspostave najboljih modaliteta, procedura i zakonskih propisa, a u vezi sa regrutiranjem, odabirom i procesima obuke u oružanim snagama.

1. Pitanja od značaja

Postoje dva okvirna pristupa koje država može primijeniti u suočavanju s izazovima koje postavlja multietničnost stanovništva. Prvi pristup mogao bi se nazvati *asimilacijskim*, a njegov glavni cilj jeste uklanjanje, ili što veće smanjenje razlika između etničkih grupa, tako što će se sve one podvesti pod jedan zajednički nacionalni identitet. Ukoliko se uspješno primijeni, takva politika može ublažiti sukob i rivalstvo među etničkim grupama, ali isto tako može oslabiti veze pripadnika etničkih grupa sa njihovom zajedničkom historijom i vrijednostima, što opet može dovesti do međugeneracijskog sukoba. Edukacija i zvanična praksa predstavljaju ključne elemente asimilacijskog pristupa – službeni jezik, naprimjer, može biti jedini jezik dozvoljen u školi.

Alternativni pristup mogao bi se nazvati *multikulturalni*. Taj pristup priznaje, izlazi ususret i čak potiče etničke razlike. Kod njega, međutim, postoji rizik da će te razlike i dalje biti značajan izvor sukoba i razdvojenosti, posebno ukoliko etničke grupe žive u paralelnim zajednicama, koje imaju veoma malo stvarnog međusobnog dodira.

Pristup, koji oružane snage zauzimaju prema etničkim razlikama, nužno odražava istu tu dihotomiju između asimilacije i multikulturalnosti.

Neke oružane snage imaju pozitivno iskustvo u pogledu rasne integracije, dok je kod drugih multikulturalni pristup doveo do stvaranja oružanih snaga, čije su jedinice sastavljene skoro isključivo od pripadnika etničkih grupa. Svaki od pristupa postavlja različite izazove u pogledu promoviranja jednakosti i sprečavanja diskriminacije.

U jednoj multietničkoj državi, oružane snage trebale bi adekvatno odražavati sastav stanovništva, ali istovremeno imati i viziju koja nadilazi različite identitete njihovih pripadnika, ukoliko žele biti kohezivne i efikasne u obavljanju svojih zadataka. Oružane snage

mogu predstavljati pozitivan faktor integracije, a s obzirom na značaj koji one imaju kao vidljivi simbol državnog jedinstva, uspješni modeli integracije mogu imati velikog utjecaja na društvo u cjelini, u pogledu boljeg prihvatanja imigrantskih zajednica.

Oružane snage jedne države nastoje svojim pripadnicima usaditi jedinstvo cilja. Prava manjina, međutim, mogu biti ugrožena u onim oružanim snagama koje nastoje samo asimilirati pripadnike manjina i koje, pritom, ne vode računa o punoj zaštiti vrijednosti i kulturnog senzibiliteta manjina u oružanim snagama.

U prošlosti, države su tradicionalno nastojale zadobiti lojalnost osoba regrutiranih u oružane snage putem ograničenja u vezi sa nacionalnošću. Takva ograničenja, naravno, ne odnose se samo na etničke manjine, nego još akutnije pogađaju nedavno uspostavljene imigrantske zajednice u društvu. Kod jezičkih manjina, postavlja se pitanje upotrebe njihovog maternjeg jezika u oružanim snagama: odvija li se službena komunikacija u oružanim snagama na svim službenim jezicima te države, ili samo na jeziku većinskog stanovništva, te pitanje imaju li takvi pripadnici pravo komunicirati na svom jeziku dok su na dužnosti.

12.1

Primjer Bosne i Hercegovine¹⁹³

Bosna i Hercegovina predstavlja jedinstven primjer načina na koji se odbrambene strukture jedne države nose sa naslijedom tragičnog sukoba.

Premda je sukob okončan 1995. godine Daytonskim mirovnim sporazumom, tek je 2006. godine Bosna i Hercegovina uspjela uspostaviti odbrambenu strukturu isključivo na nivou države, kojom su zamijenjene podržavne (entitetske) odbrambene strukture, a koje su dotad ostale uglavnom netaknute od završetka sukoba. To je podrazumijevalo i uspostavu jedinstvenih vojnih snaga (Oružane snage Bosne i Hercegovine), koje bi bile kompatibilne sa NATO snagama, na čemu se još uvijek radi. Na taj način, zamijenjene su tri dominantno jednonacionalne brigade koje su dotad postojale, i koje su, praktično, bile sastavljene od bivših zaraćenih strana. Politička i legislativna rješenja za tu korjenitu reformu osmišljena su uz značajnu podršku NATO-ovog multinacionalnog štaba, koji još uvijek postoji u državi.

Nova zakonska regulativa koja uređuje pitanje odbrane (u suštini, Zakon o odbrani i Zakon o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine) uspostavlja ravnotežu između zaštite grupnih prava tri nacionalne grupe u Bosni i Hercegovini (i ostalih koji nisu pripadnici tih triju grupa) i promoviranja individualnih ljudskih prava pripadnika Oružanih snaga i uposlenika u Oružanim snagama. Naprimjer, zakonskom regulativom osigurava se ravnomjerna raspodjela funkcija na višem nivou, između tri nacionalne grupe (ili između konstitutivnih naroda, naime, Srba, Hrvata, Bošnjaka i ostalih) i u Oružanim snagama i u Ministarstvu odbrane, što služi kao dodatni i korisni mehanizam za uspostavu povjerenja. Ista regulativa također instituciji Predsjedništva BiH daje ovlasti da odredi odgovarajuću etničku zastupljenost u Oružanim snagama u cjelini, uzimajući u obzir statističke podatke iz popisa stanovništva i operativne potrebe. U pogledu individualnih prava, ovo je prvi put da je zakonska regulativa, koja uređuje oblast odbrane, usvojena na državnom nivou što, opet, znači da pripadnici Oružanih snaga i uposlenici u Oružanim snagama u državi imaju ista prava u službi, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost i entitet u kojem žive. To je detaljno uređeno Zakonom o službi, koji pokriva pitanja kao što su: jezička prava, jednake mogućnosti, procedure za podnošenje žalbi, te odgovarajući procesi u kontekstu vojnog disciplinskog postupka.

Jedna bitna karakteristika novog sistema jeste uspostava tri pješadijske formacije, od kojih je svaka odgovorna za očuvanje vojnog naslijeđa i identiteta bivših komponenti/armija od kojih su nastale: Armije Republike Bosne i Hercegovine (dominantno bošnjačke), Hrvatskog vijeća obrane (dominantno hrvatske) i Vojske Republike Srpske (dominantno srpske). U skladu sa zakonskim propisima, te formacije nemaju operativnu ni administrativnu nadležnost, a jedinice tih formacija organizirane su u multinacionalne brigade. Kao takve, dok Oružane snage treba da očuvaju nacionalne tradicije, te će formacije biti istinski multietničke, gledano iz operativne i administrativne perspektive. Može se zaključiti da je Bosna i Hercegovina nastojala osigurati da njene odbrambene snage omoguće jednakost svojih pripadnika putem dobro uspostavljenog pravnog okvira, dok istovremeno osigurava adekvatnu zaštitu ustavnih garancija koje se odnose na njene konstitutivne narode. Izazov, koji sada slijedi, jeste praktična primjena tog okvira putem neophodnih politika djelovanja i propisa.

¹⁹³ Grupa za upravljanje tranzicijom, štab NATO snaga, Sarajevo.

Ponovna uspostava etničke suradnje unutar jedinstvenih oružanih snaga od posebnog je značaja za države koje su prošle kroz sukob na nacionalnoj osnovi. To postavlja velike izazove, jer zahtijeva (ponovnu) integraciju bivših neprijatelja. Čak i kad je neophodno zadržati odvojene strukture, moraju biti poduzete mjere za osiguranje pravovremenog dijaloga među vojnim liderima iz različitih zajednica, kao i mjere kojima će biti, što prije, ponovno uspostavljena komandna struktura na nivou države. Armija se može suočiti sa velikim brojem specijalnih zadataka u postkonfliktnoj fazi, čiji je cilj pružiti podršku pomirenju, kao što su specijalni programi za poticanje regrutiranja pripadnika etničkih grupa koje nisu zastupljene u oružanim snagama u zadovoljavajućem procentu, ili uzimanje u obzir etničke komponente pri razmatranju odluka o smanjenju snaga, demobilizaciji, razoružanju i reintegraciji u civilni način života. Privremeno prisustvo međunarodnih mirovnih snaga može pružiti dodatnu mogućnost za demonstriranje suradnje među različitim grupama. Osim toga, kad je riječ o raspoređivanju međunarodnih snaga, njihova efikasnost u mirovnim operacijama može biti bolja, ukoliko se jasno vidi njihov multietnički sastav.

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Pravo na jednakost uveliko je priznato u međunarodnom pravu o ljudskim pravima, kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 12.2. Ono je priznato u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, Međunarodnom sporazumu o građanskim i političkim pravima, te u Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, iako između njihovih tekstova postoje neke značajne razlike. Svi ti instrumenti zabranjuju diskriminaciju na temelju rase, boje kože, nacionalnog porijekla i vjeroispovijesti. Član 27 ICCPR-a u okviru spomenute zaštite stavlja i diskriminaciju etničkih, vjerskih i jezičkih manjina.

12.2.

Odredbe o jednakosti i nediskriminaciji u odabranim ugovorima o ljudskim pravima

UDHR, član 2	Svakom pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji, bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, statusa rođenja ili drugih okolnosti.
ICCPR, član 26	Sve su osobe jednake pred zakonom i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na podjednaku zaštitu zakona. U tom pogledu, zakon mora zabraniti svaku diskriminaciju i osigurati svim osobama podjednaku i uspješnu zaštitu protiv svake diskriminacije, naročito u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog ubjedenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, statusa rođenja ili svakog drugog stanja.
ICCPR, član 27	U državama gdje postoje etničke, vjerske ili jezičke manjine, osobe koje pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišene prava da imaju, zajedno sa drugim članovima svoje grupe, svoj posebni kulturni život, da ispoljavaju i prakticiraju svoju vlastitu vjeru, ili da se služe svojim jezikom.
ECHR, član 14	Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom Konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, status po rođenju ili drugi status.
Član 1 Protokola 12 uz Evropsku konvenciju	1. Uživanje svih prava određenih zakonom osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovno stanje, status po rođenju ili drugi status. 2. Niko ne smije biti diskriminiran od strane javnih tijela na bilo kojoj osnovi navedenoj u stavu 1.

Postoji, međutim, nekoliko poteškoća u tretiranju tih odredbi, kao direktne zabrane bilo kojeg od tih oblika diskriminacije u oružanim snagama. Prvo, ne postoji pravo da se postane pripadnik oružanih snaga kao takvo. To nije prepreka kad je riječ o diskriminatornim odredbama sadržanim u zakonskoj regulativi, barem ne kad je riječ o ICCPR-u. Međutim, položaj prema članu 14 Evropske konvencije nešto je problematičniji, i on će biti razmatran u daljnjem tekstu. Drugo, nije jasno zahtijevaju li obaveze iz tih ugovora, same po sebi, od država da poduzmu aktivne mjere na ukidanju diskriminacije, kao što je usvajanje antidiskriminatornih zakona ili sprečavanje djela rasizma ili rasnog i etničkog maltretiranja od strane drugih (naprimjer, drugih pripadnika i uposlenika).

Zbog toga je za ovo pitanje relevantnija Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, koja je nešto konkretnija (vidi uokvireni tekst pod brojem 12.3). Konvencija se odnosi na „svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva, koji se zasnivaju na rasi, boji kože, porijeklu, nacionalnom ili etničkom porijeklu, koji imaju za svrhu ili za rezultat da naruše ili da kompromitiraju priznavanje, uživanje ili ostvarivanje, pod jednakim uvjetima, prava čovjeka i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom polju, ili u svakoj drugoj oblasti javnog života“ (član 1.1).

12.3

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije¹⁹⁴

Zabranjuje diskriminaciju na temelju rase, boje kože ili etničkog porijekla u uživanju političkih i građanskih prava u svojoj državi, te navodi da svako ima pravo na jednak pristup javnim službama u svojoj državi (član 6).

Svako ima pravo na efikasan pravni lijek i zaštitu od diskriminacije u pogledu njegovih temeljnih prava i sloboda, i to putem neovisnih domaćih sudova (član 7.2).

Komisija za ukidanje rasne diskriminacije (sačinjena od 18 eksperata „visokih moralnih kvaliteta i priznate nepristranosti“, koje biraju države članice) nadzire poštivanje obaveza od strane države (član 8).

Države članice, svake dvije godine, ili po zahtjevu Komisije, podnose izvještaj generalnom sekretaru UN-a o različitim mjerama usvojenim, kako bi se ispunili ciljevi Konvencije (član 9.1.a i b). Svake godine Komisija podnosi izvještaj Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda (član 9.2).

Jedna država članica može Komisiji prijaviti drugu državu članicu, ukoliko vjeruje da ova ne primjenjuje odredbe Konvencije (član 11). Komisija, zatim, ispituje navode, putem posebne komisije, te razmatra preporuke za „rješavanje spora na prijateljski način“ (član 13.1).

Pojedinci također imaju pravo podnošenja prigovora Komisiji, ukoliko vjeruju da su žrtve povrede Konvencije, za koju je odgovorna država članica (član 14), tamo gdje je država priznala pravo podnesaka pojedinačnih osoba. U tim slučajevima, država formira tijelo nadležno za razmatranje podnesaka pojedinaca, koje komunicira direktno sa Komisijom. Komisija je odgovorna za razmatranje svih dokaza koje individualni podnosilac priloži, kao i za davanje preporuka.

Države članice Evropske unije obavezne su, prema Direktivi 2000/43¹⁹⁵, donijeti zakonsku regulativu, kojom će se omogućiti pravni lijek za slučajeve rasne i etničke diskriminacije na radnom mjestu u privatnim i državnim firmama, uključujući i neopravdanu indirektnu diskriminaciju¹⁹⁶ i rasno maltretiranje. Između ostalih pitanja, Direktiva se odnosi i na: „(a)

¹⁹⁴ Izvor: Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm>.

¹⁹⁵ Direktiva Vijeća 2000/43/EC, od 29. juna 2000., kojom se uvodi princip jednakog tretmana osoba, bez obzira na rasno ili etničko porijeklo, *Official Journal of the European Communities*, L 180, 19. juli 2000., str. 0022-0026.

¹⁹⁶ Član 2.2.b: “Smatra se da je došlo do indirektno diskriminacije kada bi naizgled neutralna odredba, kriterij ili metoda, doveli osobe određenog rasnog ili etničkog porijekla u nepovoljan položaj u odnosu na druge osobe, osim ukoliko ta odredba, kriterij ili metoda nisu objektivno opravdani na temelju legitimnog cilja, a sredstva za postizanje tog cilja adekvatna i neophodna.”

uvjete pristupa zapošljavanju, samozapošljavanju i zanimanju, uključujući i kriterije za odabir i prijem u službu u svim djelatnostima i na svim nivoima profesionalne hijerarhije, uključujući i napredovanje¹⁹⁷. Pored same prakse poslodavca, koja može predstavljati diskriminaciju, poslodavac je također odgovoran za sve postupke svojih uposlenika, a koji doprinose stvaranju atmosfere maltretiranja na radnom mjestu. Države su dužne „osigurati da pravosudne i/ili upravne procedure, uključujući, tamo gdje to smatraju neophodnim, i postupak mirenja, za ispunjavanje obaveza iz ove Direktive, budu dostupne svim osobama koje sebe smatraju oštećenim“ (član 7). Moglo bi se reći da to, od država članica Evropske unije, zahtijeva da pripadnicima oružanih snaga omoguće pristup civilnim pravnim lijekovima, kako bi se primijenile antidiskriminatorne odredbe, a ne samo interne procedure.

Članom 14 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda ne definira se zasebno pravo osobe da ne bude izložena diskriminaciji. On se odnosi samo na uživanje drugih prava iz Konvencije ili „iz opsega“ prava iz Konvencije (tj. nema potrebe za dokazivanjem povrede, i samo praktična veza je dovoljna). U Konvenciji, međutim, nema prava, kao takvog, na uposlenje ili učešće u javnoj službi. Čak i kada se utvrdi takva povreda ili veza, i primijene se odredbe člana 14, ipak je moguće opravdati drugačiji tretman. Evropski sud za ljudska prava naveo je, naprimjer, da je „razlika u tretmanu diskriminatorna ukoliko ‘za nju nema objektivnog i razumnog opravdanja’, tj., ako ne služi ostvarenju ‘legitimnog cilja’ ili ako ne postoji ‘razuman odnos proporcionalnosti između korištenih sredstava i cilja kojeg se nastoji ostvariti.’“¹⁹⁸ Iz toga slijedi da je opravdanje validno u pogledu člana 14, ukoliko su ti uvjeti zadovoljeni. Međutim, rasna i nacionalna diskriminacija predstavljaju dvije kategorije, za koje je Evropski sud rekao da zahtijevaju „veoma značajne razloge“, ili „posebno ozbiljne razloge“.¹⁹⁹

Pored toga, zbog poteškoća u utvrđivanju rasne motivacije u slučajevima diskriminacije, Evropski sud za ljudska prava utvrdio je da propust države da slijedi očigledan pravac ispitivanja u istraživanju nasilja, od strane državnih zastupnika, ili zanemarivanje očiglednih dokaza diskriminacije od strane organa vlasti, može dovesti do izvođenja negativnih zaključaka. U skladu s tim, teret dokaza pomjera se na državu u pogledu dokazivanja da do diskriminacije nije došlo.²⁰⁰ To je značajno, naprimjer, ukoliko je maltretiranje u oružanim snagama očigledno rasno motivirano (vidi poglavlje 17, Radni uvjeti).

Za razliku od člana 14, Protokol 12 uz Evropsku konvenciju jeste zasebna odredba, koja pojedince štiti od diskriminacije:

- u uživanju svih prava prema domaćem zakonu;
- javnih organa pri izvršavanju njihovih zakonskih obaveza, uključujući i primjenu diskrecionih ovlasti, kao što je dodjela sredstava;
- u bilo kojem drugom postupku, ili neprimjenjivanju postupka, od strane javnih organa.

S obzirom na to da su oružane snage sasvim sigurno javni organi, Protokol 12 mogao bi spriječiti diskriminaciju koju one vrše na zabranjenim osnovama u onim državama u kojima

¹⁹⁷ Član 3.

¹⁹⁸ *Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Velike Britanije*, Evropski sud za ljudska prava, 28. maj 1985., *European Human Rights Reports*, svezak 7, 1985., str. 741, stav 72 (vidi i *Case Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium (Belgian Linguistics Case)* / Predmet koji se odnosi na određene aspekte zakona o upotrebi jezika u obrazovanju u Belgiji (Belgijski jezički predmet), Evropski sud za ljudska prava, 23. juli 1968., *European Human Rights Reports*, 1979.-1980., svezak 1, str. 241.

¹⁹⁹ *Tekeli protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava, 16. novembar 2004., *European Human Rights Reports*, svezak 42, 2006., str. 53, koji se odnosi na “jake razloge”.

²⁰⁰ *Nachova protiv Bugarske*, Evropski sud za ljudska prava, 26. februar 2004., *European Human Rights Reports*, svezak 39, 2004., str. 793, stav 169.

se taj Protokol primjenjuje. Protokol 12 potpisalo je 35 država članica Vijeća Evrope, a u 14 država, koje su ga ratificirale²⁰¹, stupio je na snagu 1. aprila 2005. godine.

OSCE je razradio široko postavljene obaveze u oblasti diskriminacije nacionalnih manjina. Još na Konferenciji u Helsinkiju 1975. godine, OSCE je naveo kako bi države učesnice trebale priznati doprinos koji nacionalne manjine i regionalne kulture mogu dati tim državama.²⁰² Kasnije, na Konferenciji u Beču 1989. godine, države članice usuglasile su se s time da će „štititi i stvarati uvjete za promoviranje etničkih, kulturnih, jezičkih i vjerskih identiteta nacionalnih manjina na svome teritoriju.“²⁰³ Tome je, na Konferenciji u Kopenhagenu 1990. godine, dodato pravo onih koji pripadaju takvoj manjini ili kulturi da se služe svojim jezikom i da osnivaju svoje obrazovne, kulturne i vjerske institucije.²⁰⁴ Na konferencijama koje su uslijedile, ponovno su potvrđeni ti principi koji se odnose na kulturni identitet. OSCE se također usredsrijedio na brojne rezolucije, koje se odnose na pitanje radnika migranata.²⁰⁵

3. Pristupi

Kako bi se iznašli najbolji modaliteti, u dijelu koji slijedi opisani su različiti pristupi nekih država rješavanju problema rasne diskriminacije, bilo putem pravnih procedura ili procedura za podnošenje žalbi i politika zapošljavanja. Slijedi i slično razmatranje položaja stranih državljana u oružanim snagama i položaja jezičkih manjina.

Rješavanje pritužbi u vezi sa rasnom diskriminacijom ili maltretiranjem

Kako bi se ispoštovala obaveze iz oblasti ljudskih prava, opisane u prethodnom dijelu teksta, od ključnog je značaja da se osiguraju efikasna sredstva za rješavanje prigovora koji navode rasnu diskriminaciju. Postoji nekoliko vidova pravnih lijekova za slučajeve diskriminacije. Jedna od metoda jeste da se omogući podnošenje građanskih tužbi koje navode diskriminaciju kod parničnih sudova nadležnih za pitanja rada (dozvoljeno u Velikoj Britaniji nakon prethodnog internog razmatranja, vidi uokvireni tekst pod brojem 12.4), ili da se odobri pravo direktnog pristupa komisijama za ljudska prava (kao što je slučaj u Kanadi).

²⁰¹ Protokol 12 ratificirale su, od 13. januara 2007. godine, sljedeće države: Albanija, Armenija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kipar, Finska, Gruzija, Luksemburg, Holandija, Rumunija, San Marino, Srbija i Crna Gora, Makedonija i Ukrajina. Vidi: <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=177&CM=7&DF=1/31/2007&CL=ENG>>.

²⁰² Helsinki, 1975. (Suradnja u humanitarnoj i drugim oblastima).

²⁰³ Beč, 1989. godine, stav 19.

²⁰⁴ Kopenhagen, 1990. godine, stav 32-34.

²⁰⁵ Konkretno, na Konferenciji u Beču 1989. godine, OSCE je pozvao “države domaćine i druge države da ulože napore na daljnjem poboljšanju ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih uvjeta života radnika migranata i njihovih porodica koji legalno borave u državi domaćinu,” kao što je obrazovanje i obuka. Ono što je posebno značajno ovdje, jeste da je OSCE naveo da “države članice priznaju kako pitanja u vezi sa radnicima migrantima imaju svoju ljudsku dimenziju.”

12.4

Pristup Velike Britanije: prethodno razmatranje navoda o rasnoj diskriminaciji²⁰⁶

Opća zakonska regulativa o sprečavanju rasne diskriminacije proširena je 1996. godine, kako bi uključila i oružane snage, omogućivši pripadnicima oružanih snaga da navode o rasnoj diskriminaciji iznesu pred (civilnim) sudom nadležnim za radne sporove.

Prije toga moraju, međutim, uložiti prigovor, u skladu s internom procedurom u službi (poznat kao pritužba za rješavanje). Oružane snage imaju pravo zahtijevati da se postupak pred sudom odgodi do okončanja interne procedure, što se obično i primjenjuje u praksi.

Prednost tog pristupa jeste da se njime potiče interno rješavanje predmeta i omogućava rješavanje te vrste navoda, kao pitanja vojne discipline, tamo gdje je diskriminacija posljedica ponašanja drugih pripadnika i uposlenika.

Međutim, postoje značajne razlike između pritužbi za rješavanje (koje također mogu biti tretirane kao disciplinska pitanja u skladu sa krivičnom normom dokazivanja) i suda (gdje dokazivanje podliježe manje striktnoj civilnoj normi). Osim toga, postupak pred sudom pokreće se protiv oružanih snaga, kao poslodavca odgovornog za diskriminatorne postupke svojih uposlenika, dok interne procedure mogu dovesti do pokretanja disciplinskog postupka protiv drugih pripadnika i uposlenika oružanih snaga.

Nedostaci tog pristupa leže u tome što on može podrazumijevati značajnu odgodu, dok se ne okonča interna procedura, kao i u tome što uvjet da se pritužbe podnose putem komandnog lanca može odvratiti pripadnike oružanih snaga i uposlenike u oružanim snagama od ulaganja pritužbi.

Ponekad se navodi o rasnom zlostavljanju usredsređuju na maltretiranje od strane drugih pripadnika oružanih snaga. Oružane snage su, naravno, odgovorne za održavanje nediskriminatorne i sigurne radne atmosfere, u kojoj postoji rasna tolerancija. Rasno maltretiranje može se smatrati oblikom diskriminacije, za koji su oružane snage posredno odgovorne. Pored zakonskih propisa o diskriminaciji, moguće je dodati i mjere zaštite ili naznake službenog neodobranja u vezi sa kršenjem vojne discipline. U Velikoj Britaniji, naprimjer, vojni sud ili nadređeni oficir, rasni ili vjerski element kod povrede vojnog zakona, mora tretirati kao otežavajuću okolnost. To, onda, može rezultirati izricanjem strožije kazne.²⁰⁷

12.5

Definiranje rasnog uznemiravanja²⁰⁸

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom ... u slučaju neželjenog ponašanja u vezi sa rasnim ili etničkim porijeklom, a koje ima za cilj ili posljedicu povredu dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujuće, neprijateljske, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljive atmosfere.

Pored toga, institucije koje rješavaju pritužbe u pogledu nepravednog tretmana i zloupotrebe (kao što je ombudsman za vojna pitanja ili glavni inspektor) mogu imati nadležnost i za pitanja koja se odnose na etničku pripadnost. Jedan dobar model jeste njemački parlamentarni povjerenik za oružane snage (vidi poglavlje 22, Ombudsmani), koji ima ovlasti da zaprima i ispituje pritužbe na aktivnosti drugih vojnika.

²⁰⁶ Dodatak 11 Zapisnik o dokazima, "Specijalni izvještaj Nadzornog odbora za oružane snage za 2001. godinu", 2001 HC (House of Commons Papers) 154, svezak II; Zakon o rasnim odnosima iz 1976., član 75; Rasni odnosi (Pritužbe sudovima za radne sporove) (Oružane snage) Propisi, 1997.; Zakon o oružanim snagama iz 2006., član 334-339.

²⁰⁷ Prema članu 240 Zakona o oružanim snagama.

²⁰⁸ Direktiva EC-a 2000/43, član 2.3.

Pružanje jednakih mogućnosti u oružanim snagama

Rješavanje problema rasne diskriminacije nije, naprosto, pitanje osiguranja pravnog puta za rješavanje pritužbi. Iskustvo SAD i Velike Britanije naglašava značaj inicijativa u pogledu strategija i menadžmenta.

U Sjedinjenim Američkim Državama je, 1948. godine, izdata Uredba sa zakonskom snagom, broj 9981, kako bi se osigurala jednakost u tretmanu svih osoba u oružanim snagama, bez obzira na rasu, boju kože, vjeroispovijest ili nacionalno porijeklo. U 1971. godini osnovan je Vojni institut za rasne odnose, kasnije preimenovan u Vojni institut za upravljanje jednakim mogućnostima, sa zadatkom da pruža savjete vlastima i da organizira obuku. Kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 12.6, iskustvo SAD govori da se itekako značajni koraci mogu poduzeti, ukoliko se borba protiv diskriminacije i zastupljenost manjina u oružanim snagama postave kao dovoljno značajan cilj u okviru javne politike.

12.6

Promoviranje jednakih mogućnosti u oružanim snagama SAD²⁰⁹

Odgovornost u okviru Ministarstva odbrane povjerena je višem zvaničniku: zamjeniku podsekretara odbrane za jednake mogućnosti.

Ministarstvo odbrane vodi Vojni institut za upravljanje jednakim mogućnostima, koji obučava kadar u vezi sa jednakim mogućnostima, daje savjete Ministarstvu u pogledu politike jednakih mogućnosti i provodi relevantna istraživanja.

Ministarstvo od svake službe traži da izrađuje i revidira planove za takozvanu pozitivnu diskriminaciju, te da izradi godišnju „Procjenu jednakih mogućnosti u oružanim snagama“. Ta procjena sadrži podatke o tome jesu li ispunjeni različiti ciljevi u pogledu jednakih mogućnosti i identificira probleme, kao što su maltretiranje i diskriminacija.

Spomenuta procjena također sadrži i podatke i ocjenu napretka u 10 oblasti. Jedna od njih je i regrutiranje i napredovanje (tj. dodjela oficirskih činova). Druge oblasti obuhvataju rezultate u pogledu promoviranja oficira i regruta, završetka profesionalne vojne obuke oficira i regruta (naprimjer, ratni koledži i podoficirske akademije), uključivanje oficira u redovnu komponentu, prekomandu na pozicije koje se definiraju kao napredovanje u karijeri i pozicije za zapovjednike i dozapovjednike, te prevelika ili premala zastupljenost žena u svim profesionalnim vojnim kategorijama.

Osmišljeni su i konkretni programi za približavanje određenim tradicionalno zapostavljenim grupama:

- Program zapošljavanja američkih Indijanaca i autohtonih stanovnika Aljaske;
- Program zapošljavanja Amerikanaca azijskog porijekla i autohtonih stanovnika otočkih država na Pacifiku;
- Program zapošljavanja Afroamerikanaca;
- Program zapošljavanja hispanskog stanovništva,

Slično tome, u Velikoj Britaniji zabrinutost u pogledu nedovoljne zastupljenosti nacionalnih manjina u oružanim snagama, rasne diskriminacije i maltretiranja, te niske stope ostanka u oružanim snagama, dovela je do planiranja i provedbe niza preventivnih strategija. U 1998. godini zaključen je i sporazum o partnerstvu između Ministarstva odbrane i državnog tijela za borbu protiv diskriminacije, Komisije za rasnu jednakost (CRE). Time se pokrivaju mjere za postizanje rasne jednakosti, uključujući i popunjavanje kvota za regrutiranje i promoviranje etničkih manjina, uklanjanje prepreka za regrutiranje i promoviranje etničkih manjina, povećanje broja oficira pripadnika etničkih manjina sa višim činom, efikasno sprečavanje rasističkog maltretiranja, te uvrštavanje podataka o pružanju jednakih mogućnosti u godišnju procjenu. CRE je, 2001. godine, izvijestila Nadzorni odbor za oružane snage Donjeg doma da je, u tom pogledu, učinjen značajan napredak. Zvanična politika „za jednaku zastupljenost“

²⁰⁹ Ministarstvo odbrane, <<http://www.dod.mil/prhome/eotenent.html>>; Direktiva Ministarstva odbrane 1350.2, 18. august 1995., <<http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/rtf/d13502x.rtf>>; Vojni institut za upravljanje jednakim mogućnostima, <<http://www.deomi.org/deomi.htm>>.

pokrenuta je 2000. godine, kako bi se popravila nedovoljna zastupljenost nacionalnih manjina u oružanim snagama.²¹⁰

Specijalne politike u vezi sa pripadnicima i uposlenicima

Politike pozitivne diskriminacije često su kontroverzne, i čak mogu biti i neustavne ili nezakonite, posebno ako podrazumijevaju diskriminaciju u obrnutom smjeru. One mogu, eventualno, predstavljati kršenje međunarodnih ugovora, koji su ranije navedeni. Specifična i vremenski ograničena odstupanja od Direktive Evropske unije u svrhu ispravljanja prvobitne diskriminacije, predstavljaju jednu od mogućnosti u tom pogledu. Međutim, slična efikasnost može se postići i određivanjem kvota za nedovoljno zastupljene grupe, kako bi se dostigli željeni nivoi zastupljenosti manjina u određenim vojnim strukturama i nivoima, kao i strategije za dostizanje tih kvota.

U Kanadi, šezdesetih godina prošlog stoljeća, jedno od pitanja koje je razdvajalo anglofonu većinu i frankofonu manjinu – otprilike tri četvrtine, odnosno jedna četvrtina stanovništva – bila je nedovoljna zastupljenost posljednje grupe u oružanim snagama, a posebno u oficirskim redovima. Kvote u pogledu pozitivne diskriminacije, specijalni programi obuke, te promjene jezičkog zahtjeva za oficirski čin, uvedeni su kako bi se povećala zastupljenost frankofonog stanovništva. Čini se da je formiranje frankofonih jedinica u sva tri roda i u svakoj vojnoj disciplini imalo značajniji utjecaj na povećanje broja frankofonih oficira.²¹¹

Još jedna od metoda za omogućavanje regrutiranja pripadnika nedovoljno zastupljenih grupa za koje kvote nisu popunjene, jeste snižavanje kriterija za upis pripadnika manjina u vojne škole (jedna politika te vrste uvedena je u Bugarskoj 2003. godine, uz pomoć NATO-ovog Informativnog centra i finansijska sredstva Delegacije Evropske unije u Bugarskoj).

Mjere obuke

Politike te vrste mogu podrazumijevati specijalne kurseve obuke, kako bi se stvorila svijest o pitanjima nacionalne pripadnosti. Naprimjer, sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća, pripadnici novoformiranih Južnoafričkih nacionalnih odbrambenih snaga, koje su morale inkorporirati sedam različitih oružanih snaga različitog rasnog i etničkog porijekla, prošle su niz programa obuke, čiji je cilj bilo povećanje tolerancije i poštivanja različitosti.

Osim toga, završetak obuke o jednakim mogućnostima može se postaviti kao preduvjet za napredovanje u službi; i obrnuto, dokazano nepoštivanje tih politika može se tretirati kao prepreka daljnjem napredovanju u karijeri.

Pitanje državljanstva

Ograničenja koja zabranjuju pridruživanje oružanim snagama jedne države osobama koje nisu državljani te države česta su u državama članicama OSCE-a, što ne znači da su i univerzalna. Na prvi pogled, ta ograničenja su jedan vid diskriminacije (ponekad indirektna rasna diskriminacija), ali se to može lako opravdati.

Naprimjer, UN-ova Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije ne odnosi se na „razlike, isključivanje, ograničenja ili davanje prednosti od strane države potpisnice ove Konvencije između njenih državljana i osoba koje nisu njeni državljani“.²¹² Premda državljani država Evropske unije općenito imaju slobodu da se zaposle u drugoj državi članici Evropske unije u skladu sa slobodnim kretanjem osoba, postoje određeni izuzeci u pogledu javnih

²¹⁰ Ministarstvo odbrane, “Direktiva načelnika generalštaba o jednakosti i različitosti u armiji”, <http://www.army.mod.uk/linkedfiles/servingsoldier/usefulinfo/equality/ss_hrpers_eq_w/cgs_equality_and_diversity_directive.pdf>.

²¹¹ “Multietničke oružane snage”, Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga, 2005., <http://www.dcaf.ch/publications/bg_multiethnic_armed_forces.cfm?nav1=4&nav2=1>.

²¹² Član 2.

službi, a relevantna praksa Suda pravde i izjava Evropske komisije uvrstavaju oružane snage u tu kategoriju isključenja.²¹³

Uprkos tome, neke države ipak primaju strane državljane u svoje oružane snage ili u specifične jedinice, naprimjer Legija stranaca u Francuskoj regrutira strane državljane,²¹⁴ a Gurke u Britanskoj armiji su nepalski državljani.

12.7

Brigada Gurki²¹⁵

Tokom skoro dva stoljeća, od Mirovnog sporazuma iz 1815. godine, kojim je okončan anglo-nepalski rat od 1814. do 1815. godine, Gurke su u službi Krune, prvobitno kao vojnici u (britanskoj) indijskoj vojsci, a nakon proglašenja neovisnosti Indije, 1947. godine, u Britanskoj armiji.

U toku jedne prosječne godine, oko 28.000 potencijalnih regruta takmiči se za 230 mjesta u brigadi Gurka, koja broji preko 3.500 pripadnika. To je jedna jedinstvena brigada. Ona nije operativna brigada u uobičajenom smislu. Ona je prije administrativno tijelo, krovna organizacija koja osigurava da oformljene jedinice Gurki, u koje se svi vojnici Gurke regrutiraju i u kojima služe – uglavnom kao pješadija, ali i kao inženjeri i u jedinicama veze i logistike – imaju mogućnost da budu integrirane, i da čine sastavni dio drugih operativnih brigada u Britanskoj vojsci.

Gurke se regrutiraju u Nepal. Oni su nepalski državljani i to državljanstvo zadržavaju i dok su u službi Krune. Nakon što budu penzionirani, vraćaju se u Nepal i zauzimaju svoje mjesto u nepalskom društvu. Ti posebni aranžmani su neophodni, kako bi Gurke mogle služiti u Britanskoj vojsci, a da istovremeno zadrže svoj nepalski identitet i zaštite svoje kulturne, vjerske i etničke vrijednosti.

Uvjeti službe uređeni su Trilateralnim sporazumom (koji je izvorno protokol o suradnji, potpisan 1947. godine između vlada Velike Britanije, Indije i Nepala, a kojim je Vlada Nepala pristala na angažiranje trupa Gurki u armijama Velike Britanije i Indije).

Kao što je već rečeno, zabrana služenja u oružanim snagama koja važi za strane državljane, često se može opravdati. Međutim, tamo gdje stranim državljanima *jeste* dozvoljeno da služe u oružanim snagama, razlike u uvjetima službe već su nešto teže za odbraniti.²¹⁶ Dva sudska predmeta u vezi sa navodnom diskriminacijom Gurki u Velikoj Britaniji ilustriraju kako ti principi funkcioniraju u praksi. U prvom predmetu, pitanje je bilo jesu li odredbe i uvjeti službe za pripadnike brigade Gurki u skladu sa članom 14 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.²¹⁷ Gurke su imale nepovoljniji tretman u pogledu visine penzije na koju imaju pravo, a u odnosu na druge vojnike u britanskoj vojsci, ali su imale povoljniji tretman u pogledu njene isplate (odmah nakon 15 godina, za razliku od britanskih vojnika, koji su imali pravo na odgođenu penziju koja se isplaćivala sa navršanih 60 godina života). Sud je, također, uzeo u obzir veoma različite uvjete života u društvu u kojem Gurke žive nakon odlaska u penziju i onom u kojem su penzionirani britanski vojnici. Premda je Sud utvrdio da nema povrede člana 14, ipak je navedeni predmet doveo do temeljne revizije uvjeta službe.²¹⁸ U drugom predmetu, diskriminacija se ticala razlike u naknadi koja je isplaćivana Gurkama i britanskim vojnicima koje su japanci držali kao ratne zarobljenike tokom Drugog svjetskog rata. Sud je smatrao da je niža naknada koja je isplaćivana Gurkama nelogična, a taj zaključak rezultirao je isplatom naknade u iznosu od 10,000 funti svakom Gurki koji je imao navedeni status.

²¹³ Vidi dokument Evropskog parlamenta "Slobodno kretanje radnika", <http://www.europarl.europa.eu/facts/3_2_2_en.htm>.

²¹⁴ Vidi: <<http://www.legion-recrute.com/en>>.

²¹⁵ Presuda sudije Sullivana (Upravni sud) u predmetu *R (Purja) protiv Ministarstva odbrane, England and Wales High Court*, 2003, str. 445; <http://www.army.mod.uk/brigade_of_gurkhas/index.htm>.

²¹⁶ Zabrana za državljane država koje nisu članice nije pokrivena Direktivom Evropske unije 2000/43. Vidi član 3.2.

²¹⁷ *R (Purja i ostali) protiv Ministarstva odbrane*, Apelacioni sud, 9. oktobar 2003., *Weekly Law Reports*, svezak 1, 2004., str. 289.

²¹⁸ Gornji dom, Debata, publikacije i arhiva, web-stranica Britanskog parlamenta, 11. januar 2005., <<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldhansrd/vo050111/text/50111-47.htm>>.

Pristupi pitanju jezičkih manjina

Jezik može predstavljati prepreku potpunom učešću u oružanim snagama za pripadnike nekih manjinskih grupa, koji govore jezikom koji nije službeni. U uokvirenom tekstu pod brojem 12.8, navode se različiti pristupi tom pitanju u nekoliko država članica OSCE-a.

12.8

Pristupi manjinskim jezicima u odabranim državama²¹⁹

Austrija	Pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama mogu slobodno komunicirati na svom jeziku. Kad je riječ o proceduri regrutacije i provjere sposobnosti za vršenje vojne službe, jezičkim manjinama dozvoljeno je da se koriste svojim (priznatim manjinskim) jezikom. Sva ostala komunikacija u oružanim snagama mora biti na službenom jeziku, što je, prema austrijskom ustavnom pravu, njemački.
Kanada	Razgovor sa drugim pripadnicima istog ranga može se odvijati na jeziku po izboru pripadnika. Međutim, u vojnim jedinicama, koje su određene kao jednojezičke, uglavnom raspoređene u jednojezičkim regijama, kako je odredilo Ministarstvo finansija (unutar kanadskih snaga određene su i anglofone i frankofone jedinice), obavezna je upotreba radnog jezika. U jedinicama koje su određene kao dvojezičke (uglavnom u dvojezičkim regijama), i engleski i francuski jezik mogu se slobodno koristiti.
Češka Republika	Službeni jezik u komunikaciji s upravnim organima u Češkoj Republici, uključujući i nadređene u oružanim snagama, jeste češki; slovački se ne smatra jednakim. Za komunikaciju u oružanim snagama nije dozvoljena upotreba drugih jezika.
Finska	Jezik zapovijedanja je finski (jedna postrojba govori švedski). U građanskim poslovima, osobe su slobodne da izaberu jezik kojim će govoriti.
Latvija	Jezik zapovijedanja je finski (jedna jedinica govori švedski). U građanskim poslovima, osobe su slobodne da izaberu jezik kojim će govoriti.
Litvanija	U skladu sa Zakonom o službenom jeziku, samo se službeni jezik Latvije, latvijski, koristi u jedinicama Nacionalnih oružanih snaga. Međutim, to se ograničenje odnosi samo na period obavljanja službenih dužnosti.
Slovačka	U toku radnog vremena, obavezna je upotreba službenog jezika.
Ukrajina	U skladu sa članom 6 stavom 1 Ustava, slovački jezik je službeni jezik Slovačke. U skladu sa članom 3.2 Zakona, broj 270/1995, iz Zbornika zakona Slovačke Republike, pripadnici oružanih snaga moraju koristiti službeni jezik u službenoj komunikaciji. Samo se državni, tj. službeni jezik može koristiti u službenim poslovima.

Tamo gdje postoje značajne brojčane razlike unutar jedne države, uspostava odvojenih jedinica kojima se priznaju manjinske specifičnosti, može predstavljati efikasno rješenje za problem nedovoljne zastupljenosti manjinskih jezičkih grupa. Naprimjer, oružane snage u Švicarskoj imaju višeslojnu strukturu, sa jedinicama koje su, što je više moguće, organizirane po kantonalnom i jezičkom principu. Specijalne trupe, međutim, mogu formirati višejezičke jedinice. Višejezičnost je nametnuta kao obaveza uposlenicima Ministarstva odbrane i oficirskom kadru (vidi uokvireni tekst pod brojem 12.9).

Belgija i Kanada imaju dvostruku vojnu strukturu, kako bi izašle ususret zahtjevima belgijskih flamanskih i kanadskih frankofonih pripadnika da jezik komande bude njihov jezik. U Kanadi je uvođenje takvih jedinica proizvelo nekoliko efekata:

- Frankofoni oficiri su u prednosti u takvim jedinicama, s obzirom na bolje vještine komunikacije na svom maternjem jeziku;
- Frankofoni oficiri u frankofonim jedinicama osjetljiviji su na kulturne specifičnosti svojih frankofonih vojnika, i zbog toga su uspješniji kao vođe, te napreduju jednako brzo kao njihove anglofone kolege u anglofonim jedinicama (ako ne i brže od njih);
- Formiranje frankofonih jedinica u svim segmentima oružanih snaga, od pukovnika, generala i pripadnika štaba zahtijeva da govore oba jezika, bez obzira na kvote određene za napredovanje.²²⁰

²¹⁹ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 78 i 79.

²²⁰ "Multiethnic Armed Forces", *op. cit.*, napomena 211.

12.9

Višejezičnost i oružane snage Švicarske²²¹

Švicarska je država sa četiri službena jezika: francuskim, njemačkim, italijanskim i retoromanskim. Uprkos činjenici da oružane snage Švicarske nisu nikada zvanično formulirale politiku višejezičnosti, ipak su izradile tri politike za rješavanje pitanja višejezične prirode Švicarske.

Princip jezičke teritorijalnosti

Jednaka zastupljenost jezičkih grupa u oružanim snagama garantirana je teritorijalnom strukturom oružanih snaga, koja vodi porijeklo od historijski kantonalne vojne organizacije. S obzirom na činjenicu da se većina jedinica regrutira iz reda građana istog kantona, i pošto su 22 od 26 kantona jednojezički, većina jedinica u oružanim snagama Švicarske koristi jedan jezik u internoj komunikaciji.

Princip proporcionalnosti

Pored teritorijalnosti, pitanje višejezičnosti rješava se i proporcionalnom zastupljenošću jezičkih zajednica u oružanim snagama Švicarske. Sastav pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama treba da odražava stvarni procent jezičkih zajednica u Švicarskoj. Politika zastupljenosti uglavnom se oslanja na neformalna pravila i običaje, a zakonski propisi su rijetki.

Poznavanje jezika u oficirskim redovima

Oficiri moraju imati izuzetne komunikacijske vještine. U tom pogledu, oružane snage Švicarske iskoristile su relativno dobro poznavanje jezika svojih oficira, koje su ovi stekli u okviru građanskog obrazovanja prije pridruživanja oružanim snagama. Tek je nedavno jezičkoj edukaciji posvećena nešto veća pažnja u okviru obuke za oficire: i to ne na jednom od četiri službena jezika, nego na engleskom jeziku.

5. Najbolji modaliteti i preporuke

- Trebalo bi uspostaviti efikasna sredstva putem kojih pripadnici oružanih snaga mogu uložiti prigovor zbog rasne diskriminacije (uključujući i indirektnu diskriminaciju i maltretiranje na rasnom osnovu) u okviru oružanih snaga.
- Pripadnici oružanih snaga trebali bi imati pristup građanskim sudovima ili tijelima, kako bi imali pravnu zaštitu od diskriminacije (uključujući i indirektnu diskriminaciju i maltretiranje na rasnom osnovu). Tamo gdje su pripadnici dužni prvo iskoristiti interna sredstva, građanski organi trebali bi, bez obzira na to, imati mogućnost da provedu svoje procedure u slučaju neopravdanog odlaganja ili neadekvatnih internih istraga.
- Sve oružane snage trebale bi imati transparentan proces regrutiranja, koji podrazumijeva Kodeks zapošljavanja zasnovan na principima koji uključuju pravednu i jednaku zastupljenost svih etničkih grupa.
- Tamo gdje je određena etnička ili jezička manjina izrazito nedovoljno zastupljena u oružanim snagama u odnosu na cjelokupno stanovništvo, trebalo bi poduzeti aktivne korake, kako bi se potaknulo prijavljivanje pripadnika te grupe za službu u oružanim snagama.
- Ministri odbrane trebali bi surađivati sa neovisnim tijelima za zaštitu od diskriminacije u pogledu praćenja provedbe tih politika.
- Tolerancija prema etničkim i jezičkim manjinama trebala bi biti ključni element obuke svih pripadnika oružanih snaga, praćena odgovarajućim disciplinskim mjerama u slučajevima u kojima su pojedinci odgovorni za diskriminatorno ponašanje ili maltretiranje.
- Oficiri sa višim činom imaju posebnu odgovornost, a temeljito razumijevanje tih

²²¹ Bernhard Altermatt, "Der Umgang der Schweizer Armee mit der Mehrsprachigkeit: Proportionalität und Territorialität: Ein historischer Überblick mit Standortbestimmung", Federal Military Library and Historical Service, Report. No. 15, Bern, 2004, str. 71-73.

pitanja trebalo bi predstavljati uvjet za napredovanje. Jednako tako, moralo bi biti jasno naznačeno da će svako dokazano diskriminatorno ponašanje spriječiti daljnje napredovanje i/ili rezultirati oduzimanjem čina.

- Trebalo bi ponovno razmotriti zabranu služenja u oružanim snagama za strane državljane, kako bi se utvrdilo služi li ona opravdanim ciljevima i je li im proporcionalna. Tamo gdje je stranim državljanima dozvoljena služba u oružanim snagama, svaki oblik različitog tretmana u odnosu na uvjete službe domaćih građana trebao bi biti razmotren na sličan način.
- U slučaju kada postoje značajne jezičke manjine, trebalo bi razmotriti načine uvođenja manjinskog jezika putem posebnih modaliteta, kao što su dvojne vojne strukture.
- Kursevi vojne obuke trebali bi biti dostupni i na manjinskim jezicima, tamo gdje je to potrebno.

Poglavlje 13

Žene u oružanim snagama

U ovom poglavlju razmatraju se različiti modeli i prakse u vezi s učešćem žena u oružanim snagama, kao i učinak sve veće integracije žena u tradicionalno mušku oblast. U poglavlju se naglašavaju glavne prepreke sa kojima se žene vojnici još uvijek suočavaju u svim fazama svoje vojne karijere, te ističu mehanizmi zaštite i ostvarivanja prava žena. Poglavlje se također bavi maltretiranjem i nasiljem, te strategijama za promoviranje jednakosti svih pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama.

U ovom poglavlju gleda se na pitanje žena u oružanim snagama kao na pitanje upravljanja različitostima, tj. regrutiranja i zadržavanja uposlenika pripadnika različitih društvenih kategorija i, što je posebno značajno, iskorištavanja njihovih kvaliteta na najoptimalniji način.²²² Posebna pažnja poklanja se sposobnosti žena da daju pozitivan doprinos sigurnosti, posebno u svjetlu mnogih novih uloga koje imaju moderne oružane snage, koje se kreću od posmatračkih misija i dostavljanja humanitarne pomoći, do misija uspostave i održavanja mira. (Pošto je briga o djeci odgovornost roditelja, to pitanje razmatra se u poglavlju 17, Radni uvjeti.)

1. Značaj

U većini demokratskih sistema vodi se rasprava o tome koja je odgovarajuća uloga žena u oružanim snagama. Premda su se, u zadnjih trideset godina, proširile mogućnosti za žene u oružanim snagama u regiji koju pokriva OSCE, čak i oružane snage sa najvećim učešćem žena u svojim redovima, naprimjer, u Sjedinjenim Američkim Državama, i dalje imaju najviše 15 procenata žena među svojim pripadnicima i uposlenicima.²²³ Sve donedavno, žene su bile, uglavnom, ograničene na pružanje borbene podrške, logistiku, administraciju, te na pružanje njege, i slične poslove. U većini država članica OSCE-a, žene trenutno mogu učestvovati u oružanim snagama, i čini se da se žene općenito prihvataju u širem spektru vojnih uloga. Uprkos tome, žene u oružanim snagama i dalje su često izložene diskriminatornim politikama i aktivnostima. Naprimjer, u mnogim državama, žene ne mogu biti na borbenim položajima. Osim toga, žene se u svojoj karijeri suočavaju sa diskriminacijom, jer samo u izuzetnim slučajevima napreduju do komandne pozicije. U tom pogledu, razlike u tretmanu žena postoje ne samo među državama, nego i između mornarice, zračnih i kopnenih snaga jedne države.²²⁴

2. Pitanja od značaja

Potpuno učešće žena kao građana

Učešće žena u oružanim snagama, u prvom redu je pitanje ljudskih prava, a tiče se prava žena da imaju pristup vojnoj profesiji. Učestvovanje u odbrani države i u oružanim snagama, sastavni je dio prava i dužnosti koje se tiču uloge građanina. Ukoliko su žene isključene iz jedne tako značajne državne institucije kao što su oružane snage, onda su one u nejednakom

²²² Jan van der Meulen and Joseph Soeters, "Introduction: the Diversity of Diversity", in Joseph Soeters and Jan van der Meulen (eds.), *Managing Diversity in the Armed Forces: Experiences from Nine Countries* (Tilburg: Tilburg University Press, 1999).

²²³ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 75.

²²⁴ Gerhard Kümmel, "When Boy Meets Girl: The 'Feminization' of the Military", *Current Sociology*, svezak 50, broj 5, 2002., str. 615-639; Donna Winslow and Jason Dunn, "Women in the Canadian Forces: Between Legal and Social Integration", *Current Sociology*, svezak 50, broj 5, 2002., str. 641-667.

položaju u odnosu na muškarce građane iste države. Možda se može reći da bi žene mogle biti na dobitku zbog toga što su isključene iz oružanih snaga, te da bi, za društvo u cjelini, bilo poželjno da žene predstavljaju njegov 'mirni' sektor. Međutim, time se ignorira princip po kojem bi žene i muškarci trebali biti jednako tretirani u pogledu uloge građanina i jednakih mogućnosti. Bez iskustva koje im daje učešće u oružanim snagama, žene će manje biti u mogućnosti da učestvuju u raspravama o pitanjima sigurnosti.²²⁵

Učešće žena u oružanim snagama ključni je element njihovog učešća u upravljanju i rješavanju sukoba. Rezolucijom Vijeća sigurnosti 1325 o ženama, miru i sigurnosti (2000.), ponovno se potvrđuje:

Značajna uloga žena u sprečavanju i rješavanju sukoba. [Vijeće apelira na države] da osiguraju sve veću zastupljenost žena na svim nivoima odlučivanja u državnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za sprečavanje, upravljanje i rješavanje sukoba.

Jednaka zastupljenost

Pristup žena oružanim snagama također je značajan aspekt demokratizacije oružanih snaga u pogledu adekvatne zastupljenosti svih grupa koje sačinjavaju jedno društvo. To je bio centralni aspekt, naprimjer, u pogledu integracije Afroamerikanaca u Sjedinjenim Američkim Državama, ili katolika u Njemačkoj, gdje su, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, Savezne oružane snage ulagale napore kako bi povećale broj oficira katolika, a s ciljem izgradnje što demokratičnijeg liderstva u oružanim snagama i uključivanja značajnih grupa iz civilnog sektora. Kako se vidi iz tih primjera, oružane snage ne samo da su ogledalo društva, nego mogu biti i progresivna snaga u borbi isključenih grupa za jednaka prava (kao u slučaju Afroamerikanaca u Sjedinjenim Američkim Državama), ali mogu i opstruirati te procese (kao što je još uvijek čest slučaj kad su u pitanju žene).

Daljnji aspekt demokratizacije odnosi se na ono što bi se moglo nazvati 'unutarnji život' oružanih snaga. Istraživanja pokazuju da – suprotno onome što mnogi vjeruju – zbližavanje među muškarcima nema puno utjecaja na vojnu efikasnost; vojne grupe u stanju su naći druge, inkluzivnije načine zbližavanja i odanosti. Stvaranje inkluzivnih oružanih snaga, i u pogledu spola, vodi ka stvaranju jednog demokratičnijeg društva i njegove vojske.

Pitanje nediskriminacije

Učešće žena u oružanim snagama jeste i pitanje nediskriminacije, tj. jednakih mogućnosti u karijeri za muškarce i žene, jednakog pristupa različitim funkcijama, jednakih plaća, te iskorjenjivanja zloupotrebe žena u oružanim snagama. To je također i pitanje pozitivnog prihvatanja i integracije žena u vojnu sredinu i u vojnu tradiciju.

Spolna i operativna efikasnost

Prednosti uključivanja žena u oružane snage, i njihov doprinos miru i sigurnosti, ne bi trebalo zanemariti. Učešće žena u vojsci može biti od posebnog značaja u mirovnim misijama, što je osnovna funkcija većine oružanih snaga. Mirovne misije umnogome se razlikuju od tradicionalnih vojnih funkcija, utoliko što one naglašavaju zaštitu civilnog stanovništva i podrazumijevaju aspekte rješavanja sukoba i obnove. Prisustvo žena u mirovnim snagama priznato je kao element koji vodi ka boljim odnosima oružanih snaga sa domaćom zajednicom, te ka povećanju sposobnosti oružanih snaga da se uključe u pružanje zaštite ženama i djeci.²²⁶

²²⁵ Uta Klein, "The Gender Perspective of Civil-Military Relations in Israeli Society", *Current Sociology*, svezak 50, broj 5, 2002., str. 669-686.

²²⁶ Vidi Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325 (2000.) o ženama, miru i sigurnosti, dostupna na: <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement>>.

3. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Nekoliko međunarodnih instrumenata zabranjuje diskriminaciju na temelju spola, i promovira *de jure* integraciju.

Članom 15 Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), koju je 1979. godine usvojila Generalna skupština UN-a, navodi se da su sve države članice „dužne ženama omogućiti jednakost sa muškarcima pred zakonom“.²²⁷ CEDAW od država članica zahtijeva da poduzmu aktivnosti i na normativnom nivou, tj. putem inkorporiranja principa jednakosti u svoju domaću zakonsku regulativu i putem ukidanja svih diskriminatornih zakona, i na procesnom nivou, time što od njih traži da uspostave efikasne mehanizme zaštite žena od svih oblika diskriminacije. Konkretno govoreći, Konvencija sadrži konkretne odredbe koje se tiču diskriminacije žena u pitanjima rada i zapošljavanja, te od država članica traži da poduzmu određene aktivnosti u toj oblasti. Članom 7 propisuje se da države članice trebaju poduzeti “sve odgovarajuće mjere, kako bi ukinule diskriminaciju žena u političkom i javnom životu države“. Članom 8 propisuje se sljedeće:

Države članice poduzimaju sve odgovarajuće mjere, kako bi ženama osigurale mogućnost da, pod jednakim uvjetima s muškarcima, bez diskriminacije, predstavljaju svoje vlade na međunarodnom nivou, kao i da učestvuju u radu međunarodnih organizacija.

CEDAW Komisija usvojila je komentar na član 7 i član 8 Konvencije, koji se konkretno osvrće na učešće žena u oružanim snagama (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.1).²²⁸

13.1

Žene u oružanim snagama: komentar CEDAW Komisije o učešću žena u oružanim snagama²²⁹

28. Države potpisnice Konvencije rijetko izvještavaju o dostupnosti službe u oružanim snagama ženama. Neke države su, međutim, podržale pravo u pogledu raznih odredbi Konvencije, uključujući i član 7 i 8, u vezi s učešćem žena u oružanim snagama ...

29. Oružane snage važne su ženama za njihovu ulogu građana. Međutim, mnogi muškarci i žene smatraju da je to ‘muški posao’. Historijska rezerviranost vojnih uloga za muškarce, u velikoj je mjeri rezultat društvene konstrukcije. Govorilo se da je vojna služba ugrađena u muške obrede, čime se održava razdvojenost uloga muškaraca i žena i stereotipa, kao što su ‘zaštitnik’ i ‘zaštićeni’. ...

30. Otkako vojska predstavlja značajan element državnog poretka, procesa odlučivanja i upravljanja, svi građani trebali bi voditi računa o tome kakvu vojsku imaju. Ukoliko su isključene iz oružanih snaga, žene ne mogu učestvovati u donošenju odluka koje se odnose na upotrebu vojnih snaga, promjena u vojnim institucijama i sveukupne kontrole njenih aktivnosti. ...

²²⁷ Dostupno na: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw>>. U svom članu 1, Konvencija definira diskriminaciju žena kao “svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu spola, što ima za posljedicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili ostvarenje ljudskih prava i osnovnih sloboda žena u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj ili drugoj oblasti, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena.”

²²⁸ “Primjena člana 21 Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena: analiza člana 7 i 8 Konvencije”, CEDAW/C/1994/1, <<http://www.un.org/documents/ga/cedaw/13/cedawc1994-4.htm>>.

²²⁹ Vidi <<http://www.un.org/documents/ga/cedaw/13/cedawc1994-4.htm>>.

13.1(nastavak)

33. Pitanje učešća žena u oružanim snagama ima posebno značenje u mirovnim misijama, čija je osnovna svrha izbjegavanje ili ublažavanje sukoba, kako bi se omogućilo njihovo mirno rješavanje. Odsustvo žena u oružanim snagama mirovnih snaga Ujedinjenih naroda odražava odsustvo žena u oružanim snagama onih država koje osiguravaju trupe za mirovne operacije. Žene su, međutim, aktivno uključene u te operacije na civilnom nivou. U decembru 1992. godine, dvije mirovne operacije Ujedinjenih naroda (Angola i Južna Afrika) predvodile su žene iz Sekretarijata Ujedinjenih naroda, a na žene je otpadao i relativno veliki procent civilnih posmatrača, administratora i drugog osoblja, angažiranih iz kategorije profesionalaca.

34. Kako mirovne misije postaju sve značajnije, tako će se morati postaviti pitanje je li isključenost žena iz mnogih zadataka u okviru mirovnih misija prihvatljiva. S obzirom na činjenicu da se mirovne misije razlikuju od tradicionalnih vojnih operacija, te da one podrazumijevaju elemente u vezi sa rješavanjem sukoba, veće prisustvo žena moglo bi predstavljati pozitivan pomak u tom pogledu.

Princip nediskriminacije žena u pitanjima rada i zapošljavanja potvrđuje se i u nekoliko drugih međunarodnih instrumenata, uključujući i Preporuku 1700 (2005.) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o diskriminaciji žena kao radne snage i na radnom mjestu,²³⁰ te Direktivu Evropskog vijeća o primjeni principa jednakog tretmana muškaraca i žena u pogledu pristupa zapošljavanju, stručnoj edukaciji i napredovanju, te uvjetima rada.²³¹ Neki instrumenti konkretno spominju vojni sektor; primjeri toga jesu: prijedlog za donošenje rezolucije o ženama u oružanim snagama, predložen Parlamentarnoj skupštini Vijeća Evrope 2005. godine²³² i Preporuka Vijeća Evrope 1742 (2006.) o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga.²³³ U toj Rezoluciji, Skupština daje preporuku da Vijeće Evrope:

posveti više pažnje pitanju statusa žena u oružanim snagama. Veliki broj žena vojnika izložen je seksualnom uznemiravanju. Pitanja pristupa vojnim dužnostima i određenim položajima u oružanim snagama, izgradnje karijere i jednakih prava značajna su u pogledu diskriminacije žena, što je pitanje koje, samo po sebi, zahtijeva detaljno razmatranje.

OSCE je u više prilika potvrdio svoju posvećenost ukidanju svih oblika diskriminacije na temelju spola, te promovirao inicijative za povećavanje jednakosti u državama članicama OSCE-a, kao što je OSCE-ov Akcioni plan za promoviranje jednakosti spolova. ODIHR pruža posebnu pomoć državama članicama OSCE-a u ispunjavanju obaveza iz međunarodnih instrumenata u pogledu jednakosti spolova i prava žena, kao i u revidiranju zakonske regulative, s ciljem uspostave odgovarajućih pravnih garancija za promoviranje jednakosti spolova u skladu s OSCE-ovim i drugim obavezama (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.2). ODIHR je nedavno pokrenuo novi program o ženama i sigurnosti, koji tematsko područje ljudskih prava žena smješta u okvir OSCE-ovog sveobuhvatnog pristupa pitanju sigurnosti. Njegovi ciljevi jesu promoviranje prava žena i razmatranje perspektive spolova u vezi sa pitanjima i aspektima sigurnosti, kao što je sprečavanje i rano upozoravanje na sukobe, poslijeratna obnova, održavanje sigurnosti, reforma sektora sigurnosti, te promoviranje sigurnosti ljudi.²³⁴

²³⁰ Dostupno na: <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta05/erec1700.htm>>.

²³¹ Direktiva Vijeća 76/207/EEC, od 9. februara 1976., o primjeni principa jednakog tretmana muškaraca i žena u pogledu pristupa zapošljavanju, stručnoj edukaciji i napredovanju, te uvjetima rada, dostupno na: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31976L0207:EN:HTML>>.

²³² "Žene u oružanim snagama", Parlamentarna skupština Vijeća Evrope, Doc. 10609, 21. juni 2005., Strasbourg, dostupno na: <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc05/edoc10609.htm>>.

²³³ Dostupno na: <<http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>>.

²³⁴ "OSCE-ov Akcioni plan za promoviranje jednakosti spolova: ODIHR-ov prilog Godišnjem izvještaju o pitanjima spolova u OSCE-u, ODIHR, maj 2006., str. 12, <http://www.osce.org/documents/odihr/2006/05/19268_en.pdf>.

13.2

OSCE-ove obaveze u vezi sa ženama i spolnoj diskriminaciji: odabrani primjeri²³⁵

41. Države članice ... obavezale su se na to da će jednakost između žena i muškaraca postati sastavni dio politika i na državnom nivou i na nivou Organizacije. ...

42. Državama članicama se, zbog toga, preporučuje da:

- ... poštuju i u potpunosti primjenjuju međunarodne standarde i obaveze koje su preuzele u pogledu jednakosti, nediskriminacije i prava žena i djevojaka; ...
- na osnovu iskustva OSCE-a osmisle višedimenzionalne politike djelovanja i strategije za uspostavu jednakosti spolova. ...

44. Prioriteti

...

(b) Uspostava nediskriminatornih pravnih i strateških okvira:

- ODIHR ... će pružiti pomoć državama članicama u ispunjavanju obaveza iz međunarodnih instrumenata u pogledu promoviranja jednakosti spolova i prava žena, kao i u revidiranju zakonske regulative radi uspostave odgovarajućih pravnih garancija za promoviranje jednakosti spolova, u skladu s OSCE-ovim i drugim obavezama;
- ODIHR će pružiti podršku u osmišljavanju i provedbi konkretnih programa i aktivnosti u pogledu promoviranja prava žena, proširenju uloge žena na svim nivoima odlučivanja, kao i promoviranja jednakosti između žena i muškaraca u području djelovanja OSCE-a, posebno putem obrazovanja i svijesti o spolovima;
- ODIHR će pružiti pomoć u provedbi i ocjeni državnih strategija i akcionih planova u vezi sa mjerama za promoviranje jednakosti spolova i njihove integracije...;
- Terenski uredi ODIHR-a i OSCE-a pružit će pomoć, tamo gdje je potrebno, u razvoju lokalnih kapaciteta i stručnosti u pitanjima spolova, kao i uspostavi mreža za povezivanje lidera na nivou zajednice i političara...;

(g) Uspostava državnih mehanizama za afirmaciju žena:

- ODIHR će i dalje pružati stručnu i praktičnu pomoć u uspostavi demokratskih institucija za poboljšanje jednakosti spolova, kao što su uredi ombudsmana na lokalnom i državnom nivou, tamo gdje je to potrebno...

4. Situacije i faktori koji doprinose većem učešću žena u oružanim snagama

Uprkos činjenici da su žene oduvijek imale značajnu ulogu u oružanim snagama,²³⁶ tek su u zadnjih tridesetak godina žene dobile značajniju ulogu u modernim oružanim snagama. Međutim, uprkos velikom napretku u pogledu uklanjanja ograničenja koja se nameću učešću žena u oružanim snagama u mnogim državama članicama OSCE-a, žene vojnici i dalje se suočavaju sa preprekama u svim fazama svoje karijere. Premda su oružane snage općenito konzervativne organizacije, koje su se opirale uključivanju žena u svoje redove, tokom zadnjih dvadesetak godina žene su proširile svoju vojnu ulogu i time dovele u pitanje viđenje po kojem su oružane snage muški teren. Nekoliko faktora objašnjava povećano učešće žena u oružanim snagama.

²³⁵ Dodatak Odluci broj 14/04 o OSCE-ovom Akcionom planu za promoviranje jednakosti spolova iz 2004., Sofija 2004.

²³⁶ Za sjajnu raspravu o spolovima i oružanim snagama, vidi Helena Careiras, *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies* (London: Routledge, 2006).

Potreba za regrutiranjem žena

Najznačajnije staze integracije utabane su u vanrednim situacijama i u vrijeme ratova. U tim okolnostima, državi je potrebno da mobilizira što više građana, kako bi reagirala na kriznu situaciju, što onda znači da i učešće žena postaje neophodno. Žene obično prvo imaju one vojne uloge koje se odnose na njihovu uobičajenu ulogu u društvu, kao što je uloga medicinske sestre, što je prva tipična uloga koju su imale žene u zapadnim vojnim institucijama. Premda su ratne situacije rezultirale povećanjem broja žena u oružanim snagama, taj se trend nije nastavljao poslije rata, kada se većina žena (iako ne uvijek dobrovoljno) vraćala svojim tradicionalnim ulogama.

Prijelaz na dobrovoljne snage

Prijelaz na profesionalne vojne sisteme ima svoju ulogu u povećanom učešću žena u oružanim snagama. Za razliku od zakonske vojne obaveze, koja je obično propisana samo za muškarce, dobrovoljni (ili profesionalni) vojni sistemi obično uključuju žene.

Ponekad države izvrše samo djelomični prijelaz na profesionalne oružane snage, u okviru kojih dobrovoljcima popunjavaju kvote, koje ne popune zakonskim vojnim obveznicima. U Rusiji, naprimjer, sistem vojne obaveze iz raznih razloga nije dao dovoljan broj mladića u oružanim snagama. Zbog toga je, krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća, uvedena služba po ugovoru, kao dobrovoljni, odnosno, profesionalni element, kojim se osiguravao dodatni broj pripadnika oružanih snaga. Od uvođenja tog sistema, na žene otpada značajan procent dobrovoljnih pripadnika: do 50 procenata krajem devedesetih. Premda su one na nižim položajima, ukupno učešće žena u oružanim snagama Rusije povećalo se sa 3 procenta početkom devedesetih godina, na 10 procenata u istoj toj deceniji.²³⁷

Promjena kulturnih vrijednosti

Moglo bi se reći da je najznačajniji faktor koji je potaknuo ekspanziju uloge žene u oružanim snagama, zapravo, promjena kulturnih vrijednosti u vezi s ulogom žene. To uopće nije bio prirodan proces. Žene su se, pojedinačno i kolektivno, borile za jednaka prava i u privatnoj i u javnoj sferi, i zahtijevale uključivanje u sve profesije, političkim i pravnim putem. Emancipacija žena u tijesnoj je vezi s općim povećanjem učešća žena u radnoj snazi. Te široke društvene promjene promijenile su stavove žena i muškaraca o tome trebaju li vojne uloge biti dostupne ženama ili ne, i ubrzale proces integracije žena u oružane snage.

Povećanje neborbenih poslova

U dvadesetom stoljeću stereotip vojnika ratnika narušen je birokratizacijom i kompjuterizacijom oružanih snaga.²³⁸ Takav razvoj događaja doveo je do povećanja broja neborbenih poslova u administrativnom, logističkom, medicinskom i drugim sektorima u oružanim snagama. Povećanje broja neborbenih poslova jedan je od faktora koji je utjecao na veće učešće žena u oružanim snagama.

5. Nivoi učešća

Posljednjih godina žene imaju sve značajniju ulogu u zapadnim oružanim snagama, i mnoge države ženama su dale zakonsko pravo da služe u oružanim snagama. Čak i s tim povećanjem, ukupan broj žena u oružanim snagama i dalje je mali, a žene su i dalje nedovoljno zastupljene u oružanim snagama, u odnosu na njihov relativni broj u društvu. Broj žena koje služe u oružanim snagama znatno se razlikuje od države do države (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.3).

²³⁷ Jennifer Mathers, "Women in the Russian Armed Forces: A Marriage of Convenience?", *Minerva: Quarterly Report on Women and the Military*, Fall-Winter 2000.

²³⁸ Kümmel, *op. cit.*, napomena 224.

13.3.

Zastupljenost žena u oružanim snagama odabranih država članica OSCE-a²³⁹

Država	Svi nivoi (%)	Oficiri (%)
Bjelorusija	5	NA
Belgija	8,3	6,3 (od čega su 1% viši časnici)
Kanada	15	Generali: 4 Brigadni generali: 7 Pukovnik/kapetan: 4
Hrvatska	9	6
Češka Republika	12	Pukovnik: 1 Major: 4
Danska	5	2
Estonija	15	-
Finska	4	Prva žena oficir imenovana 2006.
Francuska	13	Viši oficiri: 4 General: 1
Njemačka	7	4
Gruzija	8	NA
Irska	5	Nema
Latvija	15	NA
Litvanija	12	Pukovnik: 3 Major: 6
Luksembourg	1	0,02
Norveška	7	NA
Poljska	1	NA
Portugal	1	NA
Slovačka	8	34
Slovenija	11	NA
Španija	14	NA
Švedska	4	NA
Švicarska	5	1
Turska	0,2	NA
Sjedinjene Države	15	5

Ukoliko se izostave države u kojima ženama nije dozvoljeno da služe u oružanim snagama, tabela pokazuje da se stope kreću od 0,2 procenta u Turskoj, do 15 procenata u Sjedinjenim Američkim Državama. Različite mogućnosti u pogledu karijere za žene i muškarce možda mogu poslužiti kao objašnjenje činjenice da je distribucija žena oficira tako nejednaka. Uokvireni tekst pod brojem 13.3 pokazuje da su žene još manje zastupljene na višim nivoima. U nekim državama članicama OSCE-a uopće nema žena sa višim činovima (naprimjer, u Latviji, Poljskoj, Španiji, Ukrajini). Značaj zastupljenosti žena na višim nivoima nadilazi puku statistiku. Žene, koje imaju čin generala ili komandnog oficira, pokazuju da su se žene sposobne popeti na sam vrh. To može pospješiti uvjerenje da žene ipak mogu imati uspješnu karijeru u oružanim snagama, što će onda privući još više žena da krenu putem vojne karijere. Premda,

²³⁹ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 75 i 76.

možda, nema formalnih zapreka napredovanju žena u vojsci, nedovoljna zastupljenost žena na višim nivoima sugerira da stakleni plafon ipak postoji, tj. žene ne mogu napredovati do najviših činova, zbog kulturnih barijera.²⁴⁰

6. Pristupi učešću žena u oružanim snagama

U procesu otvaranja oružanih snaga prema ženama, glavno pitanje koje države moraju razmotriti jeste koji poslovi mogu biti dostupni ženama. Moguće je govoriti o četiri pristupa integracije:

- Žene mogu služiti samo u određenim jedinicama (naprimjer, u specijalnim ženskim jedinicama);
- Žene nemaju pristupa određenim pozicijama;
- Ženama su dostupne sve funkcije, kao i muškarcima;
- Žene su potpuno isključene iz učešća u oružanim snagama; na osnovu istraživanja, provedenog u državama članicama OSCE-a, utvrđeno je da se ovaj model ne primjenjuje na području na kojem djeluje OSCE, premda se od njega odustalo tek nedavno, naprimjer, u Italiji 1999., a u Mađarskoj 1996. godine.²⁴¹

Specijalne ženske jedinice

Specijalne ženske jedinice bile su česte u prošlosti. U Sjedinjenim Američkim Državama, naprimjer, ženski vojni korpus (WAC – the Women's Army Corps), specijalna jedinica američke vojske u Drugom svjetskom ratu, ukinut je 1978. godine.²⁴² I drugi ogranci vojske SAD imali su slične ženske jedinice, uključujući i jedinicu WAVES u mornarici, ženske pomoćne zračne trupe, jedinicu SPARS u okviru obalske straže i jedinicu žena pilota. Integracija žena u redovne oružane snage postepeno je stimulirana zakonodavnim aktivnostima i znatnim političkim pritiskom. Konkretno govoreći, od usvajanja Zakona o integraciji žena u službu u oružanim snagama 1948. godine, progresivno se povećavao broj i tip pozicija dostupnih ženama.²⁴³ Ženski korpus Kraljevske vojske u Velikoj Britaniji postoji od 1990. godine.²⁴⁴ Slično tome, Holandija je još 1944. godine imala ženski korpus, kao što je Pomoćni ženski korpus i, kasnije, organizacije, kao što su MARVA (u mornarici), MILVA (u kopnenim snagama) i LUVA (u zračnim snagama). Žene u tim korpusima nisu bile na borbenim pozicijama; umjesto toga, radile su, naprimjer, u sanitetskim jedinicama, jedinicama za podršku, transportnim jedinicama, te jedinicama za zračnu kontrolu. U Holandiji je, 1982. godine, rasformiran posebni ženski korpus, i od tog momenta, pripadnice oružanih snaga i uposlenice u oružanim snagama trebalo je da dobiju ista prava, dužnosti i mogućnosti kao i njihove kolege muškarci.²⁴⁵

Žene nemaju pristupa određenim pozicijama

U nekim državama članicama OSCE-a, žene nemaju pristupa određenim pozicijama. Prva uloga koja je bila dostupna ženama u oružanim snagama jeste uloga medicinske sestre u vojsci, što se tradicionalno smatralo tipičnom ženskom ulogom, te mjesta u administrativnom sektoru, gdje su obavljale, uglavnom, birokratske dužnosti. Ženama su, kasnije, postali dostupni i tehnički poslovi u logistici, a zatim i tehnički poslovi u vezi sa borbenom podrškom.

²⁴⁰ "The conundrum of the glass ceiling", *The Economist*, 21. juli 2005., dostupno na: <http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=4197626>.

²⁴¹ Ured za žene pri NATO snagama, <http://www.nato.int/issues/women_nato/perc_fem_soldiers_2001_2006.pdf>. S obzirom na to da se ovaj model više ne primjenjuje u regiji koju pokriva OSCE-e, on u ovom Priručniku neće biti dalje razmatran.

²⁴² Za više informacija, vidi: <<http://www.army.mil/cmh-pg/brochures/wac/wac.htm>>.

²⁴³ M. Harrel and L. Miller, *New Opportunities for Military Women. Effects Upon Readiness, Cohesion and Morale* (Santa Monica, CA: Rand, 1997), dostupno na: <http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR896>. U ovom izvještaju dat je detaljan opis različitih koraka u pogledu integracije žena u Oružane snage SAD-a.

²⁴⁴ Vidi: <www.wracassociation.co.uk>.

²⁴⁵ Katia Sorin (ed.), *Des femmes militaires en Occident, quels enseignements pour la France ?* (Paris: Centre d'études en sciences sociales de la défense, 2005), str. 94-118, dostupno na: <http://www.c2sd.sga.defense.gouv.fr/IMG/pdf/SORIN_femmes_militaires_occident_premiersemestre2005.pdf>.

13.4

Jesu li ženama dostupne borbene pozicije? Praksa u državama članicama OSCE-a²⁴⁶

Ženama su borbene pozicije dostupne u sljedećim državama:

Austrija, Bjelorusija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Kanada, Hrvatska, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Gruzija, Njemačka, Irska, Latvija, Litvanija, Luksemburg, Norveška, Poljska, Ruska Federacija, Srbija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Švicarska i Turska.

U sljedećim državama ženama nisu dostupne borbene pozicije:

Azerbejdžan, Francuska, Portugal, Ukrajina, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države.

U nekim državama (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.4), ženama često nije dozvoljen pristup borbenim ulogama. Glavni zvanični razlog koji se navodi za isključivanje žena iz borbenih funkcija, jesu razlike među spolovima, koje se odnose na fizičku snagu, na osnovu čega se smatra da pripadnice oružanih snaga nisu u stanju dostići minimum potrebnih standarda u tom pogledu. Žene su isključene s određenih pozicija u nekoliko država, uključujući Bjelorusiju, Francusku, Ukrajinu i Sjedinjene Američke Države. U Holandiji, žene su isključene iz mornaričkog korpusa i podmorničke flote.²⁴⁷ U Velikoj Britaniji, žene služe u svim formacijama, osim u onim čiji je primarni zadatak „opkoliti i ubiti neprijatelja“. Žene, zbog toga, nemaju pristup jedinicama kraljevskih marinaca (kao komandosi kraljevskih marinaca), kraljevskoj konjici i oklopnim jedinicama, pješadiji i kraljevskoj zračnoj regimenti. Ta ih zabrana, međutim, ne sprečava da služe kao dio tih jedinica u administrativnoj i logističkoj ulozi. Prema publikacijama Kraljevske mornarice, žene ne mogu služiti kao posada podmornice, niti kao ronionci koji vrše deminiranje, zbog zdravstvenih razloga koji se odnose na udisanje određenih zračnih smjesa.²⁴⁸ Isključenje žena iz borbenih uloga nedavno je bilo predmet rasprave u Velikoj Britaniji, na temelju toga što bi sve pozicije trebale biti dostupne svima na osnovu sposobnosti. Nakon sve veće kritike, Britansko ministarstvo odbrane provelo je istraživanje o spolu i borbenoj efikasnosti, a rezultati tog istraživanja objavljeni su 2002. godine. Na osnovu tog istraživanja, ministar odbrane objavio je da direktne borbene pozicije u britanskim oružanim snagama i dalje ostaju zatvorene u interesu borbene efikasnosti, ne zbog toga što žene nisu sposobne za te uloge, nego zbog zabrinutosti u vezi s „učinkom koji bi miješanje spolova moglo imati na borbeni tim u uvjetima borbe izbliza“.²⁴⁹

Sve vojne uloge, uključujući i borbene, dostupne su ženama

U nekim državama, sve vojne funkcije, uključujući i borbene uloge, dostupne su ženama, ovisno o njihovim stvarnim sposobnostima. Pojedinci ne mogu biti odbijeni, niti uposleni samo na osnovu spola. Taj pristup primjenjuje se, naprimjer, u Austriji, Belgiji, Češkoj Republici, Danskoj, Estoniji, Finskoj, Latviji, Litvaniji, Luksemburgu, Norveškoj, Poljskoj, Srbiji, Španiji, Švedskoj, Švicarskoj i Turskoj. To je relativno nov pristup: naprimjer, Norveška, država sa relativno visokim stepenom integracije žena u oružane snage, postala je 1985. godine prva NATO članica, koja je sve pozicije učinila dostupnim ženama, uključujući i službu u podmornici. Žene vojnici u Kanadi također mogu služiti na gotovo svim funkcijama

²⁴⁶ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 73.

²⁴⁷ Sorin, *op. cit.*, napomena 245.

²⁴⁸ Dokument Ministarstva odbrane, „Žene u oružanim snagama“, dostupno na: <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/FactSheets/WomenInTheArmedForces.htm>>.

²⁴⁹ „Žene u oružanim snagama“, Ministarstvo odbrane Velike Britanije, 22. maj 2002., <http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/10B34976-75F9-47E0-B376-AED4B09FB3B3/0/women_af_summary.pdf>. Za više informacija, vidi: R. Woodward and P. Winter, „Discourses of Gender in the Contemporary British Army“, *Armed Forces & Society*, svezak 30, broj 2, zima 2004., str. 289.

i sredinama od 1989. godine, uz izuzetak službe u podmornici, a čak je i to ograničenje ukinuto 2001. godine.²⁵⁰

Međutim, mora se uzeti u obzir i to da formalno otvaranje svih pozicija ne znači nužno da žene i služe na svim tim pozicijama. U Danskoj i Norveškoj, naprimjer, ženama su dostupne sve funkcije, ali niti jedna žena još nije služila kao pararendžer, mornarički komandos ili pilot borbenog aviona.²⁵¹

U nekim slučajevima žene su dobile puni pristup svim funkcijama tek nakon sudske odluke. To je slučaj u Njemačkoj, naprimjer. Tanja Kreil, koja se bavila elektronikom, prijavila se 1996. godine za službu u Saveznim oružanim snagama kao dobrovoljac, tražeći da radi na elektronskom održavanju oružja, što je jedna od pozicija borbene podrške. Uprkos tome, njena molba je odbijena u regrutnom centru Saveznih oružanih snaga, uz obrazloženje da žene mogu služiti samo u sanitetskim i muzičkim službama, a ne na pozicijama koje podrazumijevaju upotrebu oružja.²⁵² Nakon što je iscrpila sva pravna sredstva u Njemačkoj, ona se obratila Evropskom sudu pravde, koji je donio odluku da spol ne može biti razlog da se ženama kategorički onemogući pristup bilo kojoj poziciji u oružanim snagama.²⁵³ Uokvireni tekst pod brojem 13.5 daje sažetak glavnih elemenata presude. Ono što je važno jeste da je Sud naveo kako se Direktiva Vijeća EU-a o jednakim mogućnostima za muškarce i žene primjenjuje i na oružane snage, čime je dodana evropska dimenzija učešću žena u oružanim snagama.

13.5

Pravni presedan: Evropski sud pravde odbacio potpuno isključenje žena iz poslova koji uključuju vatreno oružje²⁵⁴

Direktiva Vijeća EU 76/207/EEC, iz 1976. godine o jednakim mogućnostima zapošljavanja za muškarce i žene, odnosi se i na zapošljavanje u oružanim snagama;

Direktivom se ne može opravdati veća zaštita žena od rizika kojima su i muškarci i žene jednako izloženi;

Premda domaće vlasti imaju određeno diskreciono pravo u odstupanju od principa individualnog prava na jednak tretman muškaraca i žena, a u interesu zaštite javne sigurnosti, potpuno isključivanje žena iz svih vojnih funkcija, koje podrazumijevaju upotrebu oružja, ne može se opravdati;

S obzirom na prirodu oružanih snaga, činjenica da osobe koje služe u tim snagama mogu doći u situaciju da moraju upotrijebiti oružje ne može, sama po sebi, opravdati zabranu pristupa vojnim funkcijama, koja se izriče ženama.

Nakon te presude, njemačke vlasti učinile su borbene pozicije dostupne i ženama.²⁵⁵ Žene se mogu, od januara 2001. godine, prijavljivati za sve kategorije, pod uvjetom da ispunjavaju kriterije, propisane za poziciju na koju se prijavljuju.²⁵⁶ U jednom drugom predmetu, koji se ticao pripadnice britanskih oružanih snaga, Evropski sud pravde donio je odluku da žene

²⁵⁰ Vicki Nielsen, "Women in uniform", *NATO Review*, svezak 49, broj 2, ljeto 2001., dostupno na: <<http://www.nato.int/docu/review/2001/0102-09.htm>>.

²⁵¹ *Ibid.*

²⁵² Član 3.a Uredbe o karijeri vojnika.

²⁵³ *Kreil v. Bundesrepublik Deutschland*, Evropski sud pravde, predmet C-285/98, 11. januar 2000., dostupno na web-stranici Suda <<http://curia.europa.eu>>.

²⁵⁴ *Ibid.*

²⁵⁵ Prema njemačkim stručnjacima, koji su u decembru 2006. godine, u Varšavi prisustvovali ODIHR-DCAF-ovom ekspertnom sastanku, nisu sve pozicije u Saveznim oružanim snagama dostupne ženama, naprimjer, ženama nije dozvoljeno da služe u specijalnim interventnim jedinicama.

²⁵⁶ G. Kümmel, "Complete Access: Women in the Bundeswehr and Male Ambivalence", *Armed Forces & Society*, svezak 28, broj 4, ljeto 2002., str. 555-573.

mogu biti isključene iz specijalnih snaga, naprimjer, iz Kraljevskih marinaca.²⁵⁷ Sud je naveo da posebni uvjeti u kojima djeluju jedinice za napad, kao i pretpostavka interoperabilnosti, dozvoljavaju odstupanje od prava na jednak tretman.

7. Maltretiranje i drugi oblici diskriminacije na temelju spola

Uprkos činjenici da je u većini država ženama *de jure* dozvoljeno da služe u oružanim snagama, one se i dalje suočavaju sa *de facto* diskriminacijom na temelju spola. Premda su muškarci i žene formalno jednaki u većini država, žene u oružanim snagama ne uživaju isti status kao muškarci, zbog kulturalnih i strukturalnih oblika nejednakosti. Veliki dio otpora integraciji ima korijene u široko rasprostranjenj kulturi u kojoj dominiraju muškarci, u okviru koje se na oružane snage gleda kao na suštinski mušku instituciju. Diskriminacija na temelju spola također pogađa i politiku regrutiranja i zapošljavanja u vojsci. Diskriminatorni postupci kreću se od pristranog regrutiranja i sistema ocjene postignutih rezultata, nepostojanja odvojenih objekata za žene, do nepostojanja zakonske regulative o porodijskom odsustvu i isključivanja iz borbenih funkcija. Različite mogućnosti za muškarce i žene u pogledu karijere, također mogu objasniti činjenicu da je distribucija žena u pogledu činova tako nejednaka.

Osim toga, dvostruki standardi odabira za muškarce i žene često podrivaju kredibilitet žena i stvaraju neprijateljski stav kod njihovih kolega muškog spola. Posljedica toga je da pripadnice oružanih snaga osjećaju da se moraju dvostruko više potruditi, kako bi zaslužile jednako poštovanje kao muškarci. Štoviše, žene koje važe za kompetentne vojnike, mogu doći u situaciju da se njihova seksualnost dovodi u pitanje.²⁵⁸ Zbog toga je potrebno uvesti otvorenije politike na nivou regrutiranja, naprimjer, usvojiti standarde odabira koji se odnose na fizičke sposobnosti, koji neće uzimati u obzir spol kandidata (naprimjer, u Velikoj Britaniji²⁵⁹).

Seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje

Seksualno uznemiravanje predstavlja oblik spolne diskriminacije, a definira se kao:

nepoželjno seksualno nametanje, zahtjevi za seksualne usluge i drugi verbalni ili fizički postupci seksualne prirode ... kada (1) se udovoljavanje takvim zahtjevima implicitno ili eksplicitno postavi kao uvjet za zapošljavanje, (2) se udovoljavanje ili odbijanje tih zahtjeva koristi kao osnova za odluku o zapošljavanju osobe kojoj su zahtjevi postavljeni, (3) je svrha ili rezultat takvih zahtjeva značajno utjecanje na rezultate rada date osobe ili stvaranje zastrašujuće, neprijateljske ili neugodne radne atmosfere.²⁶⁰

Navedena definicija daje dva tipa seksualnog uznemiravanja. Prvi tip je uznemiravanje usluga za uslugu (**quid pro quo**), kod kojeg se odluke u pogledu zapošljavanja, otpuštanja, napredovanja ili plaće zasnivaju na reakciji uposlenika na seksualno nametanje. Drugi tip seksualnog uznemiravanja podrazumijeva stvaranje **neprijateljske radne atmosfere**, u kojoj su pripadnice oružanih snaga i uposlenice u oružanim snagama na meti svojih kolega muškog spola samo zato jer su žene, i to tako što ih ovi, naprimjer, nepotrebno dodiruju, što im se obraćaju uvredljivim riječima ili što na njih vrše pritisak u pogledu seksualnih aktivnosti. Seksualno uznemiravanje uzrokuje štetu po emocionalno ili psihičko zdravlje žrtve; ono može

²⁵⁷ *Sirdar protiv Vojnog odbora, ministra odbrane*, Evropski sud pravde, 29. oktobar 1999., predmet C-273/97, dostupno na web-stranici Suda: <<http://curia.europa.eu>>. Za komentare vidi G. Harries-Jenkins, "Women in Extended Roles in the Military: Legal Issues", *Current Sociology*, svezak 50, broj 5, septembar 2002., str. 745-769.

²⁵⁸ L. Miller, "Women in the Armed Forces", in J. Callaghan and F. Kernic (eds.), *Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues* (Münster: Lit Verlag, 2003), p. 222.

²⁵⁹ Woodward and Winter, *op. cit.*, napomena 249, str. 286.

²⁶⁰ "Izveštaj specijalnog izvjestioca za nasilje nad ženama, njegovi uzroci i posljedice, Komisija za ljudska prava Ujedinjenih naroda, E/CN.4/1997/47, 12. februar 1997. godine.

utjecati i na kvalitet rada i radni učinak pripadnica i uposlenica, i može im otežati postizanje ciljeva u karijeri. Smatra se da svaka osoba na komandnom položaju, koja primjenjuje ili odobrava eksplicitno ili implicitno seksualno ponašanje, čiji je cilj utjecati na karijeru, plaću ili rad pripadnika vojske, time učestvuje u seksualnom uznemiravanju.

Seksualno nasilje

Seksualni napadi i seksualno nasilje nad pripadnicama oružanih snaga i uposlenicama u oružanim snagama također je široko rasprostranjen problem. U Velikoj Britaniji, naprimjer, prema javnom istraživanju, koje su proveli Ministarstvo odbrane i Komisija za jednake mogućnosti, gotovo sve pripadnice, premda pokazuju veliku toleranciju za takvo ponašanje, bile su izložene seksualnim šalama i pričama, kao i seksualnim izjavama na radnom mjestu. Petnaest procenata prijavilo je „posebno uznemiravajuće iskustvo“, dok je četiri procenta prijavilo izloženost seksualnim napadima.²⁶¹ U Sjedinjenim Američkim Državama, Ministarstvo odbrane dalo je podatak o 2.347 prijavljenih slučajeva seksualnih napada tokom 2005. godine. To predstavlja povećanje od 40 procenata u odnosu na broj prijavljenih slučajeva u 2004. godini (1.700). Podaci za 2004. predstavljaju povećanje od 25 procenata u odnosu na brojku iz 2003. godine (1.012). Podaci za 2003. pokazuju povećanje od 41 procenta u odnosu na podatke prikupljene za 2002. godinu. Među ženama veteranima, koje traže beneficije na ime invalidnine, 69 procenata žena koje su učestvovala u borbenim aktivnostima i 86 procenata onih koje nisu učestvovala u borbenim aktivnostima, prijavile su slučajeve seksualnog napada, bilo u službi, bilo nakon nje. U istraživanju Ministarstva odbrane SAD, zaključeno je da je zastupljenost seksualnih napada tri do deset puta veća kod žena koje služe u oružanim snagama, nego kod žena među cjelokupnim stanovništvom.²⁶²

Seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje ne samo da nanose štetu emocionalnom ili psihičkom zdravlju žrtve, nego štetno djeluju i na radni učinak uposlenica u oružanim snagama i pripadnica oružanih snaga, ali i na javno poimanje samih oružanih snaga. Sprečavanje seksualnog uznemiravanja u vojsci je, zbog toga, od ključnog značaja za osiguravanje nediskriminatorne i sigurne sredine za sve pripadnike. Međutim, mnogi slučajevi zlostavljanja prolaze nekažnjeno; veoma mali broj žena zaista i iskoristi službene ili neslužbene vojne puteve za ulaganje prigovora, usljed nedovoljnog povjerenja u vojni sistem za rješavanje takvih problema. Mnoge žene nikome i ne kažu da su bile žrtve zlostavljanja, i same nastoje riješiti situaciju, jer strahuju da bi se eventualna žalba mogla negativno odraziti na njihovu karijeru, i zato jer smatraju da im se neće vjerovati. Neke od njih čak odluče napustiti službu.

8. Politike i mehanizmi za sprečavanje maltretiranja

U većini država članica OSCE-a, seksualno uznemiravanje tretira se kao discipliniski ili krivični prekršaj, ovisno o težini djela. Čest je slučaj da ne postoje posebne procedure za ulaganje prigovora. Žene žrtve diskriminatorne prakse mogu pokrenuti redovni neformalni postupak prijavljivanjem slučaja svome nadređenom, koji onda može ispitati navode, ili slučaj prosljediti komandnom oficiru. Ukoliko ta istraga nije adekvatna s aspekta žrtve, ona može tražiti reviziju slučaja pred građanskim sudom (naprimjer, u Francuskoj i Švedskoj), ili od strane vojnog tužioca (naprimjer, u Ukrajini). Međutim, s obzirom na njegovu težinu, bilo bi dobro seksualni napad tretirati kao zločin, u skladu sa krivičnim pravom, kako bi krivični

261 S. Rutherford, R. Schneider, A. Walmsley, "Sporazum Ministarstva odbrane/Komisije za jednake mogućnosti o sprečavanju i efikasnom rješavanju problema seksualnog uznemiravanja: kvantitativno i kvalitativno istraživanje prisustva seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama", mart 2006., dostupno na: <<http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/538E55EE-9CA4-4177-9A0B-6853A431B283/0/20060522SRRReport.pdf>>; "Ministarstvo odbrane i Komisija za jednake mogućnosti postigle sporazum o poduzimanju aktivnosti na rješavanju problema seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama", dostupno na: <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/DefenceNews/DefencePolicyAndBusiness/ModAndEocAgreeActionToTackleSexualHarassmentInTheArmedForces.htm>>.

262 Izjava Christine Hansen, izvršne direktorice u The Miles Foundation, rasprava o seksualnim napadima i nasilju nad ženama u vojsci i akademijama, svjedočenje predloženo Christopheru Shaysu, predsjedavajućem Potkomisije za državnu sigurnost, nove prijetnje i međunarodne odnose vladine Komisije za reformu u okviru Zastupničkog doma SAD, 27. juni 2006. godine.

sudovi date države mogli pokrenuti krivično gonjenje od samog početka, umjesto što se to prepušta sistemu vojnog pravosuđa.

Nakon obimnog istraživanja prirode i opsega seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama, neke države odlučile su poduzeti posebne aktivnosti, kako bi što efikasnije riješile taj problem. To je slučaj, naprimjer, u Danskoj, gdje je 2003. godine, na osnovu izvještaja psihologa pri vojnoj školi, Danska komanda odbrane usvojila različite inicijative za sprečavanje i borbu protiv uznemiravanja, kao što je uspostava telefonske linije za psihološko savjetovanje i formiranje organizacije lokalnih savjetnika. Uloga savjetnika već je široko prihvaćena na lokalnom nivou, pa su i kolege i strukture uprave počele aktivno koristiti njihove usluge u rješavanju konfliktnih situacija. Osim toga, u januaru 2006. godine, Oružane snage Danske uvele su specijalna pravila i propise, na osnovu kojih se određene aktivnosti sankcioniraju (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.6).

Cjelokupno gledano, te inicijative dovele su do značajnog smanjenja broja slučajeva seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama Danske. Od perioda prve procjene 2003. godine, broj tih slučajeva smanjen je za 80 procenata.

13.6

Danska: inicijative protiv maltretiranja²⁶³

Privatno savjetovanje:

Danska komanda odbrane osnovala je organizaciju koja se sastoji od 50 lokalnih uposlenika oba spola, koji nude usluge anonimnog savjetovanja po potrebi. Te usluge dostupne su uposlenicima koji su izloženi seksualnom uznemiravanju i uposlenicima koji se suočavaju sa negativnom radnom sredinom. Takvi se uposlenici mogu u tajnosti sastati sa neutralnom osobom, koja će im dati savjet i pružiti podršku. Savjetnici mogu, po zahtjevu, pomoći i time što će uputiti predmet komandnom oficiru, ili tako što će ugovoriti rješavanje putem medijacije. Savjetnici rade sa različitim vrstama prekršaja, uključujući i seksualno uznemiravanje, maltretiranje i diskriminaciju.

Informativne brošure o suočavanju sa seksualnim uznemiravanjem:

Danska komanda odbrane izdala je specijalne informativne brošure za uposlenike i upravne strukture o suočavanju sa slučajevima seksualnog uznemiravanja. Brošure sadrže i nekoliko članaka iz časopisa posvećenih pitanju odbrane.

Različite lokalne inicijative (na nivou jedinica), uključujući i sljedeće:

- dijalog na temu seksualnog uznemiravanja, radi stvaranja svijesti o tom problemu unutar organizacije;
- lokalne ankete među uposlenicima;
- integracija spolova u okviru lokalne politike zapošljavanja;
- lokalni akcioni planovi za rješavanje problema seksualnog uznemiravanja;
- dijalog među ženama na temu seksualnog uznemiravanja;
- seksualno uznemiravanje kao stalna tačka dnevnog reda Vijeća rada (konsultativnog tijela, koje se sastoji od predstavnika uprave i uposlenika);
- rasprave o seksualnom uznemiravanju u lokalnom vijeću za sigurnost;
- seksualno uznemiravanje kao dio godišnje procjene učinka uposlenika;
- integriranje pitanja u vezi sa seksualnim uznemiravanjem u programe obuke namijenjene podoficirima i oficirima;
- posvećivanje više pažnje od strane komandanata seksualnom uznemiravanju radi promptne intervencije;
- posvećivanje pažnje seksualnom uznemiravanju u okviru uvodnih kurseva;
- zabranu uvredljivih materijala u pisanim i elektronskim medijima.

²⁶³ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 53.

Politički i vojni lideri često su svjesni toga da seksualno uznemiravanje u oružanim snagama mora prestati zbog razloga koji nadilaze dobrobit pojedinaca koji su u njega uključeni. Maltretiranje slabi povjerenje i međusobnu ovisnost pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, narušava efikasnost na terenu, te čini oružane snage manje atraktivnim kao poslodavca.

9. Politike za promoviranje jednakosti

Poštivanje različitosti i integracija spolova

Kao što je već rečeno, pitanje žena u oružanim snagama mora se posmatrati kao dio šireg pitanja poštivanja različitosti, tj. regrutiranja i zadržavanja uposlenika iz različitih demografskih kategorija, te iskorištavanja njihovih kvaliteta na najbolji način. Na osnovu istraživanja u vezi sa poslovnim i vojnim okruženjem, danas je općenito prihvaćena ideja da različitost u grupama ili organizacijskim jedinicama može imati i svoje prednosti i nedostatke, ovisno o institucionalnim mjerama u okviru oružanih snaga, kao i o varijablama na nivou jedinice (naprimjer, vodstvo, zadaci i sastav grupe). U tom kontekstu, spol nije pitanje za koje se može zadužiti službenik za spolove ili nadzornik u samo jednom uredu, s obzirom na to da samo jedan ured ili službenik ne može biti uključen u sve faze i aktivnosti svih jedinica u oružanim snagama. To je suština pitanja integriranja spolova, tj. „postavljanja perspektiva različitih spolova i usmjerenosti ka postizanju jednakosti spolova na centralno mjesto svih aktivnosti – osmišljavanja politika, istraživanja, kampanja/dijaloga, zakonskih propisa, dodjele sredstava, planiranja, te provedbe i praćenja programa i projekata“.²⁶⁴

13.7

Belgijska Povelja o promoviranju jednakih mogućnosti za muškarce i žene u oružanim snagama i o primjeni principa Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda²⁶⁵

Od početka pridruživanja žena oružanim snagama 1975. godine, učinjen je impresivan napredak u pogledu pružanja jednakih mogućnosti muškarcima i ženama. Belgijski ministar odbrane i zapovjednik odbrane potpisali su, 8. marta 2007. godine, sa predstavnicima organizacija žena u Belgiji, Povelju, čiji je cilj promoviranje politike jednakih mogućnosti na svim strukturama, kao i integriranje spolova u okviru oružanih snaga. Konkretno govoreći, oružane snage Belgije uzet će u obzir Rezoluciju 1325 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda pri integraciji spolova u okviru svojih mirovnih operacija.

Poveljom se navodi 10 obaveza i ciljeva oružanih snaga Belgije, uključujući i formuliranje konkretne strategije (član 2), osmišljavanje konkretnih akcionih planova (član 4), uspostavu budžeta za integriranje spolova (član 5), usvajanje konkretnih mjera i održavanje relevantnih baza podataka (član 7), primjenu UN-ove Rezolucije 1325 i izvođenje mirovnih operacija (član 9), kao i provedbu „stalne i demokratske ocjene“ postignutog napretka i rezultata u kontekstu Povelje (član 10).

U tom kontekstu, sljedeće politike djelovanja i pozitivne aktivnosti doprinose integraciji žena u oružane snage.

Ženske mreže

Organizacije pripadnika oružanih snaga i uposlenica u oružanim snagama, kao što je Savjetodavni komitet Ministarstva odbrane za pitanje žena u službi (DACOWITS) u

²⁶⁴ Ured specijalnog savjetnika za pitanja spolova i napredovanja žena Ujedinjenih naroda, vidi: <<http://www.un.org/womenwatch/osagi>>.

²⁶⁵ Povelja je dostupna (na francuskom i holandskom jeziku) na: <www.mil.be>.

Sjedinjenim Američkim Državama ili Mreža žena u odbrani u Holandiji, imaju značajnu ulogu u tom pogledu (vidi uokvireni tekst pod brojem 13.8). Tim se mehanizmima vrši pritisak na lidere u oblasti odbrane, s ciljem poboljšanja uvjeta koje žene imaju u oružanim snagama, informiraju se žene o svojim pravima i pruža im se pomoć u slučaju zlostavljanja. U tom pogledu, trebalo bi razmotriti uvođenje specijalnih savjetnika za pitanje položaja žena (vidi primjer danskih savjetnika, uokvireni tekst pod brojem 13.6).

13.8

Holandska mreža žena u odbrani²⁶⁶

Mreža žena u odbrani, od 1992. godine, nastoji izvršiti utjecaj na one koji formuliraju politike, te promovirati interes žena u oružanim snagama Holandije. Mreža ima dva cilja:

- Inspirirati, stimulirati, informirati i motivirati žene uposlene u Ministarstvu odbrane Holandije;
- Ojačati poziciju žena i stimulirati njihovo nepredovanje na više položaje unutar oružanih snaga.

Mreža žena u odbrani sastoji se od aktivnih pripadnica oružanih snaga i uposlenica u oružanim snagama. Sastanci, razgovori i bilteni u organizaciji ove mreže pospješuju kontakte između njenog članstva. To je neformalna mreža žena od koje imaju koristi i oružane snage, i žene koje rade u njima. Mreža je izvor znanja i ekspertize, kojom se često posluže i oni koji kreiraju politike djelovanja.

Razvoj svijesti i obuka

S obzirom na to da su oficiri čuvari i kreatori organizacijske kulture, edukacija o pitanjima spolova od suštinskog je značaja za vojne oficire u interesu iskorjenjivanja kulture kojom dominiraju muškarci, i u interesu razvoja svijesti o tom problemu među kolegama muškarcima. Takva edukacija također može ojačati ulogu komandnog lanca u sprečavanju i u kažnjavanju slučajeva diskriminacije i zlostavljanja. Sama edukacija je, međutim, nedovoljna. Ona je od koristi samo ukoliko je sastavni dio sveobuhvatne kulture obrazovanja, i ukoliko polaznici uspiju integrirati naučeno u svoj rad.

Pozitivna diskriminacija

Neke države pokrenule su inicijativu pozitivne diskriminacije u okviru oružanih snaga, posebno namijenjenu ženama na višim nivoima. U Njemačkoj, naprimjer, oružane snage, od januara 2005. godine, moraju primjenjivati kvazipreferencijalni tretman žena vojnika. Ukoliko kandidat i kandidatkinja, koji se prijavljuju za određenu poziciju u Saveznim oružanim snagama, imaju iste rezultate, na poziciju će biti primljena žena vojnica.²⁶⁷

Domaći i međunarodni monitoring

I domaći i međunarodni monitoring (za usporedbu modaliteta) imaju veliki značaj. Važno je da se redovno dostavljaju podaci (kao dio godišnjeg budžeta za odbranu, naprimjer) o regrutiranju, promoviranju i zadržavanju žena u oružanim snagama. Ukoliko žene napuste oružane snage, njihov nadređeni/komandant ili kadrovski oficir trebao bi s njima obaviti razgovor, kako bi stekao uvid u razloge njihovog odlaska.

Međunarodni monitoring, kao što je onaj koji provodi UN-ova Komisija za Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, također je značajan za pospješivanje integracije žena u društvo i, u skladu s tim, u oružane snage. Komisija prati provedbu mjera koje su države članice usvojile s ciljem promoviranja jednakosti žena i muškaraca pred zakonom. Komisija se sastoji od 18 eksperata „visokih moralnih kvaliteta i stručnosti“, koje biraju države članice. Od država članica traži se da podnesu izvještaj generalnom sekretaru, koji ga zatim prosljeđuje Komisiji, o različitim mjerama koje su usvojile, kako bi ispunile obaveze iz Konvencije. Svi

²⁶⁶ Vidi: <www.defensievrouwennetwerk.nl>.

²⁶⁷ Vidi: <www.bundeswehr.de/portal/a/bwde>.

sporovi između dvije ili više država članica, koji se ne mogu riješiti pregovorima, trebali bi biti razriješeni arbitražom (član 29).

13.9

Češka Republika: politika jednakog tretmana muškaraca i žena²⁶⁸

Vlada Češke Republike je, u 2001. godini, usvojila dokument o Vladinim prioritetima i procedurama za promoviranje jednakosti između muškaraca i žena. Ministar odbrane je, u 2002. i 2003. godini, izdao daljnje naredbe i smjernice za promoviranje jednakih mogućnosti za muškarce i žene, koji rade u oružanim snagama Češke. Relevantni prioriteti i procedure u okviru te politike ažuriraju se na godišnjoj osnovi. Odjel za kadrove Ministarstva odbrane zadužen je za provedbu politike. Politika ima četiri cilja:

1. Stvaranje pravnih uvjeta za jednake mogućnosti za muškarce i žene;
2. Povećanje nivoa svijesti o pravnom aspektu;
3. Pružanje jednakih mogućnosti muškarcima i ženama u pristupu profesionalnoj karijeri;
4. Praćenje i ocjena efikasnosti primjene principa jednakosti muškaraca i žena.

Jednom godišnje održava se niz predavanja na temu jednakih mogućnosti za muškarce i žene, a namijenjenih uposlenicima na višim nivoima. Princip jednakih mogućnosti čini sastavni dio programa obrazovanja u vojnim školama, ali i sastavni dio standardne pripreme za komandante na svim nivoima.

10. Najbolji modaliteti i preporuke

- Na temelju poštivanja različitosti i integracije spolova, zakonski propisi o jednakim mogućnostima trebali bi biti primjenjivani u vojnom sektoru.
- Pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama trebali bi biti regrutirani i odabirani za pozicije u oružanim snagama na temelju njihovih stvarnih, a ne pretpostavljenih mogućnosti.
- Oficiri bi trebali proći kroz adekvatnu obuku, uključujući i edukaciju o kulturi, pitanjima spolova i procedurama za podnošenje žalbi.
- Komandanti bi trebali iskoristiti svoj položaj da spriječe i kazne slučajeve zlostavljanja.
- Komandanti bi trebali promovirati kulturu uzajamnog povjerenja i poštivanja.
- U oružanim snagama ne bi smjelo biti nikakve tolerancije prema seksualnom uznemiravanju i seksualnom nasilju. Trebalo bi uspostaviti efikasan sistem sankcioniranja slučajeva uznemiravanja i nasilja.
- Tokom obuke, pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama trebali bi dobiti informacije o tome koje ponašanje predstavlja maltretiranje.
- Žalbeni mehanizmi trebali bi biti dostupni pripadnicima oružanih snaga i uposlenicima u oružanim snagama koje su izložene maltretiranju ili nasilju.
- U okviru oružanih snaga trebalo bi postaviti specijalne savjetnike za žene.
- Trebalo bi promovirati razumijevanje koristi koje žene donose oružanim snagama.
- Oružane snage trebale bi se služiti pozitivnim reklamiranjem, kako bi privukle žene u svoje redove.
- Države bi trebale poboljšati i ojačati sposobnost oružanih snaga da regrutiraju, zadrže i promoviraju žene na više položaje.

²⁶⁸ Dodatne informacije koje je Češka Republika dala uz upitnik ODIHR-a i DCAF-a.

Poglavlje 14

Homoseksualci i lezbijke u oružanim snagama

Skupa sa postepenim razvojem sve tolerantnijeg stava prema homoseksualnosti u društvu općenito, stepen prihvatanja lezbijki i homoseksualaca u oružanim snagama izazvao je javnu debatu u mnogim državama članicama OSCE-a posljednjih godina. Dekriminalizacija homoseksualnosti²⁶⁹ dovela je, u mnogim državama, do priznavanja jednakih prava putem povećanja opsega socijalnih prava u širem smislu (naprimjer, građanskih udruženja, socijalnih beneficija) homoseksualaca i lezbijki, kao i do uvođenja konkretnih zabrana u okviru domaće zakonske regulative u pogledu diskriminacije homoseksualaca i lezbijki.

Pitanje homoseksualaca i lezbijki u oružanim snagama reflektira pitanje sticanja jednakih prava i borbe protiv diskriminacije u društvu općenito. Homoseksualci i lezbijke uvijek su služili u oružanim snagama, mada su bili prisiljeni kriti svoju seksualnu orijentaciju, i često su bili izloženi diskriminatornim politikama i aktivnostima. Kao rezultat tog općeg društvenog trenda, različite države članice OSCE-a usvojile su politiku zaustavljanja diskriminacije i promoviranja jednakih mogućnosti u oružanim snagama. To se može ilustrirati primjerom iz Belgije (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.1), gdje novi zakon o nediskriminaciji predstavlja osnov za politiku u vezi sa različitostima, nediskriminacijom i jednakim mogućnostima u oružanim snagama Belgije.

14.1

Poštivanje različitosti, nediskriminacija i jednake mogućnosti u belgijskim oružanim snagama: 'Zbogom diskriminaciju, dobro došla različitosti'²⁷⁰

Na temelju Zakona o zabrani diskriminacije, od 25. februara 2003. godine, belgijske oružane snage imaju zvaničnu politiku u vezi sa različitostima, nediskriminacijom i jednakim mogućnostima. Oružane snage priznaju različitost svojih pripadnika i uposlenika. U skladu sa tom politikom, svaki izraz diskriminacije smatra se nezakonitim i ne tolerira se kao takav. Politika i pripadnici belgijskih oružanih snaga rukovode se tim principima i u unutarnjim i u vanjskim odnosima. Politika različitosti temelji se na Općoj direktivi (DGHR-APG-DIVMGT-001), od 17. oktobra 2005. godine. Spomenuta politika odnosi se na etničke, jezičke, religijske, seksualne i spolne različitosti. Strateški plan za uvažavanje različitosti postavlja okvir za implementaciju te politike. Plan predviđa usvajanje konkretnih mjera u četiri oblasti: regrutiranje, obuka i edukacija, liderstvo i organizacijske strukture, i komunikacija. Informiranje o spomenutoj politici vrši se putem informativnih sastanaka, informativnih centara i brošura. Izrađena je i informativna strategija, kako bi se doprlo do svih pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, između ostalog i putem DVD materijala, pod nazivom: 'Zbogom diskriminaciju, dobro došla različitosti.'

Učešće u vojsci onih pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, koji se otvoreno deklariraju kao homoseksualci i lezbijke je, međutim, relativno nova pojava u regiji

²⁶⁹ Homoseksualnost je dekriminalizirana, naprimjer, u Ruskoj Federaciji 1993. godine, u Albaniji 1995., u Poljskoj 1932., a u Velikoj Britaniji 1967. godine. Prema Svjetskom pravnom pregledu iz 2006. godine Međunarodne asocijacije lezbijki i homoseksualaca (dostupno na: <www.ilga.org>), dobrovoljni istospolni odnos još uvijek je kažnjiv u Uzbekistanu.

²⁷⁰ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 68-69; vidi *web*-stranicu oružanih snaga Belgije: <www.mil.be>.

koju pokriva OSCE-e, kako su mnoge države počele ukidati zabranu za homoseksualce u vojsci tek sedamdesetih godina prošlog stoljeća, počevši sa Holandijom 1974. godine. U uokvirenom tekstu pod brojem 14.3 daje se pregled država članica OSCE-a koje homoseksualcima i lezbijkama dozvoljavaju da služe u oružanim snagama.²⁷¹ Dok većina država članica OSCE-a dozvoljava homoseksualcima i lezbijkama da otvoreno služe u oružanim snagama, nekoliko drugih država i dalje ima zabranu za homoseksualce i lezbijke u pogledu služenja u oružanim snagama, na temelju objašnjenja kao što su kohezija jedinica i privatnost. Postoje i države koje, niti zabranjuju, niti podržavaju službu homoseksualaca i lezbijki u oružanim snagama. U tim državama, seksualnost se smatra privatnim aspektom čovjekovog identiteta, koji ne bi trebao biti predmet javnog ispitivanja.

U ovom poglavlju razmatraju se različite politike djelovanja i stavovi prema homoseksualcima i lezbijkama, pripadnicima oružanih snaga i uposlenicima u oružanim snagama. U poglavlju se ističu glavne prepreke sa kojim se homoseksualni pripadnici i pripadnice oružanih snaga suočavaju u svojoj vojnoj karijeri, te predlažu najbolji modaliteti za integraciju homoseksualaca i lezbijki u oružane snage. Poglavlje se također bavi pitanjem maltretiranja, kao i mehanizmima i politikama za promoviranje jednakosti svih pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. Na kraju, u ovom poglavlju razmatra se pitanje vojne kulture u oružanim snagama, koja predstavlja i prepreku i rješenje problema diskriminacije homoseksualaca i lezbijki u oružanim snagama. Konkretno govoreći, u poglavlju se pojašnjava na koji način edukacija i povećanje nivoa svijesti na nivou vojnih zapovjednika može doprinijeti promoviranju jednakih mogućnosti.

1. Pitanja od značaja

Kako je već navedeno u uvodnom dijelu ovog poglavlja, države članice OSCE-a imaju različite pristupe prihvatanju homoseksualaca i lezbijki kao pripadnika svojih oružanih snaga.

Centralno pitanje

Centralno pitanje jeste to da isključivanje homoseksualaca i lezbijki iz službe u oružanim snagama predstavlja povredu principa jednakosti, i u pogledu mogućnosti zapošljavanja, i u pogledu državljanstva. S obzirom na to da je vojna služba historijski povezivana sa državljanstvom, isključivanje homoseksualaca i lezbijki iz službe u oružanim snagama ometa potpuno uživanje njihovih prava i ispunjavanje obaveza u svojstvu građana.

Dva su standardna argumenta protiv zapošljavanja homoseksualaca i lezbijki u oružanim snagama, a oba se temelje na kulturalnom vjerovanju, umjesto na naučnim ili objektivnim dokazima: (1) homoseksualnost je poremećaj ličnosti, i (2) homoseksualnost predstavlja prijetnju operativnoj efikasnosti oružanih snaga.

Prvo, oni koji su protiv primanja homoseksualaca i lezbijki u oružane snage smatraju da homoseksualci i lezbijke pate od psihološkog poremećaja te, zbog toga, nisu podobni za rad u oružanim snagama. Međutim, prema zvaničnoj izjavi Američkog udruženja psihijatarata, još iz davne 1973. godine, nema medicinskih, niti naučnih dokaza na osnovu kojih bi se homoseksualnost klasificirala kao mentalni poremećaj ili bolest.²⁷²

²⁷¹ Podaci prikupljeni putem upitnika ODIHR-a i DCAF-a pokazuju da je homoseksualcima i lezbijkama dozvoljena služba u oružanim snagama u Bjelorusiji i Rusiji, dok podaci, koje je prikupila Međunarodna asocijacija lezbijki i homoseksualaca, pokazuju da je homoseksualcima i lezbijkama služba u oružanim snagama Bjelorusije i Rusije zabranjena. Te razlike pokazuju potrebu za daljnjim istraživanjem. Vidi: <www.ilga-europe.org>.

²⁷² Američko udruženje psihijatarata, "Izjava o stavu prema homoseksualnosti i građanskim pravima", *American Journal of Psychiatry*, svezak 131, broj 4, 1973., str. 497. Za više informacija, vidi *web*-stranicu Američkog udruženja psihijatarata na: <<http://www.psych.org/index.cfm>>. Dalje vidi i "Vojni dokument koji sugerira da je homoseksualnost poremećaj", Michael D. Palm Centre, University of California, Santa Barbara, saopćenje za štampu, 17. novembar 2006., dostupno na: <http://www.palmcenter.org/press/dadt/releases/military_document_suggests_that_homosexuality_is_a_defect>.

Drugi glavni argument jeste da bi prisustvo homoseksualaca i lezbijki loše utjecalo na borbenu gotovost i efikasnost, tako što bi smanjilo koheziju trupa, disciplinu i moral. Međutim, iz država koje su ukinule zabranu, nema izvještaja o tome da je prisustvo lezbijki ili homoseksualaca pripadnika oružanih snaga kompromitiralo vojni učinak na bilo koji način.²⁷³ Otkako je Kanada ukinula relevantnu zabranu, naprimjer, nema dokaza da je prisustvo homoseksualaca i lezbijki imalo ikakav značajan učinak na bilo koji aspekt vojnog života i efikasnosti (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.2).

14.2

Ukidanje zabrane za homoseksualce u kanadskoj vojsci nema utjecaja na koheziju jedinica²⁷⁴

Kanadski zvaničnici u sektoru odbrane nisu upoznati sa bilo kakvim slučajevima osoba koje su priznale, ili govorile o svojim homoseksualnim vezama, slučajevima tuča ili nasilničkog ponašanja, ostavki (uprkos prethodnim prijeljama otkazom), problema kod regrutiranja, niti smanjenja kohezije, morala ili organizacijske efikasnosti.

Kulturalni stavovi kao ključni faktor neprihvatanja homoseksualaca i lezbijki

Glavni argumenti protiv primanja homoseksualaca i lezbijki u oružane snage ne temelje se na naučnim dokazima, niti na objektivnim činjenicama, nego na kulturalnim stavovima i predrasudama. Postoji zabrinutost o tome da homofobni mentalitet prevladava u oružanim snagama, prema kojem svako ko je drugačiji, ili se ne uklapa, može naići na prepreke.²⁷⁵ Kulturne barijere predstavljaju problem ne samo u onim državama u kojima je homoseksualcima i lezbijkama još uvijek zabranjeno da služe u oružanim snagama, nego i u onim državama u kojima je ta zabrana ukinuta. U toj drugoj grupi država, homoseksualci i lezbijke još uvijek nailaze na znatan otpor unutar oružanih snaga, čak i tamo gdje se sam vojni vrh otvoreno suprotstavlja homofobnim praksama na radnom mjestu. Zbog toga su neke države članice OSCE-a poduzele mjere kojima će garantirati ne samo *de jure* jednakost, nego promovirati i *de facto* jednakost (vidi dio 4 ovog poglavlja, Politike i mehanizmi za promoviranje jednakosti).

Maltretiranje i diskriminacija

Uprkos tome što je pravni položaj homoseksualaca i lezbijki popravljen proteklih godina, homoseksualni pripadnici i pripadnice oružanih snaga još uvijek su izloženi različitim oblicima diskriminacije. Tipični oblici diskriminacije obuhvataju nezvanične politike ili prakse, koje mogu utjecati na daljnje napredovanje u karijeri.²⁷⁶ Drugi oblici diskriminacije obuhvataju nejednak tretman u pogledu smještaja i drugih beneficija iz te kategorije, na koje imaju pravo partneri istog spola.

Osim toga, homoseksualni pripadnici i pripadnice oružanih snaga često moraju raditi u neprijateljskoj atmosferi, a nekada su izloženi zlostavljanju i maltretiranju na temelju svoje seksualne orijentacije. Takvo maltretiranje kreće se od uvredljivog govora, šala i pogrđnih imena, do seksualnog nasilja i fizičkih napada. Studija, koja je nedavno urađena u Sjedinjenim Američkim Državama pokazuje da je gotovo 39 procenata od 71.455 vojnih ispitanika, po vlastitom priznanju

273 A. Belkin, "Don't Ask, Don't Tell: Is the Gay Ban Based on Military Necessity?" *Parameters*, ljeto 2003., str. 108-119, dostupno na: <http://www.gaymilitary.ucsb.edu/Publications/2003_BelkinInParameters.pdf>.

274 Bernard Rostker *et al.*, *Sexual Orientation and U.S. Military Personnel Policy: Options and Assessment* (Santa Monica, California: RAND Corporation, 1993), str. 74-79.

275 Nalazi zasnovani na mišljenju stručnjaka, ODIHR-DCAF Ljudska prava oružanih snaga, radni seminar, Varšava, decembar 2006. godine.

276 M. Wechsler Segal, "Sexuality and the Military, Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues", in Jean Callaghan and Franz Kernic (eds.), *Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues* (Piscataway, New Jersey: Transaction Publishers, 2003), str. 217-220.

bilo svjesno slučajeva zlostavljanja na temelju shvatanja nečije seksualne orijentacije tokom 12 prethodnih mjeseci. Najveći dio tih ispitanika izjavio je da zna za samo jedan takav slučaj (14,6 procenata), dok je 1,6 procenata njih reklo da znaju za više takvih slučajeva.²⁷⁷

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Seksualna orijentacija duboko je ukorijenjen aspekt svakeličnosti. Pravila, koja uzrokuju različit tretman na temelju seksualne orijentacije, ugrožavaju ne samo princip nediskriminacije, nego i pravo na privatnost.

Zabrana diskriminacije

Članom 26 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima potvrđuje se da: zakon zabranjuje svaku diskriminaciju i svim osobama garantira jednaku i efikasnu zaštitu od diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je rasa, boja kože, spol, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovno stanje, status po rođenju ili drugi status.

Kao što je zaključila UN-ova Komisija za ljudska prava, članom 26 „zabranjuje se diskriminacija, pravna ili stvarna, u bilo kojoj oblasti koju uređuju i štite javni organi,“ bez obzira na to pokriva li zakonska regulativa dato pravo navedeno u Sporazumu ili ne.²⁷⁸

Premda se članom 26 ICCPR-a eksplicitno ne navodi diskriminacija na temelju seksualne orijentacije, Komisija za ljudska prava usvojila je tumačenje prema kojem zabrana diskriminacije na temelju spola, navedena u ICCPR-u, uključuje i diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije.²⁷⁹

Princip nediskriminacije ponovno je potvrđen u članu 14 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (ECHR) i u članu 13 Ugovora o osnivanju Evropske unije, kojim se Vijeću daju ovlasti da poduzme odgovarajuće aktivnosti na borbi protiv diskriminacije zasnovanoj, između ostalog, i na seksualnoj orijentaciji.

Na temelju tog člana, Vijeće Evropske unije usvojilo je Direktivu Evropske unije o zapošljavanju, koja uspostavlja opći okvir za jednak tretman kod zapošljavanja i pitanja rada, te za odgovarajuća sredstva pravne zaštite u slučajevima diskriminacije.²⁸⁰ Direktivom se propisuje da diskriminacija, koja se zasniva, između ostalog, na seksualnoj orijentaciji, jeste zabranjena. Članom 3, kojim se definira opseg Direktive, navodi se da se Direktiva odnosi na kompletan javni i privatni sektor, i čini se da nema izuzetaka u pogledu državne sigurnosti. Prema istom tom članu, oružane snage država članica Evropske unije mogu vršiti diskriminaciju samo na temelju starosne dobi ili onesposobljenja, kako bi zaštitile borbenu efikasnost.²⁸¹ To znači da seksualna orijentacija ne može biti opravdanje da se homoseksualcima i lezbijkama zabrani rad u oružanim snagama.²⁸²

²⁷⁷ K. Bowling, J. Firestone, R. Harris, "Analyzing Questions That Cannot Be Asked of Respondents Who Cannot Respond", *Armed Forces & Society*, svezak 31, broj 3, proljeće 2005. godine, str. 432, dostupno na: <<http://afs.sagepub.com/cgi/reprint/31/3/411>>.

²⁷⁸ Ujedinjeni narodi, Ured visokog komesara za ljudska prava, Komisija za ljudska prava, "Opći komentar 18: nediskriminacija", stav 12, 37. zasjedanje, 1989., in *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies*, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1, str. 26, 1994.

²⁷⁹ Nicholas Toonen protiv Australije, Komisija za ljudska prava Ujedinjenih naroda, 4. april 1994., *International Human Rights Reports*, svezak 1, 1994., str. 97.

²⁸⁰ Član 3.4: "Države članice mogu odlučiti da se ova Direktiva, u onoj mjeri u kojoj se odnosi na diskriminaciju na temelju onesposobljenja i starosne dobi, ne primjenjuje na oružane snage." Vidi: <http://ec.europa.eu/employment_social/news/2001/jul/directive78ec_en.pdf>.

²⁸¹ *Ibid.*, član 1, 3.1 i 3.4.

²⁸² Imajući na umu sada već skeptičan stav međunarodnih sudija prema tvrdnjama da prisustvo homoseksualaca i lezbijki u oružanim snagama utječe na efikasnost ili moral, malo je vjerovatno da takav stav može biti prihvaćen. Vidi *Lustig-Prean i Beckett protiv Velike Britanije, op. cit.*, napomena 4, str. 548.

Zabrana diskriminacije ne znači da nisu dozvoljene nikakve razlike u tretmanu. Direktiva priznaje da, u veoma ograničenim okolnostima, različit tretman može biti opravdan, tamo gdje određena karakteristika, koja se odnosi na „vjeroispovijest ili uvjerenje, onesposobljenje, starosnu dob ili seksualnu orijentaciju predstavlja istinski i odlučujući profesionalni zahtjev, kada je cilj legitiman, a zahtjev proporcionalan“.²⁸³

Pravo na privatnost

Zabrana služenja u oružanim snagama za homoseksualce i lezbijke također može biti u suprotnosti sa pravom na privatni život, koje je zaštićeno i ICCPR-om (član 17) i Evropskom konvencijom. Članom 8 Konvencije navodi se:

Javna vlast se ne upliće u ostvarivanje ovog prava, osim ako je takvo uplitanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu, u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti države, sprečavanja nereda ili sprečavanja zločina, zaštite zdravlja i morala, ili zaštite prava i sloboda drugih.²⁸⁴

Na osnovu ove odredbe, Evropski sud za ljudska prava donio je odluku da politika Velike Britanije, kojom se homoseksualcima zabranjuje služenje u oružanim snagama, predstavlja povredu principa poštivanja privatnog života (vidi dio 3 ovog poglavlja, Različiti pristupi učešću lezbijki i homoseksualaca u oružanim snagama).

OSCE nije eksplicitno potvrdio svoju obavezu u pogledu ukidanja diskriminacije na temelju seksualne orijentacije. Tek je u Deklaraciji iz Ottawe iz 1995. godine Parlamentarna skupština OSCE-a pozvala:

države članice da osiguraju da sve osobe, koje pripadaju različitim segmentima njihovog stanovništva, uživaju jednako poštivanje i tretman u njihovim ustavima, zakonskoj regulativi i administraciji, te da nema podređenosti, eksplicitne ili implicitne, na temelju etničke pripadnosti, rase, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, seksualne orijentacije, nacionalnog ili socijalnog porijekla, ili statusa manjine ...²⁸⁵

Većina država članica i institucija OSCE-a smatraju da je diskriminacija na temelju seksualne orijentacije zabranjena u skladu s odredbama koje zabranjuju diskriminaciju „po bilo kojem osnovu“.²⁸⁶

3. Različiti pristupi učešću lezbijki i homoseksualaca u oružanim snagama

Politike i prakse u vezi sa lezbijkama i homoseksualcima koji služe u oružanim snagama veoma se razlikuju od države do države. Došlo je i do određenih promjena unutar samih država, gdje su mnoge države postale manje striktno u poštivanju zabrane, ili su potpuno ukinule zabranu služenja u oružanim snagama za homoseksualce i lezbijke, na temelju pristupa u ljudskim pravima i jednakim mogućnostima u oružanim snagama država članica OSCE-a.

Može se govoriti o tri generalne politike u pogledu prisustva homoseksualaca i lezbijki u oružanim snagama:

²⁸³ *Ibid.*, stav 23.

²⁸⁴ Zabrana diskriminacije i pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života, konkretno u vojnom kontekstu, potvrđuje i Preporuka Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga 1742 (2006.), stav 10.1.5. i 10.2.3, dostupno na: <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>>.

²⁸⁵ Deklaracija iz Ottawe Parlamentarne skupštine OSCE-a, 8. juli 1995. godine, <http://www.osce.org/documents/pa/1995/07/171_en.pdf>.

²⁸⁶ Vidi, naprimjer, Kopenhagen 1990., stav 5.9.

- Sistemi u kojima su homoseksualci i lezbijke isključeni na osnovu zakona i, ukoliko se ispostavi da ipak služe u oružanim snagama, mogu biti zakonski odstranjeni iz službe;
- Sistemi u kojima homoseksualci i lezbijke u potpunosti učestvuju u oružanim snagama, u skladu sa međunarodnim standardima o nediskriminaciji;
- Sistemi „ne pitaj, ne govori“, koji predstavljaju treći način rješavanja pitanja homoseksualnosti u oružanim snagama, u kojima je homoseksualcima i lezbijkama dozvoljeno da služe u oružanim snagama sve dok se otvoreno ne izjasne/ne pokažu svoju seksualnu orijentaciju.

Uokvireni tekst pod brojem 4.3 daje prilično sveobuhvatan pregled politika u odabranim državama članicama OSCE-a (tj. državama koje su odgovorile na upitnik ODIHR-a i DCAF-a o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama).

14.3

Imaju li lezbijke i homoseksualci pravo služiti u oružanim snagama država članica OSCE-a?²⁸⁷

Zemlja	Pravo služenja?	Zemlja	Pravo služenja?
Austrija	da	Luksemborg	da
Azerbejdžan	ne	Malta	da
Bjelorusija	da	Holandija	da
Belgija	da	Norveška	da
Bugarska	da	Poljska	da
Kanada	da	Portugal	da
Hrvatska	da	Ruska Federacija	da
Češka Republika	da	Srbija	ne
Danska	da	Slovačka	da
Estonija	da	Slovenija	da
Finska	da	Španija	da
Francuska	da	Švedska	da
Grčka	ne	Švicarska	da
Gruzija	da	Turska	ne
Njemačka	da	Ukrajina	da
Irska	da	Velika Britanija	da
Latvija	da	Sjedinjene Države	da
Litvanija	da		

Eksplisitne zabrane učešća homoseksualaca u oružanim snagama

Jedna manja grupa država članica OSCE-a ima eksplicitnu zabranu učešća homoseksualaca i lezbijki u oružanim snagama. Kao što se vidi iz uokvirenog teksta pod brojem 14.3, to je slučaj, naprimjer, u Grčkoj i Turskoj.

Grčka vojska zabranjuje učešće homoseksualaca u svojim redovima u skladu sa Predsjedničkim ukazom iz 2002. godine, koji iz vojne službe isključuje sve osobe koje pate od psihoseksualnih poremećaja i poremećaja seksualnog identiteta, što isključuje i one koji služe u skladu sa zakonskom vojnom obavezom i one koji su se dobrovoljno prijavili. Grčka Državna komisija za ljudska prava, koja savjetuje premijera, zahtijevala je, u februaru 2006.

²⁸⁷ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 81.

godine, poduzimanje koraka za okončanje diskriminacije homoseksualaca u državi. Dosad takve mjere još nisu poduzete.²⁸⁸

Lezbijke i homoseksualci u potpunosti učestvuju u oružanim snagama

Mnoge druge države članice OSCE-a daju pravo homoseksualcima i lezbijkama da služe u oružanim snagama (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.3). Prema tom pristupu, potreba za garantiranjem borbene gotovosti ne povlači isključivanje homoseksualnih pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. Vojska ocjenjuje postignute rezultate na osnovu profesionalnih kriterija, bez obzira na seksualnu orijentaciju. U tim državama, zlostavljanje i maltretiranje u potpunosti su zabranjeni, a ne samo nasilje u vezi sa seksualnom orijentacijom. Vojna pravila zato nalažu primjenu istih standarda za sve vojne pripadnike i uposlenike, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju.

Oružane snage u Velikoj Britaniji mogu poslužiti kao ilustracija tog pristupa. Velika Britanija je, 2000. godine, ukinula zabranu za homoseksualce i lezbijke u oružanim snagama, nakon što su donesene dvije presude Evropskog suda za ljudska prava.²⁸⁹ Sva četiri podnosioca bili su pripadnici oružanih snaga Velike Britanije i bili su predmet istrage vojne policije o njihovoj seksualnoj orijentaciji. Podnosioci su administrativno otpušteni između jula 1993. i januara 1995. godine, u skladu sa tadašnjom politikom Ministarstva odbrane, a nakon što su 'otkrili' svoju homoseksualnost. Do spomenutih presuda Evropskog suda, približno 60 homoseksualnih pripadnika godišnje bilo je prisiljeno napustiti oružane snage.²⁹⁰ Podnosioci su pred Sudom tvrdili da istrage u pogledu njihove seksualne orijentacije i njihovo naknadno otpuštanje predstavljaju povredu njihovog prava na privatni život, koje se garantira članom 8 Evropske konvencije (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.4).

14.4

Pravo na privatnost i seksualnu orijentaciju: predmet *Smith i Grady protiv Velike Britanije*²⁹¹

“... Sud je utvrdio da se problemi [homoseksualnih odnosa], koji su u izvještaju tima za ocjenu politike u vezi sa homoseksualnošću, definirani kao prijetnja borbenoj moći i operativnoj efikasnosti oružanih snaga, temelje isključivo na negativnim stavovima heteroseksualnih osoba prema osobama homoseksualne orijentacije.

“U onoj mjeri u kojoj predstavljaju pristranost heteroseksualne većine prema homoseksualnoj manjini, ti negativni stavovi ne mogu se, sami po sebi, pred Sudom smatrati zadovoljavajućim opravdanjem za uplitanje u prava podnosilaca, navedena u gornjem dijelu teksta, ništa više nego negativni stavovi prema osobama druge rase, porijekla ili boje kože.

“U skladu s tim, Sud zaključuje da Vlada nije predočila uvjerljive i ozbiljne razloge, kojima bi opravdala politiku protiv homoseksualaca u oružanim snagama, odnosno otpuštanje podnosilaca iz službe u oružanim snagama.

“Ukratko, Sud smatra da, niti istraga u pogledu seksualne orijentacije aplikantata, niti njihovo otpuštanje na temelju njihove seksualnosti, a prema politici Ministarstva odbrane, nisu opravdani prema članu 8, paragraf 2 Konvencije. ... U skladu s tim, došlo je do povrede člana 8 Konvencije.”

Sud je također naveo da bi striktno poštivan Kodeks ponašanja za sve pripadnike oružanih snaga mogao predstavljati prilično efikasnu politiku protiv seksualnog uznemiravanja.

²⁸⁸ “Grčka ne želi homoseksualce u svojim oružanim snagama”, Political Gateway, 28. mart 2006., citat iz *ILGA Europe Euro-letter*, broj 130, april 2006., dostupno na: <http://www.steff.suite.dk/eurolet/eur_130.pdf>.

²⁸⁹ *Smith i Grady protiv Velike Britanije*, Evropski sud za ljudska prava, 27. septembar 1999., *European Human Rights Reports*, svezak 29, 1999., str. 493, i *Lustig-Prean i Beckett protiv Velike Britanije*, op. cit., napomena 4, str. 548.

²⁹⁰ “Homoseksualci dobili pravnu bitku”, BBC News website, 27. septembar 1999., dostupno na: <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/458714.stm>>.

²⁹¹ *Smith i Grady protiv Velike Britanije*, op. cit., napomena 289, str. 493 et seq., stav 96, 97, 105, 110, 111, 112.

Kao rezultat tih presuda, Ministarstvo odbrane objavilo je novu politiku u vezi sa seksualnim ponašanjem, a u Kodeksu društvenog ponašanja za oružane snage. Politika se temelji na potrebi održavanja borbene efikasnosti, a na principu grupne kohezije i discipline, koji je, opet, zasnovan na faktorima kao što su uzajamno povjerenje i poštivanje, te potreba za izbjegavanjem ponašanja koje je uvredljivo za druge.²⁹²

Operativna efikasnost nije se urušila nakon 2000. godine, niti se smanjila, kako su se plašili kreatori politika u Velikoj Britaniji. Naprotiv, jedan interni Vladin izvještaj, koji je ocijenio promjenu u britanskoj politici, definirao ju je kao solidan uspjeh, uz manje problema nego što se moglo očekivati.²⁹³ Osim toga, Kraljevska mornarica nedavno je pokrenula kampanju za zapošljavanje homoseksualnih pripadnika i za promoviranje pravednog tretmana homoseksualnih i biseksualnih regruta.²⁹⁴

Politika 'ne pitaj, ne govori'

Kao što se vidi iz prakse Sjedinjenih Američkih Država, treći pristup homoseksualnosti i vojnoj službi temelji se na podvlačenju razlike između seksualne orijentacije i seksualnog ponašanja. Zakon homoseksualcima i lezbijkama dozvoljava da služe u oružanim snagama sve dok ne deklariraju i/ili pokažu svoju seksualnu orijentaciju kroz homoseksualni čin. Zbog toga, premda se seksualna orijentacija smatra privatnim pitanjem, homoseksualno ponašanje, čak i sama izjava o tome, daje osnov za zabranu pridruživanja ili daljnjeg služenja u oružanim snagama.

Pored zabrane u pogledu izjava i ponašanja homoseksualnih pripadnika i pripadnica oružanih snaga, postoji i zabrana provedbe zvanične istrage o nečijoj seksualnoj orijentaciji i privatnom životu, kao i zabrana neprijateljskog tretmana. Prema jednoj direktivi Ministarstva odbrane, „komandanti ili oficiri zaduženi za istragu ne mogu pitati, niti pripadnici moraju odgovoriti jesu li heteroseksualne, homoseksualne ili biseksualne orijentacije.“²⁹⁵

Politika 'ne pitaj, ne govori' naišla je na žestoku kritiku grupa za ljudska prava unutar Sjedinjenih Američkih Država. Prema organizaciji *Human Rights Watch*, „pripadnici oružanih snaga homoseksualci i lezbijke otpuštaju se, bez obzira na njihove vještine, nivo obučenosti, posvećenost i hrabrost – žrtve su iracionalnih strahova i stereotipa, koje neki heteroseksualci imaju o njima.“²⁹⁶

U okviru svojih nadzornih ovlasti, Kongres Sjedinjenih Američkih Država redovno objavljuje izvještaje o trenutnoj situaciji u vezi sa homoseksualcima i lezbijkama u oružanim snagama. Naprimjer, Kongres je, 2005. godine, objavio izvještaj o svom istraživanju, koje se bavilo pitanjima kao što su: pravni izazovi koje postavljaju pripadnici i uposlenici homoseksualci i lezbijke, maltretiranje, i čak ubistva homoseksualaca i lezbijki u vojnoj službi, politike regrutacije, homoseksualni brakovi, te iskustva stranih oružanih snaga.²⁹⁷

²⁹² Ministarstvo odbrane Velike Britanije, "Homoseksualnost i Oružane snage", web-stranica Ministarstva odbrane, segment za jednakost i različitost, dostupno na: <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/WhatWeDo/Personnel/EqualityAndDiversity/HomosexualityAndTheArmedForces.htm>>.

²⁹³ Belkin, *op. cit.*, napomena 273.

²⁹⁴ "Navy's new message: your country needs you, especially if you are gay", *The Guardian*, 21. februar 2005., dostupno na: <<http://www.guardian.co.uk/gayrights/story/0,,1418932,00.html>>.

²⁹⁵ "Smjernice za istrage za utvrđivanje činjeničnog stanja o homoseksualnom ponašanju," Direktiva Ministarstva odbrane broj 1332.4, prilog E4, 21. decembar 1993., dostupno na: <<http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/133214p.pdf>>.

²⁹⁶ "U.S. Military's 'Don't Ask, Don't Tell' Policy Panders to Prejudice: Anti-Gay Harassment Flourishes", *Human Rights Watch*, 23. januar 2003., dostupno na: <<http://www.hrw.org/press/2003/01/us012303.htm>>.

²⁹⁷ David F. Burrelli and Charles Dale, "Homosexuals and U.S. Military Policy: Current Issues", CRS Report for Congress, Washington, DC, 27. maj 2005. Za komentar ovog izvještaja vidi: N. Frank, "Research Note Assessing 'Homosexuals and U.S. Military Policy: Current Issues'", The Michael D. Palm Center, University of California, Santa Barbara, juli 2005., dostupno na: <http://www.palmcenter.org/publications/dadt/research_note_assessing_homosexuals_and_u_s_military_policy_current_issues>.

Odgovori država članica OSCE-a na upitnik ODIHR-a i DCAF-a o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama pokazuju da se samo u tri države (od onih koje su odgovorile), one, koji se prijavljuju za posao u oružanim snagama, pita za njihovu seksualnu orijentaciju: Poljska, Srbija i Ukrajina, s tim da Poljska i Ukrajina homoseksualcima i lezbijkama dozvoljavaju da služe u oružanim snagama.²⁹⁸

Premda je politika 'ne pitaj, ne govori' zvanična politika u Sjedinjenim Američkim Državama, nije isključeno da neke druge države slijede istu tu politiku u praksi, dok formalno dozvoljavaju homoseksualcima i lezbijkama da otvoreno služe u oružanim snagama. Naprimjer, Rusija je ukinula svoju relevantnu zabranu 2003. godine, i dozvolila homoseksualcima i lezbijkama da otvoreno služe u njenim oružanim snagama. Međutim, tijela zadužena za zdravstvena pitanja u ruskim oružanim snagama javno su izjavila da oni: „takvim osobama ne bi savjetovali da javno iskazuju svoju seksualnu orijentaciju. Njih u vojsci ne vole, i vjerovatno će biti izloženi batinama.“²⁹⁹

4. Politike i mehanizmi za promoviranje jednakosti

U onim državama koje su ukinule zabranu vojne službe za homoseksualce i lezbijke, a time okončale i zvaničnu institucionalnu diskriminaciju, glavno pitanje sada jeste: kako prevesti *de jure* nediskriminaciju u *de facto* jednake mogućnosti, bez obzira na seksualnu orijentaciju pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, uključujući i borbu protiv maltretiranja homoseksualaca i lezbijki.

Nekoliko država članica OSCE-a poduzelo je aktivnosti u pogledu zaštite prava homoseksualaca u oružanim snagama, kao i stvaranja privlačnije slike oružanih snaga kao poslodavca koji zapošljava sve kategorije. Te aktivnosti kreću se od uspostave odgovarajućih strateških okvira i postavljanja standarda društvenog ponašanja, do edukacije i stvaranja svijesti, kao i uspostave žalbenih procedura.

Strateški okvir

Nakon sveobuhvatnog istraživanja o prirodi i opsegu seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama, neke države poduzele su posebne aktivnosti, kako bi se što efikasnije borile protiv uznemiravanja. Naprimjer, u Velikoj Britaniji su se, 2006. godine, ministar odbrane i Komisija za jednake mogućnosti dogovorili o akcionom planu u tri faze, s ciljem sprečavanja i rješavanja problema seksualnog uznemiravanja u oružanim snagama.³⁰⁰ Specijalne politike usmjerene na integraciju homoseksualaca i lezbijki u oružane snage uvedene su i u Holandiji (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.5).

²⁹⁸ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 80.

²⁹⁹ "Army Welcomes Gays", *The Moscow Times*, 8. novembar 2003., str. 4.

³⁰⁰ Rutherford *et al.*, *op. cit.*, napomena 261; "MOD and EOC agree action to tackle sexual harassment in the Armed Forces", US Federal News Service, 25. maj 2006. godine.

14.5

Holandija: politike za prihvatanje i integriranje homoseksualaca i lezbijki u oružane snage³⁰¹

Prema nedavno provedenoj anketi, 90 procenata pripadnika holandskih oružanih snaga i uposlenika u holandskim oružanim snagama prihvata homoseksualce kao svoje kolege. Važeća zvanična politika usmjerena je na prihvatanje homoseksualne orijentacije u oružanim snagama, kao i na zaštitu od diskriminacije i maltretiranja. Spomenuta politika koristi informiranje, educiranje, podršku i pravne procedure, kako bi ostvarila svoje ciljeve.

1. Politika informiranja

Politika informiranja usmjerena je na povećanje stepena prihvatanja homoseksualaca unutar oružanih snaga. Informativne brošure, oficirski korpus i neovisna fondacija za homoseksualnost i oružane snage imaju značajnu ulogu u informativnim kampanjama. Konkretno govoreći, od komandnih oficira očekuje se da daju primjer u pogledu vrijednosti i normi, potrebnih za prihvatanje i nediskriminaciju homoseksualaca. Politika informiranja nastoji doprijeti i do pripadnika oružanih snaga i do društva u cjelini.

2. Educiranje

Educiranje o prihvatanju i zaštiti homoseksualaca od diskriminacije drugi je stup politike oružanih snaga. Velika pažnja posvećuje se politici i reguliranju, kao i vrijednostima i normama u okviru početne obuke svih regruta, kurseva za podoficire i oficire, te specijaliziranih kurseva u oružanim snagama.

3. Podrška i savjetovanje

Podrška je treći element spomenute politike. Homoseksualni pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama mogu se obratiti savjetnicima na nivou jedinice ili specijalnim savjetnicima u Uredu glavnog inspektora. Ti savjetnici prolaze kroz obuku u vanjskim institucijama, a u pogledu sticanja znanja i vještina potrebnih za rješavanje prigovora. Pored toga, uspostavljena je specijalna telefonska linija za prigovore, a tu su i socijalni radnici, koji se bave tom vrstom prigovora. Žrtve diskriminacije i maltretiranja mogu zatražiti pomoć putem tih procedura.

4. Pravni okvir

Kompletna politika temelji se na pravnom okviru, koji uključuje ministarsku uredbu o žalbenoj proceduri za slučajeve maltretiranja i diskriminacije, ministarsku uredbu o podnošenju prigovora protiv (općeg) ponižavajućeg i nepravednog tretmana od strane nadređenih, te Kodeks ponašanja za oružane snage.

Standardi društvenog ponašanja

Neke države članice OSCE-a usvojile su Kodeks ponašanja koji uređuje ponašanje svih pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju. Takvi kodeksi ponašanja smatraju se neophodnom zaštitom operativne efikasnosti, kao i efikasnim sredstvom za smanjenje diskriminacije i zlostavljanja u vojsci.

U Velikoj Britaniji, naprimjer, nedavno usvojeni Kodeks društvenog ponašanja za oružane snage stavlja naglasak na ponašanje i jednake standarde svih pripadnika i uposlenika, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju. Jedan funkcionalni standard naglašava princip po kojem se svaki pojedinac procjenjuje na osnovu njegovih rezultata u pogledu ostvarenja vojnih ciljeva (tj. vrši se procjena svake osobe na osnovu njenih vrijednosti), po kojem svi pripadnici i uposlenici moraju poštivati privatnost drugih, po kojem međusobno maltretiranje – bilo verbalno, seksualno ili fizičko – neće biti tolerirano, bez obzira na spol datih osoba, te po kojem niti jedan pripadnik ne smije svojim ponašanjem ugroziti koheziju jedinice (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.6).

³⁰¹ Anna Adolfsen and Saskia Keuzenkamp, *Uniform uit de kast: Homosexualiteit binnen de krijgsmacht* [Coming Out in Uniform: Homosexuality within the Armed Forces] (The Hague: Social-Cultural Planning Office, 2006), <<http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037702554.shtml>>.

14.6

Kodeks društvenog ponašanja oružanih snaga Velike Britanije³⁰²

- Kodeks društvenog ponašanja objašnjava politiku oružanih snaga u pogledu međuljudskih odnosa koji se tiču pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. On važi za sve pripadnike oružanih snaga, bez obzira na njihov spol, seksualnu orijentaciju, čin i status.
- U oblasti međuljudskih odnosa, najznačajniji operativni imperativ nameće potrebu za uvođenjem standarda društvenog ponašanja, koji su zahtjevniji nego oni koje nameće društvo općenito. Takvi zahtjevi jednako su važni i u mirnodopskim uvjetima i tokom operacija.
- Primjeri ponašanja koje može umanjiti operativnu efikasnost obuhvataju i sljedeće: neželjenu seksualnu pažnju u vidu fizičkog ili verbalnog ponašanja; ... izražavanje emocija koje drugima mogu biti uvredljive; ... te seksualno iskorištavanje podređenih.
- Neprihvatljivo društveno ponašanje zahtijeva promptnu i pozitivnu reakciju, kako bi se spriječila šteta.
- Kada se razmatraju mogući slučajevi neprihvatljivog društvenog ponašanja, i kada se donosi odluka o tome imaju li se oružane snage pravo miješati u privatni život svojih pripadnika, komandni oficiri na svim nivoima moraju razmotriti svaki slučaj u svjetlu sljedećeg pitanja: „Jesu li aktivnosti ili ponašanje datog pojedinca imali negativan utjecaj, i postoji li mogućnost da će utjecati na djelotvornost ili operativnu efikasnost oružanih snaga?“

Obuka/stvaranje svijesti

Obuka viših vojnih oficira od ključnog je značaja za iskorjenjivanje dominantnih stavova protiv homoseksualaca, ali i za osvještavanje tog problema među heteroseksualnim kolegama. Obuka također daje veću ulogu komandnom lancu u sprečavanju i kažnjavanju slučajeva diskriminacije i zlostavljanja. Lideri imaju ključnu ulogu u stimuliranju odgovarajućeg ponašanja na radnom mjestu. Ukoliko lideri na nižim nivoima znaju da će aktivno praćenje i podržavanje nediskriminatornog ponašanja biti primijećeni i nagrađeni, tim će se više truditi da stvore atmosferu u kojoj nema zlostavljanja. Nediskriminatorna politika daje priliku i omogućava sjajne rezultate rada, bez obzira na seksualnu orijentaciju pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama.³⁰³

U Švedskoj je snimljen dokumentarni film pod nazivom: „Neznanje, različitost i ljubav“ u okviru projekta Normiranje različitosti, koji je sponzorirala Evropska unija. Film prati oficira po imenu Krister Fahlstedt, i na radnom mjestu i u svakodnevnom životu. Film je prvenstveno namijenjen za potrebe obuke i informiranja, a nakon uvođenja Švedskog zakona 1999. godine: članom 133 zabranjuje se diskriminacija i maltretiranje osoba na radnom mjestu, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju (vidi uokvireni tekst pod brojem 14.7).

³⁰² “Armed Forces Code of Social Conduct: Policy Statement”, Ministry of Defence, London, 2000, dostupno na: <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/WhatWeDo/Personnel/EqualityAndDiversity/ArmedForcesCodeOfSocialConductPolicyStatement.htm>>.

³⁰³ G. Herek and A. Belkin, “Sexual Orientation and Military Service: Prospects for Organizational and Individual Change in the United States”, in T.W. Snider, A.B. Adler, and C.A. Castro (eds.), *Military Life: The Psychology of Serving in Peace* (Westport, Connecticut: Praeger, 2005), str. 26.

14.7

Švedski projekt Normiranje različitosti: „Neznanje, različitost i ljubav“³⁰⁴

- Projekt se usredsređuje na oružane snage kao jednu od institucija koja postavlja standarde u društvu;
- Njegova glavna ideja jeste da uspostavi forum za poslodavce, sindikate i ideološke organizacije, koji bi radili zajedno u borbi protiv diskriminacije na temelju seksualne orijentacije;
- Osnovna zamisao jeste da jedna otvorena i velikodušna radna sredina donosi korist svima;
- Cilj projekta jeste stvoriti atmosferu u kojoj niko ne mora, protiv svoje volje, skrivati svoju seksualnu orijentaciju od drugih kolega;
- Projekt nastoji izmijeniti dominantno mušku kulturu putem edukacije;
- Projekt daje informacije o homoseksualnosti;
- On omogućava stvaranje svijesti kod uposlenika, poslodavaca, interesnih grupa i sindikata;
- Program ističe značaj mreža homoseksualaca, kako bi se i njihov glas čuo.

Partneri homoseksualaca i lezbijki

Dok neke države ne osiguravaju nikakve beneficije za partnere homoseksualaca i lezbijki, druge im osiguravaju smještaj i druge beneficije. U Velikoj Britaniji, naprimjer, partneri homoseksualaca i lezbijki imaju jednako pravo na penziju, kao i heteroseksualni parovi. Britanske oružane snage, od 2005. godine, partnerima homoseksualaca i lezbijki daju pravo na porodični smještaj, pod uvjetom da je njihov odnos registriran u skladu sa Zakonom o građanskim partnerima iz 2004. godine.³⁰⁵ U Danskoj, partneri homoseksualaca i lezbijki imaju pravo na iste socijalne beneficije u slučaju smrti ili onesposobljenja kao i partneri heteroseksualnih pripadnika oružanih snaga. Kanada, partnerima pripadnika homoseksualaca i lezbijki, osigurava medicinske i druge beneficije.³⁰⁶ U Španiji, u skladu sa Zakonom 29/1999 o mjerama za geografsku mobilnost vojnika, stalnim partnerima osigurava se smještaj, čak i kada je partner datog vojnika istog spola (član 6).³⁰⁷

Žalbene procedure i savjetovanje

U većini država ne postoje posebne procedure ulaganja žalbi u slučaju maltretiranja na temelju seksualne orijentacije. Žalbeni mehanizmi za homoseksualce i lezbijke često su inkorporirani u opće žalbene mehanizme, kako bi se izbjegla identifikacija tamo gdje pojedinci žele ostati anonimni. Zbog toga homoseksualni pripadnici i pripadnice, žrtve diskriminatorne prakse, mogu pokrenuti redovne neformalne postupke, tako što će prijaviti slučaj svom pretpostavljenom, koji zatim može istražiti slučaj, ili ga prosljediti komandnom oficiru. Ukoliko ta istraga nije adekvatna s aspekta žrtve, ona može tražiti reviziju slučaja pred građanskim sudom (naprimjer, u Francuskoj i Švedskoj), ili od strane vojnog tužioca (naprimjer, u Ukrajini). Žalbeni mehanizmi trebali bi uključivati efikasnu zaštitu svjedoka, odredbe o povjerljivosti informacija, te mogućnost privremenog premještanja u drugu jedinicu do okončanja istrage.

³⁰⁴ Vidi web-stranicu švedskog programa Normiranje različitosti, finansiranog javnim sredstvima, 16. oktobar 2002., dostupno na: <http://www.normgivande.nu/ArticlePages/200210/16/20021016204747_Normgivande351/20021016204747_Normgivande351.dbp.asp>.

³⁰⁵ Simon Evans, "Armed forces allow gay couples family quarters", *The Scotsman*, 21. februar 2005., dostupno na: <<http://news.scotsman.com/uk.cfm?id=194672005>>.

³⁰⁶ Wechsler Segal, *op. cit.*, napomena 276, str. 218.

³⁰⁷ Nolte, *op. cit.*, napomena 6. Oružane snage bile su prva javna institucija u Španiji, koja je stalnim partnerima istog spola dala zakonska prava.

Neke države uvele su posebne savjetnike za prava lezbijki i homoseksualaca. U Holandiji, naprimjer, postoji specijalni savjetnik u Uredu glavnog inspektora. Osim toga, u Holandiji je osnovana i Fondacija za homoseksualnost i oružane snage, i ona prima finansijsku i organizacijsku pomoć od Ministarstva odbrane.³⁰⁸

Premda te usluge savjetovanja jesu korisne u pogledu informiranja homoseksualnih pripadnika i pripadnica oružanih snaga o njihovim pravima i procedurama koje su im dostupne u slučaju maltretiranja, potrebno je naglasiti da je to pitanje, zapravo, odgovornost svih elemenata u komandnom lancu.

5. Najbolji modaliteti i preporuke

- Pristup jedne države pitanju učešća homoseksualaca i lezbijki u oružanim snagama trebao bi biti u skladu sa njenim međunarodnim obavezama u oblasti ljudskih prava, a konkretno s onima koje se odnose na zabranu diskriminacije i pravo na privatnost.
- Zakonski propisi o zabrani diskriminacije i jednakim mogućnostima trebali bi važiti i za oružane snage.
- Oružane snage trebale bi usvojiti standarde društvenog ponašanja, ukoliko žele očuvati operativnu efikasnost i istovremeno smanjiti diskriminaciju i zloupotrebu u oružanim snagama.
- Standardi društvenog ponašanja trebali bi regulirati ponašanje svih pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju.
- Ministar odbrane trebao bi poduzeti posebne mjere, kako ne bi postojao raskorak između *de jure* i *de facto* politika. Takve mjere trebale bi uključivati i politiku informiranja, edukaciju i odgovarajuću obuku, kao i žalbene procedure i odgovarajuće sankcije za slučajeve maltretiranja i diskriminacije.

³⁰⁸ Za više informacija, vidi: <www.shk.nl>.

Peti dio

Poglavlje 15

Djeca i oružane snage

Tokom nekoliko proteklih godina, međunarodna zajednica sve više zauzima stav po kojem se prisilna ili obavezna regrutacija, ili korištenje u neprijateljstvima, osoba mladih od 18 godina (dječaka i djevojčica) od strane oružanih snaga ili naoružanih grupa smatra nezakonitim i jednim od najgorih oblika rada djece. Štoviše, regrutiranje ili korištenje djece mlađe od 15 godina, definira se kao ratni zločin. Ovaj napredak našao je podršku u izradi više međunarodnih pravnih instrumenata, uključujući i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta i Rimski statut, kojim se uspostavlja Međunarodni krivični sud. Dodatnu podršku predstavlja i niz rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a o djeci u oružanom sukobu.

Kada se govori o “djeci i oružanim snagama”, cilj ovog poglavlja je da pruži pregled praksi, mehanizama i procedura kojima se osigurava zaštita i provedba ljudskih prava djece u državama članicama OSCE-a. U ovom poglavlju se, posebno, govori o tri pitanja. Kao prvo, riječ je o osobama mladim od 18 godina, koje su regrutirane u oružane snage u skladu sa zakonom na dobrovoljnoj osnovi. Drugo, fokus interesa predstavljaju djeca pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. Razlog zbog kojeg je ova konkretna grupa uključena jeste to što zaštita i interes djece predstavljaju integralni dio prava na porodični život za sve vojne pripadnike.³⁰⁹ Treće, ovo poglavlje bavi se djecom koja dolaze u kontakt sa vojnim načinom razmišljanja i vojskom preko kadetskih programa. Programi za kadete u velikom broju država namijenjeni su mlađoj djeci (počevši od dvanaeste godine starosti) i predstavljaju jednu sivu zonu, jer (većinom) nisu formalno dio struktura oružanih snaga, mada njihovi programi obuhvataju vojne elemente.

1. Pitanja od interesa

Dobrovoljna regrutacija u oružane snage djece mlađe od 18 godina postavlja određeni broj vrlo osjetljivih pitanja: rano izlaganje djece oštrim uvjetima i opasnim aktivnostima tipičnim za vojno okruženje, mogu ozbiljno oštetiti njihov psihički, fizički i socijalni razvoj.

U mnogim situacijama vrlo je teško povući jasnu crtu razdvajanja između dobrovoljne regrutacije i potencijalne prisilne regrutacije, ili regrutacije pod pritiskom. Odluka o stupanju u oružane snage može biti istinski dobrovoljna, zasnovana na odmjerenju svih opcija na raspolaganju. U drugim slučajevima, međutim, ekonomski i kulturološki faktori, zajedno s agresivnom ili invazivnom politikom regrutacije od strane vojske, kao što je aktivna regrutacija u obrazovnim institucijama, mogu utjecati na slobodu izbora djeteta u odlučivanju o stupanju u oružane snage. Djecu se može ohrabrivati da se dobrovoljno prijave u oružane snage iz više različitih razloga. Ekonomski i socijalni faktori, poput siromaštva i neuposlenosti, mogu učiniti da vojna karijera bude jedna od malog broja prilika koje stoje na raspolaganju djeci u nedovoljno razvijenim područjima. Toj djeci, stupanje u oružane snage predstavlja jedini način kako mogu dobiti dom, obrazovanje, ostvariti materijalne prihode ili društveni status. Ponekad, kulturološki i ideološki razlozi, poput sistema vrijednosti koji glorificiraju vojnički život, ili pritisak vršnjaka, mogu prisiliti djecu da se pridruže vojsci. Odluka o stupanju u

309 Član 23.1 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima glasi: “Porodica je prirodna i osnovna jedinica društva i ima pravo da je društvo i država štite.” Vidi: <<http://www.hrweb.org/legal/cpr.html>>. Član 5 UN-ove Konvencije o pravima djeteta glasi: “Države članice dužne su poštivati odgovornosti, prava i dužnosti roditelja ili, ako je takav slučaj, članova šire porodice ili zajednice, kako je predviđeno lokalnim običajima, zakonskih staratelja ili drugih osoba zakonski odgovornih za dijete, da, na način koji je u skladu sa razvojem sposobnosti djeteta, osiguraju, upute ili usmjeravaju dijete u ostvarivanju njegovih prava koja su priznata u ovoj Konvenciji.” Vidi: <<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>>.

oružane snage može biti rezultat atmosfere zastrašivanja porodice djece, koja tada vrši pritisak na djecu kako bi se “dobrovoljno” javila za vojsku.³¹⁰

U cilju zaštite prava i interesa djeteta u odnosu na vezu s oružanim snagama, potrebno je investirati u prevenciju, postavljanje normi i njihovu provedbu. **Prevencija** se usredsređuje na rješavanje onih faktora koji dovode do regrutiranja i iskorištavanja djece. Potrebno je uložiti napore kako bi bile **izrađene norme i standardi**, koji imaju za cilj osigurati da djeca, koja su povezana s oružanim snagama, žive u sigurnom okruženju. Konačno, moraju postojati **mehanizmi provedbe** za sprečavanje i/ili kažnjavanje kršenja.³¹¹

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

UN-ova Konvencija o pravima djeteta, usvojena 1989. godine, predstavlja sveobuhvatni kodeks prava, koji postavlja više standarde zaštite djece nego bilo koji drugi međunarodni instrument. Konvencija propisuje ova prava u 54 člana i dva Fakultativna protokola, naglašavajući osnovna ljudska prava djece, uključujući pravo na: opstanak; potpuni razvitak; zaštitu od štetnih utjecaja, zlostavljanja i eksploatacije; na potpuno učešće u porodičnom, kulturnom i društvenom životu. Skoro univerzalno prihvatanje ove Konvencije postavlja je kao niz međunarodnih normi koje su minimum osnovnih prava koje imaju djeca. Član 1 glasi: ”Za svrhe ove Konvencije, dijete je ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ako se, na osnovu zakona koji se odnosi na dijete, punoljetstvo ne stiče ranije.”

Fakultativni protokol o uključivanju djece u oružani sukob, uz Konvenciju o pravima djeteta, najvažniji je međunarodni instrument koji govori o regrutiranju ili korištenju djece u oružanim snagama.³¹² Ovim Protokolom propisuje se 18 godina kao minimalna starosna dob kod obavezne regrutacije koju provodi država.³¹³ Prisilna regrutacija je zabranjena bilo kojoj strani, pod bilo kojim okolnostima. Ista zabrana potvrđena je i u **Konvenciji 182 Međunarodne organizacije rada (ILO) o zabrani i direktnoj akciji za ukidanje najgorih oblika rada djece**, koja definira prisilnu ili obaveznu regrutaciju bilo koje osobe mlađe od 18 godina u svrhe oružanog sukoba, kao jedan od najgorih oblika rada djece.³¹⁴

Fakultativni protokol postavlja 16 godina kao minimalnu starosnu granicu za dobrovoljnu regrutaciju u državne snage, propisujući da nijedna osoba mlađa od 18 godina ne može direktno učestvovati u neprijateljstvima. Od država koje prihvate dobrovoljnu regrutaciju sa 16 ili 17 godina, zahtijeva se da daju obavezujuću izjavu u vrijeme ratifikacije ili pristupanja, u kojoj će specificirati minimalnu starosnu dob prilikom regrutacije i navesti odgovarajuće mjere zaštite, kojima se osigurava da takva regrutacija ne bude nametnuta ili prinudna (vidi tekst 15.1).³¹⁵ U međunarodnoj zajednici, međutim, postoji pozitivan trend u pravcu prihvatanja 18 godina za starosnu granicu i prilikom dobrovoljne regrutacije u oružane snage (vidi tabelu 1).

310 “Djeca vojnici”, dodatni materijal pripremljen u Centru za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama iz Ženeve, oktobar 2006. godine, dostupan na: <http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=26088&nav1=4>.

311 *Ibid.*

312 Fakultativni protokol o uključivanju djece u oružani sukob, uz Konvenciju o pravima djeteta, usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom A/RES/54/263 Generalne skupštine od 25. maja, stupio na snagu 12. februara 2002., dostupan na: <http://www.unhchr.ch/html/menu2/6/protocolchild.htm>. Vidi, također, Konvenciju o pravima djeteta, koja propisuje 15 godina kao minimalnu starosnu granicu za regrutaciju i direktno učešće u neprijateljstvima; ovaj standard proizišao je iz dva Dopunska protokola uz četiri Ženevske konvencije iz 1949. godine.

313 **Fakultativni protokol o uključivanju djece u oružani sukob, uz Konvenciju o pravima djeteta**, članovi 1 i 2.

314 Konvencija o zabrani i trenutnom djelovanju za ukidanje najgorih oblika dječijeg rada, Konvencija 182, 1999., član 3.a. Među državama članicama OSCE-a ima i država koje su članice ILO-a, a samo Turkmenistan i Uzbekistan nisu ratificirale ovu Konvenciju.

315 *ibid.*, član3.2.

15.1

Dobrovoljna regrutacija ispod 18 godina starosti: Zaštita³¹⁶

Države članice, koje dopuštaju dobrovoljno regrutiranje u svoje domaće oružane snage osobama koje nisu navršile 18 godina starosti, utvrđuju zaštitne mjere, kako bi, kao minimum, osigurale da:

- to regrutiranje bude istinski dobrovoljno;
- to regrutiranje bude uz svjesno datu suglasnost roditelja ili zakonskih staratelja te osobe;
- te osobe budu u potpunosti svjesne obaveza koje podrazumijeva ta vojna služba;
- te osobe podnesu pouzdan dokaz o starosnoj dobi prije nego budu prihvaćene u domaću vojnu službu.

Tabela 1: Status država članica OSCE-a u vezi sa Fakultativnim protokolom uz Konvenciju o pravima djeteta, koji se odnosi na angažiranje djece u oružanom sukobu³¹⁷

	Minimalna starosna dob za dobrovoljnu regrutaciju		Minimalna starosna dob za dobrovoljnu regrutaciju		Minimalna starosna dob za dobrovoljnu regrutaciju
Albanija****	n/a	Njemačka	17	Moldavija	18
Andora	18	Grčka	18	Rumunija	18
Armenija	18	Mađarska***	n/a	Ruska Federacija***	18
Austrija	17	Sveta Stolica	19	San Marino***	n/a
Azerbejdžan	17	Island	n/a	Srbija	18
Bjelorusija	18*	Irska	17**	Slovačka	18
Belgija	18	Italija	17	Slovenija	18
Bosna i Hercegovina	18	Kazahstan	19	Španija	18
Bugarska	18	Kirgistan	18	Švedska	18
Kanada	16	Latvija	18	Švicarska	18
Hrvatska	18	Litvanija	18	Tadžikistan	18
Kipar****	n/a	Luksemburg	17	Bivša Jug. Republika Makedonija	18
Češka Republika	18	Malta	17/1/2	Turska	18
Danska	18	Monako	21	Turkmenistan	n/a
Estonija***	18	Norveška	18	Ukrajina	18
Finska	18	Holandija***	n/a	Ujedinjeno Kraljevstvo	16
Francuska	17	Poljska	18	SAD	17
Gruzija****	18	Portugal	18	Uzbekistan****	n/a

*Izuzetak: prijem na vojnu akademiju sa 17 godina

**Izuzetak: prijava za obuku u zrakoplovnom korpusu sa 16 godina

*** Potpisan, ali ne i ratificiran Fakultativni protokol

****Nije potpisan Fakultativni protokol

³¹⁶ Član 3.3 Fakultativnog protokola, uz Konvenciju o pravima djeteta o neangažiranju djece u oružani sukob.

³¹⁷ "Ratifications and Reservations" (Ratifikacije i rezerve), web-stranica Ureda visokog komesara UN-a za ljudska prava: <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/11_b.htm>, posljednje ažuriranje 6. decembra 2006.; Uputnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 26.

Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (sa 1. januarom 2006., 40 država članica OSCE-a ratificiralo Statut MKS) definira “regrutaciju ili prijavljivanje djece mlađe od petnaest godina u domaće oružane snage, ili njihovo korištenje za aktivno učestvovanje u neprijateljstvima” kao ratni zločin, kako u međunarodnom sukobu, tako i u slučaju oružanog sukoba koji nema međunarodni karakter.³¹⁸ Statut MKS posebno se usredsređuje na krivično gonjenje i kažnjavanje osoba odgovornih za regrutiranje i korištenje djece. Statut također priznaje važnost uključivanja u sastav Suda onih sudija koji imaju specifičnu pravnu stručnost u pitanjima u vezi sa djecom, kada se sudovi bave pitanjima koja se odnose na djecu.

Pored instrumenata spomenutih u gornjem dijelu teksta, **Vijeće sigurnosti UN-a** donijelo je i nekoliko rezolucija u kojima se kategorički osuđuje regrutacija i korištenje djece u oružanom sukobu i smatra sa za kršenje međunarodnog prava. Među njima je i Rezolucija 1612 (2005.), kojom se uspostavlja sveobuhvatan mehanizam praćenja i izvještavanja o djeci koja su izložena posljedicama sukoba. Kršenja koja treba pratiti uključuju, između ostalog, regrutiranje ili korištenje djece vojnika.³¹⁹

Ključni dokument, koji je informirao mnoge o razvitku u oblasti međunarodnih normi i standarda, predstavljaju “Principi iz Kejptauna i najbolje prakse u sprečavanju regrutiranja djece u oružane snage i u demobilizaciji i socijalnoj reintegraciji djece vojnika u Africi”. Ovaj dokument je niz preporuka namijenjen državama i zajednicama, i usvojen je na Međunarodnom simpoziju 1997. godine. UNICEF je, 2005. godine, inicirao globalnu reviziju principa iz Kejptauna, što je rezultiralo dokumentom pod nazivom: “Smjernice za zaštitu djece od nezakonitog regrutiranja i korištenja u oružanim snagama ili naoružanim grupama” (“Pariške smjernice”), koje daju detaljnije upute o implementaciji programa u ovoj oblasti. Ove Smjernice pokrenute su na Ministarskoj konferenciji, koja je održana u Parizu u februaru 2007. godine, na kojoj su se okupile države u davanju podrške konačnoj deklaraciji, pod nazivom: “Pariške obaveze”. Pariške smjernice ne odnose se isključivo na djecu koja direktno učestvuju (ili su učestvovala) u neprijateljstvima. U Smjernicama izraz, “dijete koje se povezuje sa nekim oružanim snagama ili grupama” odnosi se na svaku osobu mlađu od 18 godina koja je, ili koja je bila, regrutirana ili korištena od strane neke oružane snage ili grupe u bilo kojem svojstvu, uključujući, ali ne i jedino, djecu koja su korištena kao borci, kuhari, nosači, kuriri, špijuni, ili koja su korištena u seksualne svrhe.

Na regionalnoj osnovi, Evropska unija je, u decembru 2003. godine, usvojila “Smjernice o djeci u oružanom sukobu”,³²⁰ čiji je cilj da EU poduzme efikasne mjere za zaštitu djece i da utječe na treće strane i nedržavne aktere, kako bi provodili međunarodne standarde o ljudskim pravima, međunarodno pravo i regionalne instrumente o ljudskim pravima, uključujući i one koji se odnose na regrutiranje i korištenje djece u vojne svrhe. Smjernicama se predlaže da predstavnici EU i vojni komandanti EU u zonama sukoba osnaže praćenje i izvještavanje o kršenjima ljudskih prava djece.³²¹ U Smjernicama se također zahtijeva da se, u državama u kojima je EU angažirana u upravljanju krizom, uzmu u obzir prilikom operativnog planiranja specifične potrebe djece, posebno kada se radi o reintegraciji djece.³²²

³¹⁸ Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, 1998., član 8.2.b.xxvi i čl. 8.2.e.vii.

³¹⁹ Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a: 1261 (1999.), 1314 (2000.), 1379 (2001.), 1460 (2003.), 1539 (2004.), i 1612 (2005.) o djeci u oružanom sukobu, dostupne na: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement>.

³²⁰ Vijeće Evropske unije, “EU Smjernice o djeci u oružanom sukobu”, 2003., 15634/03, dostupno na: <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/GuidelinesChildren.pdf>.

³²¹ U ovim izvještajima potrebno je posebno navesti pitanja kršenja prava i nasilja nad djecom, regrutacije i angažiranja djece u vojnim strukturama ili od strane oružanih grupa, ubijanja i sakaćenja djece, napade na škole i bolnice, blokadu humanitarnog pristupa, nasilja nad djecom na seksualnoj ili spolnoj osnovi i otmicu djece.

³²² Lilian Peters, “War is no Child’s Play: Child Soldiers from Battlefield to Playground” (“Rat nije dječija igra: Djeca vojnici od bojnog polja do igrališta”), Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga iz Ženeve, Occasional Paper No. 8, juli 2005., str. 36.

OSCE je, u više navrata, izrazio svoju opredijeljenost ka priznavanju, promoviranju i zaštiti prava djece, uključujući i njihovo pravo na specijalnu zaštitu od svih oblika nasilja i eksploatacije (vidi tekst pod brojem 15.2).

15.2

Opredijeljenost i obaveze OSCE-a u vezi s okončanjem regrutiranja i korištenja djece u oružanim snagama³²³

Mi ćemo poduzeti mjere kako bi se okončalo ... nasilje ... protiv djece, kao i seksualno iskorištavanje ... razmatrat ćemo načine sprečavanja prisilne ili obavezne regrutacije u svrhu korištenja u oružanom sukobu osoba mlađih od 18 godina.

Svaka država članica osigurat će da regrutacija ili mobilizacija u vojne, neformalne snage ili snage sigurnosti bude u skladu sa njenim obavezama i opredjeljenjem u vezi sa poštivanjem ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Međunarodni mehanizmi praćenja

Komitet UN-a o pravima djeteta je tijelo UN-a koje se sastoji od neovisnih eksperata i koje prati primjenu Konvencije o pravima djeteta država potpisnica Konvencije.³²⁴ Sve države potpisnice dužne su podnositi redovne izvještaje ovom Komitetu o načinu na koji primjenjuju Konvenciju. Nakon potpisivanja Konvencije, države članice dužne su podnijeti prvi izvještaj dvije godine nakon potpisivanja, a zatim podnose izvještaj svakih pet godina. Komitet ispituje svaki izvještaj, razmatra glavna pitanja i daje preporuke državi članici u obliku zaključnih primjedbi. Ovo tijelo također prati primjenu dva Fakultativna protokola uz Konvenciju, tj. protokole koji se odnose na angažiranje djece u oružanom sukobu i o trgovini djecom, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji.

Osim toga, Rezolucijom 1612 Vijeća sigurnosti UN-a uspostavljen je mehanizam praćenja i izvještavanja, koji prikuplja pravovremene, objektivne, tačne i pouzdane informacije o regrutiranju i korištenju djece vojnika, što predstavlja kršenje međunarodnog prava, kao i informacije o drugim kršenjima i nasilju nad djecom, koja su izložena posljedicama oružanog sukoba. Ovo je zvaničan, organiziran mehanizam koji koordinira UNICEF, u suradnji sa specijalnim predstavnikom generalnog sekretara UN-a za djecu u oružanom sukobu.³²⁵ Aktivnosti se provode na nivou država, a o konkretnim nalazima se izvještava Radna grupa Vijeća sigurnosti.³²⁶

³²³ Istanbul 1999. (Povelja za evropsku sigurnost: III. Naš zajednički odgovor), stav 24; Budimpešta 1994. (Odluke: IV. Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti), stav 27.

³²⁴ Države članice OSCE-a koje su podnijele izvještaje Komitetu o pravima djeteta su: Andora, Belgija, Italija, Kanada, Kazahstan, Kirgistan, Litvanija, Malta, Monako, Norveška i Švicarska. Ovi izvještaji dostupni su na: <<http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/>>.

³²⁵ Rezolucija Vijeća sigurnosti 1612 (2005.) dostupna na: <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement>>.

³²⁶ Ova Radna grupa uspostavljena je Rezolucijom 1612 i ima mandat da kontrolira podatke koji su podneseni putem mehanizma za praćenje i izvještavanje i da daje preporuke za postupanje protiv strana koje nastavljaju sa kršenjem prava i ugrožavanjem sigurnosti djece. Ona razmatra napredak u izradi i primjeni akcionih planova koji se traže u stavu 5.a Rezolucije 1539 (2004.) Vijeća sigurnosti, kojom se od strana koje su u pitanju, zahtijeva, kao što je navedeno u aneksu izvještaja generalnog sekretara od 10. novembra 2003., da pripreme vremenski ograničene akcione planove za zaustavljanje angažiranja i korištenja djece u suprotnosti sa međunarodnim obavezama.

3. Djeca regrutirana u oružane snage u skladu sa zakonom

U određenom broju država članica OSCE-a, djeca mogu biti angažirana u oružanim snagama na dobrovoljnoj osnovi. Domaćim zakonodavstvom, koje odražava međunarodne obaveze, uspostavlja se minimalna starosna granica za dobrovoljnu službu. Kao što je predstavljeno u tabeli 1, u većini država, minimalna starosna dob regruta treba biti napunjenih 18 godina, iako se u nekim državama osobe mlade od 18 godina još uvijek mogu prijaviti u oružane snage.

Fakultativni protokol o angažiranju djece u oružanom sukobu zahtijeva od država članica da starosnu granicu za dobrovoljnu regrutaciju u domaće oružane snage, koja je predviđena Konvencijom o pravima djeteta (15 godina), povise³²⁷ i da, prema Konvenciji o pravima djeteta, priznaju osobama mlađim od 18 godina pravo na specijalnu zaštitu.

Kao što je predstavljeno u tabeli 1, jedan broj država članica OSCE-a još uvijek nije ratificirao Fakultativni protokol, čime potencijalno dozvoljava ne samo dobrovoljno prijavljivanje, nego i obavezno regrutiranje osoba mlađih od 18 godina. Domaćim zakonodavstvom trebalo bi propisati minimalnu starosnu dob za regrutaciju, kao i postupke regrutiranja (vidi poglavlje 10 "Prigovor savjesti kod regrutacije i služenje obaveznog vojnog roka).

Naprimjer, oko 5.000 djece mlade od 18 godina prijavljeno je u oružane snage UK, zaključno s aprilom 2006. godine.³²⁸ Prilikom prijavljivanja, djeci je ostavljena opcija da mogu napustiti vojsku nakon četiri godine, nakon osamnaeste godine starosti. Prilikom ratifikacije Fakultativnog protokola u junu 2003. godine, UK je izjavila da starosna dob za regrutaciju odražava minimalnu starosnu dob završetka školovanja, "to jest dob u kojoj je mladim osobama dozvoljeno da mogu prvi put prekinuti obavezno školovanje i prijaviti se za posao na puno radno vrijeme". Također je navedeno da se zaštita pruža tako što se potencijalni regruti obavještavaju o prirodi vojnih obaveza i osigurava da je odluka o prijavljivanju bila dobrovoljna, kao i da postoji slobodan i svjestan pristanak roditelja.³²⁹

U svim državama, iza regrutacije slijedi period obuke, koji je usredsrijeđen na disciplinu, timski rad i oslanjanje na vlastite snage, i uključuje elemente poput općeg poznavanja vojne službe, kondicionu pripremu, fizičku aktivnost i terenske vještine, kao što su: prva pomoć i rukovanje oružjem.³³⁰ U nekim državama, dobrovoljci se obrazuju i u oblasti ljudskih prava, konkretnije u oblasti o pravu djeteta. U Švedskoj, naprimjer, vojna obuka obuhvata, između ostalog, informacije o ljudskim pravima i međunarodnom humanitarnom pravu, obuhvatajući Konvenciju o pravima djeteta i Fakultativni protokol uz ovu Konvenciju.³³¹

³²⁷ Član 38, stav 3 Konvencije o pravima djeteta.

³²⁸ Statistički podaci dostupni na web-stranici Agencije za analitiku Odbrane UK (UK Defence Analytical Services Agency), Tabela 1 - UK redovne snage - starosna i spolna struktura, dostupno na: <<http://www.dasa.mod.uk/natstats/tsp8/tsp8tab1.html>>.

³²⁹ Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta, koji se odnosi na angažiranje djece u oružanom sukobu, New York, 25. maj 2000., UK Velike Britanije i Sjeverne Irske: Ratifikacije, 24. juna 2003., Referenca C.N. 694.2003 TREATIES-10 (Depositary Notifications), dostupna na: <http://untreaty.un.org/English/CNs/2003/601_700/694E.doc>.

³³⁰ Ujedinjeno Kraljevstvo, Donji dom, Odbor za odbranu, "Duty of Care" (Obaveza o zaštiti), Treći izvještaj, sesija 2004-05, London, 3. mart 2005., dostupno na: <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmdfence/63/63.pdf>>.

³³¹ Komitet o pravima djeteta, početni izvještaj država članica po članu 8(1) Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta, koji se odnosi na angažiranje djece u oružanom sukobu, Švedska, Izvještaj br. CRC/C/OPAC/SWE/1, 22. februar 2006., pasus 51, dostupan na: <[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/\\$FILE/G0640721.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/$FILE/G0640721.pdf)>. Vidi i izvještaj koji je podnijela Švicarska, Izvještaj br. CRC/C/OPAC/CHE/1, koji je dostupan na: <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/427/48/PDF/G0542748.pdf?OpenElement>>: "Svaki vojnik stiće osnove iz poznavanja međunarodnog humanitarnog prava i prava djece tokom obuke u različitim fazama tokom služenja vojnog roka u Švicarskoj (obuka oficira, škola za obuku regruta, itd.)" (stav 51).

Mjere zaštite djece mlađe od 18 godina, koja su u oružanim snagama

Prema ovom Fakultativnom protokolu, države koje prihvataju dobrovoljce stare 16 i 17 godina trebaju u svoje domaće zakonodavstvo uključiti odgovarajuće materijalne i proceduralne **garancije zaštite**. Prvi cilj ovakvih mjera je osigurati da djeca ne budu obavezna, ili prisiljavana na regrutaciju. U nekim slučajevima, djeca mogu biti prisiljena vanjskim okolnostima da se pridruže oružanim snagama. Siromaštvo, nedostatak obrazovanja i nedostatak alternativnog zapošljavanja, mogu biti glavni faktori koji doprinose regrutaciji djece.

Potencijalnim regrutima i njihovim roditeljima treba, zbog toga, dati jasno objašnjenje prirode vojne službe, kao i obaveza koje ona podrazumijeva, kako bi pristanak bio, što je moguće više, na temelju potpune svjesnosti. Štoviše, u nekim slučajevima, regruti mlađi od 18 godina mogu odustati od prijavljivanja, tako što će zatražiti otpust (naprimjer, u Norveškoj), ili što će roditelji povući svoj pristanak (naprimjer, u Irskoj).

Tekst pod brojem 15.3 sadrži neke od primjera zaštitnih mjera, koje osiguravaju države po potpisivanju ili ratifikaciji Fakultativnog protokola o angažiranju djece u oružanom sukobu.

15.3

Kanada i Hrvatska: Specijalne mjere zaštite regruta mlađih od 18 godina, koji su u oružanim snagama³³²

Kanada

“U skladu sa članom 3, stav 2 Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta, koji se odnosi na angažiranje djece u oružanim sukobima, Kanada ovim izjavljuje:

“1. Kanadske oružane snage dopuštaju dobrovoljnu regrutaciju sa najmanje 16 godina starosti.

“2. Kanadske oružane snage usvojile su sljedeće mjere zaštite, kako bi osigurale da regrutacija pripadnika ispod 18 godina ne bude nametnuta ili prinudna:

“(a) svaka regrutacija u Kanadske snage je dobrovoljna. Kanada ne provodi regrutaciju, ili bilo koji drugi oblik prisilnog ili obaveznog služenja vojnog roka. U tom pogledu, kampanje za regrutaciju u Kanadske snage imaju informativni karakter. Ako neka osoba želi stupiti u Kanadske snage, ona popunjava prijavu. Ukoliko Kanadske snage ponude neko konkretno mjesto kandidatu, takva obavijest ne obavezuje kandidata da prihvati to mjesto;

“(b) regrutacija osoba mlađih od 18 godina obavlja se uz svjestan pristanak roditelja, ili zakonskih staratelja, u pisanom obliku. Članom 20, stav 3 Zakona o nacionalnoj odbrani navodi se da ‘osoba mlađa od osamnaest godina ne može biti regrutirana bez pristanka jednog od roditelja, ili staratelja te osobe’;

“(c) pripadnici ispod 18 godina starosti u potpunosti su obaviješteni o obavezama koje podrazumijeva vojna služba. Kanadske snage pružaju, između ostalog, cijeli niz informativnih brošura i filmova o obavezama služenja, koji su namijenjeni onima koji žele stupiti u Kanadske snage; a

“(d) pripadnici mlađi od 18 godina moraju osigurati pouzdan dokaz o svojoj starosti, prije nego što budu primljeni u državnu vojnu službu. Kandidat je dužan osigurati zakonom propisan dokument, koji je original ili ovjerena kopija rodnog ili krsnog lista, kao dokaz o svojoj starosti.”

³³² “Ratifications and Reservations” (Ratifikacije i rezerve) na web-stranici Ureda visokog komesara UN-a za ljudska prava: <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/11_b.htm>, posljednja ažurirana verzija od 6. decembra 2006.

15.3 (nastavak)

Hrvatska

“Republika Hrvatska donosi sljedeću Deklaraciju u vezi sa članom 3, stav 2 Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta, koji se odnosi na angažiranje djece u oružane sukobe:

“u vezi sa članom 3, stav 2 Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta u pogledu uključivanja djece u oružane sukobe, Republika Hrvatska izjavljuje da hrvatsko zakonodavstvo sprečava osobe mlađe od 18 godina da se pridruže Oružanim snagama Republike Hrvatske.

“Kako bi se osiguralo da osobe mlađe od 18 godina ne mogu stupiti u njene Oružane snage, Republika Hrvatska donijela je sljedeće odredbe:

“- Zakonom je propisano da se vojna služba sastoji od obaveze prijavljivanja za regrutaciju, stupanja u vojnu službu (služenje vojnog roka) i služenja u rezervnim jedinicama Oružanih snaga Republike Hrvatske;

“- Obaveza prijavljivanja za regrutiranje nastaje svake kalendarske godine u kojoj osoba navrší 18 godina, i ostaje na snazi sve dok ta osoba ne stupi u vojnu službu (pristupi služenju vojnog roka) ili u civilnu službu, tj. dok osoba ne bude prebačena u rezervni sastav ili dok obaveza vojne službe ne prestane u skladu s odredbama Zakona o odbrani. Proces regrutacije obuhvata upis u vojnu evidenciju, liječničke i druge preglede, psihološke testove i sam postupak regrutacije. Preliminarna procedura zahtijeva se kako bi se odredilo da je osoba podobna za vojnu službu. Status regruta ostaje na snazi sve do stupanja u vojnu službu/služenja vojnog roka (regrutiranja) u koju, prema zakonu, regrut ne može biti upućen prije nego što napuni 18 godina starosti;

“- Podobni regruti upućuju se na služenje vojnog roka nakon punoljetstva (napunjenih 18 godina), obično u kalendarskoj godini u kojoj su navršili 19, i time postali regruti. Regruti nisu dio Oružanih snaga Republike Hrvatske; oni čine jednu komponentu Oružanih snaga Republike Hrvatske.”

Osim toga, posebnim mjerama zaštite treba osigurati da dobrovoljci, mlađi od 18 godina, ne učestvuju direktno u neprijateljstvima.

UK je, potpisivanjem i ratificiranjem Fakultativnog protokola, u septembru 2000. godine, izjavila da će “poduzeti sve ostvarive mjere, kako bi osigurala da pripadnici njenih oružanih snaga, koji nisu napunili 18 godina, ne učestvuju direktno u neprijateljstvima”³³³ Međutim, ona je rezervirala pravo da može raspoređivati pripadnike mlađe od 18 godina, pod određenim okolnostima:

Ujedinjeno Kraljevstvo podrazumijeva da član 1 Fakultativnog protokola ne bi isključivao direktno angažiranje pripadnika njenih oružanih snaga mlađih od 18 godina u neprijateljstvima u slučaju:

- a) Stvarne vojne potrebe za raspoređivanjem njihove jedinice ili broda na područje u kojem se odvijaju neprijateljstva; i
- b) Prirode i hitnosti same situacije:
 - i) Kada nije izvodivo povući te osobe prije njihovog angažiranja; ili
 - ii) Kada bi se to negativno odrazilo na operativnu efikasnost njihovog broda ili jedinice i time ugrozila uspješnost vojnog zadatka i/ili sigurnost drugih pripadnika.

Slično su i SAD uložile rezervu u vezi s primjenom obaveze da neće dopustiti da djeca direktno učestvuju u neprijateljstvima:

Sjedinjene Američke Države shvataju da, u vezi sa članom 1 ovog Protokola-

(A) izraz “ostvarive mjere” označava one mjere koje su izvodive ili moguće u praksi, uzimajući u obzir sve okolnosti u dato vrijeme, uključivši humanitarne i vojne razloge;

(B) izraz “direktno učestvovanje u neprijateljstvima” -

(i) znači direktna i aktualna situacija na bojnopolju, koja može prouzrokovati štetu

³³³ Vidi poglavlje “Europe and Eurasia” (Evropa i Evroazija) u *Child Soldiers Global Report 2004* (London, Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2004), <http://www.child-soldiers.org/document_get.php?id=884>: “Jedna djevojka od 17 godina bila je na britanskom brodu kada je on upućen u zonu sukoba tokom rata u Afganistanu, ali se ne zna za bilo koja druga angažiranja pripadnika mlađih od 18 godina u Afganistanu ili Iraku tokom intervencija koje su predvodile SAD, 2001. i 2003. godine”

neprijatelju, jer postoji direktno uzročno-posljedična veza između aktivnosti u kojima se angažira i štete koja se nanosi neprijatelju; a
(ii) ne znači indirektno učešće u neprijateljstvima, poput prikupljanja i prenošenja vojnih informacija, prenošenja oružja, municije, ili druge logistike, ili raspoređivanja.

4. Zlostavljanja/zloupotrebe i obaveza o brizi za regrute mlađe od 18 godina

U oružanim snagama, novi regruti mogu biti izloženi zlostavljanju, bilo od strane njihovih nadređenih u formi kažnjavanja, ili od strane drugih regruta, u formi nasilničkog ponašanja. U većini država, ovo zlostavljanje često se dešava u širem kontekstu uskraćivanja mladim vojnicima odgovarajuće ishrane ili pristupa medicinskom zbrinjavanju.

Ovaj fenomen poprimio je zabrinjavajuće dimenzije u nekim državama članicama OSCE-a u kojima se javila velika zabrinutost usljed velikog broja navodnih samoubistava ili smrtnih slučajeva među regrutima koji nisu razjašnjeni (vidi poglavlje 16 "Sprečavanje zlostavljanja pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama"). U UK objavljen je jedan neovisan izvještaj 2004. godine, u pogledu revizije o četiri smrtna slučaja vojnika u kasarni Princess Royal u Deepcutu u pokrajini Surrey, 1995. i 2002. godine. Dvojica vojnika su, u vrijeme smrti, imali 17 godina, a treći, zapravo mlada djevojka regrut, tek je navršila 18 godina. U izvještaju se navodi niz preporuka (vidi tekst pod brojem 15.4), ističu nedostaci, posebno u režimu obuke u okviru oružanih snaga.

15.4

Izvještaj o reviziji slučaja Deepcut iz 2006.: Sprečavanje zlostavljanja i obaveze o brizi za regrute mlađe od 18 godina (Odabrane preporuke)

- (1) Mlade osobe ... trebaju se i dalje regrutirati u dobi od 16 godina ... sve dok se njihova obuka odvija u okruženju koje odgovara potrebama mladih ljudi i gdje se vodi posebna briga o njihovom dobru.
- (2) Obuka mlađih od 17 godina treba se odvijati u institucijama koje su isključivo za ovu starosnu grupu.
- (3) Vojska treba planirati da eliminiira potrebu za priključivanjem vojnika svojim jedinicama nakon završetka Faze 1 i 2 obuke, sve dok oni ne napune 18 godina starosti ...
- (7) Regrutima koji su stupili u vojsku kao maloljetne osobe [i koji] ne žele nastaviti sa vojnom karijerom prije nego što završe Fazu 2 svoje obuke ... treba omogućiti pravo na otpust.
- (8) ATRA [Army Training and Recruiting Agency/Agencija za vojnu obuku i regrutaciju] treba vršiti redovnu kontrolu svojih kapaciteta za obuku. ...
- (10) ATRA treba, u svim segmentima obuke, zahtijevati da se odredi stepen nadzora koji je potreban za obuku budućih generacija, u skladu s ispunjavanjem obaveze koja se odnosi na principe o brizi...
- (12) Instruktori trebaju biti kvalificirani za rad sa mladima i primjenjivati standarde koji nisu manje rigorozni od onih koji se primjenjuju u civilnim obrazovnim institucijama za obuku osoba mlađih od 18 godina.
- (13) Potrebno je izdati jedinstvenu brošuru ... [s objašnjenjima] (i) šta je nasilničko ponašanje i uznemiravanje; (ii) sa primjerom vrste ponašanja koje se smatra nekorektnim ili neprihvatljivim; ... (iv) da generalno kažnjavanje grupe za propuste pojedinca nije prihvatljivo; (v) šta vojnik treba učiniti ukoliko prisustvuje kršenju tih principa.
- (14) Uskraćivanje dozvole za slobodan vikend od strane podoficira... [i] određivanje na stražarsku dužnost ne smije se nikada koristiti kao mjera kažnjavanja ...
- (15) Standarde koje postavlja ATRA Kodeks prakse za instruktore treba provoditi pomoću formalnih disciplinskih sankcija. ...
- (18) Neprijavlivanje bilo kakvih znakova zloupotrebe ovlasti treba, samo po sebi, predstavljati element za disciplinsku sankciju; ...
- (26) Potrebno je uspostaviti mjesto komesara za vojne pritužbe (ombudsman oružanih snaga), koji treba biti neovisan o ove tri službe ...

Važno je primijetiti da je Agencija za analitiku oružanih snaga UK 2004. godine objavila informacije o broju samoubistava i nerazjašnjenih smrtnih slučajeva u redovnim oružanim snagama UK, ispitujući načine na koji su ova samoubistva počinjena, i usporedila ih s istim problemom, prisutnim u općoj populaciji u UK.³³⁴ Ovi podaci pokazali su da su muškarci mlađi od 20 godina 1,5 puta podložniji samoubistvima od opće populacije, iako je, sveukupno gledajući, u svakoj službi bilo manje smrtnih slučajeva nego što je očekivano u poređenju s općom populacijom u UK.

Ključno pitanje za diskusiju proizišlo iz Izvještaja iz Deepcuta je pitanje obaveze o brizi. Preporuka 10, koja se odnosi na stepen nadzora u pukovima za obuku, izdvaja potrebu "obučavanja budućih generacija u skladu s efikasnom obavezom o principima brige". Odbor za odbranu Donjeg doma je o ovom pitanju vodio detaljnu raspravu, primijetivši da pitanja moralne obaveze prema brizi trebaju biti jednako važna kao i ona pravne prirode, i usredsrijedio je svoju pažnju na "dobrobit i psihološke aspekte obaveze o brizi za regrute i polaznike obuke".³³⁵

Kao dio aktivnosti koje su uslijedile nakon ovog Izvještaja, Ministarstvo odbrane postavilo je Inspekciju za učenje odraslih sa zadatkom da provede neovisnu inspekciju i nadzor nad početnom obukom u oružanim snagama, kao i brigom za polaznike obuke. Dogovoren je godišnji program rada Inspekcije. Posebno je istaknuta potreba za širom istragom o tome kako neovisni nadzor može pomoći vojsci pri definiranju i održavanju minimuma standarda brige.³³⁶

5. Pružanje podrške regrutima

Jedan od najvažnijih aspekata filozofije, u čijem je centru obaveza brige o regrutima, jeste osigurati da oni budu u potpunosti informirani i svjesni karaktera vojnog života. Roditelji ili zakonski staratelji regruta mlađih od 18 godina trebaju biti podjednako dobro informirani i, gdje god je moguće, u potpunosti uključeni kroz cijeli proces regrutiranja. Oni, koji su najbliži mladoj osobi, istovremeno su u najboljoj poziciji da otkriju rane znakove nastajanja problema.

Potrebno je da informacije za regrute obuhvataju i jasna uputstva kome se obratiti za podršku u slučaju da budu suočeni sa problemima poput uznemiravanja, siledžijstva ili zastrašivanja. Takva mjesta kontakta obično se odrede unutar jedinice, i mogu uključivati vjersku osobu ili starijeg oficira, ali mogu postojati i druge alternative, ovisno o prirodi zlostavljanja ili uznemiravanja ili samog počinioca.

U Kazahstanu, naprimjer, postoji vruća linija za podršku regrutima, a u većini vojnih struktura to su socijalni radnici ili patronažne zdravstvene službe.

Postupak ulaganja pritužbi u vojsci

U nekoliko država članica OSCE-a, postoji institucija vojnog ombudsmana, odnosno ombudspersone³³⁷ (naprimjer, u Kanadi, Njemačkoj) koji, između ostalog, pomažu očuvanju vladavine prava u oružanim snagama, promoviraju transparentnost i odgovornost u strukturama odbrane i posvećuju pažnju problemima, u okviru vojne prakse, koji zahtijevaju korektivne radnje.³³⁸ Ombudsperson se bavi pitanjem ljudskih prava, općenito govoreći i,

334 Vicky R. Ward and Nicola T. Fear, "Suicide and Open Verdict Deaths among Males in the UK Regular Armed Forces, 1984-2002: Methods Used to Commit Suicide" (Samoubistva i nerazjašnjene smrti među populacijom muškog spola u redovnim oružanim snagama UK, 1984.-2002.: Metode korištene u izvršavanju samoubistva), Defence Analytical Services Agency, 28. juli 2004., dostupno na: <<http://www.dasa.mod.uk/publications/pdfs/suicide/suicidemethodrep.pdf>>.

335 "Duty of Care", *op. cit.*, bilješka 330.

336 Vidi: <http://docs.ali.gov.uk/mod_files/scope_of_the_survey.htm>.

337 Vidi Uputnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanja 4-5.

338 "Vojni ombudsman", prateći materijal koji je pripremio Centar za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama iz Ženeve, mart 2006., dostupno na: <http://www.dcaf.ch/publications/bg_military_ombudsman.cfm?nav1=4&nav2=1>.

prema tome, nema nikakav poseban mandat za bavljenje djecom kao posebnim pravnim osobama (vidi poglavlje 22, "Ombudsmeni"). Države bez vojnog ombudsmana (naprimjer, Slovačka, Španija, Ujedinjeno Kraljevstvo) imaju uspostavljene mehanizme ulaganja pritužbi i vođenja istrage, koji su dio komandnog lanca (vidi poglavlje 20, "Odgovornost komandanata i odgovornost pojedinca" i poglavlje 21, "Disciplina i vojno pravosuđe"), ili postoje druga državna tijela nadležna za ove pritužbe.

U Kazahstanu, naprimjer, djeca, jednako kao i roditelji i zakonski staratelji, imaju iste kanale za ulaganje pritužbi. Pritužbe se podnose Ministarstvu obrazovanja ili javnim centrima za prijem osoba koje su bile izložene zlostavljanju. Štoviše, uspostavljena je i institucija ombudsmana za ljudska prava, a postoje i prijedlozi za uvođenje, u bliskoj budućnosti, i specijalnog ombudsmana za prava djeteta.³³⁹

6. Djeca vojnih pripadnika i uposlenika

Ovaj dio usredsređuje se na djecu vojnih pripadnika, a ne na djecu koja su regrutirana u oružane snage. Ovo je vrlo važno pitanje i, kako je propisano članom 5 Konvencije o pravima djeteta:

Države članice dužne su poštivati odgovornosti, prava i dužnosti roditelja ili, ako je takav slučaj, članova šire porodice ili zajednice, kako je predviđeno lokalnim običajima, zakonskih staratelja ili drugih osoba zakonski odgovornih za dijete, da na način koji je u skladu sa razvojem sposobnosti djeteta osiguraju, upute ili usmjeravaju dijete u ostvarivanju njegovih prava, koja su priznata u ovoj Konvenciji.³⁴⁰

I zaista, očevi i majke koji su u oružanim snagama, suočeni su sa značajnim problemima koji nastaju zbog udaljenosti i vremena koje provode odvojeni od svojih porodica. Tokom rasporeda na vojnu dužnost, njihova djeca prolaze kroz značajne faze razvoja, fizičkog, intelektualnog i društvenog, koji je obilježen događajima, koji se ne mogu vratiti nakon njihovog povratka sa dužnosti.

Vojne porodice izložene su vrlo specifičnim društvenim izazovima (život u kasarnama, porodice sa jednim roditeljem) i stresu, tipičnim za njihov posao i uvjete života. Radno vrijeme koje se mijenja, i koje je često prekovremeno, jednako kao i uvijek prisutna mogućnost raspoređivanja na bilo koje mjesto u svijetu u vrlo kratkom vremenskom roku, može se značajno odraziti na živote djece u takvim porodicama.

Djeca su posebno ranjiva kada su odvojena od svoje porodice tokom takvog rasporeda. Iako je reakcija svakog djeteta drugačija, ona može ovisiti o različitim faktorima, kao što su starost djeteta, zrelost, spol, odnos prema roditeljima, njihov specifičan položaj s obzirom na uzrast i ograničeno životno iskustvo stavlja ih u položaj povećanog rizika od emocionalnog stresa tokom perioda kada su njihovi roditelji u vojnoj službi. Kao posljedica, javljaju se mnogi problemi obrazovne, socijalne i emotivne prirode.

Neke države izradile su posebne programe podrške porodicama pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. Ovi programi predstavljaju rad sa vojnom komandom, vojnom policijom, medicinskim osobljem, uposlenicima u porodičnim centrima, kao i sa civilnim organizacijama i službama, u cilju pružanja koordinirane podrške, u slučaju kada je potrebna porodici nekog od pripadnika. U Kanadi, naprimjer, Kingston Military Family

³³⁹ "State Party Examination of Kazakhstan's initial Report on the Optional Protocol on Children in Armed Conflicts", NGO Group for the Convention on the Rights of the Child, ("Zvanično državno ispitivanje početnog izvještaja Kazahstana o Fakultativnom protokolu o djeci u oružanim sukobima" NVO Grupa za Konvenciju o pravima djeteta), dostupno na: <http://www.crin.org/docs/CRC43_Kazakhstan_OPAC.doc>.

³⁴⁰ Član 5 Konvencije UN-a o pravima djeteta, dostupno na: <<http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>>.

Resource Centre (Resursni centar za članove vojnih porodica) (KMFRC) organizira lokalne i regionalne programe namijenjene isključivo vojnim porodicama. Kanadski primjer je posebno interesantan, jer je KMFRC neprofitna organizacija, koja nije dio vojnih struktura (vidi tekst pod brojem 15.7).

15.7

Kanada: Kingston Military Family Resource Centre (Resursni centar za članove vojnih porodica u Kingstonu)³⁴¹

Kingston Military Family Resource Centre (KMFRC) pruža profesionalne, povjerljive usluge, koje jačaju socijalnu i emotivnu stranu života članova lokalnih vojnih porodica;

KMFRC je zakonom osnovana neprofitna agencija kojom upravlja zajednica, preko postavljenog odbora direktora (koji čine dobrovoljci – članovi vojnih porodica i njihove supruge/supružnici);

Usluge i programi koje pruža KMFRC su na raspolaganju pripadnicima redovnih i rezervnih sastava, penzioniranim pripadnicima i njihovim porodicama, koji žive u bazi, ili izvan nje. Usluge se pružaju na dva jezika.

- Program i usluge:
- Programi za djecu;
- Programi za mlade/centar za tinejdžere;
- Podrška pri raspoređivanju i programiranje u zajednici;
- Služba brige o djeci u izvanrednim situacijama;
- Pomoć pri zapošljavanju;
- Volonterske službe i obuka;
- Biblioteka;
- Služba informacija i upućivanja;
- Paket usluga prilikom dočeka;
- KMFRC Centar porodične medicine

Osim toga, neke države, kao što su SAD, usvojile su zakone u vezi sa zaštitom djece vojnih pripadnika (vidi tekst pod brojem 15.8).

15.8

SAD: Osvrt na Zakon o zaštiti djece vojnih pripadnika, 1989.³⁴²

Cilj ovog Zakona je da se poboljša dostupnost, upravljanje, kvalitet i sigurnost zaštite djeteta, koja se pruža u vojnim objektima. Njegove glavne komponente uključuju:

- Povećanje obaveznih doprinosa operaciji Razvitak djeteta;
- Izradu materijala za obuku i osiguranje potreba za obuku osoblja koje se brine o djeci;
- Povećanje plaća osoblja koje direktno radi na zadacima dječije zaštite;
- Prioritet kod zapošljavanja za supružnike vojnih pripadnika;
- Povećanje broja uposlenih u domenu brige o djeci;
- Jedinствене cijene za roditelje, koje se baziraju na porodičnim prihodima;
- Proširenu prevenciju u oblasti zlostavljanja djece i povećana sigurnost;
- Izvještaj o petogodišnjoj potrebi za brigom o djeci;
- Dotacije za dnevni boravak djece;
- Demonstraciju programa ranog obrazovanja.

U UK-u, lokalne vlasti su, po zakonu, odgovorne za zaštitu djece vojnih pripadnika koji se nalaze u UK. Oružane snage surađuju s ovim i drugim vlastima i pomažu u zaštiti djece,

³⁴¹ Vidi: <<http://www.rmc.ca/external/kmfr/index.htm>>.

³⁴² Gail L. Zellman, Anne Johansen, Jeannette Van Winkle, *Examining the Effects of Accreditation on Military Child Development Center Operations and Outcomes (Ispitivanje učinaka akreditacije na operacije i ishode Vojnog centra za razvoj djeteta)* (Santa Monica, California: RAND Corporation, 1994), pp. 43-44.

posebno u oblastima sa većom koncentracijom pripadnika oružanih snaga, gdje postoje oblasni odbori za dječiju zaštitu. Kada se porodice nalaze izvan države, odgovornost za zaštitu djece je u nadležnosti Ministarstva odbrane.

Obrazovanje

Djeca iz vojnih porodica često se sele tokom svog obrazovanja. Akademski standardi, kursevi, pristup programima, promoviranje i uvjeti završavanja, programi za djecu sa posebnim potrebama, prijelaz i priznavanje ranijeg školovanja, sve to uveliko varira od jedne države do druge, pa čak i od škole do škole. Česte selidbe i stalne promjene u školskim sistemima mogu biti vrlo stresni za djecu. Pored toga što se rastaju od prijatelja, djeca mogu imati i probleme u odnosima sa novom okolinom i prilagođavanjem na nju.³⁴³

7. Programi za kadete

U više država, mladi, oni ispod 16 godina, često se, preko svojih škola, uključuju u kadetske programe, i time vrlo rano postaju izloženi vojničkom životu i vojnom okruženju. Status kadetskih programa može ponekad biti nejasan, jer ih vrlo često organiziraju redovne škole, i smatraju se za civilne obrazovne institucije, ali koje finansiraju, ili su pod sponzorstvom oružanih snaga. U njima djeca, paralelno sa redovnom nastavom, imaju i kurseve iz vojne obuke.

Obavezna vojna obuka za djecu predstavlja kršenje standarda međunarodnog humanitarnog prava na više načina. Kao prvo, roditelji moraju imati pravo odabira oblika obrazovanja svoje djece.³⁴⁴ Država mora poštivati prava roditelja da osiguraju da obrazovanje njihove djece bude u skladu sa njihovim vlastitim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.³⁴⁵ Osim toga, kao što je već objašnjeno na drugom mjestu u ovom Priručniku, svako ima pravo na slobodu savjesti i “niko neće biti podvrgnut prisili, koja bi bila štetna po njegovu slobodu, da ima ili da prihvata vjeru ili uvjerenje po vlastitom izboru”.³⁴⁶ Pored toga, obavezna vojna obuka u školama može predstavljati kršenje prava na pacifistička uvjerenja ili na njihovo ispoljavanje.³⁴⁷ Iz toga slijedi da međunarodno pravo dopušta vojnu obuku u školama sve dok je ona dobrovoljna, ili ako postoje odredbe koje omogućavaju djeci, čiji se roditelji protive takvoj obuci, da je ne pohađaju.

Kada je riječ o programima za kadete, države u okviru regije koju pokriva OSCE primjenjuju različite modele. Neke od država imaju obavezne programe, dok ih druge nude na dobrovoljnoj osnovi. U ostalim državama nema osnovnog vojnog obrazovanja u školama općeg ili usmjerenog obrazovanja, a neke države nude osnovno vojno obrazovanje za mlade, kao dio kurseva iz civilne odbrane.

Švedske oružane snage organiziraju kurseve za mlade na kojima se daju informacije o švedskoj “sveukupnoj odbrani”, a posebno o zadacima oružanih snaga Švedske općenito, ali i informacije o izboru profesije i informacije o obaveznom vojnom roku i dobrovoljnim odbrambenim aktivnostima. Djeca mogu biti obučavana, u posebnim uvjetima, o upotrebi vatrenog oružja. Kursevi iz vojne obuke su na dobrovoljnoj osnovi, a cilj im je da promoviraju interesiranje za operacije oružanih snaga i olakšaju buduću regrutaciju profesionalnih oficira (vidi tekst pod brojem 15.9).

³⁴³ “Services pupils ‘need more help’”, (Služba za učenike treba više pomoći), BBC news website, 6. septembar 2006., <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/education/5316688.stm>>.

³⁴⁴ Član 26 Opće deklaracije o ljudskim pravima glasi: “Roditelji imaju prvenstveno pravo da biraju vrstu obrazovanja za svoju djecu, dostupno na: <<http://www.un.org/Overview/rights.html>>.

³⁴⁵ Član 2 Prvog protokola Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda: “Niko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave, država poštuje pravo roditelja da osiguraju takvo obrazovanje i nastavu, koji su u skladu sa njihovim vlastitim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.” Dostupno na: at <<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/EnglishAnglais.pdf>>.

³⁴⁶ Član 18.2 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, dostupno na: <<http://www.cirp.org/library/ethics/UN-covenant>>.

³⁴⁷ Član 14 UN-ove Konvencije o pravima djeteta.

15.9

Aktivnosti za mlade u oružanim snagama Švedske³⁴⁸

Kursevi su namijenjeni mladim osobama između 15 i 20 godina;

Oni koji nisu napunili 18 godina u vrijeme prijavljivanja, ne mogu biti primljeni bez suglasnosti roditelja ili zakonskih staratelja;

Obuku iz rukovanja vatrenim oružjem mogu pohađati samo oni koji su napunili 15 godina, a obuka iz rukovanja automatskim oružjem samo je za one sa napunjenih 17 godina;

Obuka iz rukovanja vatrenim oružjem vrši se samo na fiksnim metama, a oružje se ne smije nikada davati mladim osobama za privatnu upotrebu ili na čuvanje;

Borbenu obuku mogu voditi samo osobe koje su napunile 18 godina, i ona nije uključena u operacije mladih.

Slični programi vode se i u SAD, gdje ove kurseve drže penzionirani vojni pripadnici. Učenici srednjih škola mogu učestvovati u Ljetnom seminaru za lidere, koji vode i nadziru kadeti sa West Pointa. Međutim, vrijedi spomenuti da je Kongres SAD donio Zakon 2001. godine ("Nijedno dijete ne smije biti izostavljeno"), kojim se traži od srednjih škola da dostave imena, adrese i brojeve svih mlađih i starijih učenika osobama zaduženim za regrutaciju. Škole, koje ne udovolje ovoj obavezi, izlažu se riziku da im se ne odobre sredstva iz federalnog budžeta.³⁴⁹

U drugim državama, kao što su Ruska Federacija³⁵⁰ i Gruzija, dječaci pohađaju nastavu iz vojne obuke u srednjoj školi. U Gruziji, takvi nastavni sati nisu obavezni, iako su bili u vrijeme Sovjetskog Saveza. Pojedine škole odlučuju da li će imati nastavne sate vojne obuke ili ne, a program odobrava direktor škole. Nastavni sati iz vojne obuke drže se samo u 11. razredu (za učenike starosne dobi od 16 do 17 godina) i uključuju prvu pomoć, topografiju, vojno zakonodavstvo i sl.³⁵¹ U Rusiji, međutim, vojno obrazovanje obavezno je za sve učenike srednjih škola, onih općeg i stručnog smjera. Pored toga, osnovna vojna obuka obavezna je za sve mladiće, bez obzira da li pohađaju školu ili ne. Prema zajedničkoj naredbi iz 2003. godine, koju su izdali Ministarstvo odbrane i Ministarstvo obrazovanja, osnove vojne obuke u školama moraju obuhvatati vježbe iz gađanja, nastavne sate iz patriotizma, vježbe fizičke kondicije, kao što su marševi od 3 do 5 kilometara pod gas-maskama.³⁵²

Tokom pregovora o Fakultativnom protokolu o angažiranju djece u oružanom sukobu, Norveška je podržala uvođenje starosne granice niže od 18 godina kod dobrovoljne regrutacije u državne oružane snage (član 3). Norveška je, u tom pogledu, morala razmotriti da li njena organizacija Omladinske TO (Home Guard Youth) predstavlja prepreku u proglašavanju 18 godina za starosnu granicu kod dobrovoljne regrutacije u oružane snage Norveške. Ovo pitanje je relevantno, zato što je Zakonom o TO još uvijek dozvoljeno da se u TO primaju kao dobrovoljci osobe koje nisu mlađe od 16 godina. Prilikom ratifikacije ove Konvencije, Vlada Norveške dala je sljedeći komentar:

³⁴⁸ "Početni izvještaj država članica po članu 8(1) Fakultativnog protokola", Švedska, Izvještaj br. CRC/C/_OPAC/SWE/1, 22. februar 2006., pasus 21, dostupan na: <[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadbf\\$FILE/G0640721.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadbf$FILE/G0640721.pdf)>.

³⁴⁹ *Child Soldiers Global Report 2004, op. cit.*, bilješka 333.

³⁵⁰ Član 12 i 13 Zakona Ruske Federacije o vojnoj obavezi i vojnoj službi. Djeca su obavezna pohađati nastavne sate iz vojne obuke tokom dvije posljednje godine školovanja.

³⁵¹ Informacija dobivena od gospodina Irakli Sesiashvilia, direktora Udruženja *Pravda i sloboda*, koji je i bivši zamjenik ombudsmana za vojna pitanja, Varšava, 11. decembar 2006.

³⁵² Savezni zakon br. 100-FZ, od 21. jula 2005. godine o amandmanima na Savezni zakon o vojnoj obavezi i vojnoj službi, i član 14 Zakona Ruske Federacije o obrazovanju. Vidi: Centar za razvoj demokratije i ljudska prava, "Legislative Process in the State Duma: Human Rights Analysis" ("Proces donošenja zakona u Dumi: analiza ljudskih prava"), br. 90, 26. oktobar 2005., <<http://www.demokratia.ru/en>>.

Omladinska TO je formalno priključena Norveškim oružanim snagama. Međutim, ne može se reći da su pripadnici Omladinske TO regrutirani u oružane snage Norveške u značenju ovog Protokola, jer se pretpostavlja da se neka osoba ne smatra regrutiranom prije nego što je ona postala formalno ili *de facto* pripadnik oružanih snaga, sa svim pravima i obavezama tog statusa. Pripadnici Omladinske TO nemaju nikakvu praktičnu obuku, niti učestvuju, na bilo koji način, u aktivnostima koje se odnose na rat, a u situacijama u kojima bi oružane snage mogle biti uključene u neprijateljstva, oni su oslobođeni služenja. Štoviše, pripadnici Omladinske TO ne podliježu vojnim disciplinskim vlastima ili odredbama Vojnog kaznenog zakona.³⁵³

Vrlo je bitno da programi za kadete budu na odgovarajućim odgojno-obrazovnim osnovama, kao što je Kodeks ponašanja, kako bi se osiguralo da djeca žive u sigurnom okruženju, koje vodi računa o njihovim specifičnim potrebama.³⁵⁴

Veliki broj država ima posebne mehanizme zaštite kadeta. U SAD, naprimjer, Civil Air Patrol (Civilna zračna patrola) (CAP) vodi politiku apsolutno nikakve tolerancije prema bilo kakvom obliku zlostavljanja djece ili zloupotrebe droga (vidi tekst pod brojem 15.10).

U UK, kadetski programi uključuju Kombinirane kadetske snage, Pomorski kadetski korpus, Vojne kadetske snage i Korpus za obuku u zrakoplovstvu. Kadeti obično počinju s ovim programom između navršениh 12 i 14 godina, ali onog trenutka kada napune 18 godina, na njih se primjenjuju slična pravila, kao i ona koja se odnose na odrasle instruktore.

Opće dobro kadeta pokriveno je zakonskim propisima o zaštiti djece i aranžmanima sličnim onima koji se odnose na druge organizacije mladih. Naprimjer, Organizacija kadeta u zrakoplovstvu preispituje sve odrasle osobe kroz Ured za krivičnu evidenciju, organizira formalnu obuku odraslih uniformiranih osoba i ističe važnost obaveze zaštite.

Prilikom preispitivanja Izvještaja iz Deepcuta, Odbor za odbranu UK je primijetio da kadetske organizacije, zato što podliježu zakonima o zaštiti djece, imaju daleko sveobuhvatniji pristup prema svojim obavezama o zaštiti, nego što je to slučaj s oružanim snagama. Odbor je preporučio da Ministarstvo odbrane razmotri da li bi aspekti aranžmana zaštite u kadetskoj organizaciji bili adekvatni za zaštitu najmlađih regruta u oružanim snagama.³⁵⁵

353 "Implementation of the Optional protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict" (Implementacija Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta, koji se odnosi na angažiranje djece u oružanom sukobu), Prvi periodični izvještaj Norveške, januar 2006., str. 2, dostupan na: <<http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC.C.OPAC.NOR.1.pdf>>.

354 Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, "Submission to the UN Study on Violence against Children, with specific reference to children in military schools and to children in peacetime government forces", (Koalicija za zaustavljanje korištenja djece vojnika, "Podnesak UN studiji o nasilju protiv djece, sa posebnim osvrtom na djecu u vojnim školama i djecu u vladinim snagama u vrijeme mira"), mart 2005.

355 "Obaveza o brizi", *op. cit.*, bilješka 333.

15.10

Zračna patrola SAD: Zaštita kadeta i program za roditelje i lidere³⁵⁶

- **Kontrola odabira:** Svi viši pripadnici CAP-a nalaze se u evidenciji o kažnjavanju, koju vodi FBI i koja se provjerava prilikom odlučivanja o njihovoj podobnosti kao pripadnika CAP-a;
- **Obuka:** Prije rada sa kadetima, pripadnici CAP-a, koji su stariji po činu, moraju završiti Program obuke za zaštitu kadeta;
- **Liderstvo:** Sve aktivnosti vezane uz kadete, moraju biti pod odgovarajućim nadzorom. Komandanti moraju biti vrlo pažljivi pri odabiru starijih pripadnika i kadeta, koji su zaduženi za vođenje i nadzor nad kadetskim aktivnostima. Općenito, to znači da najmanje dva starija pripadnika moraju biti prisutna kada god je to potrebno i izvodivo. Ovaj uvjet istovremeno štiti i starije pripadnike od lažnih optužbi za zloupotrebu položaja;
- **Seksualno zlostavljanje:** Kadeti ne smiju biti izloženi seksualnom zlostavljanju, fizičkom kontaktu, dodirivanju, izlaganju, sugestijama, ili drugim incidentima seksualne prirode;
- **Fizičko zlostavljanje:** Kadeti ne smiju biti izloženi primjeni fizičke sile, ili napadima bilo koje vrste. Također, kadeti ne smiju biti prisiljavani na pretjerane fizičke vježbe;
- **Uvjeti kod prijavljivanja pritužbi:** Stariji pripadnici, kadeti, roditelji/staratelji kadeta treba da prijave sve slučajeve sumnje u zlostavljanje komandantu jedinice, ili prvom nadređenom. Komandant jedinice izvještava o ovim navodima svog nadređenog, koji kontaktira oficira nadležnog za pravna pitanja i pravnog savjetnika ili izvršnog direktora u Štabu CAP-a. CAP zatim razmatra pritužbu o navodnom zlostavljanju i dužan je po zakonu da kontaktira odgovarajuću službu za zaštitu djece ili organe zadužene za istragu i krivično gonjenje u slučajevima zlostavljanja djece.

8. Najbolje prakse i preporuke

- Međunarodne pravne obaveze svake države članice trebaju biti integrirane u domaće zakonske propise, prema kojima su službene osobe zadužene za regrutaciju i drugi vojni službenici odgovorni za njihovu efikasnu implementaciju, posebno Fakultativnog protokola uz Konvenciju o zaštiti djeteta, koji se odnosi na uključivanje djece u oružani sukob;
- Roditelji, ili zakonski staratelji, trebaju se aktivno uključiti, u najvećoj mogućoj mjeri, u proces odabira i regrutiranja.
- Potencijalnim regrutima i njihovim roditeljima ili zakonskim starateljima treba, prije nego što daju svoju konačnu suglasnost, dati potpune i detaljne informacije o svim aspektima regrutacije i procesa upoznavanja, uključujući i specifičnu prirodu obaveze, koja se preuzima prijavljivanjem u oružane snage;
- Regrutima, koji stupaju u oružane snage prije navršene 18 godina starosti, i koji nisu zadovoljni sa nastavkom vojne karijere, treba dati mogućnost da, prije kraja obuke, tu obuku prekinu;
- Procedure i prakse unutar strukture treba da odražavaju obavezu zaštite i brige, tako što će pružiti posebnu zaštitu osobama mlađim od 18 godina, i tako što konačna odgovornost za garanciju njene implementacije leži na komandnim oficirima;
- Preventivne mjere trebaju osigurati da djeca ne budu izložena riziku od zloupotrebe položaja, tako što će se strogo provjeravati profesionalna historija oficira ili supervizora angažiranih u obuci;
- Sveobuhvatni program obuke za instruktore treba da odražava odgovornosti koje su uključene u obrazovanje i rad sa mladim regrutima;
- Sve vojne službe su, i trebaju se smatrati, odgovornim za prijavljivanje zloupotrebe i zlostavljanja na prvoj instanci, pri bilo kakvom znaku nepropisnog postupanja;

³⁵⁶ Vidi: <http://level2.cap.gov/documents/CPPT_Student_Guide_DRAFT.pdf>.

- Svaka pritužba na zlostavljanje, nasilno ponašanje ili uznemiravanje, treba rezultirati u istrazi, koja će biti provedena neovisno o umiješanoj jedinici i rezultirati odgovarajućim disciplinskim ili administrativnim mjerama, ovisno o potrebi. Posebno je potrebno poduzeti mjere zaštite osobe koja se žali, ukoliko je to potrebno, a takva osoba mora biti stalno informirana o ishodu istrage;
- Porodice pripadnika i uposlenika moraju imati u potpunosti pristup svim službama podrške, uključujući obrazovanje, zdravstvo i socijalnu zaštitu;
- Treba da postoje jasne procedure i upute u slučajevima sumnje u zlostavljanje djeteta pripadnika oružanih snaga, nasilja ili nebrige, uključujući, kada je potrebno, intervenciju vanjskih službi;
- Vojne strukture, koje daju podršku programima za kadete, trebaju osigurati odgovarajuću politiku zaštite interesa djece;
- Obaveznu vojnu obuku za sve učenike u školama općeg i stručnog smjera treba izbjegavati i proglasiti nezakonitom, jer ona predstavlja kršenje međunarodnih standarda o ljudskim pravima.

Poglavlje 16

Sprečavanje zlostavljanja pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama

Pripadnici oružanih snaga, bilo da su regrutirani ili dobrovoljci, predstavljaju dio komandnog lanca, u kojem su interesi pojedinca podređeni zahtjevima vojne dužnosti. No, oni ipak ostaju građani u uniformi, i moraju imati ista prava kao i civili, bez štete po vojnu disciplinu.³⁵⁷ Rastuće priznavanje jednakih prava pripadnicima, odnosno pripadnicama oružanih snaga, kao i ostalom dijelu stanovništva, jeste postepen proces u kojem Evropski sud za ljudska prava ima bitnu ulogu razvijanjem koncepta “građana u uniformi”. Prema ovom konceptu, poštivanje prava koja su garantirana Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda ne prestaje na kapiji kasarne. Iako operativna efikasnost oružanih snaga znači i restrikciju određenih prava, ljudska prava koja se ne mogu derogirati moraju biti zajamčena svim pripadnicima oružanih snaga, bez obzira na njihov status, na apsolutan način i bez ikakvih restrikcija. Nema nikakvih odstupanja od prava na život; zabrane nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, ili zabrane ropstva ili položaja ropске ovisnosti, prisilnog ili obaveznog rada.³⁵⁸

Vojna struka može sačuvati svoje dostojanstvo i profesionalnost jedino ako se poštuju ljudska prava vojnika. Brutalnost, institucionalizirano nasilničko ponašanje, nasilje, zlostavljanje i mučenje, predstavljaju ozbiljna kršenja prava pripadnika i pripadnica, koja se ne mogu opravdati pod bilo kakvim okolnostima, ili bilo kojom tradicijom. Prema Parlamentarnoj skupštini Vijeća Evrope:

Zlostavljanje, nasilništvo, brutalnost, mučenje, loša ishrana, bolest, pretjerano iskorištavanje, što ponekad rezultira ozbiljnim fizičkim posljedicama, ili čak smrću... isuviše veliki broj mladih regruta u Evropi izložen je takvoj sudbini tokom služenja vojnog roka.³⁵⁹

U ovom poglavlju ide se tragom dobrih praksi u vezi sa zaštitom prava pripadnika oružanih snaga *vis-à-vis* nepravilnog postupanja, i posebno u odnosu na nasilničko postupanje ili zastrašivanje (obredi inicijacije), prakse koje su i dalje uobičajene u oružanim snagama velikog broja država.

Očigledno je da je pitanje zlostavljanja usko povezano sa drugim pitanjima o kojima je bila riječ u nekim drugim poglavljima u ovom Priručniku, posebno u poglavlju 12, “Nacionalne i jezičke manjine u oružanim snagama” (nacionalne i jezičke manjine mogu biti izložene velikom riziku uznemiravanja ili zastrašivanja na rasnim osnovama); poglavlje 13, “Žene u oružanim snagama” (dominacija seksualnog uznemiravanja i seksualnog nasilja prema ženama u oružanim snagama); poglavlje 14, “Homoseksualci i lezbijke u oružanim snagama” (homoseksualci i lezbijke su ponekad izloženi zlostavljanju i uznemiravanju zbog svoje seksualne orijentacije); poglavlje 15, “Djeca u oružanim snagama” (mladi regruti su vrlo često zlostavljani); poglavlje 17,

³⁵⁷ Parlamentarna skupština Vijeća Evrope, “Ljudska prava pripadnika oružanih snaga”, Doc. 10861, 24 mart 2006., stav 53, dostupno na: <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10861.htm>>.

³⁵⁸ *Ibid.*, stav 54.

³⁵⁹ *Ibid.*, stav 19.

“Radni uvjeti” (loši radni uvjeti često doprinose pojavi zlostavljanja); poglavlje 20, “Odgovornost komandanata i odgovornost pojedinca” (kompetentno liderstvo je prva linija odbrane protiv zlostavljanja); i poglavlja 21 i 22, koja govore o vojnom pravosuđu, odnosno ombudsmanima.

1. Pitanja od interesa

Oružane snage imaju vrlo važnu ulogu u odbrani društva od različitih prijetnji. Kao takve, one moraju u svako doba biti spremne da štite i podržavaju ustav, državne institucije, i središnje vrijednosti društva. Zapravo, vojne institucije ne treba smatrati za autonomno područje izolirano od društva, nego one trebaju biti čvrsto integrirane unutar društva. Standardi ljudskih prava, kao dio centralnih vrijednosti društva, primjenjuju se i na oružane snage. Uz ograničenja koja nameće vojna dužnost, sva ljudska prava primjenjuju se na oružane snage, bez obzira na čin, da li se radi o profesionalnim pripadnicima ili regrutima, čime se oni smatraju građanima u uniformi.³⁶⁰ No, i pored toga, psihičko i fizičko nasilje i dalje su jedan od glavnih problema sa kojim se suočavaju oružane snage u velikom broju država. Nedavno objavljeni slučajevi zlostavljanja pripadnika oružanih snaga u regiji koju pokriva OSCE, a naročito onog koje se odnosi na mlade regrute, koji su najranjivija grupa u vojsci, ponovno su skrenuli pažnju na ovu pojavu. Isuviše je čest slučaj da mladi regruti budu izloženi zlostavljanju, nasilničkom ponašanju, brutalnosti, mučenju, lošoj ishrani i bolestima, što može imati fizičke i psihičke posljedice, ili čak rezultirati smrću.³⁶¹ Običaj da se mladi regruti podvrgavaju raznim (vrlo često nerformalnim) testovima izdržljivosti u pogledu inicijacije, praksa koja je još uvijek prisutna u nekim državama članicama OSCE-a, nešto je što posebno zabrinjava.

Ovakvo obavljanje inicijacije varira, u velikoj mjeri, od puka do puka, i od jedne države do druge, u smislu da li se takvo postupanje smatra prihvatljivim, ili ne. Nečovječno postupanje pokriva “najmanje takvo postupanje koje namjerno prouzrokuje tešku bol, mentalnu ili fizičku, i koje, u određenoj situaciji, nije opravdano” i postupanje koje je bilo “s predumišljajem i primjenjivano više sati u kontinuitetu, i koje je prouzrokovalo ili stvarnu tjelesnu povredu ili intenzivnu fizičku i mentalnu patnju”.³⁶² Štoviše, “Patnja, i time izazvana bol, moraju biti jači od neizbježnog elementa patnje ili poniženja, koji se povezuje sa datim oblikom legitimnog postupanja ili kažnjavanja”.³⁶³

Faktori koji uzrokuju zlostavljanje

Sljedeće situacije ili uvjeti povećavaju šanse za nasilničko ponašanje i druge oblike zlostavljanja u oružanim snagama.

1. Obredi inicijacije u jedinici imaju važnu i legitimnu ulogu u njegovanju kohezije i morala u jedinici. Obredi inicijacije su obredi koji se organiziraju tokom, ili na kraju, osnovne početne obuke regruta, i na njima se testira fizička i psihička spremnost regruta. Ponekad ovo testiranje može ići do krajnjih granica izdržljivosti. Obredi inicijacije testiraju i označavaju prelazak regruta iz civilnog u vojni život, proces koji se ponekad naziva “mučeništvo”, jer se civilni identitet regruta zamjenjuje kroz proces patnji i obreda inicijacije.³⁶⁴ Većina ovakvih

³⁶⁰ “Memorandum of Deepcut and Beyond”, (Memorandum o slučaju Deepcut i više), Odbor Donjeg doma za Zakon o oružanim snagama, 14. februar 2006., London, dostupno na: <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200506/cmselect/cmarmed/828/828we13.htm>>.

³⁶¹ “Human rights of members of the armed forces” (Ljudska prava pripadnika oružanih snaga), *op. cit.*, bilješka 357, pasus 19.

³⁶² Ovo se zasniva na sudskoj praksi nekadašnje Evropske komisije za ljudska prava, *Kudla protiv Poljske*, Evropski sud za ljudska prava, 26. oktobar 2000., *European Human Rights Reports*, svezak 35, 2002., str. 198, pasus 92; i Evropska komisija za ljudska prava, *Grčki predmet*, Izvještaj od 5. novembra 1969., *Yearbook of the European Convention of Human Rights* (Strasbourg: Council of Europe, 1969), svezak 12, str. 186.

³⁶³ *Kudla protiv Poljske*, *ibid.*, pasus 92. Ako se primijeni na vojne regrute, ovo postupanje treba ići dalje od patnji i poniženja, koji se obično povezuju sa vojnom službom, da bi se smatralo ponižavajućim.

³⁶⁴ Erving Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* (Eseji o socijalnoj situaciji mentalnih pacijenata i ostalih osoba lišenih slobode) (New York: Doubleday, 1961).

obreda odvija se u potpunoj izolaciji i organiziraju ih kolege, vrlo često bez ikakve kontrole od strane vojnih lidera. Postoji uvijek rizik od zlostavljanja, jer prijelaz iz civilnog života (gdje je sve poznato) u vojni život (u kojem važe nova pravila) znači da regruti postaju osjetljivi na pritisak koji vrše njihove kolege. Iako je, uglavnom, opće priznato da ovi obredi inicijacije mogu imati i pozitivnu simboličku funkciju, oni ipak znaju rezultirati u ekscesima, koji mogu dovesti do fizičke ili mentalne povrede. Iz tih razloga, potrebno je napraviti razliku između pozitivnih obreda i direktnog nasilničkog ponašanja, koje je perverzna manifestacija sile. Human Rights Watch, u svom izvještaju o zlostavljanju vojnika u Ruskoj Federaciji³⁶⁵, predlaže test za razlikovanje između onih aktivnosti koje jačaju *esprit de corps* i onih koje, kao takve, predstavljaju nezakonito i ponižavajuće postupanje. Neke aktivnosti, same po sebi, ne moraju predstavljati nečovječno ili ponižavajuće postupanje, ali ako su pretjerane i traju duži vremenski period, ili ako uključuju opasnost i nasilje, one mogu prijeći granicu i postati nečovječno i ponižavajuće postupanje. Naprimjer, uskraćivanje sna ili hrane, kao dio obreda inicijacije, ne mora nužno predstavljati ponižavajuće postupanje, ali uskraćivanje hrane u značajnijoj mjeri, ili sna tokom jednog dužeg vremenskog perioda, moglo bi se smatrati ponižavajućim ili nečovječnim.³⁶⁶

2. Osim toga, potreba održavanja discipline, ako je pretjerana, može, vrlo često, dovesti do nasilja. Stroga pravila o podređenosti i uvjetovanje bespogovornog izvršavanja naredbi koje izdaju komandanti često rezultiraju u posljedicama po odnos između komandanata i vojnika. Pristup koji sve više prevladava je da je potrebno disciplinu uvoditi što je moguće prije među vojnike, tako da se mogu poduzimati radikalne i direktne mjere. Prekoračenje ovlasti koje imaju komandanti, naprimjer, verbalno ili fizičko kažnjavanje, se, prema tome, vrlo često smatra nepotrebnim kod kažnjavanja podređenih. Uvjetovanost podređenošću može vojnike ograničavati u njihovom otvorenom iskazivanju svojih pritužbi. Ekstremno tumačenje vojničkih vrijednosti, naprimjer, totalna podređenost, može na taj način doprinijeti okruženju u kojem je zlostavljanje vrlo vjerovatno.

3. Ako ide dalje od imperativa održavanja vojne discipline, vojna obuka za pripremu vojnika za rat ili sukobe, može također rezultirati kršenjem ljudskih prava. Obukom u vrijeme mira nastoje se simulirati uvjeti bitke; odatle potječe i to da su ekstremni osjećaji i teškoće suštinski dio vojne obuke. Od vojnika se očekuje da "Uče dok se bore", i moraju proći kroz mnoge poteškoće kako bi postigli borbenu spremnost. Dualizam između obuke u vrijeme mira i ratovanja može stvoriti poteškoće u pravljenju razlike između onoga što su legitimne metode obuke i šta je zastrašivanje.

4. Loši radni uvjeti, neodgovarajući objekti i loša prehrana mogu također biti faktori koji će dovesti do zlostavljanja. Pripadnici oružanih snaga, općenito govoreći, a naročito regruti, mogu biti dodijeljeni i na zadatke koji nemaju vojni karakter. U nekim državama, naprimjer, komandiri, ili oficiri zaduženi za pojedine jedinice, mogu "iznajmiti" regruta za obavljanje raznoraznih privatnih poslova, ili tražiti od njih da im poprave kuće ili stanove. Ovakva praksa uklapa se u koncept prisilnog rada. Vojnici mogu, isto tako, biti izloženi iznuđivanju, naprimjer, kada roditelji šalju regrutima novac i hranu, što im se zabrani da zadrže i, umjesto toga, prisiljeni su da to daju nadređenim ili kolegama.³⁶⁷

³⁶⁵ Human Rights Watch, "The Wrongs of Passage: Inhuman and Degrading Treatment of New Recruits in the Russian Armed Forces", (Greške u prijelazu: nečovječno i ponižavajuće postupanje sa novim regrutima u oružanim snagama Ruske Federacije), oktobar 2004., dostupno na: <<http://hrw.org/reports/2004/russia1004>>.

³⁶⁶ *Ibid.*, str. 27-28. Upotreba ekstremne fizičke vježbe kao oblika kažnjavanja u okviru prakse inicijacije je, sama po sebi, ponižavajuća ili nečovječna, ali prisiljavanje na fizičku vježbu do stanja nesvijesti, pod prijetnjom sile, moglo bi predstavljati ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Prisiljavanje novih regruta da obavljaju raznorazne zadatke, kao dio inicijacije, ne predstavlja, samo po sebi, ponižavajuće postupanje, ali prisiljavanje regruta da živi u stanju ropske ovisnosti duži vremenski period, pod prijetnjom nasilja, doseže ovu granicu.

³⁶⁷ *Ibid.*

5. Nedostatak transparentne i efikasne kontrole i drugih mehanizama praćenja, kao i nepostojanje programa zaštite svjedoka, doprinosi opstajanju nasilničkog ponašanja u vojnim strukturama. U velikom broju slučajeva, istrage navodnih slučajeva zlostavljanja ostaju u rukama zapovjednog oficirskog kadra, koji su sami, zapravo, predmet pritužbi, ili kojima je u interesu da prikriju takve slučajeve. Kako bi se uspješno borilo protiv zlostavljanja među pripadnicima oružanih snaga, oni moraju biti obaviješteni o svojim pravima, a komandni kadar mora imati jasne upute i biti adekvatno obučen za vršenje svoje dužnosti sa punim autoritetom, a da istovremeno poštuju prava onih koji su im potčinjeni. Osim toga, efikasni eksterni i interni mehanizmi praćenja trebaju omogućiti kažnjavanje, a time i odvracanje od zlostavljanja i zloupotrebe položaja u oružanim snagama. Reputacija i efikasnost oružanih snaga su, zaista, uvjetovani eliminacijom oprosta od kazne za takve slučajeve.

Hitna potreba rješavanja problema zlostavljanja

Svako zlostavljanje treba riješiti iz najmanje tri razloga. Prvo, zabrana okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja predstavlja temeljno ljudsko pravo. Po međunarodnom pravu, nikakvo odstupanje, čak ni ono uvjetovano posebnim uvjetima, specifičnim za vojnu dužnost, nije dozvoljeno (vidi u donjem dijelu teksta). Drugo, zlostavljanje stvara strah i nepovjerenje među vojnicima. Teror i sumnja ne mogu biti dobri instrumenti za kovanje kohezije u vojnim jedinicama, što je neophodan uvjet uspješnog angažmana u ratu, sukobima ili mirovnim operacijama. Treće, roditelji zlostavljanih regruta i društvo, šire gledano, prezirat će državnu instituciju koja im uništava njihove sinove i kćeri. Sistematsko zlostavljanje će dovesti do društva koje nema poštivanja za vojsku, kao i do izbjegavanja regrutacije i porasta broja onih koji izlaze iz vojske. Ovo sigurno nije nešto čime se može ponositi, ili čemu teži bilo koja državna institucija.

2. Međunarodne obaveze poštivanja ljudskih prava

Kao građani u uniformi, pripadnici oružanih snaga moraju imati ista prava kao i civili. Dok se zaštita i promoviranje nekih građanskih i političkih prava, kao što su sloboda izražavanja i sloboda misli, savjesti, vjeroispovijesti i uvjerenja, mogu kvalificirati u svjetlu vojnih dužnosti, svi pripadnici oružanih snaga, bez obzira na njihov status, moraju uživati određena neotuđiva temeljna prava i slobode, na apsolutan način, i bez ikakvih restrikcija. Posebno, nikakvo odstupanje nije moguće od **prava na život**, imajući na umu, svakako, inherentne opasnosti vojne profesije (član 2 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i član 6 Međunarodnog sporazuma o civilnim i političkim pravima). Pripadnici oružanih snaga imaju pravo **na zaštitu od nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja** (član 3 Evropske konvencije i član 7 Međunarodnog sporazuma). Ovo znači da pripadnici, odnosno pripadnice, ne smiju biti izloženi ponižavajućem ili degradirajućem postupanju, naprimjer, tokom izrazito stroge ili grube obuke, niti smiju biti podvrgavani mučenju, zlostavljanju, brutalnosti, ili nekoj drugoj praksi, koja bi se mogla smatrati za nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. **Zabrana ropstva, ropske ovisnosti, prisilnog ili obaveznog rada**³⁶⁸ (član 4 Konvencije), prema kojoj se ne smije zahtijevati od regruta da izvode zadatke koji su nekompatibilni s osnovnim zadatkom, niti mogu biti prisiljeni na obavezan ili prisilan rad, predstavljaju relevantna pitanja obrađena u ovom poglavlju. Ova prava su, također, ponovno potvrđena u UN-ovoj Konvenciji protiv mučenja i drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.³⁶⁹ Opća ljudska prava, spomenuta u gornjem dijelu teksta, ne mogu biti ograničena, čak ni zbog zahtjeva vojne prirode.

Istraga u slučaju zlostavljanja: pravo na pravično suđenje

Kada dođe do nasilja, pripadnici oružanih snaga imaju **pravo na pravnu zaštitu** (član 5 Evropske konvencije) i **pravo na pravično suđenje** pred neovisnim i nepristranim sudom

³⁶⁸ Dostupno na: <<http://www.ohchr.org/english/law/cat.htm>>.

³⁶⁹ Dostupno na: <<http://www.cpt.coe.int/EN/documents/ecpt.htm>>.

(član 6 Evropske konvencije i član 14 i 15 Međunarodnog sporazuma). U postupku ulaganja zvanične žalbe pred vojnim sudovima, treba voditi računa da su uvjeti hapšenja i lišenja slobode u skladu sa zakonom i u suglasnosti sa relevantnim članovima Evropske konvencije i Međunarodnog sporazuma (postojanje odgovarajućih pravnih lijekova, pravičnost postupka, nepristranost i neovisnost suda, zakonitost hapšenja ili pritvora regruta). Međutim, nekoliko država članica OSCE uložilo je rezerve na ove članove (vidi poglavlje 21, "Disciplina i vojno pravosuđe").³⁷⁰

Vijeće Evrope

Dragocjen izvor smjernica je sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava, čiji značaj ide dalje od država članica Vijeća Evrope. Prema tumačenju ovog Suda, Konvencija smatra pripadnike oružanih snaga za "građane u uniformi", tj. pripadnici i uposlenici zadržavaju svoja građanska i politička prava, koja su modificirana tako da odgovaraju vojnom kontekstu.

Pristup "građanin u uniformi" preuzele su mnoge međunarodne organizacije i usvojile preporuke kojima se osuđuje široko rasprostranjeno kršenje prava vojnika i traži od država članica da poduzmu mjere, kako bi okončale takvo kršenje, i u potpunosti provele koncept "građanin u uniformi". Parlamentarna skupština Vijeća Evrope, naprimjer, stalno pokazuje svoje interesiranje za ovo pitanje. Ona je, 1998. godine, usvojila Rezoluciju 1166 i Preporuku 1380 o ljudskim pravima regruta, u kojima iznosi svoj stav da regrute, kao i sve pripadnike oružanih snaga, treba smatrati za "građane u uniformi" i koji, prema tome, trebaju "uživati ista prava i temeljne slobode, posebno one koje im daje Evropska konvencija o ljudskim pravima i uživati istu pravnu zaštitu kao i obični građani". Parlamentarna skupština je, također, nedavno usvojila Preporuku 1742 (2006.) o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga šire, u kojoj se posebna pažnja ukazuje zlostavljanju pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, a posebno regruta, kao najranjivije grupe u okviru oružanih snaga.³⁷¹

Obaveze OSCE-a

OSCE je također iskazao svoju spremnost usmjerenu ka eliminaciji svih oblika mučenja i drugog okrutnog i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja. U svakoj prilici, države članice OSCE-a obavezuju se da će istražiti sve navodne slučajeve mučenja, i krivično goniti počinioc. One su također iskazale svoju spremnost i obavezu da uključe konkretne odredbe, u cilju iskorjenjivanja mučenja iz svojih programa obuke i obrazovanja za sve one koji rade na provedbi zakona, vojnih i policijskih snaga.³⁷² **OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti** naročito je relevantan kada je riječ o pripadnicima oružanih snaga, jer obavezuje države članice da osiguraju da pripadnici vojnih i neformalnih struktura i službi sigurnosti, mogu uživati i provoditi svoja ljudska prava i temeljne slobode (vidi tekst pod brojem 16.1).

³⁷⁰ Azerbejdžan, Češka Republika, Francuska, i Slovačka su, naprimjer, uložile rezervu na članove 5 i 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima; Armenija, Litvanija, Moldavija, Portugal, Rusija i Ukrajina, stavile su rezervu na član 5 ove Konvencije. Za puni popis rezervi na Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, vidi: <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/4_1.htm#N18>.

³⁷¹ Preporuka 1742 (2006.) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope. Vidi također "Human rights of members of the armed forces" (Ljudska prava pripadnika oružanih snaga), *op. cit.*, bilješka 357. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope također je obratila posebnu pažnju na neke određene tačke, razmatrajući pitanje prava profesionalnih pripadnika na udruživanje i prava prigovora savjesti na služenje vojnog roka, koja se smatraju za temeljnu komponentu prava na slobodu misli, savjesti, vjerskog ili drugog uvjerenja.

³⁷² Budimpešta 1994., Odluke: VIII. Ljudske dimenzije, pasus 20.

16.1

OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti³⁷³

32. Svaka država članica će osigurati da pripadnici vojnih, neformalnih i sigurnosnih snaga mogu uživati svoja ljudska prava i temeljne slobode, kako je to predviđeno dokumentima OSCE-a i međunarodnim pravom, u suglasnosti sa relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama i uvjetima službe.

33. Sve države članice će osigurati odgovarajuće pravne i administrativne procedure za zaštitu prava svih pripadnika svojih oružanih snaga.

3. Sprečavanje nasilničkog ponašanja

Moguće je poduzeti više mjera kako bi se spriječilo zlostavljanje i zloupotreba položaja u oružanim snagama i borilo protiv kulturnog okruženja koje tolerira ovakvu praksu. Ove mjere uključuju: (1) zabranu nelegalnih obreda inicijacije; (2) podučavanje i obuka novih regruta i komandnog kadra; (3) osiguravanje kompetentnog liderstva na nivou oficira i podoficira, i; (4) poboljšanje uvjeta rada.

Zabrane nelegalnih obreda inicijacije (mučenja)

Jasna zabrana nedozvoljenih obreda inicijacije vrlo je važna kao osnova za krivično gonjenje i kažnjavanje nedozvoljene prakse. Britansko Ministarstvo odbrane je, 1980. godine, naprimjer, donijelo cijeli niz mjera koje se odnose na nasilničko ponašanje, od kojih je najvažnija bila uvođenje eksplicitne zabrane nedozvoljene prakse inicijacije³⁷⁴ (vidi tekst pod brojem 16.2).

16.2

Državni propisi za vojsku: Zabrana nedozvoljenih obreda inicijacije u Ujedinjenom Kraljevstvu³⁷⁵

“Osnovni elementi discipline i vojne efikasnosti nemaju nikakve veze sa bilo kakvim nedozvoljenim ili drugim obredima inicijacije, čiji je cilj zastrašivanje ili uzrokovanje fizičkog ili psihičkog ponižavanja bilo kojeg pojedinca. Takvo ponašanje bilo bi u direktnoj suprotnosti sa zahtjevima obuke o moralu i dobrom liderstvu Pritužbe o navodnim nedozvoljenim aktivnostima treba uputiti Ogranku za specijalne istrage u pogledu pokretanja disciplinskog postupka protiv pokretača i drugih učesnika, u skladu sa Zakonom o vojsci iz 1955. godine. Sadržaj ovog stava treba najmanje jedanput godišnje ponoviti u svim formacijama, uključujući naredbe jedinicama i nižim formacijama.”

Obuka

Obuka ima važnu ulogu u obučavanju pripadnika oružanih snaga o njihovim pravima. Ovi kursevi trebaju također promovirati vrijednosti drugarstva i lojalnosti među pripadnicima oružanih snaga; klima međusobnog povjerenja i poštivanja nešto je što nesumnjivo vodi ka jačanju kohezije, te prema tome i operativne sposobnosti neke jedinice. Napori u izgradnji svijesti i praktični kursevi o tome kako riješiti probleme nasilničkog ponašanja, trebaju

³⁷³ OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti, 1994.

³⁷⁴ James K. Wither, “Battling Bullying in the British Army 1987-2004” (Borba sa siledžijstvom u britanskoj vojsci), *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, br. 1, 2004., dostupno na: <<http://www.pipss.org/document46.html>>.

³⁷⁵ Državni propisi za vojsku, revidirano izdanje, mart 1996., IAC 13206, London, Her Majesty's Stationery Office, Part 6, stav 5.201A.

biti dio nastavnog programa u oficirskim školama. U nekim državama članicama OSCE-a, naprimjer, u Austriji, Bjelorusiji, Francuskoj, Gruziji, Norveškoj, Rusiji, Turskoj i Ukrajini, oficiri se obučavaju o tome kako izići na kraj sa nasilničkim ponašanjem i oni prolaze obuku iz identificiranja i sprečavanja ove prakse nasilničkog ponašanja. Irska je još jedan primjer, jer svi novoprmljeni pripadnici odbrambenih snaga prolaze obuku o tome šta predstavlja neodgovarajuće ponašanje i, što je još bitnije, kako tražiti ispravljanje tog problema, ili kako uložiti žalbu protiv osobe koja se prema njima ponaša na neodgovarajući način. Ovakvu uputu daje im oficir koji zapovijeda jedinicom za obuku i koji je odgovoran za obuku, bez obzira da li je ona namijenjena općenito za vojnike ili oficirske kadete. U ovom predavanju naglašava se uloga koju ima komandni oficir u rješavanju žalbi. Svi novi polaznici dobiju Priručnik s informacijama za nove pripadnike oružanih snaga³⁷⁶ (vidi tekst pod brojem 16.3).

16.3

Irska: Priručnik s informacijama za nove pripadnike odbrambenih snaga³⁷⁷

Cilj ovog Priručnika je da se pruže sljedeće informacije onima koji se prijavljuju u oružane snage:

Njihove odgovornosti i obaveze;

Detaljni uvjeti angažiranja;

Njihova prava kao pripadnika odbrambenih snaga;

- Zdravstvena politika i sigurnost;
- Međuljudski odnosi;
- Neprihvatljivo ponašanje, uznemiravanje i nasilničko ponašanje;
- Kako spriječiti nasilničko ponašanje; i
- Kako tražiti lijek i ulagati žalbu.

Kompetentno liderstvo

Uz obuku, kompetentni lideri imaju vrlo važnu ulogu u stvaranju kohezivnih borbenih jedinica od pripadnika oružanih snaga. Lideri upućuju na svrhu, smjer, i pružaju motivaciju. Lideri su ti koji promoviraju klimu kohezije ugradnjom discipline i osjećaja obaveze u svoje jedinice; komandanti imaju također važnu ulogu u poduzimanju mjera protiv nasilničkog ponašanja. U Kanadi, Češkoj Republici, Njemačkoj, Gruziji, Latviji, Litvaniji, Norveškoj, Poljskoj, Portugalu, Ujedinjenom Kraljevstvu, SAD i Ukrajini, oficiri organiziraju rutinske i *ad hoc* provjere u cilju otkrivanja i sprečavanja nedozvoljene prakse inicijacije. Štoviše, u mnogim državama članicama OSCE-a, naprimjer, u Austriji, Azerbejdžanu, Belgiji, Danskoj, Luksemburgu i Švicarskoj, oficiri imaju instrukcije da istraže bilo koji oblik zlostavljanja i da strogo i dosljedno primjenjuju disciplinske kazne (politika isključivanja svake tolerancije). U ovom kontekstu, zapovjedni oficiri ne odgovaraju samo za sigurnost i dobrobit svih pripadnika pod njihovom komandom, nego imaju i obavezu da prijave kršenja vojnog zakona i vojnih kodeksa nadležnim vlastima, kako bi bila provedena istraga, razmotren slučaj, kako bi se presudilo i bile poduzete zakonske mjere (vidi tekst koji slijedi).

Poboljšanje uvjeta rada

Još jedna mjera za sprečavanje i smanjivanje kršenja ljudskih prava u oružanim snagama je poboljšanje uvjeta rada i života pripadnika oružanih snaga. Loši uvjeti rada, neodgovarajući objekti, loša prehrana i niske plaće, mogu doprinijeti lošem postupanju sa pripadnicima oružanih snaga, regrutima naročito, tako da se od njih zahtijeva da obavljaju privatne poslove, koji nemaju vojni karakter, naprimjer, da rade na poljima ili u tvornicama.

³⁷⁶ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 47b.

³⁷⁷ *Defence Forces New Entrants Information Handbook (Priručnik s informacijama za nove pripadnike odbrambenih snaga)*, Štab odbrambenih snaga, Irska, novembar 2006.

4. Vanjske organizacije koje se bave praćenjem i pitanjima zlostavljanja u oružanim snagama

Pored mjera koje se poduzimaju unutar oružanih snaga, vanjska supervizija nad oružanim snagama od strane tijela koja nisu vojna, ima temeljnu ulogu u osiguravanju poštivanja ljudskih prava u kasarnama i u sprečavanju nasilničkog ponašanja.

Parlamenti, organizacije civilnog društva i druge vrste neovisnih organizacija i mediji su ti kojima je često dopušteno da provode istrage u oblasti ljudskih prava u oružanim snagama; prikupljene informacije obično se objavljuju u tematskim ili godišnjim izvještajima. Ova funkcija nadzora vrlo je bitna u pogledu širenja informacija i izgradnje svijesti o ovom pitanju u civilnom društvu i među vojnim pripadnicima podjednako. Organizacije civilnog društva, štoviše, mogu pomoći parlamentima u provedbi kontrole nad vojskom. Mnoge države članice OSCE-a dopuštaju, na različite načine, izvjestan stepen vanjskog nadzora nad vojskom (vidi tekst pod brojem 16.4).

16.4

Azerbejdžan, Luksemburg, Poljska, Švedska, Ruska Federacija: Vanjski nadzor nad oružanim snagama³⁷⁸

Azerbejdžan

Prema članu 49 Zakona o medijima masovne komunikacije Republike Azerbejdžan, redovni dopisnici imaju pravo prikupljanja, pripreme, uređivanja i objavljivanja informacija. Oni imaju status novinara prilikom obavljanja ove dužnosti.

Luksemburg

Vojna udruženja ili vjerski predstavnici često su nezvanične tačke kontakta u slučaju pritužbi od strane vojnih pripadnika.

Poljska

Članovi Parlamenta, posebno članovi Parlamentarne komisije za odbranu, mogu provoditi istragu u vezi sa situacijom u oružanim snagama.

Švedska

Svaki građanin ima pravo da dobije informacije i dokumente koji ga zanimaju od oružanih snaga, a ovo pravo ograničeno je samo u slučaju da se radi o dokumentu koji je tajan. U tom pogledu, svako može provesti istragu u vezi sa ljudskim pravima u oružanim snagama. Postoje i razne institucije ombudsmana koje mogu voditi istrage, nakon što su uložene žalbe u vezi sa kršenjem ljudskih prava.

Ruska Federacija

Ombudsman Ruske Federacije i nekoliko javnih organizacija mogu pratiti ili istraživati stanje u oružanim snagama, uključujući i situaciju u vezi sa pravima sadašnjih i bivših pripadnika oružanih snaga.

Još jedan primjer predstavlja i istraživanje koje je proveo Vladimir Lukin, predstavnik za ljudska prava Ruske Federacije. On je, u julu 2005. godine, objavio specijalni izvještaj o zlostavljanju u ruskim oružanim snagama i preporučio usvajanje raznih mjera, od bolje obuke, do adekvatne novčane nadoknade, što primaju pripadnici oružanih snaga (vidi tekst pod brojem 16.5).

³⁷⁸ Uпитnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 7.

16.5

Opservacije u vezi sa građanskim pravima tokom služenja vojnog roka i vojne službe: Specijalni izvještaj predstavnika za ljudska prava Ruske Federacije³⁷⁹

Pravo na dostojanstvo

- Država i društvo trebaju priznati da nezakoniti odnosi predstavljaju glavni problem ne samo u vezi sa zaštitom prava pripadnika oružanih snaga, nego i za osiguranje vojne spremnosti i formiranja vojnika;
- Moraju se poduzeti mjere kako bi bili obučeni mladi komandanti i pripadnici oružanih snaga općenito... [a] čin narednika treba davati onima koji su profesionalni vojnici, [koji] su završili dovoljno dugu (u svakom slučaju dužu od pet mjeseci) obuku, i [koji] posjeduju kvalitete za liderstvo i menadžment; oni trebaju biti adekvatno plaćeni;
- Oružane snage trebaju imati organizaciju vojne policije, čiji je mandat da provodi istrage, kao i patrole i dežure, da osigurava pratnju osobama lišenim slobode, prati i pregleda vojni teret. Od bitnog značaja je da tijela vojne policije ne budu oformljena na osnovu vojnih garnizona ili vojnih zona, nego po teritorijalnom principu. Osim toga, oni ne trebaju odgovarati vojnim komandantima i trebaju biti finansirani kroz odvojenu stavku u budžetu.
- Sprečavanje nezakonitog postupanja, uključujući nasilničko ponašanje, zahtijeva netradicionalne pristupe vojnoj regrutaciji. Naprimjer, čini se da ima smisla razmotriti formiranje jedinica za obuku, u kojima bi bili regruti iz istog odreda. Oni bi mogli služiti u tim jedinicama većinu (najvjerovatnije pola) zakonom predviđenog roka.
- Vrijedilo bi nastojati da regruti, koji su uglavnom iz istog područja (grada, okruga, regije i teritorija), budu u istoj jedinici, i da se takvim jedinicama dodijeli odgovarajući počasni naziv i uspostave vijeća vojnih veterana, u kojima bi bili djedovi, očevi i starija braća novih regruta.
- Ideja vraćanja prakse formiranja specijalnih jedinica na etničkoj osnovi ... također zaslužuje da bude razmotrena. Praksa regrutiranja zasnovana na etničkom porijeklu pokazala se uspješnom u oružanim snagama Ruskog Carstva. Danas se ovaj princip uspješno primjenjuje u oružanim snagama u nekoliko država.

Angažiranje pripadnika oružanih snaga na zadatke koji nisu povezani s obavljanjem vojnih zadataka

- Angažiranje pripadnika oružanih snaga na zadatke koji nisu povezani s obavljanjem vojnih zadataka bi, s pravom, trebalo smatrati za prisilan rad i, prema tome, nezakonit.

Pravo pripadnika oružanih snaga na adekvatnu naknadu

- Mobiliziranim vojnicima treba biti zagarantirana značajno povećana plaća.

Jedan drugi primjer neovisnog istražioca, koji se bavio problemom nasilničkog ponašanja i zlostavljanja u oružanim snagama, je Izvještaj iz Deepcuta iz 2004. godine, koji je podnio Nicholas Blake.³⁸⁰ Blake, koji je istraživao četiri smrtna slučaja u Centru za obuku britanske vojske, ustanovio je da, i pored zlostavljanja, nije bilo dokaza da su vojnici sami sebi oduzeli život zato što su bili izloženi nasilju ili seksualno uznemiravani. Smrtonosne povrede nanese vatrenim oružjem kod četiri vojnika, koji su kao tinejdžeri bili u kasarni u Deepcutu u periodu između 1995. i 2002. godine, izgleda da su bile nanese "vlastitom rukom".³⁸¹ Blake je također ustanovio da u Deepcutu nije postojao običaj nasilničkog ponašanja i zastrašivanja, koje bi odobrali ili dozvoljavali viši oficiri. Tokom svoje 14 mjeseci duge istrage, Blake je,

³⁷⁹ "O soblyudeni prav grazhdan v svyazi s prokhozhdeniem voennoi sluzhby po prizyvu" [Poštivanje građanskih prava tokom služenja vojnog roka], specijalni izvještaj predstavnika za ljudska prava u Ruskoj Federaciji, Moskva, 2005.

³⁸⁰ Nicholas Blake QC, *The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002* (Izvještaj iz Deepcuta. Uvid u okolnosti smrti četiri vojnika u kasarni Princess Royal u Deepcutu između 1995. i 2002.), (London: The Stationery Office, 2006). Kompletan izvještaj dostupan je na: <<http://www.official-documents.gov.uk/document/hc0506/hc07/0795/0795.pdf>>.

³⁸¹ *Ibid.*, 12.2.

međutim, otkrio slučajeve zlostavljanja i seksualnog uznemiravanja koji su prošli nekažnjeni i koje, očigledno, nisu primijetili komandni oficiri.³⁸² U Izvještaju je istaknuto nekoliko faktora, koji su mogli doprinijeti smrti ova četiri vojnika: loš kvalitet smještaja, naročito sanitarni i higijenski uvjeti u kasarni, ograničen dijapazon rekreacijskih aktivnosti; kada su bili slobodni, vojnici nisu praktično mogli napustiti kasarnu; pristup oružju bez odobrenja; neformalne sankcije, poput dodatne straže.³⁸³ U Izvještaju iz Deepcuta se, pored isticanja ovih nedostataka, naročito u režimu obuke, daje i jedan broj preporuka (vidi tekst pod brojem 16.6).

16.6

Izvještaj iz Deepcuta: Odabrane preporuke³⁸⁴

- Armija treba rutinski od ostalih tijela tražiti potvrdu ličnih navoda o medicinskoj i socijalnoj historiji njenih pripadnika, kao i pristup podacima o liječenju i drugoj povjerljivoj evidenciji. Takvi podaci su neophodni za potpunu procjenu sposobnosti kandidata i mogu omogućiti centrima za obuku da saznaju više o nekoj određenoj posebnoj karakteristici na koju treba obratiti pažnju.
- Instruktori moraju biti provjereni i adekvatno obučeni, prije nego što im se dozvoli da rade sa mladima;
- Svi oficiri, podoficiri, civilni instruktori i polaznici obuke, moraju biti budni na bilo kakav znak zlostavljanja, i dužni su o tome izvijestiti putem komandnog lanca, tako da mogu biti poduzete promptne i efikasne radnje. Propust da se izvijesti o bilo kakvom znaku zloupotrebe položaja treba, samo po sebi, podlijevati disciplinskim sankcijama;
- Pritužbe o zlostavljanju, uznemiravanju ili nasilničkom ponašanju treba odmah staviti u nadležnost vojne policije;
- Potrebno je postaviti komesara za vojne žalbe, ili ombudsmana oružanih snaga;
- Svaki polaznik na stražarskoj dužnosti mora biti pod direktnim nadzorom podoficira ili iskusnijeg odraslog vojnika;
- Minimalna starosna granica, kada obučeni vojnici mogu biti na straži bez nadzora, treba biti 18 godina.

5. Postupak žalbi u slučaju zlostavljanja

U slučaju zlostavljanja, vojni pripadnici imaju opciju da prvenstveno pokušaju riješiti problem kroz komandni lanac i sistem vojnog pravosuđa.

Vojni komandanti odgovorni su za sigurnost i dobrobit svih pripadnika koji su pod njihovom komandom; onaj komandant koji naiđe na dokaze o zlostavljanju ili zloupotrebi položaja, obavezan je istražiti taj slučaj i o njemu izvijestiti svoje pretpostavljene (u Estoniji, naprimjer). Ako takva praksa, zapravo, predstavlja krivično djelo, pretpostavljeni nadležan za disciplinska pitanja dužan je o tome obavijestiti nadležne istražne organe, naprimjer, javnog tužioca u Njemačkoj ili vojnu policiju, kada je riječ o Češkoj Republici, koji mogu taj predmet podnijeti odgovarajućem sudu. Vojni pripadnici smatraju se odgovornim za nasilničko ponašanje ili uznemiravanje svojih podređenih ili kolega, ili u slučaju da dopuste takvo postupanje. U nekim državama, ovisno o težini djela, počinioci mogu i krivično odgovarati (U Bjelorusiji i

³⁸² M. Evans, "Nasilničko ponašanje odbačeno kao uzrok smrti u Deepcutu", *The Times*, 30. mart 2006. "G. Blake je izjavio da je zapanjen time da vojni tužilac nije optužio instruktora iz Deepcuta, narednika, čiji su inicijali navedeni kao B.B., koji je fizički i verbalno zlostavljao polaznike obuke. Narednik, koji je napustio vojsku, jednog ženskog regruta je udario posred lica "bez ikakvog razloga" i vozio bicikl preko "debelih" vojnika, kojima je naredio da se ispruže po državi. Tužilaštvo je odredilo da nema vjerovatnoće za osuđujuću presudu i postupak "nije bio u interesu javnosti, uključujući i vojni interes." Narednik B.B. je bio jedan od oko deseterice osoblja iz Deepcuta kojima je gospodin Blake poslao pisma u kojima ih upozorava da će njihovo ponašanje biti objelodanjeno u Izvještaju i da bi njihov identitet mogao biti poznat."

³⁸³ Blake, *op. cit.*, bilješka 380.

³⁸⁴ *Ibid.*

Francuskoj, naprimjer). U SAD, naprimjer, Jednoobrazni kodeks vojnog pravosuđa obuhvata poseban član o kažnjavanju, član 93, "Okrutnost i zlostavljanje". Komandanti mogu biti prisiljeni da se obrate savjetovaništu za pomoć, ili mogu biti kažnjeni ukorom, uskraćivanjem plaće, nemogućnošću napredovanja, ili ponovnog prijavljivanja, otpustom iz službe, ili, u ozbiljnijim slučajevima, koji uključuju fizički napad, tešku povredu fizičkog integriteta, ili zlostavljanje podređenih, otpušteni ili izvedeni pred vojni sud (vidi poglavlje 21, "Disciplina i vojno pravosuđe"). U tekstu pod brojem 16.7 govori se o tome na koji način počinio i oficiri, koji pomažu zlostavljanje, mogu biti pozvani na odgovornost.

16.7

Pozivanje na odgovornost onih koji su direktni počinioi u slučaju nasilničkog ponašanja ili oficira zaduženog za kontrolu, koji su dozvolili da dođe do takvog ponašanja³⁸⁵

Belgija

Disciplinski propisi nalažu odgovornost pretpostavljenih za djela njihovih potčinjenih, ako su ta djela nastala kao posljedica nehata pretpostavljenih, ili ako su pretpostavljeni imali, ili mogli imati saznanja o kršenju od strane njihovih potčinjenih, a nisu poduzeli sve moguće mjere kako bi spriječili potčinjenog od izvršenja nezakonite radnje. Zakon Belgije predviđa kaznu za poslodavce koji ne prekinu nasilničko ponašanje, u slučaju da je uložena žalba ili da postoji sudska odluka u tom pogledu.

Danska

Vojni pripadnici mogu se smatrati odgovornim prema Vojnom disciplinskom zakonu ako se nasilnički ponašaju, ili ako uznemiravaju svoje potčinjene ili kolege. Ista pravila primjenjuju se na pretpostavljene, koji dopuste svojim potčinjenima da se nasilnički ponašaju ili da uznemiravaju druge. U takvim slučajevima, sankcije variraju ovisno o težini djela, od ukora do novčane kazne. U težim slučajevima, oni mogu odgovarati i po Vojnom krivičnom zakonu.

Francuska

Nasilničko ponašanje je kažnjivo po zakonu.

Počinioci i oficiri, koji dozvole da do njega dođe, bit će izvedeni pred nadležni sud, koji može biti i civilni (ovisno o težini djela).

Švicarska

Počinioci zlostavljanja mogu biti suočeni sa kaznom do tri godine zatvora. Međutim, osoba koja je pretrpjela štetu, mora uložiti žalbu.

Osim toga, nekoliko država članica OSCE-a uspostavilo je **urede ombudsmana**, koji pomažu u vojnom lancu komande i sistemu vojnog pravosuđa, kako bi se poštivala vladavina prava u oružanim snagama i promovirala transparentnost i odgovornost u strukturama odbrane i usredsrijedila pažnja na probleme u praksi, koji traže korektivno djelovanje³⁸⁶ (vidi poglavlje 22 "Ombudsmani").

6. Najbolje prakse i preporuke

U obuci, vojni pripadnici, naročito komandni kadar, moraju biti pažljivo testirani i dobro informirani o svojim pravima i onome što predstavlja nasilničko ponašanje;

- Oficiri moraju proći odgovarajuću obuku o postupku ulaganja žalbi;
- Potrebno je razraditi odgovarajuće principe za smjernice kako lideri trebaju postupati sa svojim vojnicima;

³⁸⁵ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 52.

³⁸⁶ "Ombudsmani za vojna pitanja", *op. cit.*, bilješka 338.

- Svaki oficir i podoficir treba obratiti pažnju na bilo kakav znak zlostavljanja ili zloupotrebe položaja, i obavezan je da izvijesti o tome, kroz komandni lanac, kako bi se moglo promptno i efikasno djelovati;
- Komandiri trebaju koristiti svoj položaj lidera, kako bi spriječili i kaznili pojave zlostavljanja;
- Zapovjednici trebaju promovirati kulturu obostranog povjerenja i poštivanja, umjesto straha i kažnjavanja;
- Pripadnicima, koji su bili izloženi uznemiravanju ili nasilju, trebaju biti dostupni mehanizmi ulaganja žalbi;
- Pritužbe/žalbe u vezi sa zlostavljanjem, uznemiravanjem ili nasilničkim ponašanjem treba istražiti i kazniti;
- U vojsci se ne smije tolerirati nasilničko ponašanje;
- U zakonskim propisima mora postojati eksplicitna zabrana nedozvoljene prakse inicijacije;
- Država treba stalno istraživati uzroke kršenja ljudskih prava u vojsci i reagirati na odgovarajući način;
- Ministarstva odbrane trebaju surađivati sa NVO sektorom i medijima i "otvoriti vrata" jačanju transparentnosti u svojim vojnim jedinicama;
- Vanjskim institucijama, kao što su ombudsmeni, komesari za ljudska prava, nevladine organizacije, ili specijalne komisije za istragu, treba omogućiti da prate kako se poštuju ljudska prava u oružanim snagama. Isto tako, potrebno je usvojiti preporuke za uvođenje promjena u shemu i trendove koji dovode do zlostavljanja.

Poglavlje 17

Radni uvjeti

U ovom poglavlju istražuju se dobre prakse, koje se odnose na uvjete rada pripadnika oružanih snaga u okviru socijalnih i ekonomskih prava ovih osoba u državama članicama OSCE-a. Bitno je naglasiti da se socijalna i ekonomska prava razlikuju od građanskih i političkih prava po tome što su socijalna i ekonomska prava “programska” ili “pozitivna” prava koja obavezuju države da poduzimaju mjere i provode programe, kako bi promovirale realizaciju ovih prava.³⁸⁷

Nakon razrade problema i pitanja od interesa, kao i relevantnih ljudskih prava, u ovom poglavlju govori se o različitim pristupima uvjetima rada pripadnika oružanih snaga u državama članicama OSCE-a. Posebna pažnja posvećena je radnom vremenu, nagrađivanju, sigurnosti na radu, te zdravlju i porodičnom životu. Poglavlje završava sa primjerima najboljih praksi i s preporukama. Kako se cijeli Priručnik usredsređuje na situacije u miru, raspoređivanje vojnika izvan države u mirovnim i drugim operacijama nije pokriveno. Poglavlje ima generički pristup oružanim snagama, ali se u njemu prihvata da u bilo kojoj državi razlike u uvjetima rada mogu postojati između mornarice, vojske i zrakoplovstva.

1. Pitanja od interesa

“Uživanje pravednih i povoljnih uvjeta rada” čini dio širokog kompleksa socijalnih i ekonomskih prava, koja uključuju pitanja poput prava na rad, na formiranje i pridruživanje sindikatima, na adekvatan životni standard i na najviše moguće standarde fizičkog i mentalnog zdravlja.³⁸⁸ Ono također uključuje i pitanje jednakih mogućnosti, o čemu je riječ u drugim poglavljima ovog Priručnika (vidi poglavlja 12-14).

Kao što je spomenuto u gornjem dijelu teksta, na pravedne i pogodne radne uvjete ne treba gledati kao na standard zakonskog minimuma; države treba prije da uvode programe ili ciljeve svojih politika, koji su usmjereni ka stvaranju takvih uvjeta. Naprimjer, Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, time što zahtijeva od država da ova prava učine efikasnim “na sve odgovarajuće načine”, predstavlja širok i fleksibilan pristup koji uzima u obzir specifične karakteristike pravnih i upravnih sistema država članica u ovom Sporazumu.³⁸⁹

Sve države članice OSCE-a daju određena socijalna i ekonomska prava pripadnicima oružanih snaga, koja se, u nekim državama, razlikuju od prava drugih javnih službenika ili civilnih osoba.³⁹⁰ Ovo je rezultat činjenice da vojna profesija podliježe specifičnim zahtjevima i rizicima, koji se odražavaju na zdravlje i sigurnost vojnika. Kada je kod kuće, veliki broj vojnih pripadnika obavlja poslove (naprimjer, stražari, liječnici, osoblje uposlano u kantini, inženjeri, informatičari, itd.), na kojima su izloženi sličnim rizicima u pogledu zdravlja i sigurnosti kao i kada bi radili u privatnom sektoru. Manji dio vojnih poslova, naprimjer, pripadnici borbenih jedinica, demineri, oni koji rade na obavještajnim zadacima, bude izložen rizicima

³⁸⁷ UN-ov Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava, “General comment No. 9: The domestic application of the Covenant” (Opći komentar br. 9: Domaća primjena Sporazuma), E/C.12/1998/24, 3. decembar 1998., dostupno na: <<http://www.hri.ca/fortherecordCanada/documentation/tbodies/e-c12-1998-24.htm>>.

³⁸⁸ Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, dostupan na: <<http://www.ohchr.org/english>>.

³⁸⁹ “General comment No. 9”, *op. cit.*, bilješka 387.

³⁹⁰ Nolte, *op. cit.*, bilješka 6, str. 97.

po zdravlje i sigurnost, koji su specifični za vojsku. Ovi rizici djelomično su povezani sa stresom tipičnim za vojnu profesiju, a djelomično s izloženošću djelovanju fizičkih, hemijskih i bioloških agenasa (naprimjer, kontaminirani tereni, radijacija, buka, itd).³⁹¹

Pravični i povoljni radni uvjeti relevantni su za oružane snage i njihove pripadnike iz više razloga. Kao prvo, adekvatni radni uvjeti, poput efikasne politike u vezi sa sigurnošću na radnom mjestu i zdravljem, mogu doprinijeti sprečavanju nezgoda, bolesti, pa i smrti na radnom mjestu. U privatnom i javnom sektoru u Evropskoj uniji, naprimjer, oko 4,8 miliona nezgoda događa se na radnim mjestima svake godine, a 14 procenata svih radnika doživi više od jedne nesreće godišnje na radu; u prosjeku, skoro 5.200 radnika izgubi život u nesrećama na radu, a oko 158 miliona radnih dana gubi se svake godine u EU.³⁹² U tekstu pod brojem 17.1 dat je pregled čestih zdravstvenih problema i onih u vezi sa sigurnošću na poslu, na koje nailazimo u vojnom sektoru.

17.1

Česti problemi vezani za zdravlje i sigurnost na radnom mjestu u vojnom sektoru³⁹³

A. Psiho-socijalni problemi

Stres

Promjene u strukturi vojne organizacije (restrukturiranje, zahtjevi koje postavlja mobilnost i fleksibilnost), rukovanje kompleksnom tehnološkom opremom, nestandardno radno vrijeme (naročito tokom vježbi i za vrijeme straže), sve su to faktori koji mogu dovesti do stresa.

Stresni sindrom nakon raspoređivanja

PDSS je postala uobičajena pojava među pripadnicima oružanih snaga, koji su raspoređeni u vojne misije izvan države. Tačan uzrok ovog sindroma teško je odrediti. Općenito se pretpostavlja da ga uzrokuje kombinacija više faktora: stres (različito kulturno i vjersko okruženje, okruženje nasilja, porodični stres, neizvjesnost, visoki stepen pažnje, itd.), vakcinacija, izlaganje opasnim radiološkim i hemijskim supstancama, radno okruženje i uvjeti života, neredovno radno vrijeme, opterećenost uspjehom na zadacima, itd. Svi ovi faktori utječu na imunološki sistem vojnika, koji su raspoređeni u humanitarne misije i one izvan vlastite države.

B. Profesionalna oboljenja i nezgode na radu

Kontaminirani tereni za vježbu/lokaliteti operacija

Problemi vezani za azbest, osiromašeni uranij, itd.

Zračenje

Naprimjer, ozbiljni zdravstveni problemi vojnika, koji rade na radarskim postrojenjima.

Fizički agensi, poput buke ili vlage, i sl.

Nedostatak štitnika za uši može za posljedicu imati trajni gubitak sluha. Ovo se posebno odnosi na pilote i vojnike koji rade u zračnim bazama.

Radno vrijeme

Povećan rizik od nesreće na radu nakon dugog radnog vremena tokom vježbi i misija, ili zbog monotonosti noćne smjene (stražarska dužnost).

Drugo, države članice OSCE-a, na temelju ratifikacije MPESKP, imaju pravnu obavezu da primjenjuju pravedne i povoljne uvjete rada "svim odgovarajućim sredstvima". Treće, pravedni i povoljniji radni uvjeti pozitivno se odražavaju na rad i život u kasarni. Oni smanjuju siromaštvo, loš životni standard i priliku za zlostavljanje. Četvrto, dobri radni uvjeti pomažu timsku koheziju i operativnu efikasnost. Konačno, osiguravanje širokog spektra socijalnih prava, koje uživaju vojni pripadnici, stvara pozitivnu sliku u javnosti o oružanim snagama.

³⁹¹ EUROMIL, "Završni izvještaj sa 6. međunarodnog seminara: Zdravlje i sigurnost vojnih pripadnika u evropskim snagama: značaj socijalnog dijaloga", 8.-10. novembar 2002., Vaerlose/Copenhagen, dostupno na: <<http://www.euromil.org/documents/reports/Report%20on%20the%206th%20International%20Seminar.pdf>>.

³⁹² ECC, 2004, Komunikacija Komisije s Evropskim parlamentom, Vijećem, Evropskim komitetom za ekonomska i socijalna pitanja i Komitetom za regionalna pitanja, o provedbi u praksi Direktive o zdravlju i sigurnosti na radu, 89/391 (Okvirno), 89/654 (Radna mjesta), 89/655 (Oprema za rad), 89/656 (Lična zaštitna oprema), 90/269 (Rukovanje teretom (ručno)), 90/270 (Računarska oprema – monitori/ekrani), Brisel, 5. februar 2004., dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2004/com2004_0062en01.pdf>.

³⁹³ Izvor: <www.euromil.org>, 2002.

Jedna poboljšana slika u javnosti o vojsci, kao odgovornom poslodavcu, također će olakšati regrutiranje novih pripadnika i uposlenika.

Vojni sindikati i predstavnička udruženja vrlo često imaju važnu ulogu u realiziranju pravednih i povoljnih uvjeta rada. Oni su od suštinske važnosti u izradi strategije za poboljšanje uvjeta rada u vojsci. Ovakva udruženja ili sindikati imaju svoju ulogu i u donošenju i u provedbi zakona. Osim toga, oni djeluju u ime vojnika prilikom prepoznavanja i upozoravanja na postojeće probleme³⁹⁴ (vidi poglavlje 9, "Vojni sindikati i udruženja").

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Sljedeći međunarodni sporazumi su relevantni dokumenti: Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, razne konvencije Međunarodne organizacije rada, Evropska socijalna povelja Vijeća Evrope, relevantne direktive Vijeća Evropske unije, kao i obaveze OSCE-a.

MPESKP pokriva širok spektar prava koja su relevantna za ovo poglavlje,³⁹⁵ uključujući i pravo na:

- Nagradu koja minimalno osigurava svim radnicima: pravičnu zaradu i jednaku nagradu, kao pristojan život za njih i njihovu porodicu; higijensko-tehničku zaštitu na radu; odmor, razonodu, razumno ograničenje radnog vremena, kao i praznike (član 7);
- Socijalnu sigurnost, uključujući socijalno osiguranje (član 9);
- Zaštitu i pomoć porodici, pružanje brige za djecu, i specijalne mjere za zaštitu i pomoć djeci i mladima (u vezi s ovim zadnjim pitanjem, vidi poglavlje 15, "Djeca i oružane snage") (član 10);
- Životni standard dovoljan za svakoga i njegovu porodicu, uključujući dovoljnu hranu, odjeću i smještaj (član 11);
- Najbolje standarde fizičkog i mentalnog zdravlja (član 12);
- Obrazovanje (član 13).

Izuzev prava na pridruživanje ili osnivanje sindikata (član 8), MPESKP ne ograničava prava spomenuta u gornjem dijelu teksta u interesu nacionalne sigurnosti, ili kada su specifično u pitanju pripadnici oružanih snaga.

Evropska socijalna povelja također uključuje relevantna socijalna i ekonomska prava o kojima je riječ u ovom poglavlju, uključujući i pravo na: pravedne uvjete rada (član 1); sigurne i zdrave radne uvjete (član 3); pravičnu nagradu (član 4); zaštitu uposlenih žena, naročito žena u slučaju materinstva (član 8); profesionalno usmjeravanje i obuku (član 9 i 10); zdravstvenu zaštitu (član 11); socijalnu sigurnost (član 12); socijalnu i medicinsku pomoć (član 13); i pravo na pomoć od socijalnih službi (član 14). Evropska socijalna povelja propisuje da ova prava mogu biti ograničena, pod uvjetom da su ta ograničenja propisana zakonom, neophodna u demokratskom društvu i u interesu, *inter alia*, zaštite nacionalne sigurnosti (član G o restrikcijama).³⁹⁶

³⁹⁴ *Ibid.*

³⁹⁵ Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, dostupan na: <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_ceschr.htm>.

³⁹⁶ Evropska socijalna povelja Vijeća Evrope, dostupna na: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm>>.

Prava spomenuta u gornjem dijelu teksta ponovno su potvrđena i u više konvencija ILO-a. Ove konvencije pokrivaju širok dijapazon pitanja, uključujući jednakost u mogućnostima i postupanju;³⁹⁷ sigurnost zapošljavanja;³⁹⁸ nagrađivanje;³⁹⁹ radno vrijeme, sate provedene na radu, sedmični odmor i plaćeni odmor;⁴⁰⁰ sigurnost na poslu i zdravlje.⁴⁰¹

Kako su međunarodni sporazumi, spomenuti u gornjem dijelu teksta, općeniti po svojoj prirodi, Evropska unija donijela je niz direktiva kojima se uspostavljaju konkretni radni uvjeti. Prevencija je vodeća politika EU u regulativi u oblasti zdravlja i sigurnosti na radu. U cilju sprečavanja nesreća na poslu i profesionalnih oboljenja, donesen je širom EU minimum uvjeta, koji se odnose na zdravlje i sigurnost na radnom mjestu, kao i uvjeta u vezi sa radnim vremenom. Ovi uvjeti uključuju Direktive 89/391 (Okvirne),⁴⁰² 89/654 (Radna mjesta),⁴⁰³ 89/655 (Radna oprema),⁴⁰⁴ 89/656 (Oprema za ličnu zaštitu),⁴⁰⁵ 90/269 (Manualno rukovanje teretom)⁴⁰⁶ i

397 Konvencija u vezi sa jednakim nagrađivanjem za muškarce i žene radnike za jednaki rad (br. 100), 1951.; preporuke u vezi sa jednakim nagrađivanjem za muškarce i žene radnike za jednaki rad (br. 90), 1951.; Konvencija koja se odnosi na diskriminaciju u vezi zapošljavanja i zanimanja (br. 111), 1958.; Preporuka koja se odnosi na diskriminaciju u vezi zapošljavanja i zanimanja (br. 111), 1958., dostupno na: <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

398 Konvencija u vezi sa raskidanjem radnog odnosa na inicijativu poslodavca (br. 158), 1982.; Preporuka u vezi sa raskidanjem radnog odnosa na inicijativu poslodavca (No. 166), 1982.; Preporuka u vezi sa raskidanjem radnog odnosa na inicijativu poslodavca (br. 119), 1963., dostupno na: <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

399 Konvencija u vezi sa klauzulama o radu u javnim ugovorima (br. 94), 1949.; Preporuka u vezi sa klauzulama o radu u javnim ugovorima (br. 84), 1949.; Konvencija u vezi sa zaštitom nadnica (br. 95), 1949.; Preporuka u vezi sa zaštitom nadnica (br. 85), 1949.; Konvencija u vezi s utvrđivanjem minimalnih nadnica, s posebnim osvrtom na države u razvoju (br. 131), 1970.; Konvencija u vezi sa zaštitom potraživanja radnika u slučaju nesolventnosti njihovog poslodavca (br. 173), 1992.; Preporuka u vezi sa zaštitom potraživanja radnika u slučaju nesolventnosti njihovog poslodavca (br. 180), 1992., dostupno na: <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

400 Konvencija u vezi sa primjenom sedmičnog odmora u industrijskim poduzećima (br. 14), 1921.; Konvencija u vezi sa sedmičnim odmorom u trgovini i uredima (br. 103), 1957.; Preporuka u vezi sa sedmičnim odmorom u trgovini i uredima (br. 103), 1957.; Konvencija u vezi sa radom na određeno vrijeme (br. 175), 1994.; Preporuka u vezi sa radom na određeno vrijeme; Preporuka u vezi sa smanjenjem rada (br. 116), 1962., dostupno na: <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

401 Konvencija u vezi sa sigurnošću i zdravljem na radnom mjestu i sa radnim okruženjem (br. 155), 1981.; Preporuka u vezi sa sigurnošću i zdravljem na radnom mjestu i sa radnim okruženjem (br. 164), 1981.; Protokol iz 2002., uz Konvenciju o sigurnosti i zdravlju na radnom mjestu (br.155), 1981.; Konvencija u vezi sa službama medicine rada (br.161), 1985.; Preporuka u vezi sa službom medicine rada (br. 171), 1985.; Preporuka u vezi sa zaštitom zdravlja radnika u mjestima zapošljavanja (br. 97), 1953.; Preporuka u vezi s olakšicama za radnike (br. 102), 1956.; Preporuka u vezi sa listom profesionalnih oboljenja i evidencijom, i obavještanja o profesionalnim nesrećama i oboljenjima (br. 194), 2002., dostupno na: <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>. Postoje također konvencije o zaštiti radnika protiv specifičnog rizika.

402 Direktiva Vijeća 89/391/EEC, od 12. juna 1989., o uvođenju mjera za poticaj poboljšanja sigurnosti i zdravlja radnika na poslu, dostupna na: <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0391&model=guichett>.

403 Direktiva Vijeća 89/654/EEC, od 30. novembra 1989., u vezi sa minimalnim uvjetima sigurnosti i zdravlja na radnim mjestima (prva pojedinačna direktiva u značenju člana 16 (1) Direktive 89/391/EEC), dostupno na: <http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31989L0654&model=guichett>.

404 Direktiva Vijeća 89/655/EEC, od 30. novembra 1989., u vezi sa minimalnim uvjetima sigurnosti i zdravlja za korištenje opreme za rad od strane radnika na poslu (druga pojedinačna direktiva u značenju člana 16 (1) Direktive 89/391/EEC), dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0655&model=guichett>.

405 Direktiva Vijeća 89/656/EEC, od 30. novembra 1989., u vezi sa minimalnim uvjetima sigurnosti i zdravlja za korištenje lične zaštitne opreme na radnom mjestu (treća pojedinačna direktiva u značenju člana 16 (1) Direktive 89/391/EEC), dostupno na: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31989L0656:EN:HTML>>.

406 Direktiva Vijeća 90/269/EEC, od 29. maja 1990., o minimalnim uvjetima sigurnosti i zdravlja kod manualnog rukovanja teretom, kod radnika kod kojih posebno postoji rizik ozljede leđa (četvrta pojedinačna direktiva u značenju člana 16 (1) Direktive 89/391/EEC), dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31990L0269&model=guichett>.

90/270 (Monitori, ekrani),⁴⁰⁷ kao i Evropsku direktivu o radnom vremenu 93/104.⁴⁰⁸ Okvirna direktiva i Evropska direktiva o radnom vremenu podjednako prave izuzetke, kada su u pitanju oružane snage. U članu 2.2 Okvirne direktive navodi se da:

Ova Direktiva ne primjenjuje se kada su karakteristike, posebne za određene specifične javne službe, kao što su oružane snage ili policija, ili za određene specifične aktivnosti u službama civilne zaštite, neizbježno u suprotnosti s njom. U tom slučaju, sigurnost i zdravlje radnika mora se osigurati, najbolje što je moguće, u svjetlu ciljeva ove Direktive.⁴⁰⁹

Države članice OSCE-a izrazile su spremnost i obavezu postizanja prihvatljivih radnih uvjeta, kako bi osigurale da njihovi građani uživaju svoja prava na radu (vidi tekst pod brojem 17.2). U ovom pogledu naročito relevantan je OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti, koji obavezuje države članice da osiguraju da vojni, neformalni pripadnici i pripadnici službe sigurnosti mogu uživati i provoditi svoja ljudska prava i temeljne slobode, uključujući ekonomska i socijalna prava. Stavom 32 ovog Kodeksa traži se od država članica da “osiguraju da pripadnici vojnih, neformalnih snaga i snaga sigurnosti budu u stanju uživati i provoditi svoja ljudska prava i temeljne slobode, kao što su predviđeni u dokumentima [O]SCE-a i međunarodnim pravom, u suglasnosti sa relevantnim ustavnim i zakonskim odredbama i zahtjevima službe”.

Ekonomska, socijalna i kulturna prava imaju drugačiju prirodu od građanskih i političkih prava. Građanska i politička prava su negativna prava, i njima se obično od država traži da se suzdrže od akcije. Ekonomska, socijalna i kulturna prava, međutim, čine pozitivne obaveze za države. U tom pogledu, negativna zaštita građanskih i političkih prava mnogo je direktnija, te se postavlja pitanje koji pravni standard je prekršen kada se krše ekonomska, socijalna i kulturna prava. Ovo ne znači da se ekonomska, socijalna i kulturna prava smatraju za neprovodiva. To prije znači da su “mnoge države i mnogi sistemi ljudskih prava odabrali da ih ne provode kroz sudski proces, nego da ih provode drugim sredstvima.”⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Direktiva Vijeća 90/270/EEC, od 29. maja 1990., o minimalnim uvjetima sigurnosti i zdravlja za rad sa opremom koja ima monitore/ekrane (peta pojedinačna direktiva u značenju člana 16 (1) Direktive 89/391/EEC), dostupno na: <http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31990L0270&model=guichett>.

⁴⁰⁸ Direktiva Vijeća 93/104/EC, od 23. novembra 1993., u vezi s određenim aspektima organizacije radnog vremena, dostupno na: <<http://www.incomesdata.co.uk/information/worktimedirective.htm>>.

⁴⁰⁹ Član 2.2 Direktive Vijeća 89/391/EEC, od 12. juna 1989., o uvođenju mjera za poticaj poboljšanja sigurnosti i zdravlja radnika na radu, dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/.smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0391&model=guichett> Evropska direktiva o radnom vremenu slijedi ovaj pristup. U članu 1.3 “Svrha i opseg”, ona se poziva na Okvirnu direktivu, tako što propisuje: “Ova Direktiva primjenjuje se na sve sektore aktivnosti, i javni i privatni, u značenju člana 2 Direktive 89/391/EEC, bez štete po član 17 ove Direktive, s izuzetkom zračnog, željezničkog, cestovnog, pomorskog, riječnog i jezerskog transporta, ribarenja na moru, drugog rada na moru, i liječnika na obuci.” Dostupno na: <<http://www.incomesdata.co.uk/information/worktimedirective.htm>>.

⁴¹⁰ E. Nii Ashie Kotey, “Some Fallacies About Rights: of Indivisibility, Priorities and Justiciability” (Neke neistine o pravima; o neodvojivosti, prioritetima i pravičnosti), u *Report of a Regional Seminar on Economic, Social and Cultural Rights* (Geneva: International Commission of Jurists, 1998).

17.2

Obaveze OSCE-a u sferi ekonomskih i socijalnih prava⁴¹¹

(12) [Države članice] prihvataju da su ... ekonomska, socijalna ... i druga prava od izuzetnog značaja, i da se moraju ostvarivati svim odgovarajućim sredstvima.

(13) U ovom kontekstu one će:

(13.1) razvijati svoje zakone, propise i politike djelovanja na području ... ekonomskih, socijalnih ... i drugih ljudskih prava i temeljnih sloboda i provoditi ih u praksi, kako bi garantirale efikasnu provedbu ovih prava i sloboda;

(13.2) razmotriti pristupanje ... Međunarodnom sporazumu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima ... i drugim relevantnim međunarodnim instrumentima, ukoliko to već nisu učinile; ...

(14) Države članice prihvataju da je promoviranje ekonomskih [i] socijalnih ... prava ... od izuzetnog značaja za dostojanstvo i ostvarenje legitimnih stremljenja svakog pojedinca. One će, zbog toga, nastaviti sa svojim nastojanjima u pogledu postepenog postizanja potpune realizacije ekonomskih [i] socijalnih ... prava svim odgovarajućim sredstvima, uključujući posebno usvajanje legislativnih mjera. U ovom kontekstu, one će posebnu pažnju obratiti na probleme u oblastima zapošljavanja, stanovanja, socijalne sigurnosti [i] zdravlja ... One će promovirati stalni napredak u realizaciji svih prava i sloboda u svojim državama, kao i u razvoju međusobnih odnosa i odnosa sa drugim državama, tako da, zapravo, svako zaista u potpunosti uživa svoja ekonomska [i] socijalna ... prava... .

...

(21) Države članice će osigurati da provedba prava, spomenutih u gornjem dijelu teksta, ne podliježe bilo kakvim restrikcijama, izuzev onih koje su propisane zakonom, i koje su u skladu sa njihovim obavezama po međunarodnom pravu, posebno po Međunarodnom sporazumu o građanskim i političkim pravima, i sa njihovim međunarodnim obavezama, posebno s Općom deklaracijom o ljudskim pravima. Ove restrikcije imaju karakter izuzetaka. Države članice će osigurati da ove restrikcije ne budu zloupotrijebljene i da se ne primjenjuju proizvoljno, nego na način koji će osigurati efikasnu provedbu ovih prava.

3. Politike i pristupi

Radno vrijeme i naknada za prekovremeni rad

Po tradiciji, mnoge države drže svoj pristup pravilima o radnom vremenu u oružanim snagama na konceptu stalnog raspolaganja vojnim pripadnicima. Međutim, mjera u kojoj se one drže ovog koncepta može varirati. Jedno ranije istraživanje, koje su proveli Georg Nolte i Heike Krieger, pokazuje da, u Evropi, prosječno vrijeme provedeno na radu iznosi između 36 i 50 sati sedmično.⁴¹² Prema istom istraživanju, neke države su prihvatile pristup koji se može usporediti s onim koji imaju civilne službe. U Belgiji, pripadnici oružanih snaga općenito rade 38 sati sedmično, poput državnih službenika. U Danskoj, radno vrijeme je kao i kod državnih službenika, s određenim modifikacijama radi efikasnosti oružanih snaga. Naprimjer, u Danskoj se obično zahtijeva da uposlenici imaju 11 sati slobodnog vremena unutar svakog perioda od 24 sata. Kako vojne vježbe ponekad traju i po nekoliko dana i nije, iz tih razloga, moguće ispoštovati ovu zakonsku odredbu, oni imaju pravo na naknadu.⁴¹³ U Italiji, redovno radno vrijeme je 36 sati sedmično. Naknada za prekovremeni rad može biti u novcu ili u dodatnom slobodnom vremenu.⁴¹⁴ Međutim, praktični problemi i budžetska ograničenja mogu dovesti do odgode isplate kompenzacije, ili čak do neplaćanja.

U drugim državama, s druge strane, organizacija radnog vremena još uvijek se zasniva na principu stalne raspoloživosti vojnika. Ovo je slučaj u Francuskoj, naprimjer, gdje se članom 12 Općeg zakona o vojnim pripadnicima predviđa da se od vojnika može tražiti da bude na

⁴¹¹ Izvor: Beč, 1989. (Pitanja u vezi sa sigurnošću u Evropi, pasusi 12, 13, 13.1, 13.2, 14 i 21)

⁴¹² Nolte, *op. cit.*, bilješka 4, str. 101-103.

⁴¹³ *Ibid.*, str. 101.

⁴¹⁴ F. Piotet, V. Porteret, K. Sorin, i C. Famechon-Koudjil, "Les conditions de vie des militaires en Europe: convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)", *Défence Social Sciences Research Centre*, mart 2003, str. 96.

dužnosti u svako doba. Proliferacija međunarodnih i državnih misija (naprimjer, Vigipirate, nastala 1995. i ojačana nakon napada, 11. septembra) potvrđuje ovu ideju. Međutim, nedavno, nakon smanjenja radnog vremena za pripadnike civilne odbrane 2002., Ministarstvo odbrane Francuske usvojilo je sistem naknada za pripadnike oružanih snaga u slučaju prekovremenog rada. Na osnovu ovog propisa, pripadnici oružanih snaga dobili su 15 dodatnih dana godišnjeg odmora, na ukupno 60 dana. Ako pripadnici oružanih snaga ne mogu iskoristiti odmor iz službenih razloga, mogu dobiti novčanu naknadu, koja može biti u iznosu jednakom onom za maksimalno 8 dana godišnje, ili, finansijskim rječnikom rečeno, do 680 eura.⁴¹⁵

U većini država članica OSCE-a, pripadnici oružanih snaga imaju pravo na periodični odmor. Naprimjer, u Danskoj imaju 6 sedmica godišnje; jedan mjesec u Španiji; 23 ili 24 dana, ovisno o činu, u Holandiji, sa dodatnim danima, ovisno o starosnoj dobi. Neke države daju odmor nakon misija, kao što je slučaj u Njemačkoj, Poljskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu.⁴¹⁶

Nagrađivanje

Propisi koji se odnose na plaće i penzije pripadnika oružanih snaga variraju od države do države. Ovaj Priručnik se usredsređuje na ono tijelo koje odlučuje o nagrađivanju, posebnim poticajima i dodacima, na garancije pravovremenog isplaćivanja, mehanizme rješavanja sporova/žalbi i uspoređuje nivo plaća u oružanim snagama s onima u privatnom i javnom sektoru.

Postoje razlike u tome ko odlučuje o plaćama, dodacima i penzijama.⁴¹⁷ U nekim državama, o tim pitanjima odlučuje isključivo vlada, naprimjer, u Hrvatskoj, dok je u drugima uključen i parlament. U nekim drugim državama, pak, propisi o plaćama rezultat su sporazuma o kolektivnom pregovaranju sa vojnim sindikatima, naprimjer, u Finskoj i u Švedskoj (vidi tekst pod brojem 17.3).

U nekim državama pripadnici oružanih snaga, pored redovne plaće, mogu, na osnovu odluke komandanta ili političke vlasti, dobiti specijalne poticaje, i biti plaćeni za zasluge, čime se odaje priznanje za posebna zalaganja, izlaganje opasnostima i učestvovanje u posebnim zadacima. U Češkoj Republici, naprimjer, komandant ima pravo odlučivanja samo o posebnom dodatku na plaću, koji ne smije biti veći od jedne trećine ukupne plaće. Ovisno o odluci komandanta, vojnici mogu dobiti i jednokratne nagrade, koje se isplaćuju ovisno o raspoloživim sredstvima. U Ruskoj Federaciji, u skladu sa članom 13.9 Federalnog zakona o statusu pripadnika oružanih snaga, predsjednik Ruske Federacije ili Vlada Ruske Federacije, naročito ministar odbrane Ruske Federacije, mogu utvrditi nagrade ili druga dodatna plaćanja za pripadnike oružanih snaga, u okviru dodijeljenih sredstava.⁴¹⁸

⁴¹⁵ *Ibid.*, str. 95.

⁴¹⁶ Nolte, *op. cit.*, bilješka 4, str. 104.

⁴¹⁷ Stav EUROMIL-a o vojnim penzijama, usvojio Odbor EUROMIL-a 16. septembra 2004., dostupno na: <http://www.euromil.org/documents/policies/positionpapermilitarypensions_16092004finweb.pdf>.

⁴¹⁸ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 62.

17.3

Ko odlučuje o pravilima nagrađivanja u odabranim državama članicama OSCE-a?⁴¹⁹

Azerbejdžan

Predsjednik i Kabinet ministara

Bosna i Hercegovina

Vijeće ministara BiH, na prijedlog ministra odbrane, u suradnji sa Generalštabom

Finska

Oružane snage imaju određene ingerencije, kao što je propisano zakonom i kolektivnim ugovorima

Latvija

Kabinet ministara

Litvanija

Parlament i Vlada

Slovenija

Ministarstvo odbrane, u suradnji sa Ministarstvom za rad, porodična i socijalna pitanja

Švedska

Oružane snage, kao rezultat pregovora sa sindikatima

Ukrajina

Parlament, predsjednik i Kabinet ministara

Obično postoje konkretne mjere kojima se osigurava isplata plaća, dodataka i penzija na vrijeme, poput efikasnih postupaka u upravljanju i administraciji u oblasti plaća i penzija (naprimjer, Danska). Promptna isplata plaća i drugih novčanih naknada može se i zakonom regulirati (naprimjer, u Sloveniji), ili uputama određenim službama (SAD, naprimjer). Štoviše, pouzdan sistem isplate plaća i penzija zasnovan na IT sistemu, preko kojeg se sve isplate vrše direktno na bankovni račun pojedinca elektronskim putem, osigurava tačnu i pravovremenu isplatu pripadnika oružanih snaga. Danas je IT sistem plaćanja prisutan u većini država članica OSCE-a.⁴²⁰

17.4

Postupak žalbe u sporovima vezanim za plaće u odabranim državama članicama OSCE-a⁴²¹

Azerbejdžan

Vojni pripadnici imaju pravo ulaganja žalbe sudu koji je nadležan za radne sporove.

Bjelorusija

Vojni pripadnici imaju pravo ulaganja žalbe sudu.

Bosna i Hercegovina

Pojedinac se prvo obraća direktno pretpostavljenom; nakon toga se može obratiti ministru odbrane, a zatim nadležnom sudu.

Danska

Ako spor, kao izuzetak, nije sporazumno riješen unutar organizacije odbrane, pojedinac se može obratiti Ministarstvu odbrane ili sudu.

Francuska

Žalba se dostavlja upravi Ministarstva odbrane ili Državnom vijeću.

Irska

Žalbe se ulažu Sudu za radne odnose.

Poljska

Žalbe se dostavljaju direktno pretpostavljenom, Upravnom sudu, Sudu za zapošljavanje i socijalnu sigurnost, ili ministru odbrane.

Španija

Žalbe mogu biti upravne, koje se završavaju ministarskom odlukom, ili mogu biti uložene Građanskom sudu.

U slučaju spora vezano za plaće (vidi tekst pod 17.4), postoje različiti postupci rješavanja. U nekim državama, pojedinac može pokušati riješiti spor tako što će o tome izvijestiti svog direktno pretpostavljenog, prije nego što se obrati ministarstvu odbrane (naprimjer u Latviji, Bosni i Hercegovini). U drugim državama, pojedinac se može obratiti sudu za radne sporove

⁴¹⁹ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 62

⁴²⁰ Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 64.

⁴²¹ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 64b

(Irska, naprimjer), običnom upravnom sudu (naprimjer, Slovačka), ili građanskom sudu (naprimjer, Norveška). U nekim drugim državama, pojedinac se prvo obraća predstavnicima uposlenika, a zatim, ako problem ne bude riješen, upravnom sudu, kao što je slučaj, naprimjer, u Finskoj.⁴²²

Kada je riječ o visini plaća/penzija vojnih pripadnika i iznosa koji se općenito isplaćuje na ime plaća/penzija u civilnim strukama (uzevši u obzir slične struke, sposobnosti i iskustvo), ova slika varira od jedne do druge države članice OSCE-a. U tekstu označenom sa 17.5 daje se pregled visina plaća pripadnika oružanih snaga u poređenju s istim plaćama u javnom i privatnom sektoru u odabranim državama članicama OSCE-a.

17.5

Visina plaće pripadnika oružanih snaga u poređenju sa pripadnicima u drugim sektorima u odabranim državama članicama OSCE-a⁴²³

Francuska

Vojni pripadnici imaju poseban pravni status, ali su u pogledu finansijskih pitanja slični državnim službenicima.

Njemačka

Plaće, penzije i dodaci koje primaju pripadnici oružanih snaga, slični su onima u civilnom sektoru.

Latvija

U većini slučajeva, visina plaća, penzija posebno, vojnih pripadnika veća je u poređenju sa civilnim sektorom.

Poljska

Vojni pripadnici primaju plaće koje su u prosjeku 50 procenata više od onih koje primaju civili na sličnim radnim mjestima. Vojni pripadnici primaju penzije koje su više za 50 procenata od onih koje primaju civili, računato za isti radni staž.

Srbija

Plaće vojnih pripadnika niže su od plaća civilnih uposlenika na sličnim radnim mjestima i sa sličnim kvalifikacijama.

SAD

Redovna naknada, koju primaju i oficiri i drugi dobrovoljni pripadnici, iznosi 70 procenata onoga što primaju civili sličnog obrazovanja i iskustva. Penzije vojnih pripadnika veće su od prosječnih penzija koje primaju civili.

Zdravstvo

U većini država članica OSCE-a pripadnici oružanih snaga imaju punu zdravstvenu zaštitu. U tom pogledu postoje dva glavna pristupa. Neke države, s jedne strane, imaju poseban vojni sistem zdravstvene zaštite. To je slučaj s Kanadom, gdje pripadnici oružanih snaga Kanade imaju pravo na sveobuhvatnu zdravstvenu zaštitu kroz Zdravstvenu službu Kanadskih snaga. U drugim državama ne postoje odvojeni sistemi zdravstvene zaštite za pripadnike vojske, tako da civilni sistem zdravstvene zaštite pokriva i vojne pripadnike. To je slučaj s Norveškom, naprimjer, gdje je zdravstvena zaštita besplatna za sve građane, uključujući i pripadnike ovih snaga. Isti je slučaj i sa Danskom, gdje su danski građani pokriveni zdravstvenim osiguranjem koje se finansira iz poreza. Na taj način, svi pripadnici oružanih snaga uključeni su u opću državnu zdravstvenu službu.

Oružane snage dužne su osigurati liječenje pripadnika oružanih snaga raspoređenih u međunarodne misije. Odmah po povratku u državu oboljelog ili ranjenog pripadnika, sistem zdravstvene zaštite, vojni ili javni, pruža potreban tretman. Bez obzira koji je sistem na snazi, oružane snage dužne su osigurati medicinsku zaštitu za pripadnike u kasarnama i

⁴²² Uputnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 64 (b).

⁴²³ Izvor: Uputnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 67

tokom vojnih vježbi kroz vojne medicinske službe. U tekstu pod 17.6 predstavljena je velika raznolikost u pogledu broja liječnika u oružanim snagama odabranih država članica OSCE-a, koja se kreće od 50 vojnih liječnika na 1.000 pripadnika u Bjelorusiji, do dva u Kanadi. Ove razlike mogu se objasniti na tri različita načina. Prvo, ovo pokazuje mjeru u kojoj zdravstvena zaštita predstavlja prioritet u datoj državi. Drugo, ovi rezultati mogu se objasniti činjenicom da neke države imaju ugovore o suradnji između vojnog i privatnog/državnog medicinskog osoblja. U Kanadi, naprimjer, možda se vojni pripadnici oslanjaju na usluge civilnog medicinskog osoblja. Moguće je da, u jednoj državi, medicinske službe budu centralizirane i imaju podršku velikog broja administrativnog i medicinskog osoblja, što dovodi do prednosti u pogledu efikasnosti. Iz tih razloga, potrebno je podacima koji su navedeni u tekstu pod 17.6 prići pažljivo prilikom njihovog tumačenja.

17.6

Pokrivenost medicinskom zaštitom: broj liječnika za pripadnike oružanih snaga u odabranim državama članicama OSCE-a⁴²⁴

	Broj vojnih liječnika na 1.000 pripadnika oružanih snaga		Broj vojnih liječnika na 1.000 pripadnika oružanih snaga
Bjelorusija	50	Latvija	33
Kanada	2	Litvanija	5
Estonija	10	Luksemburg	4
Gruzija	6	Norveška	5
Njemačka	3	Poljska	12
Irska	3	Slovačka	3

Države članice OSCE-a imaju različita pravila o tome da li i bračni partner, djeca i ostali članovi porodice uživaju ista prava kao i sami pripadnici oružanih snaga. Naprimjer, u Finskoj, Francuskoj, Poljskoj i Španiji, porodica pripadnika oružanih snaga uživa potpunu besplatnu zdravstvenu zaštitu. U Ujedinjenom Kraljevstvu, gdje postoji Državna služba zdravstva, porodice imaju pravo na medicinsku pomoć samo ako su u pratnji vojnika izvan države. U drugim državama, porodice pripadnika oružanih snaga nemaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu. Članovi porodice koje izdržava pripadnik Kanadskih snaga, naprimjer, nemaju pravo na zdravstvenu zaštitu u okviru Kanadskih snaga, nego pravo na sveobuhvatnu zdravstvenu zaštitu u okviru njihovih provincijskih ministarstava zdravstva, slično kao i svi drugi građani. Porodice pripadnika Kanadskih oružanih snaga mogu birati da li će, u okviru Plana javne zdravstvene zaštite, učestvovati u proširenoj porodičnoj zaštiti, koja se odnosi na medicinske/stomatološke usluge. U slučaju međunarodnih angažmana, nema izuzetaka kojima bi se dozvolilo pokrivanje članova porodice pripadnika Kanadskih oružanih snaga zdravstvenom zaštitom, ako se nalaze u pratnji ovih pripadnika. Veliki broj drugih država članica OSCE-a slijedi isti pristup, naprimjer Irska, Latvija, Litvanija i Švicarska.

U slučaju ranjavanja ili smrti tokom obavljanja dužnosti, u skoro svim državama članicama OSCE-a, na snazi je specijalna politika u oblasti zdravstva. U tekstu pod brojem 17.7 ilustrirani su postupci koji se provode u pojedinim odabranim državama.

⁴²⁴ Извор: Упитник ОДИHR-DCAF-а, питање 60

17.7

Postupci u slučaju ranjavanja ili smrti pri obavljanju dužnosti: odabrani primjeri⁴²⁵

Azerbejdžan

Prema članu 5.a Zakona o obaveznom državnom zdravstvenom osiguranju vojnih pripadnika, isplaćuje se stopostotno oštećenje u slučaju smrti ili ranjavanja na dužnosti.

Bjelorusija

U slučaju utvrđene smrti ili onesposobljenja, isplatu oštećenja vrši osiguravajuća firma na ime korisnika koji, u ovom slučaju, predstavlja porodica umrle osobe.

Danska

Povreda/ranjavanje mora biti prijavljeno u roku od godinu dana Uredu za osiguranje i odštetu pri Komandi za odbranu Danske. U slučaju profesionalnog oboljenja pripadnika oružanih snaga Danske, dužna je to prijaviti bolnica ili privatni liječnik i, ako je takav izvještaj upućen Uredu za osiguranje i odštetu, on će biti prosljeđen Danskom socijalnom odboru za povrede na radu.

Estonija

Ukoliko pripadnik oružanih snaga pogine na dužnosti, država je dužna isplatiti djeci, roditeljima, udovcu ili udovici, i drugim članovima koje su on ili ona izdržavali, u skladu sa Zakonom o porodici, jednokratnu pomoć u iznosu desetogodišnje plaće umrle osobe. Sahrano organizira država o svom trošku. Potrebno je, u roku od šest mjeseci od smrti pripadnika, podnijeti zahtjev komandantu i priložiti smrtni list i dokumentaciju koja potvrđuje da član porodice, koju je umrla osoba izdržavala, ima pravo na ovu pomoć. U slučaju povrede/ranjavanja, država isplaćuje jednokratnu pomoć. Iznos ovisi o težini povrede/ranjavanja.

Njemačka

Ukoliko je smrt pripadnika oružanih snaga posljedica njegovog angažmana, porodica će primiti odštetu kao dodatak uz njegovu penziju. Pored toga, pripadnici oružanih snaga imaju mogućnost da se "pokriju" protiv takvog rizika, tako što će sklopiti ugovor sa odgovarajućim osiguravajućim fondom (životno osiguranje, osiguranje u slučaju nesreće, koje pokriva smrt u slučaju nesreće).

Poljska

Zakonsku osnovu čini Zakon od 11. aprila 2003. godine o odšteti, koji je primjenjiv u slučaju nesreće ili bolesti tokom vojne službe. U slučaju smrti, isplaćuje se jednokratni iznos i pomoć porodici, refundiraju troškovi sahrane i daje finansijska pomoć. U slučaju povrede/ranjavanja, ili neke druge bolesti, plaćaju se dodatni troškovi liječenja, dodatak na plaćeni odmor, refundiraju troškovi hospitalizacije (djelomično ili u potpunosti) i pruža se finansijska pomoć.

Rusija

U slučaju smrti ili ranjavanja vojnika, provodi se istraga o okolnostima slučaja. Ovisno o rezultatima istrage, donosi se odluka o pokretanju ili nepokretanju krivičnog postupka. Istovremeno, komandni oficiri donose odluku o isplati osiguranja žrtvi, odnosno njegovoj porodici.

Španija

U slučaju smrti, najbliži srodnik prima novčanu odštetu: udovac ili udovica primaju doživotnu pomoć, ili do novog sklapanja braka. Djeca primaju pomoć do 21 godine starosti, ili do 24, ako su neuposleni. Roditelji primaju pomoć u slučaju da umrla osoba nije imala supružnika ili djecu, ili ako je izdržavala roditelje.

Turska

U slučaju povrede, pripadnik oružanih snaga ima pravo na besplatno liječenje i zdravstvenu zaštitu i nastavlja primati plaću i druge dodatke. Ukoliko ne postoji fizičko onesposobljenje koje bi ih spriječilo da rade, mogu zadržati svoje ranije mjesto. Ukoliko, zbog zdravstvenih razloga, ne mogu zadržati svoj položaj, ostvaruju pravo na penziju. U slučaju smrti pripadnika oružanih snaga, zakonom propisani članovi porodice imaju pravo na odštetu i penziju.

⁴²⁵ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 56 i 66

Koliko se može utvrditi, u slučaju smrti, onesposobljenja ili povrede/ranjavanja, članovi porodice i bliski srodnici umrlog, povrijeđenog ili onesposobljenog pripadnika oružanih snaga imaju pravo na odštetu za invalidnost ili penziju, penzijska prava i isplatu štete.

Sigurnost na radu

Općenito govoreći, svaka država ima svoje specifične zakone o sigurnosti i zdravstvenim uvjetima na radu vojnih pripadnika. U većini država, državni zakoni i propisi o radnim uvjetima u civilnom okruženju primjenjuju se i na vojne pripadnike. U Njemačkoj, naprimjer, Savezni zakon sigurnosti i zdravlja na radu uključuje i vojnike u kategoriju "radni ljudi". Na taj način, oružane snage moraju garantirati isti nivo profesionalne (radne) sigurnosti i zaštite zdravlja svojim vojnim pripadnicima i drugim uposlenicima, kao što je propisana i za civile koji rade u javnom ili privatnom sektoru. U tu svrhu, Savezne oružane snage imaju vlastite organizacije za profesionalnu sigurnost i zaštitu zdravlja, kao i ovlasti vršenja nadzora, slično civilnim organima za kontrolu (zdravstvenoj inspekciji i inspekciji rada). Isti pristup ima, naprimjer, i Slovačka, gdje su ti uvjeti propisani Zakonom o radu.

U drugu grupu država spadaju one države u kojima postoje posebni vojni propisi, koji se odnose na sigurnost na radu/u okruženju i na zaštitu zdravlja prilikom obavljanja dužnosti, koji uglavnom slijede opće zakone i propise u toj oblasti na državnom nivou. U Kanadi, naprimjer, Državni propisi i naredbe za Kanadske snage izvedeni su iz Zakona o nacionalnoj odbrani.⁴²⁶ Prema njima, zapovjedni oficiri zaduženi su za sigurnost svojih potčinjenih i brinu se o provedbi disciplinskih sankcija protiv onih koji zanemaruju svoje obaveze. Dio 1 kanadskog Zakona o radu stavlja uvjete sigurnosti na radu i zaštite zdravlja u okviru federalne jurisdikcije.⁴²⁷ Zakon o radu i propisi uz njega ne primjenjuju se na Kanadske snage, ali sadržaj ovog Zakona odražava se na Opće standarde sigurnosti Ministarstva nacionalne odbrane, koji se primjenjuju u Kanadskim snagama.

Porodični život

Specifična priroda vojničkog života, naprimjer, sama priroda posla, život u vojnim bazama, učešće u međunarodnim snagama, česta preseljenja, sve se to odražava na članove porodica pripadnika oružanih snaga, te, prema tome, i na njihov život. U velikom broju država članica OSCE-a, vojne institucije sve više prihvataju značaj postizanja prave ravnoteže između privatnog i vojničkog života pripadnika, prihvatajući utjecaj privatnog života na uspješnost u vojnoj karijeri.

U ovom kontekstu, velika većina država članica OSCE-a uvela je zakonske propise o porodičkom odsustvu za majke, odnosno očeve, i o brizi o djeci. U nekim državama, samo pripadnici snaga ženskog spola mogu koristiti porodičko odsustvo i pravo na brigu o djeci, naprimjer, u Ruskoj Federaciji, Švicarskoj i Turskoj. U drugim državama, i muškarci i žene imaju pravo na porodičko odsustvo, kao što je slučaj u Češkoj Republici, Njemačkoj i Latviji. Dužina i uvjeti ovog odsustva, variraju od države do države. U tekstu naznačenom sa 17.9 dati su primjeri onih država koje slijede jedan od ova dva pristupa.

⁴²⁶ Dostupno na: <<http://laws.justice.gc.cdenln-51>>.

⁴²⁷ Dostupno na: <<http://laws.justice.gc.ca/en/ShowTdm/cs/L-2>>.

17.8

Sigurni i zdravi uvjeti rada za oružane snage: specifični vojni propisi nasuprot onih zasnovanih na civilnim, u odabranim državama članicama OSCE-a⁴²⁸

Specifični vojni propisi

Azerbejdžan

Interni propisi oružanih snaga "pokrivaju" sigurnosne i zdravstvene uvjete na radu.

Turska

Izrađeni su propisi i direktive u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom, u cilju osiguranja sigurnog i zdravog okruženja sa sigurnim i zdravim radnim uvjetima za vojne pripadnike. Ovi propisi i direktive su sljedeći: Direktiva o zaštiti okoline Turskih oružanih snaga (MD 433-1); Direktiva Turskih oružanih snaga o kontroli čvrstog otpada (MY 433-2); Direktiva Turskih oružanih snaga o kontroli zagađenosti zraka i vode, kao i buke i otpada (MY 433-3); Direktiva Turskih oružanih snaga o kontroli medicinskog otpada (MY 433-1A); Direktiva Turskih oružanih snaga o pošumljavanju (MY 433-49); Direktiva Turskih oružanih snaga o borbi protiv zaraznih bolesti (MY 33-14); Direktiva Turskih oružanih snaga o kontroli hrane (MY 33-13A).

Civilni propisi u vezi sigurnosti i zdravlja, koji se primjenjuju na oružane snage

Luksemburg

Primjenjuju se opći zakoni o sigurnosti i zaštiti zdravlja na radu.

Portugal

Primjenjuju se opći zakonski propisi.

Slovačka

Sigurni i zdravi uvjeti rada su općenito utvrđeni, ne odnose se posebno na vojne pripadnike.

Mješoviti sistem specifično vojnih i civilnih propisa

Francuska

Sve dok rad oružanih snaga liči na rad civilnih uposlenika u Ministarstvu odbrane, primjenjuju se civilna pravila i propisi (naprimjer, Zakon o radu), inače se primjenjuju vojna pravila i propisi (član 16, Dekret Ministarstva odbrane 85-755, od 19. jula 1985. godine o higijeni, sigurnosti na radu i prevenciji).

U nekim državama, pripadnici oružanih snaga mogu koristiti jaslje, koje postoje u okviru oružanih snaga. U Belgiji, naprimjer, postoji nekoliko jaslja za bebe i malu djecu pripadnika oružanih snaga, kojima upravlja Centralni ured za socijalne i kulturne aktivnosti, pod nadzorom Ministarstva odbrane. U Francuskoj, postoje jaslje i vrtići za bebe i malu djecu pripadnika oružanih snaga.⁴²⁹

⁴²⁸ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 57

⁴²⁹ Piotet *et al.*, *op. cit.*, bilješka 26, str. 128-129.

17.9

Latvija, Norveška, Švicarska i Turska: porodijsko odsustvo u oružanim snagama za majke i očeve⁴³⁰

Porodijsko odsustvo za očeve i majke

Latvija

Porodijsko odsustvo za očeve i majke primjenjuje se na sve pripadnike oružanih snaga. Ako neki vojnik želi, on može dobiti odsustvo, kako bi se mogao brinuti o djetetu. Ovo odsustvo je plaćeno sve dok dijete ne napuni jednu i pol godinu.

Norveška

Očevi, imaju pravo na, minimum, pet sedmica odsustva, i za to vrijeme primaju punu plaću, kako bi se brinuli o novorođenčetu. U tim slučajevima, njihova plaća isplaćuje se iz sredstava državne socijalne službe. Oni koje upošljava Vlada, mogu dobiti još 10 dana odsustva, vezano za rođenje djeteta. Ovo odsustvo plaća poslodavac. *Majke* dobijaju tri sedmice odsustva prije rođenja djeteta i najmanje šest sedmica odsustva nakon rođenja. Punu plaću isplaćuje državna socijalna služba. Pored ovog što je spomenuto u gornjem dijelu teksta, *majke ili očevi* imaju pravo na odsustvo od 38 sedmica, uz punu plaću koju daje državna socijalna služba, kako bi se starali o djetetu tokom prvih 12 mjeseci nakon rođenja. Roditelji odlučuju ko će iskoristiti ovo odsustvo, otac ili majka. Ministarstvo za djecu i jednaka prava nastoji motivirati očeve, kako bi ovo odsustvo podijelili sa majkama, i na taj način podijelili odgovornost u podizanju djece.

Porodijsko odsustvo samo za majke

Švicarska

Porodijsko odsustvo odobrava se samo majkama pripadnicama oružanih snaga: one mogu, nakon rođenja djeteta, napustiti oružane snage.

Turska

Porodijsko odsustvo dozvoljeno je u cilju odgoja i brige o djetetu. Turske oružane snage ne dozvoljavaju očevima ovo odsustvo. Pripadnici oružanih snaga ženskog spola mogu koristiti porodijsko odsustvo i pravo na brigu o djetetu.

Osim toga, oružane snage priznaju značaj davanja podrške svojim pripadnicima i njihovim porodicama, kako bi im pomogli da prihvate ograničenja koja idu uz vojnički život. U tom cilju, vojska organizira programe spajanja porodica i programe pomoći porodicama u slučajevima angažmana izvan države. Oni se često sastoje od pripreme pred misiju i od reintegracije i podrške nakon misije. U Danskoj, naprimjer, postoje specijalni programi podrške za pripadnike i srodnike kojima prijete, ili koji su izloženi psihološkim posljedicama trauma koje su doživjeli tokom službe i koje općenito utječu na njihov svakodnevni život. Ova ciljana grupa uključuje aktivne pripadnike, i one koji su razriješeni obaveze.

U nekim državama, unutar vojske postoje posebne institucije koje se bave socijalnim i porodičnim problemima pripadnika. U Francuskoj, naprimjer, organizacija koja se zove Socijalna pomoć u vojsci, organizira okupljanja i slično, kako bi pomogla vojnim pripadnicima u rješavanju njihovih problema i poboljšanju kvaliteta života. Oni također dodjeljuju i finansijsku pomoć onim pripadnicima kojima je takva pomoć potrebna. Štoviše, ova organizacija upravlja fondom Ministarstva odbrane za kuće i stanove u odmaralištima na planinama i na moru.⁴³¹

⁴³⁰ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 61

⁴³¹ *Ibid.*, str.128.

4. Najbolje prakse i preporuke

- U skladu s OSCE-ovim Kodeksom ponašanja u vojnopolitičkim aspektima sigurnosti (naročito sa stavom 32), države članice OSCE-a imaju obavezu osigurati da pripadnici oružanih snaga mogu uživati i provoditi svoja prava i temeljne slobode. Prema Bečkim obavezama iz 1989. godine, države članice OSCE-a dužne su osigurati da uživanje i provedba ekonomskih i socijalnih prava bude bez restrikcija, s izuzetkom onih koje su predviđene zakonom, i koje su u skladu sa međunarodnim obavezama;
- Restrikcije na provedbu i uživanje socijalnih i ekonomskih prava od strane pripadnika oružanih snaga moraju biti specifične. Treba izbjegavati općenite restrikcije;
- Radni uvjeti nisu samo pitanje zakona i propisa, nego i provedbe. Oružane snage trebaju uspostaviti sve potrebne mjere, kako bi osigurale da radni uvjeti budu u skladu sa domaćim zakonima i međunarodnim obavezama;
- Posebnu pažnju treba obratiti na administrativne mjere, kojima će se osigurati isplata plaća i penzija na vrijeme. Osim toga, važna je i obuka u oblasti zdravlja i sigurnosti;
- Kao dio socijalnog dijaloga o uvjetima rada, parlamenti i udruženja predstavnika pripadnika oružanih snaga trebaju biti uključeni u proces odlučivanja i pitanja kao što su plaće, dodaci na plaću i penzije; radno vrijeme; sigurnost na radu; i pitanja u vezi postizanjem ravnoteže između privatnog/porodičnog života i onog profesionalnog;
- U slučaju neslaganja između oružanih snaga i ministarstva odbrane u pogledu pitanja koja se odnose na uvjete rada, oružane snage trebaju imati mogućnost da se obrate neovisnim arbitrima (sudovima, tribunalima, ombudsmanima, odborima, komesarima, itd). Ovi neovisni arbitri trebaju imati sve ovlasti poduzimanja istrage ili medijacije u određenim slučajevima, uključujući pristup vojnim objektima, da ispituju pripadnike oružanih snaga, kao i da imaju pristup povjerljivim informacijama, i da mogu davati preporuke kada god je to potrebno (vidi također poglavlje 22 "Ombudsmani");
- Ministarstva odbrane trebaju poduzeti sve neophodne mjere, kako bi osigurala da odredbe koje se odnose na radne uvjete budu i provedene, u skladu sa domaćim zakonima i međunarodnim obavezama;
- U slučaju povrede/ranjavanja ili smrti u obavljanju vojne dužnosti, ministarstvo odbrane treba pružiti odgovarajuću pomoć (u vezi sa zdravljem, finansijskom pomoći i sl.) pripadnicima oružanih snaga i njihovim partnerima/porodicama;
- U oružanim snagama treba da postoji, kao podrška porodičnom životu i u obostranom interesu djece i roditelja, aktivan program podrške roditeljima mlađe djece, naprimjer, roditeljsko odsustvo, vrtići i druga vrsta pomoći za djecu;
- Priznajući značaj podrške privatnog/porodičnog života pripadnika oružanih snaga, oružane snage trebaju organizirati programe pomoći porodicama/partnerima u slučaju angažmana izvan države. Ovi programi trebaju se provoditi prije, tokom, i nakon takvog angažmana.

Poglavlje 18

Veterani

Dok skoro sva poglavlja u ovom Priručniku govore o ljudskim pravima pripadnika dok su aktivno u službi u oružanim snagama, ovo poglavlje se usredsređuje na pripadnike koji su napustili oružane snage. Ovdje je posebno riječ o pravima veterana, kao jedne podgrupe aktivnih vojnika oba spola (iako prihvatamo da u nekim državama veterani još uvijek mogu biti u aktivnoj službi u oružanim snagama). Ovisno o svojoj historiji i kulturi, razne države članice OSCE-a na različite načine definiraju veterane, što se odražava na broj veterana koji imaju pravo na ukupna prava i beneficije i vrstu beneficija koje imaju.

Ključno pitanje u ovom poglavlju je: Ko je veteran? Kako bi se odgovorilo na ovo pitanje, potrebno je razmotriti dva pitanja: (a) da li je pripadnik bio u redovnim aktivnim snagama ili u rezervnim; (b) da li pripadnik ima iskustva u sukobima ili ne. Ovo su bitne razlike, jer iznos i vrsta beneficija veterana ovisi o definiciji veterana. Općenito govoreći, što je ekskluzivnija definicija, veće su beneficije koje veterani uživaju. Veterani s iskustvom iz sukoba uživaju veće beneficije od veterana koji nemaju takvo iskustvo (ako ovi drugi imaju beneficije uopće).⁴³²

Ovo poglavlje se, u osnovi, bavi značajem koji veterani imaju za države članice OSCE-a. Govori se o relevantnim pravima, naročito o socijalnim, kulturnim i ekonomskim pravima koja se primjenjuju na veterane, i na koja su se obavezale države članice OSCE-a. Dati su i primjeri pristupa definiciji veterana, koje imaju različite države članice. U poglavlju se također govori i o glavnim elementima politike djelovanja prema veteranima, odgovarajući na sljedeća pitanja: Ko prima pomoć? Ko pruža pomoć? Koja je vrsta pomoći? Kako olakšati prijelaz iz vojnog u civilni život? Na kraju poglavlja, nalaze se preporuke politike djelovanja prema veteranima.

1. Pitanja od interesa

Važna karakteristika vojno-civilnih odnosa je na koji način država priznaje koliko su se pripadnici oružanih snaga žrtvovali za svoju državu, i na koji način se brine i pomaže pripadnicima oružanih snaga i njihovim porodicama kada napuste vojsku.⁴³³ Podrška države i priznanje društva dokazi su solidarnosti te države, kao i priznanje vrijednosti koje to društvo zastupa. Oni također pokazuju i međugeneracijsku vezu između onih koji su se žrtvovali i pripadnika budućih generacija.

Iako države imaju najmanje moralnu obavezu utvrđivanja politike prema veteranima zbog žrtava koje su podnijeli, postoje i drugi važni razlozi da se to učini.

Obaveza brige o veteranima

Oružane snage, kao odgovoran poslodavac, imaju obavezu da brinu o svojim sadašnjim i bivšim uposlenicima. Dok su na dužnosti, naročito u ratu i ratu sličnim situacijama, pripadnici oružanih snaga često se izlažu rizičnim, i po život opasnim situacijama. Veliki broj veterana često pati od posljedica svoje službe, čak i kada napuste oružane snage, kao što su posttraumatski stresni

⁴³² Christopher Dandeker, Simon Wessely, Amy Iversen, i John Ross, "What's in a Name? Defining and Caring for 'Veterans': The United Kingdom in International Perspective" (Šta sadrži ime? Definicija i briga o 'veteranima': UK u međunarodnoj perspektivi"), *Armed Forces & Society*, svezak. 32, br. 2, januar 2006., str. 161-177

⁴³³ *Ibid.*

poremećaj (PTSP), problemi sa fizičkim zdravljem i razne vrste onesposobljenja. Države imaju moralnu obavezu, ako ne i zakonsku, da se brinu o veteranima.

Odgovarajuća politika djelovanja prema veteranima pomaže regrutaciji i zadržavanju pripadnika u oružanim snagama

U interesu oružanih snaga, kao poslodavca, jeste da se brinu o veteranima, jer se na bolju brigu o veteranima može gledati kao i na poticaj regrutaciji. Pored toga, poboljšane beneficije veterana šalju signale sadašnjim i budućim pripadnicima da su oružane snage odgovoran poslodavac. S druge strane, negativan publicitet o lošem postupanju s veteranima može odvratiti buduće potencijalne regrute od prijavljivanja u oružane snage. On može također dovesti do nezadovoljstva onih koji su već u oružanim snagama, pogotovo onih koji se spremaju vratiti u civilni život, kao i onih koji su već napustili oružane snage.⁴³⁴

Briga o veteranima kao podrška širim socijalnim interesima

Može se reći da posebne vojno-socijalne politike služe širim socijalnim ciljevima. Pomaganje veteranima, naročito onima koji su ugroženi ili beskućnici, također pomaže širem programu rješavanja pitanja socijalne isključenosti.

Prijelaz iz vojnog u civilni život

U interesu drugih pripadnika (koji nisu veterani), kao i u interesu cijelog društva i pojedinaca na koje se ovo odnosi, jeste da se poduzmu posebne mjere, kako bi veterani (naročito oni mlađi) bili u mogućnosti ostvariti uspješne karijere kao civili. Ovo je bitno ne samo za pojedinačne pripadnike, nego i za oružane snage kao poslodavca. Ako oni koji traže posao vide da oružane snage imaju aktivnu politiku koja se odnosi na bivše pripadnike, oni će biti daleko više zainteresirani da rade u oružanim snagama. Na isti način, takva politika djelovanja ulijeva dodatno povjerenje sadašnjim pripadnicima oružanih snaga.

Veterani u postkonfliktnim situacijama

Koncept *veterana* ima posebno značenje u državama koje su izišle iz konflikta. Nažalost, neke od država članica OSCE-a prošle su kroz iskustvo rata, naprimjer, države zapadnog Balkana. Od kraja rata u bivšoj Jugoslaviji, sve zapadnobalkanske države su u fazi smanjivanja i restrukturiranja svojih oružanih snaga. U državama o kojima je riječ, svaka zaraćena strana naoružala je veliki broj ljudi, koji su postali nepotrebni nakon potpisivanja mirovnih sporazuma. Iako se svaka od država suočava s različitim izazovima, one su odustale od naoružavanja svojih pripadnika. Nemaju svi veterani potrebnu stručnu sposobnost, kako bi uspjeli u civilnom životu. Bez adekvatnog programa demobilizacije, oružane snage strana o kojima je riječ postaju finansijski neodržive. Bez odgovarajućih programa za veterane, nije moguća dobra reintegracija velikog broja bivših vojnika u društvo, ukoliko je uopće moguća.

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Poput drugih građana, i veterani imaju pravo na socijalna i ekonomska prava. Države članice OSCE-a su, u tom pogledu, preuzele obaveze koje se primjenjuju na veterane. Naprimjer, države su se obavezale da će “promovirati i pomagati efikasnu provedbu ... ekonomskih [i] socijalnih ... prava”.⁴³⁵ U tom cilju, države su obavezne “izraditi svoje zakone, propise i politike u oblasti ekonomskih, socijalnih i drugih ljudskih prava i temeljnih sloboda i provesti ih u praksi, kako bi garantirale efikasnu provedbu ovih prava i sloboda”.⁴³⁶ U istom kontekstu, države će “obratiti posebnu pažnju na probleme u oblastima zapošljavanja, stanovanja, socijalne sigurnosti [i] zdravstva”.⁴³⁷ Države članice OSCE-a također su obećale da provedba ovih prava “neće podlijevati bilo kakvim restrikcijama, izuzev onih koje su propisane

⁴³⁴ *Ibid.*, str. 167 i 169.

⁴³⁵ Helsinki, 1975., Princip VII, stav 2.

⁴³⁶ Beč, 1989., stav 13.1.

⁴³⁷ *Ibid.*, stav 14.

zakonom, i koje su u skladu sa međunarodnim obavezama po međunarodnom pravu⁴³⁸ I na kraju, ništa manje važno, države članice obavezuju se da će “osigurati da ove restrikcije ne budu zloupotrebljavane i da se ne primjenjuju proizvoljno”.⁴³⁹

Kako se ova prava primjenjuju na veterane? Kao i drugi građani, veterani imaju pravo na odgovarajući zdravstveni tretman, stanovanje, zapošljavanje i socijalnu sigurnost. Potrebno je, naravno, naglasiti da se ova socijalna i ekonomska prava razlikuju u izvjesnoj mjeri od političkih i građanskih prava, po tome što ona predstavljaju cilj koji treba postići, i kojem treba težiti. Građanska i politička prava, s druge strane, moraju se primjenjivati direktno, i u potpunosti. Još jedna razlika leži u tome što socijalna i ekonomska prava zahtijevaju politike djelovanja i mjere za njihovu primjenu na državnom nivou, dok politička i građanska prava traže akciju na planu zakona na državnom nivou. To je razlog zbog čega obaveza OSCE-a u domenu socijalnih i ekonomskih prava ne predstavlja automatski i pravo na državnom nivou, ukoliko neka država nije uvrstila to pravo u domaće zakonodavstvo. Pored toga, opća zabrana diskriminacije primjenjuje se na politiku djelovanja u vezi sa veteranima u pogledu njihovog uživanja socijalnih i ekonomskih prava. Država ne može isključiti ili preferirati jednu grupu veterana u odnosu na drugu grupu, na osnovu spola, etničke pripadnosti, jezika, socijalnog porijekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, ili političkog ili drugog mišljenja.

Još jedno pravo, koje se primjenjuje na sve veterane podjednako, jeste pravo na pravično suđenje. Ukoliko postoji spor između veterana i vlade u vezi postupanja s njima, oni moraju imati pristup sistemu pravosuđa.

3. Ko je veteran? Različiti pristupi u pojedinim državama

Ne postoji konačan odgovor na pitanje: “Ko je veteran?” Ovisno o tome da li je neka država bila u ratu sa drugom državom, u građanskom ratu, ili učestvovala u mirovnim operacijama, države se mogu odlučiti za različitu definiciju veterana. To je podjednako i stvar tradicije neke države na koji način će obilježavati ranije ratove i sukobe. U tabeli 18.1 dat je prikaz pristupa veteranima u odabranim državama članicama OSCE-a.

⁴³⁸ *Ibid.*, stav 21.

⁴³⁹ *Ibid.*

18.1

Različiti pristupi veteranima u odabranim državama članicama OSCE-a 440

	Njemačka	Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija	Španija	Bosna i Hercegovina	Bugarska	Rumunija	Srbija	Albanija
Ko je veteran?	Ne postoji status s statusom veterana	II svj. rat – borci i učesnici u Demokratskoj armiji Grčke, 1945.-1949.	Svi koji su služili u Španskim oružanim snagama ili Civilnoj gardi	Borci iz I i II svj. rata i borci iz drugih ratova u regiji	Svaka vojna osoba direktno uključena u borbu tokom rata koji je vodila Bugarska za zaštitu nacionalnih interesa i teritorijalnog integriteta	Borci iz I i II svj. rata, uključujući i one koji su bili prisiljeni da služe u njemačkim jedinicama, pod uvjetom da imaju rumunsko državljanstvo; vojni pripadnici uključeni u mirovne i antiterorističke misije	Borci iz I i II svj. rata; oni koji su učestvovali u oružanim aktivnostima poslije augusta 1990. godine	Borci iz Drugog svjetskog rata
Koliko?	Formalno, nema veterana	Otprilike 17.000	40.000 u Udruženju veterana, kao i oni koji su u posebnim vojnim jedinicama	Nema raspoloživih podataka	29.000-30.000	Otprilike 300	Otprilike 400.000	Otprilike 20.000
Obilježava li se Državni dan veterana?	Ne	11. oktobar	Da, ali nema podataka; obično u oktobru	4. juli, Dan veterana II svj. rata	6. maj, Dan junaštva i vojske	9. maj, Dan pobjede	Ne	29. novembar, Dan oslobođenja
Postoje li vladine organizacije ili NVO veterana?	Udruženja	Zaduženo Ministarstvo rada i socijalne politike	Nevladino udruženje veterana oružanih snaga	Ministarstvo za veterane	Nema posebnog ministarstva za veterane; podijeljene nadležnosti među brojnim ministarstvima	Udruženja; Odjel unutar Ministarstva odbrane	Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku	Poseban sektor u okviru Ministarstva odbrane
Postoje li posebne beneficije koje imaju veterani?	Ne	Dodatak za invalide rata; porodični dodatak na invalidnost; invalidski dodatak; materijalni dodatak; dodatak za njegu; ortopedski dodatak; zdravstvena zaštita	Međusobna pomoć za članove i neka sredstva za volonterske aktivnosti	Penzije, dotacije za invalide i dodatna sredstva za posebne kategorije	Medicinske potreštine (75% od troškova, plaća se iz državnog budžeta); besplatna lokalni javni prijevoz u regiji u kojoj žive; prioritet u korištenju socijalne patronažne službe i kod smještaja u starački dom; korištenje javnih i vojnih kuhinja; povlastice u cjeni liječenja	Besplatan prijevoz, pomoć u rješavanju stambenih pitanja; izuzeće od plaćanja poreza, besplatna medicinska briga	Specijalna socijalna zaštita, u skladu sa zakonom	Status ratnog veterana; posebne zdravstvene usluge; besplatan javni prijevoz

440 Izvori: Parlament Albanije; Parlament Bosne i Hercegovine; Parlament Bugarske; Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija (u suradnji s Udruženjem veterana Makedonije); Odjel za personalna pitanja u vojsci Danske; Ministarstvo odbrane Njemačke; Parlament Rumunije; Parlament Srbije; Španija: Udruženje veterana oružanih snaga (*Hermandad de veteranos de las Fuerzas Armadas*).

Svi bivši pripadnici su veterani

Postoji grupa država članica OSCE-a koja ima širok pristup pri definiranju veterana, prihvatajući da je to bilo koja osoba koja je bila u oružanim snagama, bez obzira da li su bili raspoređeni u zone konflikta. U UK, naprimjer, veterani su sve osobe koje su služile više od jednog dana, kao i oni koje oni izdržavaju. Prema procjenama, UK ima preko 10 milona bivših pripadnika/pripadnica, udovaca/udovica i drugih članova porodica; oni čine 16 procenata britanske populacije.⁴⁴¹ Provedbom Veteranske politike u UK upravlja Agencija za veterane, čije su ključne funkcije upravljanje programom penzija za ratne invalide i programom odštete za oružane snage (odštete za bilo kakvu povredu na dužnosti; zdravstvene probleme ili smrt), kao i davanje savjeta, i pružanje praktične pomoći.⁴⁴² Pored toga, veterani mogu posjećivati bojna polja i ratna groblja diljem svijeta o trošku države.

Drugi primjer predstavljaju SAD, gdje se svi bivši pripadnici smatraju za veterane, pod uvjetom da su služili najmanje 90 dana i bili časno otpušteni. Pored toga, oni pripadnici koji su služili u ratnim okolnostima, pa čak i samo jedan dan, imaju status veterana sa ratnom službom. Ratni veterani mogu dobiti posebne beneficije. Ratna služba je samo ona iz rata koji je proglasio Kongres. Kongres, pored toga, može definirati sukob kao ratne okolnosti, u kojem slučaju su početak i kraj sukoba, kao i geografsko područje, precizno definirani zakonom koji donosi Kongres.⁴⁴³

U Kanadi, veteran je svaki bivši pripadnik Kanadskih snaga koji je časno otpušten, i koji zadovoljava sve profesionalne uvjete vojne službe koje postavlja Ministarstvo za nacionalnu odbranu.

Ono što je zajedničko za ove tri države jeste da sve tri prilično sveobuhvatno definiraju kategoriju veterana: svako ko je bio pripadnik je veteran. Međutim, veteran mora zadovoljavati posebne kriterije, kako bi mogao iskoristiti posebne beneficije u slučaju, naprimjer, invaliditeta, bolesti, ili je morao učestvovati u ratu, ili služiti pod ratu sličnim okolnostima.

Bivši pripadnici koji su bili u aktivnoj službi

Drugu grupu čine države u kojima se samo bivši pripadnici oružanih snaga koji su učestvovali u ratu ili služili pod ratu sličnim okolnostima (naprimjer, mirovne operacije) mogu kvalificirati za veterane. Ovaj pristup slijedi Holandija od 1990., u kojoj se oni vojnici koji su se borili u II svjetskom ratu, Indoneziji (1945.-1950.), Novoj Gvineji (1945.-1962.), i u mirovnim operacijama (počevši sa mirovnom operacijom UN-a u Koreji, 1950.-1953.) do Afganistana 2006., klasificiraju kao takvi.⁴⁴⁴ Belgija također pripada ovoj drugoj grupi država, u kojima se sve bivše pripadnike, ako su učestvovali u ratu, kao što su I i II svjetski rat, Korejski rat, ili neprijateljstva u Kongu, ili mirovne operacije, smatra za veterane.⁴⁴⁵

Ruska Federacija također spada u ovu grupu, što se vidi iz definicije veterana koja je data u Zakonu o veteranima iz 1995. godine.⁴⁴⁶ Ovom zakonskom definicijom trenutno je obuhvaćeno oko 1 milion učesnika i osoba s invaliditetom iz II svjetskog rata (koji je u Rusiji poznat kao Veliki domovinski rat); 9,5 miliona "trudbenika iz pozadine tokom ratnih godina" (koji su bili

⁴⁴¹ Prema zvaničnim procjenama Agencije za veterane rata u UK, dostupno na: <<http://www.veteransagency.mod.uk>>; Dandeker *et al.*, *op. cit.*, bilješka 1, procjena prema kojoj UK ima 13 miliona veterana, uključujući one koje oni izdržavaju, što čini 20 procenata britanske populacije, str. 165.

⁴⁴² Ključne funkcije Agencije UK za pripadnike oružanih snaga i veterane opisane su na: <http://www.veteransagency.mod.uk/about_us/about_us.html>.

⁴⁴³ J.M.P Weerts, "Het Nederlands veteranenbeleid in internationaal perspectief", *Militaire Spectator*, svezak 169, br. 5, 2000., str. 245-253.

⁴⁴⁴ Ministarstvo odbrane Holandije objavilo je smjernice 2000., o programu brige o veteranima. Naslov originalnog dokumenta je: "Zorg voor veteranen in samenhang: Hoofdlijnen van het veteranenbeleid", The Hague, 2000.

⁴⁴⁵ Vidi internet-stranicu Belgijskog nacionalnog instituta za ratne invalide, veterane i žrtve rata na: <<http://www.niooo.be/PAGES/wie.html>>.

⁴⁴⁶ The 1995 Law on Veterans is available, in Russian, at <http://www.consultant.ru/popular/veteran/31_1.html#p30>.

na frontu kod kuće tokom II svjetskog rata); više od 200.000 osoba koje su preživjele opsadu Lenjingrada, 19,4 miliona veterana rada; više od 1,4 miliona veterana iz bitki; 300.000 veterana oružanih snaga; i 22.000 veterana iz visoko rizičnih situacija.⁴⁴⁷ Ovaj sistem svrstavanja u grupe pokazuje koliki značaj imaju ratni veterani u ruskom društvu. Značaj veterana također je podcrtan i uspostavljanjem parlamentarnog komiteta za pitanja veterana.⁴⁴⁸ Ovaj popis, zapravo, predstavlja hijerarhiju veterana, po kojoj različite grupe veterana imaju pravo na različite beneficije i spomen-odlikovanja.⁴⁴⁹ Grupa sa najviše beneficija su vojnici iz Velikog domovinskog rata. Njihove beneficije uključuju garanciju zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvenu zaštitu, rješavanje stambenog pitanja, olakšice kod oporezivanja i u korištenju javnog prijevoza.⁴⁵⁰

Tokom godina, broj živih veterana iz dva svjetska rata je smanjen, dok je broj onih koji su učestvovali u vojnim misijama izvan države sve veći. Države su počele sve više priznavati da je potrebno rješavati probleme ove grupe novih veterana i njihovih porodica. U Rumuniji, naprimjer, od oktobra 2006. godine, pripadnici oružanih snaga koji su učestvovali u vojnim misijama u inozemstvu, ili u antiterorističkim misijama u Rumuniji najmanje četiri mjeseca, bez obzira da li u kontinuitetu ili ukupno, uključujući i patrole u zrakoplovstvu i mornaričke intervencije, dobijaju počasnu titulu vojnog veterana, dok civilni uposlenici dobijaju titulu veterana. Ako je neka osoba onesposobljena, titula vojnog ili civilnog veterana daje se bez obzira na trajanje učešća u određenoj misiji. Vojni ili civilni veterani s onesposobljenjima imaju pravo nastaviti sa svojom službom u Ministarstvu odbrane.⁴⁵¹

Samo vojnici iz I i II svjetskog rata

Treća grupa obuhvata one države u kojima samo vojnici iz I i II svjetskog rata imaju priznat status veterana. Ovo je slučaj, naprimjer, sa Bivšom Jugoslavenskom Republikom Makedonijom (gdje su uključeni i oni koji su se borili na strani Demokratske vojske Grčke u periodu između 1945. i 1949.), Albanijom i Bugarskom.

Veterani formalno ne postoje

Četvrta grupa sastoji se od država u kojima veterani formalno ne postoje. Primjeri su Danska i Njemačka, gdje po zakonu ne postoji status veterana, koji se priznaje bivšim vojnicima. Kada je riječ o Njemačkoj, vrijedi spomenuti da je zvanična politika u ovoj državi ne nastavljati tradiciju njemačkih oružanih snaga koje su postojale prije 1945. godine. To ne znači da oni koji su služili u oba svjetska rata ili u mirovnim misijama nemaju nikakvu zaštitu. Opći zakoni ili privatne fondacije pružaju zaštitu. Naprimjer, trebalo je voditi brigu o učesnicima II svjetskog rata prije nego što su nastale Njemačke oružane snage (*Bundeswehr*) 1955. godine. U periodu između 1945. i 1955. godine nije bilo nikakve vojske koja bi preuzela odgovornost za njih. Jedna od prvih socijalnih politika u Njemačkoj nakon II svjetskog rata bila je briga o žrtvama, uključujući civile, vojnike i njihove porodice. Što se tiče medicinskog tretmana, bivši vojni pripadnici nemaju pravo na bilo kakav tretman u okviru vojnog zdravstvenog sistema. Oni imaju isti status kao i bilo koja druga civilna osoba: država plaća 70% troškova liječenja; 30% plaća sam bivši pripadnik, ili privatna agencija za osiguranje. O interesima veterana s invaliditetom brinu se privatna udruženja, ili privatne, uglavnom regionalne, fondacije (naprimjer, Njemačka socijalna asocijacija). Ovakva politika je na snazi sve od osnivanja Savezne Republike Njemačke, 1949. godine.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Vidi izvještaj (dostupan samo na ruskom jeziku) Komiteta Državne Dume za pitanja veterana za 2005., dostupan na: <<http://www.duma.gov.ru/veteran/otshet/2005.htm>>.

⁴⁴⁸ Komitet za pitanja veterana Državne Dume osnovan je u julu 2003., vidi: <<http://www.duma.gov.ru/veteran>>.

⁴⁴⁹ Komunikacija sa dr. Nataliom Danilovom, višim predavačem na Univerzitetu St. Petersburg, i naučnom suradnicom na Univerzitetu u Bristolu (UK).

⁴⁵⁰ Natalia Danilova, "Social policy for veterans: conceptualisation and the case study of Russia" research proposal (Socijalna politika za veterane: konceptualizacija i analiza na primjeru Rusije, prijedlog naučnog istraživanja), Univerzitet u Bristolu, 2006.

⁴⁵¹ Ova informacija data je u Uredbi Vlade, br. 82, od 25. oktobra 2006., o priznavanju zasluga vojnim pripadnicima koji su učestvovali u vojnim misijama.

⁴⁵² Communication with representatives of the German armed forces, November 2006.

Veterani: države poslije sukoba

Države članice OSCE-a na zapadnom Balkanu bile su suočene sa sukobom i građanskim ratom devedesetih godina prošlog stoljeća, koji su znatno utjecali na status veterana (pored veterana iz I i II svjetskog rata). U Bosni i Hercegovini, naprimjer, svaka vojna formacija tri strane, koje su učestvovala u građanskom ratu, ima veterane. Svaka od njih ima svoja pravila u pogledu statusa veterana. Bosna i Hercegovina nema ministarstvo za pitanja veterana, ali svaka strana ima udruženje veterana.⁴⁵³ U Srbiji, prava veterana ustavom su garantirana prava. Politika zaštite ovih prava finansira se iz državnog budžeta i regulirana je kroz nekoliko zakona: Zakon Savezne Republike Jugoslavije o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca (još uvijek na snazi) i Zakon iz 1998. godine o pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca. Srbija trenutno radi na usuglašavanju ovih zakona i donošenju jedinstvenog zakona o zaštiti veterana i invalida (u skupštinskoj proceduri). Prema Zakonu iz 1998. godine, spomenutom u gornjem dijelu teksta, veteran je bilo koji građanin Jugoslavije koji je učestvovao u I ili II svjetskom ratu (kao pripadnik antifašističkog pokreta), kao i svako ko je bio uključen u neprijateljstva nakon 1990. godine. Prema procjenama, oko 400.000 veterana potpada pod ovu drugu kategoriju. Zakon iz 1998. godine također propisuje specijalnu zaštitu za vojne pripadnike koji su postali invalidi tokom neprijateljstava ili u miru (uključujući sadašnje pripadnike oružanih snaga). Prema Zakonu o mirovnim operacijama, u slučaju ranjavanja/povređivanja, bolesti ili smrti pripadnika, isplaćuje se odšteta, u skladu sa propisima međunarodnih organizacija koje vode operaciju o kojoj je riječ.⁴⁵⁴

4. Politike zaštite veterana?

Ko prima pomoć?

Države su usvojile različite pristupe kod određivanja beneficija na koje veterani imaju pravo. U mnogim državama članicama OSCE-a, različite kategorije veterana primaju različite vrste pomoći, ovisno o, između ostalog, vrsti sukoba (naprimjer, veterani iz II svjetskog rata, nasuprot veterana iz nedavnih sukoba) i da li su pretrpjeli onesposobljenja ili ne tokom svoje službe.

Kanada je, naprimjer, prihvatila pristup koji se zasniva na potrebama. Ovisno o specifičnim potrebama veterana, i ako se zadovolje određeni uvjeti, veteran može ostvariti pravo na razne usluge, uključujući rehabilitaciju, finansijsku pomoć, zapošljavanje i invalidninu.⁴⁵⁵

S druge strane, u Rumuniji i Rusiji, veterani II svjetskog rata imaju drugačije beneficije od veterana iz nedavnih sukoba. U Rumuniji, veterani iz II svjetskog rata i njihove porodice imaju pravo na besplatno putovanje željeznicom u domaćem saobraćaju, u nekim slučajevima, besplatan prijevoz u lokalnom javnom saobraćaju, oslobađanje od plaćanja poreza, pomoć u rješavanju stambenog pitanja (prioritet u dobijanju kuća za iznajmljivanje) i besplatnu medicinsku zaštitu, uključujući besplatno liječenje u medicinskim toplicama.⁴⁵⁶ Glavno pravo koje mogu ostvariti skoriji veterani je pravo da nastave raditi u oružanim snagama u slučaju povrede ili invaliditeta.

Beskućnici čine posebno osjetljivu grupu veterana, kojima je potrebna veća zaštita i posebna briga. Sistematska istraživanja i izvještaji u novinama podjednako pokazuju da su veterani prekomjerno zastupljeni u populaciji beskućnika. Naprimjer, u SAD, Ministarstvo za pitanja veterana procjenjuje da ima oko 2 miliona veterana (muškaraca i žena) koji su beskućnici svake noći, i da dva puta veći broj njih prođe to iskustvo u toku svake godine. Smatra se da je veliki broj veterana blizu ovoj kategoriji, ili u opasnosti da postanu beskućnici zbog svog siromaštva, nepostojanja pomoći od strane porodice ili prijatelja, bijednih uvjeta života po

⁴⁵³ Communication with staff of the parliamentary defence committee of Bosnia and Herzegovina.

⁴⁵⁴ Communication with staff members of the parliamentary defence committee of Serbia.

⁴⁵⁵ "The New Veterans Charter: For CF Veterans and their Families", Veterans Affairs Canada, Ottawa, 2006, available at <<http://www.vac-acc.gc.ca/clients/sub.cfm?source=Forces/nvc>>.

⁴⁵⁶ Komunikacija sa članovima Komiteta za odbranu u parlamentima Rumunije i Rusije.

jeftinim hotelima ili pretrpanim stambenim prostorima ispod svakog standarda.⁴⁵⁷ U tekstu pod brojem 18.2 navodi se primjer kako se ovaj problem s veteranima koji su beskućnici, rješava u SAD.

18.2

SAD: Pomoć veteranima koji su beskućnici⁴⁵⁸

Ministarstvo za pitanja veterana (MPV) “nudi široku lepezu specijalnih programa i inicijativa specijalno izrađenih za pomoć veteranima koji su beskućnici da mogu živjeti od vlastitih prihoda i neovisno što je moguće više. Zapravo, MPV je jedina federalna agencija koja pruža direktnu materijalnu pomoć beskućnicima. Iako su ograničeni na veterane i one koji od njih materijalno ovise, posebni programi koje vodi MPV predstavljaju najveću integriranu mrežu službi za postupanje i pomoć beskućnicima u državi.

- ‘Specijalizirani programi MVP za veterane beskućnike’ nastali su i razvijali se sve od kada su prvi put odobreni, 1987. godine. Ovi programi usmjereni su na pružanje niza povezanih usluga, koje uključuju:
- “Agresivan pristup onim veteranima koji žive na ulici i po utočištima, i koji se inače ne bi obratili za pomoć;
- “Kliničku ocjenu i upućivanje na potrebno liječenje od fizičkih i psihičkih poremećaja, uključujući zloupotrebu opojnih supstanci;
- “Dugoročnu pomoć u utočištima u prijelaznim periodima, bavljenje pojedinačnim slučajevima i rehabilitaciju;
- “Pomoć pri zapošljavanju i uvezivanje u programe pomoći u ostvarivanju prihoda; i
- “Pomoć u trajnom rješavanju smještaja.”

Ko daje beneficije i brine o veteranima?

Države su prihvatile različite modele i strategije pomoći veteranima.⁴⁵⁹

Prvo, neke države, naročito one koje su imale veliki broj žrtava u I i II svjetskom ratu, imaju posebna ministarstva koja se bave veteranima, kao što su Veteranski poslovi Kanade (Veterans Affairs Canada), ili Ministarstvo za pitanja veterana SAD (MPV).⁴⁶⁰ Ovo Ministarstvo drugo je po veličini ministarstvo u Vladi SAD i ima oko 250.000 uposlenih, te budžet od oko 86,7 milijardi dolara u fiskalnoj 2008. godini.⁴⁶¹ Ministarstvo ima tri glavne oblasti djelatnosti: Upravu za veteranske beneficije, Upravu za zdravstvena pitanja veterana, i Upravu za nacionalna groblja.

U drugu grupu država spadaju one u kojima se briga o veteranima dijeli između ministarstva odbrane i drugih ministarstava, a specijalni zavodi, fondacije ili agencije provode politiku koja se odnosi na veterane. Ovo je, naprimjer, slučaj u Ujedinjenom Kraljevstvu i Holandiji. Poseban Institut za veteranska pitanja je organizacija putem koje Ministarstvo odbrane surađuje sa jednim od najvećih veteranskih udruženja i koje postoji u Holandiji od 2000. godine. Cilj ovog Instituta je da promovira socijalno priznanje i brigu za holandske veterane i njihove porodice. Pored medicinskih i pravnih savjeta, Institut nudi i pomoć profesionalnih socijalnih radnika i različite programe zbrinjavanja za posebne ciljne grupe. U Ujedinjenom Kraljevstvu, Ministarstvo odbrane uspostavilo je Agenciju za vojne pripadnike i veterane, koja ima za cilj unapređenje ”personalnih, penzijskih, socijalnih službi i službi podrške za pripadnike oružanih snaga i veterane”. U slučaju Ujedinjenog

⁴⁵⁷ Richard Tessler, Robert Rosenheck i Gail Gamache, “Homeless Veterans of the All-Volunteer Force: A Social Selection Perspective” (Dobrovoljci - veterani beskućnici) *Armed Forces & Society*, sv. 29, br. 4, Ljeto 2003., pp. 509-524; “Homeless Veterans”, US Department of Veterans Affairs, <<http://www1.va.gov/homeless>>; Dandeker *et al.*, *op. cit.*, bilješka 1, str. 166-167.

⁴⁵⁸ Izvor: SAD, Ministarstvo za pitanja veterana, 2006. “Homeless Veterans”, *ibid.*

⁴⁵⁹ J.M.P Weerts, “Het Nederlands veteranenbeleid in internationaal perspectief”, *Militaire Spectator*, sv. 169, br. 5, 2000., str. 245-253.

⁴⁶⁰ Za pitanja veterana u Kanadi vidi: <<http://www.vac-acc.gc.ca/general>>; za Ministarstvo SAD za pitanja: <<http://www.va.gov>>.

⁴⁶¹ Vidi: <www.va.gov/budget/summary/index.htm>.

Kraljevstva, Agencija za personalnu upravu se spojila s Agencijom za veterane, što je dovelo do jednog integriranog "životnog ciklusa" personalne politike, koja se odnosi na sadašnje i bivše pripadnike oružanih snaga.⁴⁶²

Francuska predstavlja još jedan interesantan primjer. U okviru Ministarstva odbrane, i u nadležnosti zamjenika ministra za pitanja veterana, postoje trenutno dvije institucije koje se bave pitanjima politike veterana u Francuskoj. Kao prvo, zamjenik ministra predsjedava Upravnim odborom Državnog ureda za veterane (ONAC). ONAC je neovisno javno tijelo pod okriljem ministra odbrane, odgovorno za zaštitu materijalnih i moralnih interesa veterana i žrtava rata. Uz Centralni ured, ONAC-a ima još 100 decentraliziranih službi za svaki okrug (*department*) u Francuskoj. Ove službe zadužene su za izdavanje karti i povlastica veteranima, pružanje posebnih socijalnih usluga za veterane, kao i za održavanje odnosa između veterana i agencija lokalne uprave. Osim toga, ONAC vodi domove za penzionere i institute za obuku, koji se bave socijalnom reintegracijom veterana.⁴⁶³ Iako ONAC potpada pod nadležnost ministra odbrane, ovo tijelo ima odvojen budžet. Drugo, Rat u Zaljevu, 1990.-1991. godine, istakao je potrebu za medicinskim zbrinjavanjem takozvanih novih veterana (aktivni pripadnici koji učestvuju u operacijama koje nisu rat, naprimjer, mirovne operacije UN-a). U ovom kontekstu, Francuska je osnovala Agenciju za praćenje zdravlja veterana (vidi tekst pod 18.3).

18.3

Francuska: Agencija za praćenje zdravlja veterana⁴⁶⁴

Francuska Agencija za praćenje zdravlja veterana (OSV) zadužena je za koordinaciju i kreiranje politike djelovanja usmjerene ka poboljšanju medicinske brige o sadašnjim i bivšim pripadnicima oružanih snaga. Ona je dio Direkcije za statute, penzije i socijalnu reintegraciju, pod generalnim sekretarom za upravu u Ministarstvu odbrane.

OSV ima četiri zadatka: (1) identificiranje profesionalnih rizika kojima su izloženi pripadnici oružanih snaga, s ciljem objašnjenja mogućih ustaljenih shema u nastajanju; (2) pomaganje u prikupljanju informacija o karijerama pripadnika oružanih snaga, kao i učestvovanje u koordiniranju mrežom civilnih i vojnih institucija koje se bave pružanjem pomoći; (3) osiguravanje zdravstvene zaštite, posebno u oblasti hitnih patologija i iniciranje relevantnih epidemioloških studija; (4) pružanje relevantnih naučno zasnovanih savjeta, bez preuzimanja odgovornosti direkcija, koje se bave pitanjima veterana i penzija za vojne invalide.

Treća grupa država, Norveška i Finska, naprimjer, brigu o veteranima u potpunosti stavljaju u nadležnost općeg (nevojnog) ministarstva, koje se bavi socijalnom politikom i zdravstvom. U ovim državama ne postoji posebna ili isključiva briga za veterane, nego se njihovi interesi i potrebe rješavaju u okviru sistema zdravstvene zaštite i sistema socijalne zaštite. U ovoj grupi država često postoji posebno udruženje veterana, koje zastupa interese veterana, naprimjer, Udruženje veterana oružanih snaga (*Hermanidad de veteranos de las Fuerzas Armadas*) u Španiji, koje daje podršku i određenu finansijsku pomoć volonterskim aktivnostima.

Udruženja veterana i neprofitne privatne organizacije u regiji koju pokriva OSCE: The World Veterans Federation (WVF) (Svjetska federacija veterana) je međunarodna nevladina organizacija koja uključuje 164 udruženja veterana iz 84 države širom svijeta. WVF okuplja ratne veterane i žrtve rata iz raznih sukoba, koji su se desili nakon II svjetskog rata, uključujući i veterane iz mirovnih operacija.⁴⁶⁵ WVF je na svojoj 24. generalnoj skupštini, održanoj u

⁴⁶² Više informacija na web-stranici: <http://www.veterans-uk.info/about_us/about_us.html>.

⁴⁶³ Vidi: <<http://onac62.chez-alice.fr/onac/onac.htm>>.

⁴⁶⁴ Dekret br. 2004/524, od 10. juna 2004., o uspostavi tijela za praćenje zdravlja veterana (Observatoire de la santé des veterans), dostupno na: <<http://www.admi.net/jo/20040612/DEFD0400560D.html>>.

⁴⁶⁵ Vidi web-stranicu: World Veterans Federation na <<http://perso.orange.fr/fmac/english/default.htm>>.

Johanesburgu, u Južnoj Africi, u decembru 2003. godine usvojila Deklaraciju o pravima ratnih veterana i žrtava rata (vidi tekst pod brojem 18.4).

18.4

Član 6 Deklaracije o pravima ratnih veterana i žrtava rata⁴⁶⁶

Svjetska federacija veterana,

...

6. Poziva države članice Ujedinjenih naroda da poduzmu hitne mjere za:

- Poboljšanje i ažuriranje zakonskih propisa koji se odnose na ratne veterane i žrtve rata;
- Socijalnu sigurnost, medicinsku brigu i druge relevantne beneficije;
- Ublažavanje poteškoća izazvanih psiho-socijalnim posljedicama rata i integracijom ratnih veterana i žrtava rata u društvo;
- Adekvatnu brigu za bivše pripadnike, koji su učestvovali u mirovnim i sličnim operacijama, prije, tokom i nakon misije.

Interesantan primjer umrežavanja rada na brizi o veteranima pruža nam iskustvo iz Danske. Danska je izradila ono što se naziva partnerskim modelom, po kojem Vlada, vojna udruženja i organizacije veterana rade zajedno na pružanju podrške i brige o veteranima. Prema ovom modelu, tri aktera, spomenuta u gornjem dijelu teksta, zastupljenja su u upravljačkoj grupi kojom predsjedava direktor Personalne službe u Ministarstvu odbrane. Vojna udruženja i udruženja veterana imenuju svoje predstavnike u ovu upravljačku grupu. Grupa koordinira aktivnosti ova tri aktera, a one, između ostalog, uključuju: podršku porodicama i "crveni telefon", koji vode organizacije veterana, medicinsku i socijalnu podršku, koju pruža Vlada, i posebne aktivnosti podrške sadašnjim i bivšim pripadnicima oružanih snaga, koje pružaju vojna udruženja. EUROMIL je, zapravo, preporučio model partnerstva svim svojim članicama.⁴⁶⁷

Kakva vrsta beneficija?

Mogu se razlikovati tri tipa beneficija i aktivnosti podrške. Prvi tip su one beneficije koje se sastoje od materijalne ili finansijske pomoći veteranima, naprimjer, invalidska penzija, besplatan javni prijevoz, ili uz parcijalno učešće, zdravstvena zaštita, itd. Druga grupa odnosi se na nematerijalne probleme veterana. Tu mogu biti uključene pomoć psihologa, socijalni radnik ili služba savjetovanja. Ova oblast vrlo je bitna, jer je veliki broj veterana izložen riziku od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) tokom svog angažmana u zonama sukoba. PTSP je stresom izazvana bolest koja ima različite simptome, kao što su alkoholizam, zloupotreba droga i depresija. PTSP nije novo oboljenje; ono je bilo dijagnosticirano kod vojnih veterana, koji su učestvovali u ratu ili sukobima prije dosta vremena. PTSP zahtijeva da se o njemu povede računa ne samo odmah nakon angažmana; o njemu treba voditi brigu i prije i tokom takvog angažmana. Tekst naznačen sa 18.4 daje pregled preporuka za sistematsko postupanje u slučaju PTSP-a, koje su donijeli Nacionalna odbrana i ombudsmani Kanadskih snaga.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Izvor: Deklaracija o pravima ratnih veterana i žrtava rata

⁴⁶⁷ "Socijalna zaštita i problemi koji se odnose na veterane ('Novi veterani') iz International Peace Support Missions", Izvještaj EUROMIL-a, od 29. oktobra 2005., dostupno na: <<http://www.afmp.nl/documenten/euromil/addon-newveterans.pdf>>.

⁴⁶⁸ Izvještaj ministra Nacionalne odbrane André Marina, Nacionalna odbrana i ombudsman Kanadskih snaga, "Special Report: Systematic Treatment of CF Members with PTSD", Ottawa, 2001., dostupno na: <<http://www.ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/pts-ssp-eng.pdf>>.

18.5

Sistematsko postupanje sa pripadnicima oružanih snaga sa PTSP-om: preporuke Nacionalne odbrane i ombudsmana Kanadskih snaga⁴⁶⁹

Odgovarajući na žalbu jednog pripadnika Kanadskih snaga koji je imao PTSP, kanadski ombudsman je inicirao detaljno istraživanje o tome kako se može poboljšati sistematsko postupanje u slučaju PTSP u Kanadskim snagama. Ombudsman je, u tu svrhu, naveo 31 preporuku. Neke od njih navedene su u tekstu koji slijedi, i mogu biti od koristi državama koje izrađuju ili revidiraju svoj pristup PTSP sindromu kod sadašnjih i bivših pripadnika oružanih snaga.

Ombudsman je preporučio da:

1. Kanadske snage izrade bazu podataka koja tačno odražava broj pripadnika Kanadskih snaga, uključujući redovne i rezervne snage, koji imaju povrede izazvane stresom.
2. Kanadske snage izrade bazu podataka, koja se odnosi na broj samoubistava među pripadnicima i bivšim pripadnicima.
3. Kanadske snage izvrše neovisno povjerljivo anketno istraživanje mentalnog zdravlja, koje će obuhvatiti bivše pripadnike, redovni i rezervni kadar podjednako. ...
7. Specifično i detaljno obrazovanje i ciljevi obuke koji se bave pitanjima PTSP-a trebaju biti uključeni u nastavne planove i programe svih institucija za obuku u Kanadskim snagama ...
8. Jedinice Kanadskih snaga imaju mandate za provedbu stalne obuke u vezi sa PTSP-om za sve pripadnike u redovnim intervalima, uz svaku obuku koja je vezana za direktni operativni angažman. ...
11. Kanadske snage u sve aktivnosti vezane uz obrazovanje i obuku koja se odnosi na PTSP uključe pripadnike, ili bivše pripadnike koji su imali, ili imaju PTSP sindrom. ...
19. Kanadske snage izvrše reviziju i ocijene efikasnost i postupke namijenjene pomoći pripadnicima rezervnih snaga i jedinica pojačanja prije i nakon raspoređivanja. ...
27. Kanadske snage poduzmu korake za rješavanje problema stresa i sindroma "izgaranja" ("burn-out), nastalih kao nedostatak resursa i velikih opterećenja koje imaju oni koji pružaju pomoć u Kanadskim snagama.
28. Kanadske snage poduzmu korake, kako bi poboljšale programe podrške namijenjene porodicama onih pripadnika kojima je dijagnosticiran PTSP, kao i sve elemente i lokacije. ...
30. Kanadske snage iniciraju reviziju od-početka-do-kraja pravila koja se odnose na povjerljivost medicinskih informacija. Jednostavnije rečeno, problem povjerljivosti mora biti brzo i transparentno riješen radi ponovne uspostave povjerenja u Kanadskim snagama i obaveze zaštite ličnih podataka.
31. Kanadske snage otvore mjesto koordinatora za PTSP, koji je direktno odgovoran načelniku Štaba odbrane i zadužen za pitanja koordinacije u vezi sa PTSP-om u svim Kanadskim snagama.

Treći tip aktivnosti obuhvata podršku kod komemoracija i odavanja društvenog priznanja žrtvama koje su dali veterani, uključujući i aktivnosti poput održavanja groblja i (organiziranje) pomaganje obilježavanju državnog dana veterana. Posebni dani posvećeni uspomeni na veterane, javne manifestacije i spomenici posebno su važni za njegovanje poštivanja unutar društva, šire gledano, u odnosu na žrtve koje su dali veterani. Državni dan veterana (boraca) obilježava se, naprimjer, u bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji, (11. oktobar) Bosni i Hercegovini (4. juli), Bugarskoj (6. maj), Holandiji (29. juni) i Albaniji (29. novembar).

Prijelaz iz vojnog u civilni život

Posljednji tip beneficija obuhvata aktivnosti usmjerene na olakšavanje prijelaza iz vojničkog u civilni život, uključujući i davanje podrške obrazovanju i obuci. Kao što je ranije spomenuto, efikasan prijelaz iz vojničkog u civilni život važan je za društvo u cjelini (jer smanjuje stopu neuposlenosti), za oružane snage (u ulozi privlačnog potencijalnog poslodavca) i, naravno, za same bivše pripadnike. Prema tome, većina država članica OSCE-a, ako ne i sve, imaju politiku podrške prijelazu iz vojnog u civilni život.

⁴⁶⁹ Izvor: "Specijalni izvještaj: Sistematsko postupanje sa pripadnicima KS sa PTSP sindromom", Ottawa, 2001.

Belgija nudi interesantan primjer. Belgijske oružane snage su, u cilju jačanja fleksibilnosti u politici upravljanja kadrovima i smanjenja prosječne starosti svojih pripadnika, uvele koncept kombinirane profesionalne karijere.

18.6

Promoviranje prelaska iz vojnog u civilni život: koncept kombinirane karijere u oružanim snagama Belgije⁴⁷⁰

Belgijske oružane snage počele su s izmjenama u svojoj politici prema vojnoj karijeri i uvele su koncept kombiniranih karijera. Cilj ove nove politike djelovanja je otvoriti mogućnosti za veću fleksibilnost i olakšati prijelaz u civilni život. Glavni elementi su:

- (1) Koncept se primjenjuje na sve pripadnike koji počinju raditi u oružanim snagama;
- (2) Vojni pripadnici angažiraju se na fiksni vremenski period i počinju karijeru u operativnoj jedinici. Na kraju ovog početnog perioda, pripadnici oba spola mogu birati da li žele: (a) nastaviti raditi u vojnim operativnim strukturama; (b) raditi kao civilne osobe u Ministarstvu odbrane; ili (c) žele raditi kao civilne osobe izvan Ministarstva odbrane, naprimjer, u vladinom ili privatnom sektoru;
- (3) Kvalifikacija "vojni" znači da samo oni pripadnici koji rade u operativnim jedinicama mogu biti okvalificirani kao vojni pripadnici. Svaki pripadnik podliježe kontinuiranoj evaluaciji u pogledu toga da li mogu nastaviti s obavljanjem vojnih funkcija;
- (4) Oni koji obavljaju civilne poslove u oružanim snagama rade na poslovima podrške;
- (5) Oružane snage će obučavati one koji odaberu da rade izvan oružanih snaga.

Koncept kombiniranih karijera uveden je 2005. godine. U cilju primjene ovog koncepta, oružane snage otpočele su pregovaranja sa vojnim i civilnim sindikatima, sa predstavnicima drugih službi u vladi i sa privatnim sektorom.

Ovakvu politiku ne mora nužno uvijek voditi vlada ili oružane snage; privatne inicijative mogu biti jednako efikasne, kao što se vidi u tekstu pod brojem 18.7.

⁴⁷⁰ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 87

18.7

Podrška prekvalifikaciji i samozapošljavanju bivših uposlenika u javnom sektoru i vojnih pripadnika: Institut Otvoreno društvo - Gruzija⁴⁷¹

Institut Otvoreno društvo je, 2006. godine, u bliskoj suradnji sa Programom za javnu upravu, proveo zajednički pilot-projekt pod nazivom: Podrška prekvalifikaciji i samozapošljavanju bivših uposlenika u javnom sektoru, uključujući i vojne pripadnike i uposlenike.

Kroz ovaj program, odabrano je 100 osoba koje su izgubile posao nakon što je vlada Gruzije smanjila broj uposlenika u javnom sektoru, uključujući državne službenike, uposlenike u službama sigurnosti i vojno osoblje. Njih pedeset je prošlo obuku na Gruzijском institutu za obuku i Evropskoj školi za menadžment, o tome kako započeti vlastiti biznis. Nakon obuke, dobili su priliku da pripreme vlastite biznis planove. Ukupno 10 biznis planova podneseno je Institutu Otvoreno društvo, koji je odabrao četiri najbolja projekta koji su kasnije dobili sredstva od partnerskih banaka.

Drugi 50 osoba učestvovalo je u četveromjesečnom programu obuke o nevladinim organizacijama (NVO) i kako se osniva NVO. Obuku za ovu grupu vodio je Centar za obuku i konsalting. Kurs je pokrивao sljedeće oblasti: osnivanje i upravljanje NVO-ima, planiranje, izrada i upravljanje projektima i praćenje ili monitoring. Nakon toga, Institut Otvoreno društvo objavio je zatvoreni konkurs za učesnike obuke. Od 16 projekata koji su bili podneseni, četiri su dobila nepovratna sredstva za finansiranje.

30% učesnika bili su bivši vojni pripadnici ili bivši policajci. Nakon obuke, većina njih je našla novi posao u biznisu ili NVO sektoru.

Dva bivša uposlenika organa i tri osobe iz Ministarstva odbrane, učestvovali su u zatvorenom konkursu. Od onih koji su dobili sredstva za finansiranje projekata, dva učesnika bili su bivši policajci, jedan iz Ministarstva odbrane i jedan iz Ministarstva unutarnjih poslova.

Reintegracija oružanih snaga u društvo značajna je naročito za države u kojima je bio rat ili civilni sukob. Uspješna integracija bivših pripadnika pomaže u stabilizaciji postkonfliktnih situacija, kada veliki broj vojnika postaje suvišan. Naprimjer, države bivše Jugoslavije, koje su učestvovalе u ratu u devedesetim godinama prošlog stoljeća, otpočele su, uz pomoć međunarodnih organizacija, sa specijalnim programima demobilizacije i prekvalifikacije, naprimjer, Projekt preseljenja i prekvalifikacije (PRISMA), koji je provoden u tadašnjoj Srbiji i Crnoj Gori,⁴⁷² ili programi Svjetske banke i Međunarodne organizacije za migracije (IOM) u Bosni i Hercegovini. U suradnji s DCAF-om, Međunarodni centar za prilagođavanje u Bonu izradio je smjernice za demobilizaciju i prekvalifikaciju ratnih veterana na osnovu iskustava stečenih iz postkonfliktnih programa u Bosni i Hercegovini (vidi tekst pod 18.8).⁴⁷³

⁴⁷¹ Izvor: Institut Otvoreno društvo, Gruzija, januar 2007.

⁴⁷² Tobias Pietz, zajedno sa Marc Remillardom, "Demobilization and Retraining for the Future: The Armed Forces in Serbia and Montenegro" (Demobilizacija i prekvalifikacija za budućnost: oružane snage u Srbiji i Crnoj Gori), Bonn International Center for Conversion i Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Info. 31, Bonn/Geneva, 2005., dostupno na: <<http://www.bicc.de/publications/briefs/brief31/brief31.pdf>>.

⁴⁷³ Andreas Heinemann-Grüder i Tobias Pietz with Shay Duffy, "Turning Soldiers into a Work Force: Demobilization and Reintegration in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina" (Pretvaranje vojnika u radnu snagu: demobilizacija i reintegracija u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini), Bonn International Center for Conversion i Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Info. br. 27, Bonn/Geneva, 2003., dostupno na: <<http://www.bicc.de/publications/briefs/brief27/brief27.pdf>>.

18.8

Preporuke za reintegraciju ratnih veterana: iskustva stečena na primjeru Bosne i Hercegovine⁴⁷⁴

Svjetska banka i IOM pomogli su tri velika programa reintegracije vojnika, koji su bili uključeni u građanski rat u Bosni i Hercegovini devedesetih godina prošlog stoljeća. Međunarodni centar za prilagođavanje iz Bona, uz podršku DCAF-a, izradio je preporuke za reintegraciju ratnih veterana na osnovu iskustva s ovim programima reintegracije.

Reforma sektora sigurnosti: malo je vjerovatno da će uspjeti smanjenje u vojnoj komponenti, ako se ne ide zajedno sa koherentnom politikom reorganizacije oružanih snaga, podržano širim socioekonomskim programima;

Vremensko planiranje: rano i radikalno otpuštanje vojnika nakon prestanka neprijateljstva bolje je od produženog smanjivanja; inače će ostati rizici po društvo, a druge države i strane mogu u vojnicima vidjeti opasnost;

Informacije: Potrebno je da vojnici prije otpuštanja dobiju informacije o paketu beneficija koji dobijaju, kao i o prekvalifikaciji, mogućnostima pokretanja biznisa i službama za zapošljavanje;

Sveobuhvatni pregled troškova: umjesto koncentriranja na direktne troškove vezane uz pakete beneficija pri otpuštanju, procjene koje treba uzeti u obzir u politici nasuprot ratnih veterana treba da uključuju šire socioekonomske troškove;

Pristup vođen potražnjom: posebnu pažnju treba posvetiti najugroženijim grupama ratnih veterana: invalidima, ženama vojnicima, kao i onima koje oni izdržavaju. Od vitalnog je interesa rješavati mentalne bolesti prouzrokovane ratom, kao što je, naprimjer, posttraumatski stresni poremećaj.

Održivost: Sveukupni glavni cilj međunarodne pomoći i projekata mora biti stvaranje održivih državnih struktura, koje će omogućiti zapošljavanje bivših vojnika.

5. Najbolje prakse i preporuke

- Okvir politike djelovanja prema veteranima treba biti reguliran zakonom u skladu sa međunarodnim obavezama, posebno s Obavezama OSCE-a sa Samita u Helsinkiju 1975. i u Beču 1989. godine;
- Politika prema veteranima treba se zasnivati na: (1) društvenom i zvaničnom priznanju veterana; (2) efikasnoj komunikaciji između veterana i agencija zaduženih za brigu i; (3) efikasnoj brizi koja će zadovoljiti zahtjeve i potrebe veterana;
- Politika prema veteranima i/ili oni koji pružaju pomoć i brinu o veteranima ne smiju vršiti diskriminaciju po bilo kojem osnovu, ka što su spol, rasa, boja kože, jezik, religija, političko ili drugo mišljenje, etničko ili socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinski status, status po rođenju ili drugi status,
- Svi bivši vojni pripadnici, koji su učestvovali u ratu, ili ratu sličnim situacijama, trebaju biti uključeni u definiciju *veterana*;
- Veteranima treba omogućiti da prenesu svoje želje, zahtjeve i upute pitanja na jedno kontaktno mjesto, kako bi se izbjegla pogrešna komunikacija i dupliranje;
- Veteranima, koji spadaju u ugrožene grupe u društvu, naprimjer beskućnici i zatvorenici, treba posvetiti posebnu pažnju. Posebna pažnja također se zahtijeva u odnosu na slučajeve nasilja u porodici i potencijalni rizik od samoubistva;
- Paketi beneficija namijenjeni veteranima mogli bi uključivati programe rehabilitacije; finansijske beneficije; zdravstvenu zaštitu; zapošljavanje (uključujući prioritet pri imenovanjima u državnoj službi); dodatke za invaliditet, kao i druge beneficije u slučaju smrti; dodatak na odjeću, i finansijske savjete;
- Institucije odbrane trebaju koordinirati svoju politiku prema veteranima sa, kao prvo, svim organizacijama/udruženjima veterana, kao i sa drugim ministarstvima i službama lokalne uprave. Koordinacija treba pokrivati izradu, implementaciju i evaluaciju politike prema veteranima.

⁴⁷⁴ Izvor: "Pretvaranje vojnika u radnu snagu: Demobilizacija i reintegracija u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini", str. 5 i 36

Šesti dio

Poglavlje 19

Obrazovanje u oblasti ljudskih prava

U ovom poglavlju govori se o različitim metodama koje se koriste u obrazovanju pripadnika oružanih snaga o njihovim ljudskim pravima i temeljnim slobodama i o poštivanju tih istih prava i sloboda njihovih kolega. Obuka ima važnu ulogu u osiguravanju da oružane snage podržavaju i poštuju ljudska prava, kako u odnosu na civile, tako i unutar same vojske. Na osnovnom nivou, obuka o ljudskim pravima može ne samo pomoći u utvrđivanju one prakse koju treba izbjegavati, nego učiniti i više jačanjem obrazovanja za demokratsko društvo kod pripadnika oružanih snaga. Obuka je dragocjena i za nove pripadnike, a i kasnije, u njihovoj vojnoj karijeri. Naime, oficirski kadar ima posebnu odgovornost u stvaranju *etosa* u kojem se čuvaju i poštuju ljudska prava. Pored formalnog uključivanja ljudskih prava u nastavni plan i program za regrute i oficire, u ovom poglavlju govori se i o drugim načinima prenošenja značaja ljudskih prava, kao što su profesionalni kodeksi ponašanja, i ulozi vojnih škola u ovom važnom zadatku.

1. Značaj obuke o ljudskim pravima

Obuka predstavlja važan dio u uvođenju i razvoju pripadnika oružanih snaga. Pored prenošenja stručnih informacija i jačanja vojnih vještina, ona daje mogućnost ugradnje zajedničkih vrijednosti, zajedničke vizije i kolektivnog ponosa.

Obuka se može iskoristiti kako bi se pripadnici upoznali sa svakim od ljudskih prava koja su opisana u ranijim poglavljima ovog Priručnika, a može i ojačati potrebu za poštivanjem ovih prava. Kao što je već objašnjeno, ugradnjom i usvajanjem ljudskih prava unutar redova oružanih snaga, postiže se veća vjerovatnoća da će ih pripadnici više ostvarivati u okviru onoga što rade.

U državama u kojima su oružane snage bile uključene u sukobe unutar zajednice, ili u provedbu represivnih mjera, odgovarajuća obuka otvara mogućnost novog pristupa, koji će se zasnivati na poštivanju ljudskih prava, demokratskih vrijednosti i međunarodnih pravnih obaveza. U razvijenijim demokratijama, ona je sredstvo jačanja demokratskih vrijednosti i obrazovanja pripadnika oružanih snaga o ulozi i etičnosti vojne službe. Ovo je tim bitnije u odnosu na promjenljivi kontekst u kojem današnje oružane snage djeluju, pogotovo u mirovnim i multilateralnim snagama.

Imajući na umu i obavezu borbe sa zlostavljanjem, nasilničkim ponašanjem prema novim regrutima, ako obuka o ljudskim pravima počne dovoljno rano, ona može pomoći da se promijeni takva neetična praksa. Jedan od primjera su i obredi inicijacije. Umjesto davanja prilike za stvaranje veze kroz zajedničko zlostavljanje i ponižavanje novih regruta, obredi mogu biti usmjereni u mnogo pozitivnijem smjeru, naprimjer, buđenje građanske, demokratske svijesti kod regruta.

I oficiri mogu prolaziti kroz obuku, kako bi se upoznali sa posebnim potrebama manjinskih grupa u oružanim snagama, kao što su običaji nacionalnih manjina (poglavlje 12, Nacionalne i jezičke manjine u oružanim snagama), ili poštivanje vjerskih grupa (poglavlje 11, Religija u oružanim snagama). Obukom ove vrste, oficiri mogu biti naučeni da budu svjesni posebnih interesa i potreba ovih grupa i da znaju prepoznati situacije u kojima su prava ovih grupa ugrožena.

Međunarodne organizacije također priznaju značaj obrazovanja i obuke u promoviranju ljudskih prava. Obrazovanje i obuka obaveza su države u borbi protiv stereotipa o spolovima po Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Isto se može primijeniti i na član 7 Međunarodne konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije (vidi tekst pod brojem 19.1).

19.1

UN-ova Konvencija o diskriminaciji svih oblika rasne diskriminacije

Član 7

Države članice obavezuju se da poduzmu hitne i efikasne mjere, naročito u oblasti nastave, odgoja, kulture i informacija u svrhu borbe protiv predrasuda koje vode rasnoj diskriminaciji i potpomaganju razumijevanja, tolerancije i prijateljstva među narodima, rasnim ili etničkim grupama, kao i unapređenju ciljeva i principa Povelje Ujedinjenih naroda, Opće deklaracije o pravima čovjeka, Deklaracije Ujedinjenih naroda o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i ove Konvencije.

OSCE je odlučan u tvrdnji da “efikasno obrazovanje o ljudskim pravima doprinosi borbi protiv netolerancije, vjerskih, rasnih i etničkih predrasuda i mržnje, uključujući i one protiv Roma, ksenofobije i antisemitizma” (Moskva 1991.). U tom pogledu, države članice potiču se da osiguraju obrazovne programe o ljudskim pravima za učenike i studente na svim nivoima, sa posebnim naglaskom na “studentima prava, uprave i društvenih nauka, kao i na onima koji pohađaju vojne, policijske škole i škole za državne službenike”. Međunarodne organizacije i obrazovne institucije trebaju raditi zajedno, kako bi bili ostvareni ovi navedeni ciljevi.

2. Pristupi obuci o ljudskim pravima

Različite procedure mogu se koristiti kako bi se naglasio značaj ljudskih prava. U ovom dijelu opisuje se uključivanje ljudskih prava u nastavne planove i programe obuke, mjesto ljudskih prava u vojnim zakletvama i kodeksima profesionalne etike i uloga koju imaju vojni koledži.

Prvo, važno je da ljudska prava imaju zvanično mjesto u programu obuke za pripadnike oružanih snaga. Obuka je sredstvo pomoću kojeg se osigurava da pripadnici oružanih snaga budu svjesni svojih prava i obaveza pred zakonom, uključujući i ona prava koja proizilaze iz međunarodnih konvencija, kao što su Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, Ženevske i Haške konvencije i OSCE-ov Kodeks ponašanja u vojnopoličkim aspektima sigurnosti (vidi poglavlje 4, Obaveze OSCE-a). Pravilno razumijevanje ovih obaveza je centralno za bilo kakvu vojnu obuku o ljudskim pravima. U Njemačkoj, naprimjer, Zakon o zakonskom statusu vojnih pripadnika (Dio 33) propisuje da pripadnici oružanih snaga moraju biti podučeni o svojim pravima i obavezama po međunarodnom pravu u vrijeme mira i rata. Obuka o međunarodnom humanitarnom pravu i drugim međunarodnim pravilima, konvencijama i obavezama koje se odnose na oružane sukobe, kako je predviđeno ovim Zakonom, integralni je dio osnovnog programa obuke za sve vojne pripadnike u njemačkim oružanim snagama. U Azerbejdžanu, prema planu koji je podržao ministar odbrane, pripadnici vojnih jedinica sedmično imaju obuku o ljudskim pravima i temeljnim slobodama.

Prepuštanje obuke civilima može imati prednosti – kada oni imaju relevantne eksperte kakvih nema u oružanim snagama – i može pomoći jačanju veze između vojske i civilnog društva. Međunarodni komitet crvenog križa/krsta, naprimjer, ima program obuke o humanitarnom pravu i pravu o ljudskim pravima, koji se koristi u oružanim snagama Norveške.

Jedan način naglašavanja važnosti ljudskih prava je ako ovaj predmet čini dio glavne obuke, naprimjer, dovođenje do zaključka o prirodi zakletve, ili objašnjavanje prirode zakletve koju

položu pripadnici oružanih snaga. Ovakva zakletva (zaklinjanje na vjernost službenju ustavu i državnim institucijama) označava da oružane snage ne duguju odanost nekom konkretnom lideru, nego je to odanost višeg reda, koja obuhvata poštivanje ustavnog uređenja, vladavine prava i ljudskih prava.

Pored nastave i nastavnih sati posvećenih ovim pitanjima, ljudska prava mogu biti uključena i u relevantne propise i priručnike za obuku.

Obuka o ljudskim pravima također je relevantna za kurseve obuke namijenjene oficirima, ili kada su snage raspoređene u specijalne misije. Obuka oficira je od posebnog značaja u borbi sa nasilničkim ponašanjem (vidi također poglavlje 17, Radni uvjeti). U obuku i oficira i podoficira, naprimjer, može se uključiti, kao dio nastavnog plana i programa u oficirskim školama, kako spriječiti maltretiranje prilikom inicijacije, kako uočiti nezakonite radnje, potrebu poduzimanja istrage bilo kojeg oblika zlostavljanja, kako striktno i dosljedno primjenjivati disciplinske kazne u svim slučajevima za koje su takve kazne predviđene.

3. Kodeks profesionalne etike ili ponašanja

Iako su zakonske mjere važna garancija ljudskih prava, profesionalni kodeksi ponašanja mogu također imati važnu ulogu u postizanju poštivanja ljudskih prava, tako što integiraju poštivanje ljudskih prava u profesionalnu etiku oružanih snaga. Integriranjem poštivanja ljudskih prava u obuku, može se postići sveobuhvatno prihvatanje pozitivne obaveze poštivanja ustavnih vrijednosti i ljudskih prava u oružanim snagama.

Jedan od najpoznatijih primjera sistema ovakve profesionalne etike je njemački sistem, poznat kao *Innere Führung* (moralno vodstvo i civilno, demokratsko obrazovanje), koje je svjesno usadivano u oružane snage, kao dio njemačke poslijeratne rekonstrukcije. Principi *Innere Führunga* daju osnovne smjernice za unutarnju organizaciju oružanih snaga, s jedne strane, i za njihovu integraciju u državu i društvo, s druge strane. One pomažu da se sve tenzije ili sukobi, koji nastaju između pojedinačnih prava i sloboda pripadnika oružanih snaga kao građana, s jedne strane, i zahtjeva koje postavljaju njihovi vojni zadaci, s druge strane, svedu na granicu tolerancije. Ključni aspekt je da ponašanje viših oficira kao lidera mora biti prožeto poštivanjem ljudskog dostojanstva.

19.2

Liderstvo i građansko-demokratsko obrazovanje u oružanim snagama Njemačke: principi *Innere Führunga*⁴⁷⁵

Principi *Innere Führunga* su:

- Učiniti da pripadnici budu u potpunosti svjesni političke i zakonske osnove oružanih snaga, kao i svrhe i značenja njihovog zadatka kao vojnika;
- Promovirati integraciju oružanih snaga i njihovih pripadnika u državu i društvo, i graditi veću javnu svijest i razumijevanje za njihovu misiju;
- Jačati spremnost vojnih pripadnika da svoje zadatke obavljaju savjesno i da održavaju disciplinu i koheziju unutar oružanih snaga;
- Osigurati internu strukturu oružanih snaga, koja će biti organizirana na temelju poštivanja ljudskog dostojanstva i uspješnosti u obavljanju misije oružanih snaga.
- Stvarna suština i ciljevi *Innere Führunga* u svakodnevnom životu vojnika postavljeni su u nizu zakona, naredbi i propisa službe.

⁴⁷⁵ Izvor: web-stranica Federalnog parlamenta Njemačke: <www.bundestag.de>

Kratak i razumljiv sažetak profesionalnih vojnih vrijednosti – kao što je Kodeks ponašanja – može se koristiti u svrhe obuke. On može biti i referentna tačka u, naprimjer, istrazi o navodnom kršenju normi ispravnog ponašanja. Izvodi iz ovakva tri kodeksa dati su u tekstu pod brojem 19.3: Kodeksu francuskog vojnika, Kodeksu ponašanja za pripadnike oružanih snaga Holandije i Kodeksu ponašanja za pripadnike Kanadskih snaga. Tolerancija, jednakost i neutralnost ključne su vrijednosti, istaknute u ovim kodeksima. Neke države su izradile kodekse ponašanja za specifične grupe unutar vojske, naprimjer, za vojnu policiju i za vojne kadete, kao što je slučaj u Kanadi.⁴⁷⁶

19.3

Kodeksi ponašanja i ljudska prava: odabrane države (izvodi)⁴⁷⁷

Kodeks ponašanja za pripadnike oružanih snaga Holandije	<p>6. Ja poštujem ljudska prava i držim se pravila postavljenih zakonima ratovanja. Ja postupam sa svakim jednako i s poštovanjem, a kada god je moguće, pomažem ljudima kojima je pomoć potrebna.</p> <p>7. Ja svoje zadatke izvršavam profesionalno, čak i u teškim okolnostima, i u slučaju opasnosti po vlastiti život.</p> <p>8. Ja nikada ne zlopotrebljavam ovlasti koje su mi date. Ja ću koristiti silu kako mi je naređeno, ali nikada više nego što je potrebno za izvršavanje mog zadatka. Svako, a sigurno moj protivnik, može biti siguran da sam odlučan i uporan.</p>
Kodeks francuskog vojnika	<p>1) Vojnici predano služe Francuskoj, u svako doba, i u svemu što rade;</p> <p>3) Vojnici kontroliraju upotrebu sile, poštuju protivnika i nastoje da ne povrijede civilno stanovništvo;</p> <p>4) Vojnici poštuju naređenja, u skladu sa zakonom, običaje i konvencije o ratovanju...;</p> <p>8) Vojnici vode računa o potrebama drugih i o prevazilaženju prepreka [poteškoća], u cilju podrške koheziji i sposobnosti svoje jedinice;</p> <p>9) Vojnici su otvoreni prema svijetu, drugim društvima i poštuju različitost;</p> <p>10) Vojnici su oprezni u izražavanju filozofskih, političkih ili vjerskih stavova, kako ne bi ugrozili neutralnost vojske;</p> <p>11) Vojnici, ponosni na svoju misiju, predstavljaju ambasadore svoje regimente, teritorijalne vojske Francuske.</p>
Kodeks ponašanja pripadnika Kanadskih snaga	<p>Djelovati samo protiv suprotstavljenih snaga i vojnih ciljeva;</p> <p>U ostvarivanju misije, koristiti samo neophodnu silu, koja prouzrokuje najmanju kolateralnu civilnu štetu...;</p> <p>Postupati humano sa civilima i poštivati civilnu imovinu;</p> <p>Ne napadati one koji se predaju. Razoružati ih i lišiti slobode;</p> <p>Sa svim zatočenicima postupati humano i u skladu sa Trećom ženevskom konvencijom. Svako zlostavljanje, uključujući mučenje, je zabranjeno...;</p> <p>9. Poštivati sve objekte kulture (muzeje, spomenike i sl.) i vjerske objekte...;</p> <p>11. Prijaviti i poduzeti odgovarajuće korake, kako bi se zaustavilo kršenje [Zakona o oružanom sukobu] i ovih propisa. Nepoštovanje Zakona o oružanom sukobu predstavlja krivično djelo.</p>

4. Više vojne škole (koledži): provedba obuke o ljudskim pravima

Postoje različiti načini na koje se ljudska prava mogu uvesti kao glavni trend u obuci u vojnim školama. Neki od koraka mogu uključivati:

- Revidiranje zvaničnih nastavnih planova i programa u vojnim školama, kako bi se povećala pažnja koja se posvećuje ljudskim pravima u pogledu broja nastavnih sati i ocjenjivanja;

⁴⁷⁶ Vidi: <<http://lois.justice.gc.ca/en/N-5/SOR-2000-14/index.html> i <http://www.central.cadets.forces.gc.ca/rgsc/JI-cadets.pdf>>.

⁴⁷⁷ Izvori: pismo zamjenika ministra odbrane Parlamentu Holandije, 7. novembar 1996. (nezvaničan prijevod); Kodeks ponašanja za pripadnike Kanadskih snaga, Glavno vojno tužilaštvo, Report B-GG-005-027/AF-023; Kodeks francuskog vojnika: vidi web-stranicu Francuskog ministarstva odbrane na: <http://www.defense.gouv.fr/terre/layout/set/popup/content/download/46406/461207/file/code_du_soldat_code_du_soldat.pdf>

- Ocjenjivanje znanja iz oblasti ljudskih prava kao ključni ishod obrazovanja u vojnoj obuci. Nijedan pripadnik vojske ne smije proći početnu obuku bez osnovnog znanja o ljudskim pravima;
- Uključivanje odgovarajućih aspekata ljudskih prava u kasniju obuku za oficirski kadar;
- Uvođenje mjesta nastavnika za ljudska prava u vojnim školama i podržavanje prekomande postojećih kadrova u drugih specijaliziranih međunarodnih tijela za ljudska prava;
- Uspostavu sistema javnih predavanja, stipendija i nagrada za ljudska prava i njihovu primjenu u oružanim snagama.

Od pomoći može biti i otvaranje centra za dostignuća u oblasti ljudskih prava na jednom od koledža, tako da se inovacije i dostignuća mogu dalje širiti na ostale kolege. U Irskoj, naprimjer, takav jedan centar, UN školu za obuku, Irsko, osnovao je načelnik štaba kao Centar za liderstvo i dostignuća u ljudskim pravima. OSCE-ov Kodeks ponašanja predaje se polaznicima kurseva iz ljudskih prava i liderstva u toj školi. U Njemačkoj, Interni centar za liderstvo, nudi razne kurseve i seminare u oblasti međunarodnog prava, međunarodnog humanitarnog prava posebno, pravnim savjetnicima, nastavnima prava i oficirima. Svrha ovih kurseva je da prodube i ojačaju poznavanje međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima i da promoviraju svijest o značaju prava kao integralne komponente vojnih operacija.

5. Najbolje prakse i preporuke

- Obrazovanje o ljudskim pravima treba biti ključni dio početne vojne obuke. Pripadnici oružanih snaga ne bi trebali proći obuku bez dobrog poznavanja ovih principa;
- U odgovarajuću obuku o ljudskim pravima treba uključiti i kurseve za oficire, naročito u cilju borbe protiv nepropisnog postupanja i nasilničkog ponašanja i kako bi se priznale potrebe etničkih i vjerskih manjina u oružanim snagama;
- Oružane snage trebaju koristiti iskustva civilnih eksperata i organizacija civilnog društva u pružanju obuke o ljudskim pravima;
- Tamo gdje kodeksi ponašanja još uvijek ne postoje, potrebno je razmotriti njihovo usvajanje i dati podršku kodeksa koji će istaći odgovornosti pripadnika oružanih snaga u pogledu međusobnog poštivanja prava;
- Potrebno je dati veći značaj ljudskim pravima kod popunjavanja kadrovima i u radu vojnih kolega;
- Potrebno je uspostaviti centre za dostignuća, kako bi se promovirala svijest o ljudskim pravima u oružanim snagama.

Poglavlje 20

Odgovornost komandanata i odgovornost pojedinca

U svim vojnim sistemima, komandne ovlasti i obaveza poštivanja imaju centralni značaj. U ovom poglavlju istražuje se važnost odgovorne komandne strukture i individualne odgovornosti u zaštiti ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u vrijeme mira. Kao što je slučaj i u drugim poglavljima, mirovne operacije i drugi vojni angažmani ne spadaju u domen ovog poglavlja. Molimo da obratite pažnju na to da je većina pripadnika oružanih snaga u isto vrijeme i komandant i podređeni, izuzev onih sa najvišim ili najnižim činom.

Komandanti imaju izuzetno značajnu ulogu u svim vojnim, socijalnim i moralnim aspektima svoje jedinice. Kao što je jedna osoba od autoriteta izjavila: "Dominantan operativni imperativ oružanih snaga je održati koheziju tima i povjerenje i lojalnost između komandanata i onih kojima oni zapovijedaju. Ovo nameće potrebu za vrijednostima i standardima, koji su daleko zahtjevniji od onih koje traži društvo, šire gledano."⁴⁷⁸ Komandanti, kao dio svoje odgovornosti za osiguravanje operativne efikasnosti, grade djelotvorne timske odnose unutar svojih jedinica, i na taj način njeguju timski duh i klimu međusobnog povjerenja i poštivanja. Ako oružane snage žele efikasno služiti svom društvu, onda nema mjesta za nasilničko ponašanje, društveno neprihvatljivo ponašanje, kršenje zakona, diskriminaciju, uznemiravanje i druge oblike neprihvatljivog ponašanja, ili kršenja ljudskih prava. Komandni kadar – oficiri i podoficiri podjednako - može se smatrati za prvu liniju odbrane od nasilja i kršenja prava u kasarnama. Njihovo liderstvo od krucijalnog je značaja za poštivanje ljudskih prava u kasarnama. U ovom kontekstu, komandanti imaju dužnost kategorične i proaktivne uloge u stvaranju klime povjerenja i međusobnog poštivanja među vojnicima, i imaju obavezu poduzimanja svih neophodnih mjera, kako bi spriječili svoje potčinjene da počine zakonom nedozvoljena djela.

Individualna odgovornost znači da su pripadnici oružanih snaga, koji izvrše neko nezakonito djelo, u potpunosti odgovorni za svoj čin, čak i ako su postupili po narednjima koja su dobili od svojih pretpostavljenih. Takav pristup odgovornosti važan je u pogledu izbjegavanja nekažnjivosti. Na osnovu njega, nemoguće je da vojnici, podoficiri ili oficiri podjednako, izbjegnu odgovornost, tako što će se sakriti iza svojih jedinica ili narednja pretpostavljenih. Ovim se osigurava da pripadnici, koji izvrše nezakonitu naredbu ili postupe nezakonito, ili samoinicijativno, budu lično odgovorni za djela ili zločine koje su počinili.

1. Značaj, problemi i pitanja od interesa

Kako bi se osiguralo poštivanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u kasarnama, bitno je da zakoni i propisi kojima se štite ljudska prava budu na snazi, i da su dostupni pravni lijekovi u slučaju bilo kojeg kršenja do kojeg može doći. Postojanje odgovarajućeg regulatornog okvira, samo po sebi, nije dovoljno kako bi se osiguralo poštivanje ovih prava u svakodnevnom vojničkom životu.

Pojedinci se obraćaju vojnim ili civilnim sudovima kako bi osigurali poštivanje svojih ljudskih prava, naročito u slučaju teških krivičnih djela. Obraćanje vojnom ili civilnom pravosuđu predstavlja, međutim, posljednje utočište; u većini slučajeva, komandanti su ti

⁴⁷⁸ Britanska vojska, "Values and Standards of the British Army" (Vrijednosti i standardi u Britanskoj vojsci), mart 2000., dostupno na: <http://www.army.mod.uk/servingsoldier/usefulinfo/valuesgeneral/values_ss_hrpers_values_comd_w.html>.

koji imaju istaknutu ulogu u osiguravanju poštivanja ljudskih prava među vojnicima. Oni doprinose disciplini u kasarnama time što će njegovati atmosferu međusobnog oslanjanja jednih na druge među vojnicima, naprimjer, tako što će prenijeti neke od odgovornosti na svoje potčinjene. Osim toga, kada dođe do prekršaja koji su tipični za život u vojsci, primarna odgovornost leži na komandantima da riješe takve slučajeve i odrede sankcije.⁴⁷⁹ U tekstu pod brojem 20.1 predstavljen je širok spektar odgovornosti koje ima komandant u ruskoj vojsci. Ovaj primjer podvlači odgovornost komandanta za ljudska prava njegovih potčinjenih, koja treba biti shvaćena u širem okviru njegove dužnosti.

20.1

Ruska Federacija: Opseg odgovornosti vojnih komandanata⁴⁸⁰

Komandanti ... u miru i ratu, odgovorni su samo za stalnu borbenu i manevarsku spremnost; uspješno izvršavanje borbenih zadataka, obrazovanje; vojnu disciplinu, moral i psihološko stanje vojnih pripadnika, sigurnost vojne službe, stanje i sigurnost vojne opreme i vojnih zaliha; materijalno, tehničko, finansijsko i svakodnevno održavanje; medicinsku službu.

U svjetlu istaknute uloge koju imaju komandanti u osiguravanju da se ljudska prava poštuju među vojnicima, bitno je da oficirski i podoficirski kadar ima adekvatnu obuku. U tom cilju, treba definirati jasan okvir šire odgovornosti i individualne odgovornosti komandanata. Oficiri i podoficiri trebaju proći obuku ne samo o tome šta je liderstvo i kako se ono provodi, nego i o vojnom pravu, ljudskim pravima i međunarodnom humanitarnom pravu. Od oficira i podoficira se, kao rezultat ove obuke, očekuje da postignu detaljno znanje o svojim dužnostima, da razviju smisao za pravdu i da nauče kako da služe kao uzor svojim potčinjenima.

Pored adekvatne obuke, mora postojati i efikasan komandni lanac. Ispravno prenošenje odgovornosti sa komandanta na potčinjene, doprinosi stvaranju atmosfere međuovisnosti, što za posljedicu ima smanjenje slučajeva zloupotrebe i nasilja u oružanim snagama.

Mir nasuprot ratnih uvjeta

Princip da su komandanti odgovorni za djela svojih potčinjenih u vrijeme mira i za održavanje discipline u njihovim redovima, treba razlikovati od takozvane doktrine o komandnoj odgovornosti.⁴⁸¹ Ova posljednja se primjenjuje za vrijeme rata u odnosu na kršenja ratnog prava, koja su počinili pripadnici oružanih snaga protiv civila i neprijateljskih vojnika. Prema ovoj doktrini, komandanti se mogu smatrati odgovornim za djela svojih potčinjenih ako su znali, ili ako su mogli znati, da su njihovi potčinjeni uključeni u nedozvoljeno ponašanje, ili ako su propustili da spriječe ili kazne takvo ponašanje.

Primarni cilj oružanih snaga je da postignu operativnu efikasnost. Da bi ostvarile ovaj cilj, oružane snage primjenjuju princip "obučavaj se dok se boriš", što znači da se vojnici obučavaju u okolnostima sličnim borbenim i kriznim situacijama. Komandanti imaju zadatak da pripreme svoje jedinice za rat i sukob, a pripadnici oružanih snaga moraju proći kroz mnoge

⁴⁷⁹ Tip sankcije (disciplinska ili krivična) ovisi o domaćem zakonodavstvu, i prema tome varira od jedne države do druge.

⁴⁸⁰ Izvor: član 27.2 Federalnog zakona br. 76-FZ, od 27. maja 1998., o statusu vojnih pripadnika

⁴⁸¹ Doktrina komandne odgovornosti uspostavljena je Haškim konvencijama IV (1907.) i X (1907.), a prvi put ju je primijenio Njemački vrhovni sud u Lajpcigu, nakon II svjetskog rata, na suđenju Emilu Mulleru. Na ovu doktrinu pozivali su se međunarodni vojni tribunali nakon II svjetskog rata, i dalje je razvijali kroz međunarodnu i domaću jurisprudenciju, pri čemu se posebno ističe predmet *Yamashita*, nakon II svjetskog rata, dostupno na: <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=327&invol=1>>. Sa 1977., doktrina o komandnoj odgovornosti prihvaćena je kao međunarodno običajno pravo, i kodificirana u Dopunskom protokolu I uz Ženevske konvencije. Njen status običajnog prava potvrđen je eksplicitnim uključivanjem komandne odgovornosti u član 7.3 Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i član 6.3 Statuta Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, kao i u član 1 Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda.

poteškoće, kako bi postigle borbenu gotovost. Ekstremno govoreći, vojnici mogu doći u priliku da žrtvuju svoje živote za viši kolektivni interes. Obuka u ekstremnim, ratu sličnim situacijama, može dovesti do kršenja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, zbog čega je neophodno napraviti razliku između legitimnih i nelegitimnih metoda obuke.

Pored efektive komandne strukture, princip individualne odgovornosti ima izuzetno važnu ulogu u vezi sa poštivanjem ljudskih prava, tako što promovira odgovorno ponašanje pojedinca. Naime, on obavezuje svakog pripadnika oružanih snaga da se ponaša u skladu sa standardima o ljudskim pravima, bez obzira na naredjenja. Njime se također preferira uravnotežena raspodjela odgovornosti između komandanata i potčinjenih u slučaju kršenja. Nije jednostavno odbiti nezakonitu naredbu, jer pretpostavljeni imaju daleko veće ovlasti od potčinjenih. Zbog činjenice da komandanti imaju vlast koju im donosi njihov čin, zamislivo je da pretpostavljeni, ili čak jednaki po činu, mogu prisiliti potčinjene/kolege da izvrše neko nezakonito naredjenje. Prema tome, koncept individualne odgovornosti podrazumijeva individualnu hrabrost među pripadnicima oružanih snaga.

2. Odgovornosti komandanata

Prenošenje i održavanje vrijednosti i standarda ispravnog ponašanja među potčinjenima, ključna je odgovornost komandanata. Tipične vojničke vrijednosti obuhvataju čast, moralni integritet, hrabrost, odanost i disciplinu (vidi tekst pod brojem 20.2). Komandanti imaju i moralnu i zakonsku ulogu u sprečavanju nezakonitih djela koje bi, potencijalno, mogli počinili njihovi potčinjeni. Odgovornosti komandanata obuhvataju, između ostalog: osigurati da izdata naredjenja, i njihovo izvršenje, budu u potpunosti u skladu sa zakonom; osigurati da radno i životno okruženje budu bez uznemiravanja, nezakonite diskriminacije i zastrašivanja; spriječiti i kazniti nasilničko ponašanje i druge oblike nepropisnog postupanja pripadnika oružanih snaga; osigurati adekvatne uvjete za rad i život, kao i zaustaviti neprimjereno ponašanje, uključujući zloupotrebu droga i alkohola. Komandanti snose odgovornost za naredbe koje su izdali u vezi svih ovih elemenata. Oni su također odgovorni za djela koja su počinili njihovi potčinjeni, čak ako nisu naredili ili direktno učestvovali u izvršenju nezakonitih djela, ako su znali, ili ako su trebali znati za ta nezakonita djela, a nisu poduzeli korake da spriječe da se ta djela dese.

20.2

Ujedinjeno Kraljevstvo: Uloga komandanata u održavanju vrijednosti i standarda ispravnog ponašanja⁴⁸²

32. “Ugradnja i očuvanje vrijednosti i standarda Armije ključna je odgovornost komandanata na svim nivoima. Za to je potrebno više od jednog perioda obuke, potrebna je obuka koja se ponavlja (...). Potrebno je da ove vrijednosti i standarde komandanti uvrste u svoje godišnje programe obuke i postave kao prioritet daljnje razvijanje moralnog poimanja, koje ih nadopunjava, i koje se nalazi u njihovoj suštini....”

34. “Pojedinci koji ne poštuju ove standarde ponašanja koji su objašnjeni ovim dokumentom, mogu biti podvrgnuti disciplinskim ili administrativnim mjerama (...). Prilikom ocjene poduzimanja neke od mjera, komandni oficiri će razmotriti niz ključnih kriterija, koji su postavljeni u Općim i administrativnim uputama za vojsku. Njima se utvrđuje težina nepropisnog ponašanja i posljedice po operativnu efikasnost, a time i odgovarajući nivo sankcije. (...) Ako konkretno ponašanje predstavlja posebno ozbiljno kršenje propisa, mogu se poduzeti direktne, formalno administrativne ili disciplinske mjere. Takve mjere mogu biti formalna opomena, zvanična zabrana, prekomanda jednog ili više uključenih aktera, ili disciplinska mjera. U posebno teškim slučajevima, ili ako osoba nastavi, ili ako ima iza sebe historiju nepropisnog ponašanja, mogu se poduzeti formalno disciplinske ili administrativne mjere, koje mogu dovesti do raskida službe.”

⁴⁸² Izvor: “Vrijednosti i standardi u Britanskoj vojsci: izdanje za komandante”, mart 2000., dostupno online na: <http://www.army.mod.uk/servingsoldier/usefulinfo/valuesgeneral/values/ss_hrpers_values_comd_w.html>

Uloga komandanata u osiguravanju poštivanja ljudskih prava u kasarni ovisi o stilu liderstva komandanta. Općenito govoreći, možemo napraviti razliku između stila koji se zasniva na strahu i nepovjerenju, i stila koji naglašava ulogu komandanata u kreiranju okruženja međusobnog povjerenja i poštivanja.

Prema prvom pristupu, glavni zadatak komandanta je da učini da njegovi potčinjeni poštuju njegovo vodstvo, tako što će pažljivo nadzirati njihove aktivnosti i odrediti oštre sankcije kada god dođe do kršenja propisa, ili u slučaju disciplinskog prekršaja. Prema ovom pristupu, liderstvo se zasniva na strahu i prijetnji kažnjavanjem.

Drugi pristup naglašava ulogu moralnog vodstva komandanta, kao efikasnijeg sredstva za održavanje discipline u kasarni, i stvaranje okruženja koje se zasniva na obostranom poštivanju. Prema ovom pristupu, stav oficira i podoficira od krucijalnog je značaja za osiguravanje poštivanja ljudskih prava među vojnicima. Svakodnevna obuka i manje disciplinske sankcije smatraju se efikasnijim od oštrog metoda usađivanja discipline i smanjivanja broja kršenja ljudskih prava. Vojno liderstvo zasnovano na obostranom povjerenju i poštivanju, za razliku od onog koje se zasniva na prijetnjama i strahu, temelj je vojske koja dobro funkcionira i u kojoj se poštuju ljudska prava.

Jedan primjer ovakvog pristupa možemo naći u konceptu *Innere Führung* u Njemačkoj. Prema ovom pristupu, i komandanti i potčinjeni podjednako, trebaju se u svom ponašanju rukovoditi poštivanjem ljudskih prava (vidi poglavlje 19, Obrazovanje u oblasti ljudskih prava).

Obaveze i dužnosti pretpostavljenih djelomično su uključeni u opće zakone o statusu pripadnika oružanih snaga; ove obaveze dalje su razrađene u vojnim disciplinskim zakonima i kaznenim zakonima.

Komandni oficir odgovoran je za obrazovanje, sigurnost, disciplinu, zdravlje, zaštitu, morala i opću operativnu sposobnost svojih potčinjenih. Sljedeće specifične obaveze su one koje postoje u većini vojnih sistema (vidi 20.3): obaveza davanja dobrog primjera svojim potčinjenim, obaveza brige za potčinjene i odgovornost za disciplinu potčinjenih.

20.3

Italija: Dužnost pretpostavljenih⁴⁸³

1. Pretpostavljeni su odgovorni za osiguravanje da njihovi potčinjeni poštuju zakone, propise i vojna naređenja. Oni trebaju služiti kao dobar primjer discipline i kako treba poštivati propise.
2. Pretpostavljeni su odgovorni za održavanje discipline među svojim potčinjenim i trebaju postići maksimalni stepen efikasnosti u svojoj jedinici. Oni naročito trebaju:
 - a) u odnosu na svoje potčinjene, jednako poštivati dostojanstvo svih vojnika i dužni su svoje ocjene bazirati na objektivnim i pravičnim kriterijima;
 - b) uopćeno govoreći, izbjegavati u javnosti upućivati ukor vojnicima koji se nepropisno ponašaju. Pretpostavljeni treba s vojnikom privatno porazgovarati;
 - c) detaljno upoznati potčinjene i procijeniti njihove lične kvalitete, te nastojati da poboljšaju njihove vještine;
 - d) brinuti o vojnom obrazovanju svojih potčinjenih i usvojiti mjere za unapređenje dobrih međusobnih odnosa, demokratskog obrazovanja i profesionalnih vještina;
 - e) osigurati dobre uvjete za rad i život pripadnika;
 - f) osigurati poštivanje normi sigurnosti u cilju zaštite fizičkog integriteta svojih potčinjenih;
 - g) omogućiti svaki sastanak koji se zatraži (uključujući i razgovor o ličnim i porodičnim problemima), u uvjetima propisanim zakonom i izvršiti promptnu evaluaciju zahtjeva koji su podneseni u skladu sa zakonom;
 - h) uzorno se ponašati u svim prilikama i postupati odlučno i nepristrano;
 - i) osigurati najbolje moguće uvjete za izvršavanje naređenja koja se izdaju potčinjenim.

⁴⁸³ Izvor: član 21 Dekreta predsjednika Republike, br. 545/1986

Nezakonita i nepropisna naređenja

Komandanti su odgovorni za naređenja koja izdaju i za njihovo izvršenje, kao i da sa potčinjenima postupaju propisno i bez ikakvog zlostavljanja. Dužnost komandanata je naročito da ne izdaju naredbe koje su nepropisne ili nezakonite i da ne određuju nezakonito kažnjavanje.

Komandanti daju nepropisne naredbe kada od svojih potčinjenih traže da obavljaju aktivnosti izvan njihovog specifičnog mandata, ili koje uopće nemaju vojnu svrhu. Naprimjer, ako su radni uvjeti pripadnika oružanih snaga vrlo loši, ili ako su vojne plaće izrazito niske, može se desiti da pripadnici oružanih snaga pružaju usluge koje nisu vojne prirode (naprimjer, budu angažirani u žetvi), ili da budu unajmljeni kao radna snaga kod privatnika, kako bi nadoknadili niske plaće i poboljšali životni standard u kasarni.

U mnogim državama predviđene su sankcije u slučaju zloupotrebe komandne funkcije na ovaj način. U takvom slučaju, obično se pravi razlika između manjih zloupotreba, koje povlače disciplinsku odgovornost, a veće zloupotrebe mogu imati za posljedicu i krivičnu odgovornost (naprimjer, u Švicarskoj). U nekim slučajevima, i veće zloupotrebe položaja, kao i manje, podliježu disciplinskom postupku (u Austriji, naprimjer).

Nezakonita naređenja predstavljaju kršenje domaćeg zakona na državnom nivou i, prema tome, čine krivično djelo. Primjeri uključuju naredbu za ubijanje drugog vojnika bez razloga, ili upotrebu vojne sile za zadatak koji nije vojne prirode (vidi tekst pod brojem 20.4).⁴⁸⁴

20.4

Pristupi u definiranju nezakonitog naređenja: odabrani primjeri iz zakona nekih država⁴⁸⁴

Bjelorusija

Nezakonita naredba je ona koja nije u skladu sa zakonom.

Belgija

Naredba je nezakonita ako nije u skladu sa jednom od karakteristika naredbe: (1) naredbu izdaje pretpostavljeni, naredba se mora odnositi na vojnu dužnost; (2) naredba ne može biti izvršena, ako njeno izvršenje može prouzrokovati kriminal ili krivično djelo; (3) naredba mora biti jasna potčinjenom, tako da on razumije šta se očekuje; (4) naredba mora biti jasna i precizna, a ne opća mjera, kako bi se izbjegle tvrdnje potčinjenih da je naredba bila savjet ili zahtjev, koji se mogao ispuniti prema vlastitom izboru.

Estonija

Izdavanje naređenja koje je u suprotnosti sa zakonom

je zabranjeno, poput onih koja su izvan ovlasti koje ima osoba koja izdaje takvo naređenje, onih koja zahtijevaju izvršenje djela koja osoba koja prima naredbu nema pravo izvršiti, onih koja bi rezultirala u neopravdanoj moralnoj ili materijalnoj šteti, i onih koja su bespotrebno opasna po život i/ili zdravlje neke osobe.

Litvanija

Nezakonita naređenja su ona koja tjeraju pripadnike oružanih snaga da prekrše vojnu zakletvu; kojima se krše domaći zakoni, principi i norme međunarodnog prava, ili ona kojima se vojni pripadnici prisiljavaju da služe druge osobe ili grupe osoba izvan zvaničnih vojnih dužnosti.

Luksemburg

Nezakonito naređenje je naređenje zabranjeno zakonom.

Poljska

Naređenje je nezakonito, ako se njime zahtijeva izvršenje bilo kojeg zabranjenog ili kažnjivog djela ili prekršaja, kao što su definirani u članu 318, 343 i 344 Kaznenog zakona.

⁴⁸⁴ Bitno je prihvatiti da se na pitanje nezakonitih naredbi/naređenja može gledati u širem kontekstu. Naredbe, koje su u suprotnosti sa međunarodnim javnim pravom, naprimjer, naredbe kojima se krši član 2.4 Povelje UN-a također su nezakonite. Član 2.4 Povelje UN-a glasi: "Sve države članice dužne su se uzdržati u svojim međunarodnim odnosima od prijetnje ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke neovisnosti bilo koje države, ili na bilo koji drugi način, koji nije u skladu sa Ciljevima Ujedinjenih naroda." Kako ovaj Priručnik pokriva samo okolnosti za vrijeme mira, naš primarni interes odnosi se na djela koja bi mogla dovesti do individualne odgovornosti. Da li je vojni angažman u inozemstvu u suprotnosti sa međunarodnim javnim pravom, ne spada u domen ovog Priručnika.

⁴⁸⁵ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.a

Nezakonita naređenja uključuju ona koja su u suprotnosti sa vrijednostima i normama koje su predviđene ustavom neke države, naprimjer biti upleten u aktivnosti koje ugrožavaju politički poredak (vidi tekst pod 20.5).

20.5

Slovačka: Protuustavna naredba⁴⁸⁶

Član 117.3 Zakona, br. 346/2006

Ne smije se izdati nikakva vojna naredba koja je u suprotnosti s Ustavom Slovačke Republike, ustavnim zakonima, drugim zakonima, općeobavezujućim propisima, službenim propisima, vojničkom zakletvom ili Etičkim kodeksom profesionalnih vojnika.

Nezakonita naređenja isto tako uključuju nezakonito, naprimjer, kolektivno kažnjavanje. Kolektivna kazna određuje se cijeloj grupi za nepropisno ponašanje jednog pojedinca. Komandanti imaju obavezu da se suzdrže od određivanja kolektivnih kazni.

Odgovornost komandanta za ponašanje potčinjenog

Važno pitanje je i opseg odgovornosti komandanta za ponašanje njegovih potčinjenih. U kojoj mjeri je komandant odgovoran za neprimjereno ponašanje ili nezakonite radnje svojih potčinjenih?

Komandanti su odgovorni za djela svojih potčinjenih ako su znali, ili trebali znati za njih, i propustili da poduzmu korake da ih spriječe ili kazne. Komandanti imaju i pozitivnu obavezu da spriječe svoje potčinjene, kako ne bi izvršili krivična djela ili zločine. Komandanti mogu biti optuženi na osnovu krivičnog zakona, ili zakona o vojnoj disciplini, ovisno, kao prvo, o vrsti djela koje je počinjeno, ali isto tako i ovisno o okolnostima slučaja i, naročito, da li su realno mogli predvidjeti rizik da njihovi potčinjeni mogu počinuti to djelo ili zločin.

Ako upletenost komandanta ima oblik propusta ili prešutnog prihvatanja, više nego što je to pozitivno djelo, teže je dokazati krivicu komandanta u slučaju kršenja ljudskih prava. Prema tome, u takvim slučajevima, malo je vjerovatno da će biti podignuta ozbiljna optužnica protiv viših oficira po krivičnom ili disciplinskom zakonu. U većini slučajeva, komandanti bivaju kažnjeni administrativnim sankcijama za nedjela svojih potčinjenih. Mogu biti, naprimjer, otpušteni s komandne dužnosti, degradirani, ili čak otpušteni iz vojske.

3. Individualna odgovornost

U svim vojnim sistemima, pripadnici oružanih snaga imaju opću obavezu da poštuju naređenja pretpostavljenih. U slučaju izvršavanja nezakonitog naređenja, moralnu odgovornost snosi podjednako onaj koji je izdao takvo naređenje, kao i onaj koji je to naređenje izvršio. Prema tome, pripadnici oružanih snaga, koji su izvršili nezakonita naređenja, ili postupili nezakonito na vlastitu inicijativu, smatraju se, općenito, odgovornim za djela ili zločine koje su počinili.

Pripadnici oružanih snaga koji izvrše nezakonito naređenje, podliježu disciplinskim mjerama ili krivičnim sankcijama, ovisno o odredbi u domaćem zakonu i o težini počinjenog kršenja. Disciplinske mjere, protiv onih koji su naredili i izvršili nezakonitu naredbu, poduzima njihov stariji pretpostavljeni komandant, a krivične sankcije obično određuje specijalni vojni sud, ili civilni sudovi (vidi poglavlje 21, Disciplina i vojno pravosuđe).

Obraveza odbijanja izvršenja nezakonitog naređenja

Postoje značajne razlike među raznim državama u vezi prirode obraveze poštivanja naredbi koje izdaje pretpostavljeni. U tom pogledu, centralna pitanja su: koje su okolnosti pod kojima

⁴⁸⁶ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.a

vojnika mora poslušati nezakonitu naredbu, i da li je nezakonita naredba obavezujuća? Postoje tri glavna pristupa ovom problemu:

1. Jedna mogućnost je pretpostavka kako obaveza pripadnika oružanih snaga da poslušaju naredbu, obuhvata samo zakonite naredbe. Prema tome, vojnici nema nikakvu obavezu poslušati nezakonito naređenje. Ovaj pristup se primjenjuje, naprimjer, u Ujedinjenom Kraljevstvu i Belgiji, gdje se nezakonita naredba smatra, u samom startu, za neobavezujuću (vidi tekst pod brojem 20.6);
2. Druga mogućnost je da su nezakonite naredbe uvijek obavezujuće, te su ih, prema tome, pripadnici oružanih snaga obavezni izvršiti, bez obzira na njihovu nezakonitost;⁴⁸⁷
3. Treća opcija je da obavezujuća snaga naredbe često ovisi o tome koliko je pogrešan naređeni čin, ili o tome koliko je on očigledno nezakonit. U Italiji, naprimjer (vidi tekst pod 20.6), svaka naredba smatra se zakonitom, ukoliko nije očigledno nezakonita. U Danskoj, pripadnici oružanih snaga moraju odmah izvršiti i zakonite i nezakonite naredbe; oni moraju odmah obavijestiti svog direktno pretpostavljenog oficira/podoficira o svojoj namjeri da ulože pritužbu, ukoliko pretpostavljeni oficir/podoficir podrži takvu nezakonitu naredbu. Jedino u slučaju da nezakonita naredba ugrožava sigurnost, i ako bi njeno izvršavanje dovelo ljude u opasnost, vojnici nema obavezu takvu naredbu poslušati. On, međutim, mora odmah kontaktirati svog pretpostavljenog i dati izjavu.⁴⁸⁸

20.6

Razni modeli obaveze poslušnosti/izvršavanja naredbi⁴⁸⁹

Belgija

Naredba, koja uključuje nezakonita djela, nije zakonito naređena, i ne može biti izvršena.

Ujedinjeno Kraljevstvo

Dio 12

Neposlušnost u slučaju zakonitih naređenja

(1) Smatra se da je osoba, koja podliježe zakonu o službi/služenju, počinila prekršaj ako je:

- (a) odbila poslušati zakonitu naredbu; i
- (b) ima namjeru ne poslušati, ili joj nije stalo što neće izvršiti naredbu.

Italija

Član 25.2: Vojnik, koji primi naredbu u suprotnosti sa pozitivnim zakonima u primjeni, dužan je obavijestiti svog pretpostavljenog o takvoj... Ako pretpostavljeni potvrdi tu naredbu, vojnici je obavezan da je izvrši. U slučaju naredbe koja je očigledno protivna institucijama država, i čije bi izvršenje očigledno predstavljalo zločin, vojnici je dužan da ne poslušati takvu naredbu i da o njoj obavijesti svoje pretpostavljene.

Lična ocjena nasuprot bezuvjetne poslušnosti

Prihvatanje da pripadnici oružanih snaga imaju pravo odbiti da izvrše nezakonitu naredbu od temeljne je važnosti. Ono podrazumijeva da obaveza o izvršavanju naredbi ne zahtijeva bezuvjetnu poslušnost; u specifičnim okolnostima, vojniku kao pojedincu može biti dozvoljeno da procijeni posljedice izvršavanja naređenja. S druge strane, ovakav pristup predstavlja strategiju prilično velikog rizika, utoliko što traži lično prosuđivanje od strane pripadnika koji je suočen sa naredbom čija je obavezujuća priroda nesigurna. U slučaju lošeg prosuđivanja, potčinjeni snosi odgovornost za njeno neizvršavanje.

⁴⁸⁷ G. Nolte (ed.), *European Military Law Systems* (Berlin: De Gruyter Recht, 2003) (Evropski vojni pravni sistemi), str.93.

⁴⁸⁸ Odgovori na upitnik "Euromil Programme for a Common European Military Law" (Euromil program -Evropsko običajno vojno pravo), pitanja IX.1 i IX.2. Odgovore je dalo Dansko udruženje civilnog društva, 21. juna 2006., autorima ovog Priručnika.

⁴⁸⁹ Izvori: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.e, Belgija; Zakon o oružanim snagama UK, novembar 2005.; Dekret predsjednika Republike Italije, br. 545/1986., Propis o vojnoj disciplini

Moguće je odrediti nekoliko mehanizama za rješavanje ovog problema. Prvi je da vojnik o kojem je riječ razmotri da li je neka naredba i suprotnosti s ustavom, ili na drugi način suprotna zakonima te države, i da to iskoristi kao polazište u ocjeni da li se naredba mora izvršiti ili ne. Druga mogućnost je da se onim pripadnicima oružanih snaga, koji vjeruju da su dobili nezakonito naređenja, da mogućnost pristupa mehanizmima ulaganja žalbe/pritužbe, kako bi iskazali svoje protivljenje izvršenju takvog naređenja (vidi tekst pod 20.7). Pripadnici oružanih snaga koji prijave neko nezakonito ponašanje, obično uživaju zakonsku zaštitu od mogućih represalija.

20.7

Postupak žalbe na nezakonito naređenje: odabrani primjeri⁴⁹⁰

Belgija

Svaki vojnik ima pravo tražiti da ga sasluša njegov pretpostavljeni, kako bi uložio prigovor. Pored toga, služba Generalne inspekcije zadužena je za ispitivanje žalbi/pritužbi u vezi sa funkcioniranjem oružanih snaga. Ova služba uključuje mrežu lokalnih medijatora.

Češka Republika

U skladu sa Dijelom 48 Zakona br. 221/1999, vojnici su obavezni odbiti da izvrše [nezakonito] naređenje, i da o njemu obavijestiti ili svog pretpostavljenog ili direktno vojnu policiju.

Malta

Vojnici koji vjeruju da su dobili nezakonito naređenje, imaju mogućnost da se žale kroz komandni lanac.

Norveška

Postoji nekoliko mogućih načina u vezi postupanja u slučaju nezakonite naredbe. Vojnici koji su dobili takvu naredbu, mogu se obratiti osobi koja je izdala naredbu, ili prijaviti slučaj pretpostavljenom ili vojnoj policiji (kada se radi o naredbi kojom se krši međunarodno/humanitarno pravo, vojnici su zapravo dužni takve naredbe prijaviti svojim pretpostavljenim). Vojnik može, također, odlučiti da napiše žalbu ombudsmanu.

Slovačka

- Prema članu 117.4 Zakona br. 346/2005, ako profesionalni vojnik smatra da je vojna zapovijed, direktiva, naredba ili uputa koju je izdao njegov načelnik ili komandant u suprotnosti s općenito obavezujućim pravnim propisima, on je obavezan upozoriti načelnika ili komandanta. Ukoliko načelnik ili komandant insistiraju na izvršavanju komande, direktive, naredbe ili upute, ona mora biti potvrđena vojniku u pisanoj formi, a profesionalni vojnik je mora izvršiti.
- Prema članu 117.5 Zakona br. 346/2005, profesionalni vojnik obavezan je odbiti da izvrši vojnu zapovijed, direktivu, naredbu ili uputu svog načelnika ili komandanta, ako bi njenim izvršavanjem počinio krivično djelo; on je dužan odmah o tome obavijestiti svog direktno pretpostavljenog ili zapovjednog oficira koji je izdao tu vojnu zapovijed, direktivu, naredbu ili uputu.

Turska

U slučaju nezakonitog naređenja, pripadnik oružanih snaga ne treba poslušati to naređenje i treba naređenje prijaviti svom pretpostavljenom. Prema Internom zakonu o službi, žalbe se dostavljaju putem komandnog lanca.

Drugo rješenje je dopustiti pripadniku oružanih snaga da uložiti prigovor o poslušnosti, kao odbranu za nezakonite radnje (naprimjer, Ruska Federacija). Opravdanje, koje se zasniva na naređenjima koja su dali pretpostavljeni, kao odbrana u slučaju nezakonitih postupanja, nije regulirano na isti način u svim državama. U Njemačkoj, naprimjer, u Dijelu 5 Vojnog krivičnog zakona, navodi se da se potčinjeni, koji izvrši krivično djelo u skladu sa nekim naređenjem, smatra krivim samo ako je znao, ili ako je trebao znati, da će počiniti krivično djelo

⁴⁹⁰ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.c

izvršavanjem tog naređenja.⁴⁹¹ U drugim državama, prigovor o poslušnosti smatra se samo olakšavajućim faktorom, tj. kao osnov za smanjenje kazne (Švicarska i Poljska, naprimjer). Konačno, u nekoliko država, (naprimjer, u Estoniji), naredbe koje izda pretpostavljeni ne priznaju se kao odbrana po vojnom ili civilnom pravu. Tekst naveden pod 20.8 daje primjere različitih modela.

20.8

Prigovor zbog poštivanja naredbe kao odbrana za nezakonite radnje u odabranim državama članicama OSCE-a⁴⁹²

Estonija

Osoba koja izvrši nezakonitu naredbu, uvijek je odgovorna za posljedicu (e) svojih postupaka.

Malta

Naredba se ne može koristiti za odbranu nezakonitih postupaka.

Poljska

Član 30 Kaznenog zakona:

Svako ko izvrši zabranjeno djelo, ako je bio opravdano nesvjestan njegove nezakonitosti, nije počinio krivično djelo; ako je greška koju je počinilac napravio neopravdana, sud može ovo uzeti u obzir kao olakšavajuću okolnost pri određivanju kazne.

Ruska Federacija

U skladu sa članom 42 Krivičnog zakona, nanošenje štete zakonski zaštićenim interesima ne kvalificira se kao zločin, pod uvjetom da ga je prouzrokovala osoba koja izvršava obavezujuću naredbu ili uputu; krivičnu odgovornost za nanošenje takve štete snosi ona osoba koja je dala takvu nezakonitu naredbu ili uputu. Međutim, svako ko počini namjerni prekršaj u izvršavanju neke naredbe ili upute, smatra se odgovornim pod uobičajenim uvjetima; neizvršavanje naredbe ili upute za koju se zna da je nezakonita, isključuje krivičnu odgovornost.

Švicarska

Osoba koja izvrši nezakonitu naredbu smatra se odgovornom za svoje postupanje. Međutim, kazna može biti smanjena, ako se dokaže da je naredba koja je data bila nezakonita.

Turska

Naredba se ne može koristiti kao odbrana u slučaju nezakonitih radnji.

⁴⁹¹ Ovaj standard u suglasnosti je s onim što je propisano članom 33 Statuta Međunarodnog krivičnog suda: "8.1 - Činjenica da je zločin iz jurisdikcije ovog Suda izvršila osoba u skladu sa naredbom Vlade ili nadređenog, bilo vojnog ili civilnog, ne oslobađa tu osobu krivične odgovornosti, osim ako: (a) ta osoba nije bila pod zakonskom obavezom da poštuje naredbe Vlade ili nadređenog o kojem je riječ; (b) ta osoba nije znala da je naredba bila nezakonita, i (c) ta naredba nije bila očigledno nezakonita. 8.2 - U svrhe ovog člana, naređenja za izvršenje genocida ili zločina protiv čovječnosti, očigledno su nezakonita."

¹⁸ Ujedinjeno Kraljevstvo nije ugradilo ovaj član u svoj zakonski sistem. Umjesto toga, primjenjuje se strožije pravilo. Bez obzira na to da li je neka naredba očigledno nezakonita ili ne, ona nikad ne može biti isprika za izvršenje nezakonite naredbe.

⁴⁹² Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 22.e

4. Najbolje prakse i preporuke

- Potrebno je jasno definirati okvir za komandnu i individualnu odgovornost;
- Oficiri i podoficiri trebaju proći odgovarajuću obuku ne samo o liderstvu i kako se ono provodi, nego također i o vojnom pravu i pravu o ljudskim pravima;
- Komandanti trebaju koristiti svoju poziciju lidera za izgradnju efikasnih radnih odnosa među svojim vojnicima i na taj način njegovati atmosferu međusobnog povjerenja i poštivanja;
- Potrebno je osigurati efikasan sistem sankcija u slučaju zloupotrebe komandne funkcije;
- Prilikom obuke, komandantima se mora jasno staviti do znanja da je njihova obaveza da ne izdaju naredbe, ili određuju kazne koje su nezakonite;
- Nezakonito kažnjavanje mora se zabraniti zakonom, naročito kolektivno kažnjavanje i kažnjavanje koje rezultira ponižavajućim postupanjem ili mučenjem;
- Prilikom obuke, pripadnici oružanih snaga trebaju postati svjesni svoje obaveze da ne poštuju nezakonita naređenja;
- Pripadnicima oružanih snaga koji su dobili nezakonito naređenje trebaju biti dostupni mehanizmi žalbe/pritužbe.

Poglavlje 21

Disciplina i vojno pravosuđe

U ovom poglavlju govori se o ulozi koju imaju sistemi vojnog pravosuđa u zaštiti ljudskih prava pripadnika oružanih snaga. Kao građani u uniformi, pripadnici oružanih snaga imaju krivičnu odgovornost kao i civili, s tim što imaju posebne obaveze po vojnom pravu, u cilju očuvanja okruženja u kojem vlada disciplina. Iako se može smatrati da je svrha vojnog pravosuđa provedba discipline, gdje je vršenje sudske funkcije sekundarno,⁴⁹³ izazov s kojim se suočavaju vojni pravosudni sistemi u zaštiti ljudskih prava je u određivanju kako provesti disciplinske obaveze na način koji je u skladu sa pravičnim suđenjem i postupkom. Vojno pravosuđe postavlja pitanja usporedivosti prava pripadnika oružanih snaga sa pravima optuženika pred običnim krivičnim sudovima, i pitanja koja se odnose na neovisnost vojnih sudova i onih koji rade na njima, bilo da su advokati ili sudije.

U ovom poglavlju prvo se govori o osnovnoj postavci vojnog pravosuđa, zajedno s obavezama zaštite prava na pravično suđenje po međunarodnom pravu i sporazumima koji su iz njega proizašli. Zatim se govori o načinima na koje pojedine države rješavaju odnos između krivičnog djela i vojne discipline i o podjeli jurisdikcije na civilne, građanske i vojne sudove. Pitanjem neovisnosti bavi se dio koji govori o sastavu i imenovanjima na sudu, tužiocima, advokatima odbrane i sastavu apelacionih sudova.

1. Pitanja od interesa

Postoji više aspekata života u oružanim snagama, koji zahtijevaju sistem vojnog pravosuđa. Pripadnici oružanih snaga služe unutar sistema discipline, koji upravlja njihovim životima mnogo više nego što je to slučaj u većini drugih profesija. Ovo proizilazi iz činjenice što oni žive u vojnim bazama, a kada su u aktivnoj službi, većinu života i truda posvećuju vojnim zadacima, pod komandom svojih nadređenih. U situacijama koje uključuju potencijalni sukob, hitni i najvažniji karakter vojnog zadatka i rizik po život, opravdavaju potrebu za stalnom poslušnošću. Podjela, koja postoji u drugim strukama između privatnog i poslovnog života, zapravo nestaje u ovim okolnostima, i ne iznenađuje što se vojna disciplina proteže na mnoga područja života pripadnika oružanih snaga iznad i više od krivičnih zakona koji se primjenjuju na građane, općenito govoreći. Stalna potreba za obukom vojnih osoba, kako bi bili spremni za vojne zadatke, znači i da se disciplina mora održavati i u uvjetima mira, iako se može tvrditi da je potrebno imati iznijansirani pristup disciplini, imajući na umu stvarne okolnosti.

Osim toga, međunarodni pravni režim pretpostavlja postojanje sistema vojne discipline. Prema tome, to je uvjet međunarodnog humanitarnog prava da, u cilju postupanja sa zarobljenim vojnicima kao sa ratnim zarobljenicima, oni trebaju podlijegati disciplinskom zakonu.⁴⁹⁴ Time se oružane snage neke države razlikuju od plaćenika i osigurava se da podliježu disciplini višeg oficira za bilo koje postupanje u suprotnosti sa zakonima ratovanja.⁴⁹⁵

Potreba za dosljednošću također podržava postojanje sistema vojnog pravosuđa. Sistem vojnog pravosuđa može pomoći da pripadnici oružanih snaga podliježu zajedničkim pravnim standardima, bez obzira da li su raspoređeni kod kuće ili izvan svoje države.

⁴⁹³ Za diskusiju na temu pozicije UN-a, vidi: David A. Schlueter, *Military Criminal Justice: Practice and Procedure (Vojno krivično pravosuđe: praksa i procedure)* (Charlottesville, VA: LexisNexis, 2004), 6. izdanje, str. 5-7.

⁴⁹⁴ Aneks uz Hašku konvenciju IV od 1907., član 1; Treće ženevske konvencije iz 1949., član 4.2; Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. (Prvi protokol), član 43.

⁴⁹⁵ P. Rowe, *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* (Utjecaj prava o ljudskim pravima na oružane snage) (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), str. 67.

Primjenjivost vojnog prava može značiti manju potrebu za primjenom lokalnih zakona u njihovom slučaju (ovisno o sporazumu o prepuštanju jurisdikcije sa državom u koju su rapoređeni). U slučaju država koje ne šalju svoje oružane snage izvan države, ovaj argument o postojanju jedinstvenog sistema vojnog pravosuđa, koji uključuje redovna krivična djela koja izvrše pripadnici oružanih snaga (kao i disciplinske prekršaje), slabije je snage. Ova važna razlika objašnjava jedan broj varijanti, na koje možemo naići u različitim sistemima vojnog pravosuđa u pojedinim državama. Jedinstven sistem vojne discipline može također biti faktor povezanosti među različitim jedinicama, regimentama i rodovima u oružanim snagama.⁴⁹⁶ Ovo postaje sve značajniji faktor, jer promjenjiva priroda opasnosti po sigurnost zahtijeva i fleksibilnije vojne odgovore.

Provedba discipline zadatak je koji je usko povezan sa lancem komande. U većini oružanih snaga, manja pitanja discipline rješava brzo i na relativno neformalan način nadređeni oficir. Pitanja vojne efikasnosti, discipline i morala dovela su do vojnih sudova i tribunala, koji se razlikuju od sistema građanskih/civilnih sudova. Vrhovni sud Kanade sazeo je ova pitanja koja se postavljaju u državama koje imaju odvojene vojne sudove, kao što se vidi u tekstu pod brojem 21.1.

21.1

Svrha vojnih sudova (Vrhovni sud Kanade)⁴⁹⁷

Svrha odvojenih vojnih tribunala je da se dopusti Oružanim snagama da se bave pitanjima koja su direktno u domenu discipline, efikasnosti i morala u vojsci. Sigurnost i opće dobro Kanađana u velikoj mjeri ovisi o spremnosti i gotovosti muškaraca i žena da stanu u odbranu od prijetnji po nacionalnu sigurnost. Vojska, da bi održala Oružane snage u stanju spremnosti, mora biti u poziciji da provede internu disciplinu na efikasan i efektivan način. Pitanja kršenja vojne discipline treba rješavati brzo i, često, kažnjavati strožije nego u slučajevima kada se radi o civilima...Iz tih razloga, javlja se potreba za odvojenim tribunalima, koji će provoditi specijalne disciplinske standarde u vojsci.

Takvi sudovi mogu se baviti pitanjima koja spadaju u obično krivično pravo i onima koja, po svojoj prirodi, potpadaju pod disciplinski zakon. S druge strane, i sve češće, civilni sudovi imaju jurisdikciju u običnim krivičnim predmetima, gdje su počinioci pripadnici oružanih snaga, ili, ako se radi o djelima koja su počinili u domovini. Postoji jedan broj varijacija – o njima je riječ kasnije, u tekstu koji slijedi – u pogledu pripadnika, procesa, žalbi i izricanja kazni.

Usprkos ovim razlikama, postavljaju se dva glavna pitanja u vezi sa sistemima vojnog pravosuđa: neovisnost i jednako postupanje.

Pitanje neovisnosti povezano je sa pitanjem komandnog lanca. Kao što je već objašnjeno, sveobuhvatna priroda vojne discipline daje mogućnost visokog stepena kontrole nad životom vojnika kao pojedinca, sa mogućnošću donošenja dalekosežnih odluka, koje bi se mogle, naprimjer, odraziti na slobodu, zdravlje i porodični život neke osobe. Pitanja discipline mogu se rješavati pod ekstremnim uvjetima službe, kada nije moguće postići punu proceduralnu zaštitu, i kada postoji urgentna i nadasve važna potreba očuvanja discipline, ako se ne želi ugroziti uspješnost misije. Isto tako, loša provedba pravde može dovesti do oštrih kazni, sa dalekosežnim posljedicama.

U cilju postizanja kredibiliteta i legitimnosti u očima oružanih snaga i javnosti podjednako, vojno pravosuđe mora biti odvojeno od direktnog komandnog lanca; u suprotnom slučaju,

⁴⁹⁶ Ovo je bio značajan faktor koji je utjecao na usvajanje jedinstvenog sistema u Ujedinjenom Kraljevstvu. Vidi Zakon o oružanim snagama od 2006.

⁴⁹⁷ Izvor: *R. v. Généreux*, Kanadski vrhovni sud, 13. februar 1992., *Canada Supreme Court Reports*, Vol. 1, 1992, p. 259; vidi također: <<http://scc.lexum.umontreal.ca/en/1992/1992rcs1-259/1992rcs1-259.html>>

došlo bi do sukoba interesa između pozicije pretpostavljenog u vojsci, koji pokreće postupak u vezi sa disciplinskim prekršajem i prosuđuje o meritumu. Iz tih razloga, obično nailazimo na pravo na reviziju ili žalbu na disciplinske odluke komandnih oficira. Kada se radi o jurisdikciji vojnih sudova u daleko ozbiljnijim pitanjima, pitanje neovisnosti uključuje i proces imenovanja sudija ili drugih članova suda,⁴⁹⁸ porijekla tih članova (da li su iz iste jedinice ili iz neke druge, ili da li su vojne ili civilne osobe), pravo na pravno zastupanje i izbor tužioca i advokata odbrane. Ako je bilo koji član suda direktno pod utjecajem ili kontrolom oficira pretpostavljenih osobi koja je optužena, to će sigurno dovesti u pitanje njihovu neovisnost.

Pitanja u vezi sa jednakim postupanjem usredsrijeđena su na mjeru u kojoj pripadnici oružanih snaga, koji su predmet u postupku pred vojnim sudom, uživaju ista prava koja se primjenjuju na civile u sličnim postupcima. Ovo je posebno važno za sistem vojnog pravosuđa, koji preuzima odgovornost za suđenje za djela koja bi, da su ih počinili civili, bila suđena na civilnim sudovima. U takvim slučajevima, pitanje je da li se prava, poput prava na odbranu šutnjom, ili pretpostavka o nevinosti, prava na advokata, prava da se ne bude lišen slobode, izuzev u posebno navedenim okolnostima, prava na puštanje na slobodu uz garanciju, prava da se bude upoznat sa dokazima optužbe, ista prava na ispitivanje svjedoka, kao i tužilac, primjenjuju na optuženog pred vojnim sudovima. Ispitivanje svakog od ovih pitanja u potpunosti, zahtijevalo bi širu diskusiju o ustavnim aranžmanima i krivičnom postupku u državama članicama OSCE-a (diskusiju o pitanjima koja su od izuzetnog značaja, ali koja su izvan domena ovog poglavlja). Postoji također, značajna razlika između onih država iz svijeta precedentnog prava, u kojima sudija na suđenju u krivičnom predmetu nastupa kao posrednik ili arbitar između optužbe i odbrane i onih sistema u građanskom pravu koji koriste model istražnog sudije. Međutim, važno je istaknuti da razlike u postupku trebaju biti u potpunosti opravdane vojnim potrebama i unutar osnova za ograničena proceduralna prava, koja su sadržana u relevantnim konvencijama o zaštiti ljudskih prava. U nekim slučajevima, vojni pravosudni sistem može se odvojiti od civilnih procedura, no osnovno pitanje je da li postoji jednaka zaštita, kao i u slučaju civilnih osoba koje su optužene.

Jedan broj onih država koje su ranije sudile svim pripadnicima oružanih snaga za krivična djela pred vojnim sudovima, sada su prešle na jurisdikciju civilnih sudova za redovna krivična djela, upravo zbog interesa neovisnog i nepristranog postupanja,⁴⁹⁹ mada ponekad civilni sudovi imaju specijalizirane odjele/vijeća, ili ona koja funkcioniraju prema posebnim pravilima postupka. Čak i kada ovo nije slučaj, inkorporiranje garancija ustavnih ili ljudskih prava u vojni sistem pravosuđa, dovelo je do značajnih reformi u jednom broju država, što je imalo za posljedicu da suđenja u okviru vojnog sistema pravosuđa počinju ličiti na ona u civilnom postupku.

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Međunarodni instrumenti o ljudskim pravima sadrže prava (kao, naprimjer, pravično suđenje, zaštita od proizvoljnog hapšenja ili lišenja slobode) koja se primjenjuju i na vojni sistem pravosuđa. Njima se postavljaju međunarodni standardi kod ocjenjivanja pravičnosti suđenja.

⁴⁹⁸ Na vojnom sudu u UK, naprimjer, predsjedavajući sudija je civilna osoba sa kvalifikacijama pravnika, ali ostali članovi suda su vojni oficiri, kojima je ovaj slučaj dodijeljen, i koji obično nisu pravници.

⁴⁹⁹ Vidi, naprimjer, Radove i zaključke Seminara Međunarodnog društva za ratno pravo i zakone ratovanja, održanog na Rodosu, 10.-14. oktobar 2001., objavljene kao *Seminar on Military Jurisdiction* (Brussels: International Society for Military Law and Law of War, 2001).

21.2

Međunarodna ljudska prava u vezi sa lišenjem slobode i suđenjem u krivičnom postupku

Član 9 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima	1. Svaki pojedinac ima pravo na slobodu i sigurnost svoje ličnosti. Niko ne može biti proizvoljno uhapšen ili pritvoren. Niko ne može biti lišen slobode, osim iz razloga i shodno postupku koji je predviđen zakonom.
Član 10 Opće deklaracije o ljudskim pravima	Svako ima pravo da ga u punoj jednakosti, pošteno i javno sasluša neovisan i nepristran sud, radi utvrđivanja njegovih prava i obaveza i bilo kakve optužbe protiv njega.
Član 1.1 Opće deklaracije o ljudskim pravima	Svako, ko je optužen za krivično djelo, ima pravo da se smatra nevinim dok se, na osnovu zakona, krivnja ne dokaže na javnom pretresu, na kojem je imao sve garancije za svoju odbranu.
Član 5 Evropske konvencije o ljudskim pravima	Svako ima pravo na slobodu i ličnu sigurnost. Niko neće biti lišen slobode, izuzev u sljedećim slučajevima i u postupku koji je propisan zakonom: <ul style="list-style-type: none">• zakonitog lišenja slobode nakon presude nadležnog suda; ...• (c) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi njegovog privođenja nadležnoj sudskoj vlasti, kada se sumnja da je počinio krivično djelo. ...• Svako ko je lišen slobode mora biti u najkraćem roku obaviješten, na jeziku koji razumije, o razlozima hapšenja i optužbe protiv njega.• Svako, ko je uhapšen ili zadržan u skladu s odredbama stava 1(c) ovog člana, mora što prije biti izveden pred sudiju, ili pred drugi organ ovlašten zakonom da vrši sudsku vlast i ima pravo da, u razumnom roku, bude suđen ili da bude pušten do suđenja. Puštanje na slobodu može se uvjetovati davanjem garancije da će ta osoba pristupiti suđenju.• Svako, ko je lišen slobode hapšenjem ili zatvaranjem, ima pravo da pokrene postupak u kojem će sud brzo odlučiti o zakonitosti njegovog lišavanja slobode ili narediti njegovo puštanje, ako je lišen slobode nezakonito.• Svako, ko je žrtva hapšenja ili lišavanja slobode u suprotnosti s odredbama ovog člana, imat će zakonsko pravo na odštetu.
Član 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima	1. U određivanju njegovih građanskih prava i obaveza, ili bilo kojih krivičnih optužbi protiv njega, svako ima pravo na pravično suđenje u razumnom roku od strane neovisnog i nepristranog suda, uspostavljenog zakonom. Presuda se mora izreći javno, ali se mediji i javnost mogu isključiti iz cijele rasprave, ili iz njenog dijela, u interesu morala, javnog reda ili državne sigurnosti u demokratskom društvu, ili kada interes maloljetnika ili privatnog života stranaka to zahtijeva, ili u mjeri u kojoj je to strogo potrebno, po mišljenju suda u posebnim okolnostima u kojima bi javnost mogla biti štetna za interes pravde. 2. Svako, ko je optužen za krivično djelo, smatrat će se nevinim, dok se krivica ne dokaže po zakonu.

Osporavanja pred vojnim sudovima bila su bogat izvor jurisprudencije prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, što je dovelo do značajnih reformi u nekim državama, poput Ujedinjenog Kraljevstva, Belgije i Irske. Iako se član 6 Evropske konvencije poziva na "krivičnu optužbu", iz jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava jasno je da nije dovoljno samo vidjeti da li je tako definirano u domaćem zakonu. Koncept krivične optužbe može ići i dalje od definicije u domaćem zakonu i uključivati disciplinske mjere u nekim slučajevima, zasnovano na prirodni kažnjavanja, a posebno kada se radi o pitanju da li pripadnik oružanih snaga, kome predstoji suđenje za disciplinski prekršaj, može biti lišen slobode, ili biti osuđen na kaznu zatvorom.⁵⁰⁰ Evropski sud za ljudska prava našao je da je inkompatibilno sa pravom na pravično suđenje pred neovisnim i nepristranim sudom ako oficir, koji je pretpostavljen optuženom u sudskom postupku, postavlja sudije u predmetu, tužioca i/ili advokata odbrane, ili priprema dokaze protiv optuženog.⁵⁰¹ Pravo nadređenog oficira da može odbaciti ili izmijeniti odluku

⁵⁰⁰ Engel protiv Holandije, op. cit., bilješka 29, stavovi 80-82.

⁵⁰¹ Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva, Evropski sud za ljudska prava, 25. februar 1997., *European Human Rights Reports*, sv. 24, 1997., str. 221; vidi također: *Grieves protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Evropski sud za ljudska prava, 16. decembar 2003., *European Human Rights Reports*, sv. 39, 2004., str. 7, u vezi s odsustvom neovisnosti mornaričkog sudije, koji je istovremeno bio i aktivni mornarički oficir. Ustanovljeno je da je revizija postupaka u UK, koja je uvedena Zakonom o Oružanim snagama od 1996., u skladu sa članom 6: *Cooper protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 16. decembar 2003., Evropski sud za ljudska prava, *European Human Rights Reports*, sv. 39, 2004., str. 171.

vojnog suda, također se smatra nekompatibilnim sa članom 6.⁵⁰² Podvrgavanje civila jurisdikciji vojnih sudova, na kojima su vojne sudije za djela protiv vojske, može također predstavljati kršenje člana 6.⁵⁰³

Jedan broj država članica Vijeća Evrope uložilo je rezerve na član 5 ili 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima: Republika Češka, Francuska, Litvanija, Moldavija, Portugal, Ruska Federacija, Slovačka, Španija, Turska i Ukrajina. To znači da se pripadnici oružanih snaga u ovim državama ne mogu pozivati na član 5 i 6 (više o rezervama vidi u poglavlju 5 Međunarodno humanitarno pravo). Iako ove države predstavljaju skoro jednu četvrtinu Vijeća Evrope, preostalih 37 država, u kojima *se primjenjuju* ovi članovi u odnosu na vojno pravosuđe, ipak čini skoro dvije trećine država članica OSCE-a.

Države članice OSCE-a su, u brojnim prilikama, potvrdile temeljnu važnost minimuma standarda pravičnog suđenja, koja se garantiraju svim osobama (tj. uključujući i pripadnike oružanih snaga). Ove obaveze naglašavaju potrebu da se osigura da osobe lišene slobode imaju određena prava do suđenja,⁵⁰⁴ i da im se sudi pred neovisnim i nepristranim

⁵⁰² *Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva, ibid.*; *Morris protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Evropski sud za ljudska prava, 26. februar 2002., *European Human Rights Reports*, sv. 34, str. 1253.

⁵⁰³ *Ócalan protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava, 12. maj 2005., *European Human Rights Reports*, sv. 41, 2005., str. 985; *Martin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Evropski sud za ljudska prava, 24. oktobar 2006., predstavnica br. 40426/98, neobjavljena, može se naći na web-stranici Suda na: <www.echr.coe.int>), pasus 44: "Iako se ne može osporavati da Konvencija apsolutno isključuje jurisdikciju vojnih sudova u predmetima u koje su uključeni civili, postojanje takve jurisdikcije treba pažljivo i podrobno razmotriti, jer samo u zaista izuzetnim okolnostima može odlučivanje o krivičnim optužbama protiv civila na takvim sudovima biti kompatibilno sa članom 6."

⁵⁰⁴ Moskva 1991.:

"(23.1) –Države članice će osigurati da:

(i) niko ne bude lišen slobode, izuzev na onim osnovama koje su u skladu sa postupcima koji su zakonom predviđeni;

"(ii) svako ko je uhapšen bude odmah obaviješten, na jeziku koji razumije, o razlozima svog hapšenja, i o optužbama protiv njega;

"(iii) svaka osoba, koja je lišena slobode, bude odmah obaviještena o svojim pravima prema domaćem zakonu;

"(iv) svaka osoba, uhapšena ili lišena slobode, bude odmah izvedena pred sudiju ili drugu osobu ovlaštenu zakonom, koja će odlučiti o zakonitosti njenog hapšenja ili lišenja slobode, i u slučaju nezakonitosti biti oslobodena, bez odgode;

"(v) svaka osoba, koja je uhapšena ili lišena slobode, ima pravo da, bez nepotrebne odgode, obavijesti ili zatraži od nadležnog organa da obavijesti odgovarajuće osobe, po vlastitom izboru, o njenom hapšenju, pritvoru ili zatvoru, i mjestu na kojem se nalazi; svaka restrikcija na uživanje ovog prava treba biti propisana zakonom, u skladu sa međunarodnim standardima;

"(vii) bit će usvojene djelotvorne mjere, ako to već nije učinjeno, kako bi se osiguralo da organi koji rade na provedbi zakona nedozvoljeno ne iskoriste situaciju pritvorene ili zatvorene osobe, kako bi je natjerali na priznanje, ili da na drugi način samu sebe inkriminira, ili je natjerali na svjedočenje protiv bilo koje druge osobe;

"(viii) trajanje svakog ispitivanja i intervala između njih bit će evidentirano i ovjeravano u skladu sa domaćim zakonom;

"(ix) osoba lišena slobode i njen advokat imaju pravo da ulože zahtjev ili žalbu u vezi sa postupanjem sa tom osobom, naročito u slučaju mučenja ili primjene drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, organima uprave tog mjesta zatvora/pritvora, ili višoj instanci, a kada je potrebno, odgovarajućim organima ovlaštenim za kontrolu i rješavanje pritužbi;

"(x) takav zahtjev ili pritužba bit će odmah riješeni, i na njih će biti odgovoreno bez nepotrebnog odlaganja; u slučaju da su zahtjev ili žalba odbačeni, ili je došlo do nepotrebnog kašnjenja, podnosilac ima pravo da isti odnese sudu ili drugom organu; osobe koje su u pritvoru ili zatvoru, kao ni bilo koja osoba koja se žali, ne smije trpjeti posljedice zbog ulaganja takvog zahtjeva ili žalbe/pritužbe;

"(xi) svako, ko je žrtva nezakonitog hapšenja ili pritvaranja, ima pravo sa zakonskom snagom da traži odštetu."

sudom.⁵⁰⁵ Ovaj posljednji aspekt, koji je najrelevantniji za ovo poglavlje, detaljno je razrađen na Konferenciji u Kopenhagenu 1990. godine (vidi tekst pod brojem 21.3).

21.3

Obaveze OSCE-a u vezi sa pravičnim suđenjem (Izvodi)⁵⁰⁶

(5) [Države članice] svečano izjavljuju da su, između onih elemenata pravde, koji su od suštinskog značaja za puno izražavanje digniteta i jednakih i neotuđivih prava ljudskih bića, sljedeći ...

(5.12) osigurati neovisnost sudija i nepristrasan rad javnog sudstva;

(5.13) neovisnost pravnika koja će priznati i štiti, naročito u vezi s uvjetima angažiranja i rada;

(5.14) propisi u vezi sa krivičnim postupkom će sadržavati jasnu definiciju ovlasti u vezi sa pokretanjem krivičnog postupka i mjerama koje prethode i slijede;

(5.15) svaka osoba, koja je uhapšena ili pritvorena na osnovu krivične optužbe ima pravo, kako bi se odlučilo o zakonitosti njenog hapšenja ili pritvora, da bude izvedena odmah pred sud, ili drugi organ ovlašten zakonom za vršenje te funkcije;

(5.16) u određivanju bilo kakvih krivičnih optužbi protiv nje, ili njenih prava i obaveza u postupku pred sudom, svaka osoba ima pravo na pravično i javno saslušanje na nadležnom, neovisnom i nepristranom sudu uspostavljenom zakonom;

(5.17) svaka optužena osoba imat će pravo da se brani sama, ili uz pomoć advokata kojeg sama odmah odabere, a ako nema sredstava da plati tu pravnu pomoć, dobit će je besplatno, kada je to u interesu pravde.

3. Pristupi

Vojno pravosuđe je kompleksna oblast, u kojoj je na sceni široka lepeza raznolikih nacionalnih sistema, koji za sobom povlače cijeli niz tehničkih pitanja, od kojih su samo neka istražena u ovom Priručniku, s obzirom na vrlo jasno naznačenu glavnu temu – ljudska prava pripadnika oružanih snaga.⁵⁰⁷ To je razlog zbog kojeg se u ovom Priručniku ne govori o jurisdikciji vojnih sudova nad *civilima*, što može biti slučaj u pojedinim državama, za zločin koji je, navodno, počinjen protiv pripadnika oružanih snaga ili za događaje koji su se desili u vojnim objektima. Mi ovdje govorimo o: odnosu između krivičnih djela i vojne discipline; vrsti sudova koji se bave vojnim krivičnim djelima; izboru između vojnih ili civilnih sudija, položaju tužioca i advokata odbrane; i potrebi za neovisnim postupkom žalbe.

Odnos između krivičnih djela i vojne discipline

Potrebno je napraviti razliku između krivičnih djela i disciplinskih prekršaja, koji općenito nisu krivična djela. Naprimjer, krađa ili fizički napad predstavljali bi krivično djelo, dok je kašnjenje kod javljanja na dužnost disciplinski prekršaj, koji nije krivično djelo. Dok se civilni sudovi obično bave samo krivičnim djelima, vojni sudovi se mogu (ovisno o državi koja je u pitanju) baviti i krivičnim djelima i disciplinskim prekršajima, ili samo disciplinskim prekršajima.

⁵⁰⁵ Beč, 1989. (Questions Relating to Security in Europe: Principles) (Pitanja u vezi sa sigurnošću u Evropi: principi):

“[Države članice] ... će ... osigurati da efikasni pravni lijekovi, kao i sve informacije o njima, budu dostupni onima koji tvrde da su prekršena njihova ljudska prava i temeljne slobode; oni će efikasno primjenjivati, *inter alia*, sljedeće lijekove:

• pravo osobe da se žali izvršnim, zakonodavnim ili upravnim organima;

• pravo na pravično i javno saslušanje u razumnom roku pred neovisnim i nepristranim sudom, uključujući pravo na iznošenje pravnih argumenata i pravo da osoba bude zastupana od strane advokata po vlastitom izboru;

• pravo da osoba bude odmah i zvanično obaviještena o odluci u vezi bilo koje žalbe, uključujući pravne osnove na kojima se takva odluka zasniva. Ove informacije se, u pravilu, daju u pismenom obliku, a u svakom slučaju, na način koji će omogućiti toj osobi da ih efikasno iskoristi za daljnje pravne lijekove.”

⁵⁰⁶ Izvor: Kopenhagen, 1990.

⁵⁰⁷ Vidi G. Nolte (ed.), *European Military Law Systems* (Evropski pravni sistemi) (Berlin: De Gruyter Recht, 2003), str. 130-175.

Odnos između krivičnih djela i vojne discipline postavlja dva specifična pitanja za zaštitu ljudskih prava: da li pripadnici oružanih snaga, kojima se sudi za krivična djela, imaju istu proceduralnu zaštitu koja se primjenjuje na civile i da li se kažnjavaju više za isto djelo nego ranije u različitim sistemima.

U suštini, moguća su dva pristupa. Onaj uobičajeniji je tretirati disciplinska pitanja i krivična djela odvojeno. Prednost takvog pristupa je što se u krivičnim pitanjima mogu direktno primijeniti iste procedure koje se primjenjuju na civile (iako ostaje odvojeno praktično pitanje u vezi sa vrstom suda na kojem se vodi suđenje). Španija i Norveška prave jasnu razliku između disciplinskih prekršaja, koje rješavaju vojni sudovi, i općih krivičnih djela, kojima se bave civilni sudovi. Ovim pristupom osigurava se da se pripadnici oružanih snaga tretiraju jednako kao i civilne osobe koje su optužene, a da se vojna stručnost zahtijeva u slučajevima djela/prekršaja koji imaju izrazito vojni karakter. Loša strana je, međutim, da vojnik može biti izložen sukcesivnim kaznama za isto djelo, tj. i krivičnoj sankciji i disciplinskoj sankciji i, moguće, profesionalnoj sankciji (kao što je degradiranje). Štoviše, kada se zbroje zajedno, ovakve kazne mogu biti neproporcionalne u odnosu na djelo, posebno ako se usporede sa načinom na koji bi civil bio tretiran u sličnim okolnostima.

Drugi pristup (Ujedinjeno Kraljevstvo je jasan primjer) je dopustiti vojnim sudovima da se bave krivičnim optužbama i disciplinskim prekršajima, tako što će sva krivična djela biti inkorporirana u legislativu oružanih snaga (Zakon o Oružanim snagama iz 2006.) zajedno sa disciplinskim prekršajima. Ovim se eliminiira potencijalni problem dvostrukog kažnjavanja. Ovaj pristup, međutim, može istaknuti nepodudaranje u proceduri ovih sudova u poređenju sa redovnim krivičnim sudovima. Varijaciju ovog modela nalazimo u Kanadi, gdje je vojnim sudovima dozvoljeno da sude vojnicima za krivična djela, ali neka teška djela (poput ubistva iz nehata ili ubistva s predumišljajem) ostavljena su za civilne sudove.⁵⁰⁸

Kao što je objašnjeno u gornjem dijelu teksta, države koje prave razliku između disciplinskih i krivičnih pitanja moraju se baviti pitanjem dvostrukog kažnjavanja, što je u suprotnosti sa vladavinom prava i obavezama o poštivanju ljudskih prava.⁵⁰⁹ Tačno je da se može smatrati da disciplinske procedure i krivično pravo imaju različite funkcije koje se ne isključuju međusobno. U skladu s tim, cilj disciplinske mjere – osigurati efikasnost oružanih snaga – ne mora biti u potpunosti realiziran pomoću krivičnih kazni koje se usredsređuju na okolnosti i težinu počinjenog djela i od njih polaze u postavljanju parametara za kažnjavanje. (Kada je riječ o dvostrukom kažnjavanju, disciplinska mjera se može, ovisno o okolnostima, usporediti sa mjerom poslodavca prema uposleniku, nakon što je ovaj krivično osuđen, i kojom se pokazuje da ovaj uposlenik nije podoban.) Postoje, međutim, uvjerljivi protuargumenti, kada je riječ o pravljenju isuviše oštre razlike između svrhe ova dva sistema. U Njemačkoj i Španiji, naprimjer, moguće su sukcesivne krivične i disciplinske kazne. No ipak, u okviru disciplinskog sistema, neke sankcije primjenjuju se samo ako je došlo do kršenja relevantnog zakona, dok je rehabilitacija počinioca nešto što se često navodi kao cilj presuda na krivičnom sudu. Osim toga, iz perspektive pripadnika, gubitak slobode, ili finansijske ili druge sankcije, mogu biti daleko očiglednije i značajnije od bilo kakve suptilne razlike u razlozima kažnjavanja. Holandija, Belgija i Ujedinjeno Kraljevstvo⁵¹⁰ primjeri su država koje sprečavaju dvostruko kažnjavanje. Ako je vojna osoba i osuđena na krivičnom sudu, onda ona ne može biti disciplinski sankcionirana za isto djelo na vojnom sudu.

Kao što je objašnjeno u dijelu 2, u gornjem dijelu teksta, jedno od glavnih pitanja u vezi sa ljudskim pravima i vojnom disciplinom je pitanje kako osigurati neovisnost suda *vis-à-vis* komandnog lanca. Ovaj problem ima više dimenzija: da li obični ili vojni sudovi imaju

⁵⁰⁸ Zakon o nacionalnoj odbrani (*Revised Statutes of Canada*, 1985, c N-5), Pt. III.

⁵⁰⁹ Član 14.7 ICCPR: "Niko ne može biti suđen ili kažnjen zbog krivičnog djela u vezi sa kojim je već bio oslobođen krivice ili osuđen pravosnažnom presudom prema zakonu i kaznenom postupku te države."

⁵¹⁰ Zakon o oružanim snagama iz 2006., Dio 66.

jurisdikciju, da li vojni sudovi imaju u svom sastavu civilne sudije, kako se imenuju sudije vojnog suda, koje su uloge tužioca i advokata odbrane i kako se postupa sa žalbama. O ovim pitanjima bit će riječi u tekstu koji slijedi.

Tipovi suda koji se bave krivičnim djelima koja su počinile vojne osobe

Države koriste različite sisteme u rješavanju navodnih kršenja krivičnog zakona (vidi tekst pod brojem 21.4).

21.4

Kršenje krivičnog zakona

Model	Primjeri
Redovni civilni sudovi imaju isključivu jurisdikciju u svim krivičnim pitanjima	Danska, Njemačka, Švedska
Specijalni civilni sudovi imaju jurisdikciju u svim krivičnim pitanjima	Italija, Holandija
Preklapanje jurisdikcije civilnih i vojnih sudova	Francuska, Belgija, SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo
Vojni sudovi imaju isključivu jurisdikciju u svim krivičnim i disciplinskim pitanjima	Azerbejdžan, Bjelorusija, Luksemburg, Poljska, Švicarska, Turska, Ukrajina

Prvo, obični civilni sudovi mogu se baviti svim krivičnim optužbama protiv pripadnika oružanih snaga, kao što je, naprimjer, slučaj u Danskoj, Njemačkoj i Švedskoj. Ovaj pristup strogo se pridržava principa jednakosti u postupanju i neovisnosti. Može se govoriti o potencijalnim nedostacima, utoliko što se u nekim slučajevima može raditi o vojnom kontekstu, čiju kulturu i uvjete sudije na predmetu ne moraju poznavati. Također je moguće da se intervencija civilnog suda kao takva može odraziti na vojnu efikasnost i zadatke, naprimjer, ako suđenje isuviše dugo traje.

Drugi pristup, posebno osmišljen kako bi se prevazišle potencijalne poteškoće, je specijalizirano vijeće (odjel) ili postupak unutar civilnog suda. U Holandiji postoje posebna vijeća koja sude vojnim pripadnicima u vojnim predmetima, a u krivičnim predmetima sudi se u okviru sistema civilnih sudova. Ovi sudovi uključuju sudiju koji je pripadnik oružanih snaga. O predmetu inicijalno odlučuje kantonalni odjel okružnog suda (prekršaji), ili okružni sud u Arnhemu za druga djela, a žalbe rješava vojno sudsko vijeće Žalbenog suda u Arnhemu.⁵¹¹ U Italiji, vojni sudovi su 1981. godine integrirani u sistem civilnih sudova ukidanjem Vrhovnog vojnog suda, iako su potpali pod jurisdikciju Kasacionog suda.

Treće, civilni i vojni sudovi mogu imati preklapajuće jurisdikcije. U takvim slučajevima, podjela posla prema sudovima ovisi o više faktora: težini djela, gdje je izvršeno, identitetu žrtve, da li je djelo počinjeno u ratu ili miru. U Ujedinjenom Kraljevstvu, za krivična djela koja su počinili pripadnici oružanih snaga obično sudi civilni sud, dok za krivično djelo koje je počinio jedan vojnik protiv drugog obično sudi vojni sud. Jasno je da iza ovoga stoji namjera da se osigura neovisnost i ojača povjerenje javnosti kod odlučivanja u najtežim slučajevima. U Belgiji, civilni sudovi sude u predmetima u kojima je suoptuženi civilna osoba, čime se garantira da svi optuženi imaju jednak postupak. U Francuskoj, civilni sudovi sude vojnim pripadnicima za djela koja su počinjena na tlu Francuske, a vojni sudovi zaduženi su za djela koja vojnici počine izvan države (razlozi su ovdje praktične prirode).

Konačno, postoje države u kojima su isključivo vojni sudovi nadležni za sve aspekte krivičnih djela, u koja su uključeni pripadnici oružanih snaga. Prednost ovakvog pristupa je da su ti sudovi upoznati sa prirodom vojničkog života i svako uplitanje u vojnu efikasnost zbog sudskog procesa je minimalno. Ovakvi aranžmani, međutim, vode manje računa o shvatanju

⁵¹¹ Nolte, *op. cit.*, bilješka 13, str. 630.

koje javnost ima o neovisnosti sudova i jednakosti postupanja sa vojnicima u odnosu na civile.

Sastav vojnih sudova

Kao što tekst, naveden pod brojem 21.5 pokazuje, postoje razlike u sastavu vojnih sudova. Uobičajena je praksa da civilni element bude uključen. Iako civilni sudija može manje znati, u poređenju sa sudijom koji ima vojno obrazovanje, o kontekstu u kojem se donosi disciplinska odluka, prednost je što civilni element jača dojam neovisnosti, a time i povjerenja javnosti u vojno pravosuđe. Civilni članovi suda djeluju kao garancija protiv utjecaja komandanata na vojne članove. Isti učinak može se postići ako se žalba sa suda koji ima vojne članove, uputi sudu sa civilnim članovima. Na taj način se vojni sudovi mogu integritirati u pravni sistem, uzet u cjelini.

21.5

Uposlenici na vojnim sudovima⁵¹²

Samo vojne osobe	Samo civili	Mješovito
Bjelorusija, Hrvatska, Irska, SAD, Slovačka, Španija, Švicarska, Turska, Ukrajina	Azerbejdžan, Latvija	Kanada, Finska, Francuska, Luksemburg, Ujedinjeno Kraljevstvo

Imenovanje članova vojnog suda

U mnogim državama, članovi vojnih sudova postavljaju se na isti način kao i članovi civilnih sudova, često je to šef države (naprimjer, u Češkoj Republici, Estoniji i Finskoj), ili ministarstvo pravde (u Danskoj), ili postoji vijeće za imenovanje (Norveška, naprimjer). U drugim državama može biti uključeno ministarstvo odbrane (Hrvatska i Njemačka), članovi vojnog pravosudnog sistema (Irska), ili se pravi razlika između situacije rata i situacije mira (Francuska). Kada je uključeno ministarstvo odbrane, dojam neovisnosti postiže se ulaganjem žalbi višem sudu, koji nije postavilo ministarstvo odbrane, kao što je slučaj sa Federalnim upravnim sudom u Njemačkoj.

21.6

Imenovanje članova vojnog suda: odabrane države⁵¹³

Model	Primjeri
Njemačka	Civilne sudije na vojnim disciplinskim sudovima i sudovima za žalbe (prvostepeni sudovi) postavlja Federalno ministarstvo odbrane. Civilne sudije u odjelima za vojna pitanja Federalnog upravnog suda (žalbena instanca) imenuje Federalno ministarstvo pravde, zajedno s odborom za izbor sudija, a postavlja ih federalni predsjednik.
Francuska	U vrijeme mira, sudije postavlja kancelar, i samo su civilne sudije u sastavu suda. U vrijeme mira, nema izuzetaka u slučaju vojnih pripadnika, kojima se sudi po istom postupku kao i civilima. Za vrijeme rata, sudije postavlja Ministarstvo odbrane, a sudije su i civili i vojni pripadnici.
Irska	U slučaju vojnih sudova, vojne sudije postavlja glavni sudski pravobranilac, civilni advokat kojeg je postavio predsjednik Irske. Civilne sudije postavlja predsjednik, na savjet Vlade.

⁵¹² Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 9.

⁵¹³ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 10

Tužilac i advokati odbrane

Da li će neka država imati odvojeno vojno tužilaštvo najvjerojatnije ovisi o tome da li se u predmetima sudi pred civilnim ili vojnim sudovima. U Francuskoj, Njemčkoj i Holandiji, naprimjer, sudsko gonjenje vojnih pripadnika poduzimaju obični tužioci. Jedan broj država ima jasno razdvojene institucije vojnog tužilaštva ili službe vojnog tužioca. Kao što je slučaj i sa sudijama, ovi tužioci su specijalisti za vojno pravo i time upoznati sa vojnim kontekstom. Imajući na umu da neki pravni sistemi daju široke ovlasti tužilaštvu u pogledu određivanja optužnice, nastavka sudskog gonjenja, ispitivanja dokaza i mogućeg unakrsnog ispitivanja okrivljenog i drugih svjedoka, njihova neovisnost je vrlo važno pitanje. U tekstu pod brojem 21.7 pokazuje se da zaštita neovisnosti može biti ustavne, zakonske ili administrativne prirode.

21.7

Garancije neovisnosti vojnih tužilaca (odabrane države)⁵¹⁴

Država	Garancija
Estonija	Tužioci su civili koji odgovaraju Ministarstvu pravde.
Irska	Tužioce na vojnim sudovima postavlja direktor vojnog tužilaštva. Oni ne smiju biti iz iste formacije ili jedinice iz koje dolazi i okrivljeni.
Ruska Federacija	Tužilačka tijela vrše svoju funkciju neovisno o federalnim tijelima državne uprave, javnim vlastima u Ruskoj Federaciji, strukturama lokalne uprave, javnim udruženjima i strogo se pridržavaju zakona na snazi na teritoriju Ruske Federacije. Svaki oblik utjecanja u suprotnosti je sa Zakonom (član 4 i 5 Saveznog zakona 2202-1, od 17. januara 1992. o Tužilaštvu Ruske Federacije).
Turska	Neovisnost tužilaca propisana je članovima 9, 138, 139, 140, 145 Ustava.

Važno je da pripadnici oružanih snaga, koji su optuženi za teška kršenja krivičnog zakona, ili za teško kršenje discipline, imaju pristup neovisnoj pravnoj pomoći i zastupanju. Kao što je istaknuto u dijelu 2 u gornjem dijelu teksta, član 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima zahtijeva da osoba, koja je suočena sa krivičnom optužbom, ima pravo “da se brani sama, ili uz pravnu pomoć, po vlastitom izboru ili, ako nema sredstava za plaćanje pravne pomoći, da joj bude dodijeljena besplatna pomoć, kada se to zahtijeva u interesu pravde”. Prema tome, zastupanje od strane vojnog advokata odbrane suprotno želji optuženog u suprotnosti je sa Konvencijom. Međutim, ovo se primjenjuje na krivične predmete, ili one disciplinske prekršaje koji imaju slične posljedice (te, prema tome, ne na sve disciplinske prekršaje) i samo, naravno, na države koje su potpisale Konvenciju.

Druga garancija neovisnosti advokata odbrane u ovakvim okolnostima je profesionalna obaveza advokata koji zastupa svog klijenta po relevantnom zakonu o advokatskoj praksi. Advokat-klijent privilegija može također biti garancija protiv utjecaja komande u slučajevima kada je advokat odbrane pripadnik oružanih snaga.

Žalbe sa vojnih sudova

Kao što je već ranije objašnjeno, žalba sa vojnog suda na civilni sud predstavlja značajnu zaštitu. Ona pomaže da se osigura korektna primjena općeg prava (da li u ustavu ili u krivičnom zakonu). Ona također pomaže u ispravljanju proceduralnih propusta, uključujući i one do kojih je moglo doći zbog utjecaja komande. U tom pogledu, integracija vojnih sudova u civilni pravni sistem djeluje kao značajno sredstvo zaštite i garancija da će se ispraviti moguća pogrešna provedba pravde i pomoći izgradnji povjerenja javnosti u vojni sistem pravosuđa. Isto kao što vojska, u konačnici, treba biti pod civilnom kontrolom, može se

⁵¹⁴ Izvor: Uпитnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 11.b

tvrditi i da vojni sudovi trebaju podlijevati civilnom sudskom sistemu.⁵¹⁵ Osim toga, u slučaju krivičnih optužbi, pravo na žalbu na osuđujuću presudu ili presudu, nešto je što je priznato u brojnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, iako se njima ne propisuje vrsta suda.⁵¹⁶ Kada manje teška disciplinska djela kažnjava nadređeni oficir, žalba može biti prva mogućnost za saslušanje sa proceduralnim garancijama.

U praksi, pitanje žalbi riješeno je na različite načine u raznim državama.⁵¹⁷ U malom broju država, žalba se ulaže samo kod višeg vojnog suda. U većini se ona ulaže kod vrhovnog suda te države,⁵¹⁸ iako nekada podliježe određenim restrikcijama (naprimjer, tumačenje ustavnih odredbi). U nekim drugim državama (SAD i Kanada, naprimjer) postoji sistem međužalbe vojnom sudu, koji ima za funkciju osiguravanje konzistentnosti između različitih rodova u vojsci.

4. Najbolje prakse i preporuke

- U slučajevim kada se preklapaju jurisdikcije vojnog i civilnog suda, izbor preuzimanja nadležnosti u nekom predmetu treba biti na strani civilnog suda;
- Potrebno je da su garancije inkorporirane, kako bi se spriječilo da pripadnici oružanih snaga budu dvostruko kažnjeni za isto djelo u krivičnom i disciplinskom postupku;
- Vojne sudije i tužiocu trebaju dolaziti iz neovisnih službi, koje nisu pod komandom jedinice o kojoj je riječ na bilo kojem suđenju, po mogućnosti, da ih imenuju civilni ministri pravde ili tužilaštvo. Vojne sudije, koje su postavljene na stalne sudove, trebaju uživati sigurnost mandata;
- Sudije i tužiocu trebaju biti određivani na pojedina vojna suđenja, kroz proces koji je osiguran od bilo kakve intervencije komandnog lanca;
- Okrivljeni u vojnom postupku mora imati pristup pravnoj pomoći i zastupanju po vlastitom izboru, a ako nije u stanju platiti takvu pomoć, ona mu se mora omogućiti, pod uvjetima koji nisu ništa manje povoljni od onih koji se primjenjuju u običnim krivičnim suđenjima u državi o kojoj je riječ;
- Ako se sudi za neko djelo pred vojnim sudom, a ne civilnim, prvostepeni vojni sud treba, u svom sastavu imati civilnog sudiju, ili se žalba upućuje civilnom sudu. U svakom slučaju, mogućnost ulaganja konačne žalbe je u okviru civilnog sistema.

⁵¹⁵ Rowe, *op. cit.*, bilješka 3, str. 87.

⁵¹⁶ Član 14.5 Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima; član 2 Protokola br. 7 uz Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.

⁵¹⁷ Uputnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 14.

⁵¹⁸ Poljska ima vojno vijeće u okviru Vrhovnog suda.

Poglavlje 22

Ombudsmani

Institucija ombudsmana je institucija koja vrši nadzor nad javnom upravom i koja javnoj upravi pomaže u poštivanju principa i praksi dobre uprave, tako što rješava prigovore građana u vezi s odlukama, aktivnostima i propustima javne uprave.

Ovo se poglavlje konkretno bavi pitanjem ombudsmana za vojna pitanja. U njemu se ispituje značaj spomenute institucije u pogledu zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama u doba mira, te njen doprinos što efikasnijoj i organiziranijoj strukturi oružanih snaga. U tom cilju, u poglavlju se daje prikaz različitih pristupa funkciji ombudsmana i naglašavaju prednosti i mane svakog od njih.⁵¹⁹

1. Značaj

Čemu ombudsmani? Usprkos postojanju žalbenih procedura u okviru oružanih snaga, mnoge države širom svijeta imaju instituciju ombudsmana za rješavanje prigovora u pogledu nedoličnog ponašanja i zlostavljanja u oružanim snagama, nedostataka u okviru vojne policije, kao i sistemskih problema u oružanim snagama. Nakon ispitivanja navoda takvih prigovora i nedostataka, ombudsman formuliра preporuke u pogledu korektivnih mjera. U tom kontekstu, značaj ombudsmana može se zapaziti u nekoliko oblasti:

1. Njegov neovisni nadzor jača povjerenje u vojnom sektoru, tako što se uspostavlja veća transparentnost administrativnih procedura, pri čemu se ne ugrožava autoritet vojnog komandnog lanca.
2. Kao neovisno tijelo za zaštitu, institucija ombudsmana doprinosi uspostavi demokratske i civilne kontrole nad oružanim snagama. Ona jača principe dobre vladavine, civilne kontrole, vladavine prava, te ljudskih prava u okviru kasarne.
3. Ombudsman pruža osnovnu zaštitu pojedinačnim pripadnicima oružanih snaga i uposlenicima u oružanim snagama od povrede njihovih prava, od zloupotrebe položaja ili nepravednih odluka.
4. Ombudsman može pomoći vojnim zapovjednicima pri provedbi internih promjena i unapređivanju internog funkcioniranja oružanih snaga.
5. Kao rezultat toga, ombudsman može imati pozitivan utjecaj na kvalitet života pripadnika oružanih snaga, na njihov moral, na duh zajedništva (*esprit de corps*), što također može pomoći zadržavanju vojnika u oružanim snagama u kriznim situacijama manjka ljudstva.⁵²⁰

2. Međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava

Premda se to nije odnosilo konkretno na vojni kontekst, OSCE je u više navrata potvrdio temeljni značaj institucije ombudsmana za zaštitu ljudskih prava, pri čemu je posebno istaknuta njena uloga, između ostalog, i pri rješavanju pitanja manjina⁵²¹ i spolova⁵²² (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.1).

⁵¹⁹ Premda smo svjesni temeljnog značaja spomenutog pitanja, ovo poglavlje ne bavi se aktivnostima ombudsmana i njegovim nadležnostima u kontekstu rata ili mirovnih operacija.

⁵²⁰ A. Marin, "Overhauling Oversight: Ombudsman White Paper", 30. mart 2005., dostupno na: <<http://www.Ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/wp-lb/index-eng.asp>>.

⁵²¹ Dodatak uz Odluku broj 3/03: Akcioni plan za poboljšanje položaja Roma u regiji koju pokriva OSCE (Maastricht, 2003.).

⁵²² Dodatak uz Odluku broj 14/04: Akcioni plan OSCE-a za 2004. godinu u vezi sa promoviranjem jednakosti spolova (Sofija, 2004.).

22.1

OSCE-ove obaveze u vezi s ombudsmanom: odabrani primjeri

Dodatak uz Odluku broj 3/03: Akcioni plan za poboljšanje položaja Roma u regiji koju pokriva OSCE (Maastricht, 2003.)

Aktivnosti koje preporučuju institucije i strukture OSCE-a:

20. ODIHR-ove i, tamo gdje je potrebno, OSCE-ove institucije i strukture, uključujući i OSCE-ove terenske operacije, pružit će pomoć državama članicama, na njihov zahtjev, u izradi antidiskriminatorne zakonske regulative, kao i pri uspostavi tijela za borbu protiv diskriminacije. ...

22. Na zahtjev, ODIHR će dati savjet o tome kako postojeći mehanizmi jedne države članice, kao što je ured ombudsmana, komisije za borbu protiv diskriminacije, disciplinske komisije u policiji, te druga relevantna tijela, mogu smanjiti tenzije između romske i neromske zajednice.

Dodatak uz Odluku broj 14/04: Akcioni plan OSCE-a za 2004. godinu, u vezi sa promoviranjem jednakosti spolova (Sofija, 2004.)

44. (g) Uspostava državnih mehanizama za promoviranje prava žena: ODIHR će nastaviti prenositi znanje i pružati podršku za uspostavu demokratskih institucija za promoviranje jednakosti spolova, kao što su uredi ombudsmana na lokalnom i državnom nivou, tamo gdje je to potrebno.

3. Različiti pristupi funkciji ombudsmana

Kada je riječ o strukturi i ovlastima ombudsmana, tu postoje četiri glavna modela:

- Države koje nemaju instituciju vojnog ombudsmana (naprimjer, Slovačka i Španija);
- Države u kojima je ombudsman integriran u same oružane snage, pod nazivom glavni inspektor (naprimjer, Holandija i Belgija);
- Države u kojima nadležnosti ombudsmana za civilna pitanja uključuju i oružane snage (naprimjer, Švedska, Danska, Poljska);
- Države koje imaju neovisnog vojnog ombudsmana (naprimjer, Njemačka, Kanada, Irska).

Države koje nemaju instituciju vojnog ombudsmana

Većina država nema ombudsmana za vojna pitanja. Prednost takvog pristupa jeste dominantno oslanjanje na komandnu strukturu u pogledu provedbe discipline u vojnim redovima. Međutim, tu postoji rizik od toga da će zloupotreba i zlostavljanje pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama proći nekažnjeno, usljed nedostatka povjerenja u interne disciplinske procedure, te usljed straha od odmazde od strane vojnih zapovjednika; zbog toga, zaštita ljudskih prava pripadnika oružanih snaga time može biti ugrožena. Nepostojanje vojnog ombudsmana često je rezultat snažnog otpora uvođenju takvog jednog neovisnog žalbenog mehanizma od strane komandnog lanca. U Velikoj Britaniji, naprimjer, posebno nakon smrti četiri regruta u kasarni Deepcut, vođena je intenzivna debata o prednostima uvođenja alternativnog načina vanjskog i neovisnog nadzora nad oružanim snagama. I Komisija za odbranu Donjeg doma,⁵²³ i nedavno sačinjeni Izvještaj o kasarni Deepcut,⁵²⁴ preporučili su uvođenje institucije vojnog ombudsmana, sa punim istražnim ovlastima u pogledu prigovora i ovlastima za donošenje obavezujućih odluka u vezi s uloženim prigovorima. Međutim, Ministarstvo odbrane nije usvojilo spomenutu preporuku, „posebno

523 “Dužnost brige – treći izvještaj o zasjedanju 2004.-2005.”, Posebna komisija Donjeg doma za odbranu, 3. mart 2005. godine, Preporuka 112, dostupno na: <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmdfence/63/6302.htm>>.

524 Nicholas Blake QC, *The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002* (London: The Stationery Office, 2006), poglavlje 12, str. 400-403.

na temelju toga što Snage već imaju procedure za rješavanje prigovora.⁵²⁵ Također, zasad je odbijen i prijedlog za proširenje nadležnosti parlamentarnog povjerenika za administraciju, kojim bi se njemu omogućilo da rješava prigovore koje pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama ulože u vezi s administrativnim pitanjima.⁵²⁶ Umjesto toga, 2006. godine, zakonskom regulativom, uvedena je pozicija povjerenika za prigovore oružanih snaga. Njega imenuje ministar odbrane, a zadatak mu je nadgledati istražne radnje po prigovorima od strane oružanih snaga, te ministru odbrane podnositi godišnji izvještaj o funkcioniranju tih procedura za rješavanje prigovora.⁵²⁷

Države u kojima je ombudsman integriran u oružane snage

Komandna struktura oružanih snaga sklona je favorizirati mehanizme nadzora koji su integrirani u oružane snage, s obzirom na to da su oni prihvatljiviji za pitanje komande i kontrole, te da vode računa o potrebi zaštite operativne efikasnosti oružanih snaga. Osim toga, takvi sistemi imaju prednost stručnog poznavanja vojnog života i drugih relevantnih pitanja. Međutim, integriranim mehanizmima može nedostajati neovisnost, s obzirom na to da su oni pod kontrolom vojne hijerarhije, što, opet, može ugroziti legitimnost žalbenih mehanizama u očima onih koji podnose prigovore.

Glavni inspektor, kako se taj mehanizam najčešće naziva, obično se bavi operativnim pitanjima, a osoba na toj funkciji nužno je i aktivni pripadnik oružanih snaga. To je slučaj u Holandiji, gdje glavni inspektor oružanih snaga ima i savjetodavnu i posredničku funkciju; on također vrši i funkciju inspektora za veterane (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.2). Glavni nedostatak tog pristupa jeste to što vojska vrši nadzor nad samom sobom. To može dovesti do eventualnog sukoba interesa i ugroziti povjerenje u preporuke koje daje tijelo za nadzor.

22.2

Glavni inspektor oružanih snaga Holandije (IGK)⁵²⁸

Položaj glavnog inspektora

Glavni inspektor, po funkciji, direktno je ispod ministra odbrane, što znači da on ima neovisnu poziciju u okviru odbrambene strukture. Kako bi mogao izvršavati svoje zadatke, glavni inspektor ima pristup svim elementima odbrambene strukture, te ima ovlasti da ispituje dokumentaciju i prisustvuje sastancima.

Šta glavni inspektor radi?

Jedan od zadataka glavnog inspektora jeste posredovanje u pojedinačnim slučajevima koji se tiču (bivših) pripadnika i uposlenika oružanih snaga Holandije, a koje mu predočavaju same osobe na koje se predmet odnosi, neko u njihovo ime, te njihovi srodnici.

U kojim pitanjima glavni inspektor može posredovati?

Glavni inspektor posreduje u pojedinačnim slučajevima koji se tiču odbrambene strukture. Glavnog inspektora također je moguće kontaktirati u vezi sa slučajevima nedoličnog ponašanja ili nepoštivanja kolega. U principu, glavni inspektor ne rješava slučajeve kod kojih je pravna procedura već pokrenuta, niti predmete u kojima je već donesena presuda.

Činjenica da je glavni inspektor pozvan da posreduje, ne utječe na period u kojem je moguće uložiti žalbu na presudu. Glavni inspektor ne donosi odluke u predmetima koji uključuju prekršaje. Kada je to potrebno, on takve predmete prosljeđuje Kraljevskoj vojnoj policiji.

⁵²⁵ "Odgovor Vlade na treći izvještaj o zasjedanju 2004.-2005., Posebne komisije Donjeg doma za odbranu o dužnosti brige, Ministarstvo odbrane Velike Britanije, juni 2006. godine, dostupno na: <<http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/25DDEF96-F9E8-4C70-8B63-8EE8B3CD5496/0/GovtResponsetotheDeepcutReview.pdf>>.

⁵²⁶ Blake, *op. cit.*, napomena 6, stav 8.

⁵²⁷ Zakon o oružanim snagama, član 338 i 339, <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2006/ukpga_20060052_en_21>.

⁵²⁸ Izvor: web-stranica ombudsmana za odbranu Holandije: <<http://www.mindef.nl/ministerie/igk/english>>

U Belgiji, glavni inspektor posrednik rukovodi Generalnom inspeksijskom službom Ministarstva odbrane. Njene ovlasti predstavljene su u uokvirenom tekstu pod brojem 22.3.

22.3

Glavni inspektor posrednik (IGM) oružanih snaga Belgije⁵²⁹

Položaj glavnog inspektora posrednika

Glavni inspektor posrednik odgovoran je direktno ministru odbrane, što znači da on ima neovisnu poziciju u okviru odbrambene strukture. Ukoliko je potrebno, on podnosi izvještaj i šefu odbrane. Glavni inspektor posrednik rukovodi Generalnom inspeksijskom službom.

Ovlasti

Ispitivanje navoda svih prigovora vojnih i državnih službenika u oružanim snagama u vezi sa funkcioniranjem svih službi Ministarstva odbrane, diskriminacijom, te neovisnošću neophodnom za vršenje određenih funkcija;

Posredovanje između podnosilaca tužbi i Ministarstva odbrane;

Zaprimanje i proslijeđivanje savjetniku za prevenciju formalnih prigovora u vezi sa nasiljem i psihološkim ili seksualnim uznemiravanjem na radnom mjestu u slučajevima kada podnosioci prigovora odbiju rješavanje posredovanjem;

Rješavanje svih zahtjeva za istraživanje, ispitivanje ili preporuke koje zatraži ministar odbrane;

Iniciranje specijalnih ili redovnih inspekcija i istraga;

Podnošenje izvještaja ministru odbrane i šefu odbrane, posljednjem samo ukoliko to ne ugrožava trenutne ili buduće istrage.

Istraga nasuprot posredovanja

Na osnovu zaprimljenih pritužbi, glavni inspektor posrednik ima priliku istražiti navode pritužbe ili posredovati između podnosioca i službi Ministarstva odbrane. Te dvije aktivnosti međusobno su veoma različite i ne mogu se provoditi istovremeno. Ukoliko posredovanje ne uspije, glavni inspektor posrednik daje ovlast komisiji da ispita slučaj. Ta komisija za istragu nema pravo da prima informacije o aktivnostima posredovanja.

Godišnji izvještaji

Godišnji izvještaji glavnog inspektora posrednika podnose se ministru odbrane. Spomenuti izvještaji ne sadrže nikakve reference koje bi mogle ukazati na identitet podnosilaca pritužbi.

Mreža lokalnih posrednika

Rad glavnog inspektora posrednika ima podršku u mreži lokalnih posrednika. To su pripadnici oružanih snaga, koji posreduju između podnosilaca i službi u datoj oblasti. Lokalni posrednici imaju zvanični status savjetnika.

Države u kojima nadležnosti civilnog ombudsmana obuhvataju i oružane snage

U nekim državama, funkcija nadzora nad oružanim snagama dio je civilnog mehanizma za nadzor kao, naprimjer, u Švedskoj i Poljskoj. Civilni ombudsman ima prednost izrazite neovisnosti i pružanja jednakog tretmana i vojnim osobama i civilima. S druge strane, može se desiti da civilni ombudsman ne posjeduje specifično stručno znanje i kredibilitet unutar oružanih snaga. Osim toga, izuzetno veliki obim posla može dovesti do značajnih zastoja u rješavanju predmeta. Jedno od rješenja tih problema moglo bi biti uvođenje specijalizacije unutar ureda ombudsmana, tj. imenovanje zamjenika ombudsmana, zaduženog specifično za vojna pitanja.

⁵²⁹ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 4; godišnji izvještaj Generalne inspeksijske službe, 2004., dostupno na: <www.mil.be>

To je slučaj, naprimjer, u Švedskoj, gdje je rad ombudsmana podijeljen na nekoliko oblasti odgovornosti, uključujući i oružane snage, nevojnu nacionalnu službu i druga pitanja u domenu Ministarstva odbrane.⁵³⁰

Švedska je prva država koja je uspostavila ured ombudsmana za vojna pitanja, i to 1915. godine. Kasnije, međutim, tokom osamdesetih godina prošlog stoljeća, u okviru opće reforme švedske vojske, odgovornosti vojnog ombudsmana inkorporirane su u odgovornosti parlamentarnog ombudsmana (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.4).

22.4

Švedska: civilni ombudsman vrši nadzor nad vojskom⁵³¹

Pripadnici oružanih snaga Švedske mogu uložiti žalbu ili prigovor parlamentarnom ombudsmanu, ali tek nakon što iscrpe sve mogućnosti unutar vojnog žalbenog sistema. Vojni obveznici, čiji se prigovori ne mogu riješiti na lokalnom nivou putem direktne žalbe pretpostavljenom oficiru pa naviše, sve do komandnog oficira, mogu uložiti žalbu nacionalnom odboru za vojnu obavezu te, ukoliko ni to ne pomogne, parlamentarnom ombudsmanu. Oficir može uložiti žalbu putem komandnog lanca sve do vrhovnog zapovjednika, ukoliko se to pokaže kao neophodno. Ukoliko, ni na taj način predmet ne bude riješen, proslijeđuje se parlamentarnom ombudsmanu.

Parlamentarni ombudsman može, u bilo kojem trenutku, posjetiti jedinicu oružanih snaga, kako bi ispitao navode žalbe, ili kako bi porazgovarao sa pripadnicima, oficirima i civilnim uposlenicima oružanih snaga. U posljednje vrijeme, otprilike 10 procenata slučajeva godišnje bude proslijeđeno parlamentarnom ombudsmanu.

U Danskoj je uspostavljen savjetodavni sistem, s ciljem pružanja pomoći i savjeta vojnicima i oficirima koji smatraju da su izloženi diskriminaciji, ili koji su optuženi za diskriminaciju. Taj sistem sastoji se od savjetnika izvan vojnog komandnog lanca, koji vrše savjetodavnu funkciju pored svojih uobičajenih zadataka. U vršenju svoje savjetodavne funkcije, oni su odgovorni glavnom savjetniku kadrovske komande oružanih snaga. Spomenuti savjetnici daju smjernice i, kada je neophodno, pružaju pomoć pri formuliranju žalbi u okviru komandnog lanca. Sam taj sistem ne predstavlja vanjsku/neovisnu žalbenu proceduru.

Takav sistem ima prednost, jer omogućava da se prava vojnika nepotrebno ne razdvajaju od prava stanovnika u cjelini. Koncentriranje funkcija ombudsmana u jednom uredu može biti i jeftinije od uspostave nekoliko specijaliziranih ureda. U isto vrijeme, civilni mehanizam nadzora ne mora nužno posjedovati stručno znanje potrebno za rješavanje pitanja iz odbrambenog sektora, te može, usljed širine svoga mandata, biti neuspješan u usmjeravanju pažnje na konkretne probleme s kojima se suočavaju pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama.

Države koje imaju neovisnog vojnog ombudsmana

Zakoni nekoliko država, kao zasebnu instituciju, predviđaju neovisnog ombudsmana za oružane snage, kao što je parlamentarni ombudsman za oružane snage Norveške, parlamentarni povjerenik za oružane snage u Njemačkoj, ombudsman za državnu odbranu i Kanadske snage, ili ombudsman za odbrambene snage Irske.

Pored toga što posjeduje specijalizirano znanje u pogledu vojnih pitanja, glavna prednost neovisnog vojnog ombudsmana jeste kredibilitet koji on ima u očima podnosilaca prigovora, parlamenta i javnosti. Njegov glavni nedostatak jeste to što njegova uspostava povlači značajne troškove.

⁵³⁰ Vidi web-stranicu švedskog parlamentarnog ombudsmana: <http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=38&MainmenuId=12&ObjectClass=DynamX_Persons&Language=en>.

⁵³¹ Izvor: web-stranica švedskog parlamentarnog ombudsmana: <<http://www.jo.se>>

Parlamentarni ombudsman oružanih snaga Norveške uspostavljen je 1952. godine, i predstavljao je prvog parlamentarnog vojnog ombudsmana u svijetu. On se nalazi na čelu Komisije ombudsmana, koja se sastoji od sedam članova. Ombudsman i Komisija ombudsmana predstavljaju tijela Parlamenta Norveške. Parlament ih bira, i njemu su i odgovorni. Ombudsman je nepristran i ne ovisi o Ministarstvu odbrane i vojnim vlastima. Ombudsman štiti prava svih pripadnika i bivših pripadnika oružanih snaga.⁵³² U uokvirenom tekstu pod brojem 22.5 dat je sažet prikaz glavnih funkcija ombudsmana.

22.5

Parlamentarni ombudsman oružanih snaga Norveške⁵³³

- Ombudsman može pokrenuti istragu na zahtjev nekog drugog, ili na vlastitu inicijativu, u bilo kojem predmetu koji mu je upućen;
- Ombudsman se, u svakom momentu, može baviti svim vrstama problema i okolnosti u vezi sa vojnom službom;
- Ombudsman ima ovlasti da se bavi predmetima koji uključuju sve organe vlasti;
- Ombudsman ima pristup svim dokumentima i informacijama, te može saslušavati svjedoke i stručnjake;
- Komisija ombudsmana vrši inspekciju u vojnim jedinicama u državi i u inozemstvu;
- Protokole koji se odnose na inspekciju, uz odgovarajuće preporuke, ombudsman podnosi Ministarstvu odbrane, šefu odbrane i nadležnim vojnim vlastima;
- Ombudsman može, u svakom trenutku, o određenom predmetu obavijestiti Parlament;
- Ombudsman djeluje kao savjetnik Parlamenta i Ministarstva odbrane u pitanjima koja su u njegovoj nadležnosti;
- Komisija ombudsmana Parlamentu podnosi godišnji izvještaj.

Ured parlamentarnog povjerenika Njemačke osnovan je 1959. godine, nakon što je donesena odluka da ponovno budu oformljene oružane snage Njemačke.⁵³⁴ Njemački ombudsman predstavlja tijelo Parlamenta Njemačke. Njega bira Parlament, i Parlamentu je i odgovoran. Parlamentarni povjerenik – koji nije član Parlamenta – može poduzimati aktivnosti po instrukcijama Parlamenta, Parlamentarne komisije za odbranu, te na vlastitu inicijativu, ukoliko sazna za okolnosti koje ukazuju na povredu osnovnih prava pripadnika oružanih snaga ili principa *Innere Führung*.⁵³⁵ Osim toga, pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama mogu ulagati podneske direktno parlamentarnom povjereniku, a da se pri tome ne moraju obraćati drugim tijelima u okviru vojnog žalbenog sistema. U izvršavanju svoga mandata, parlamentarni povjerenik ima ovlasti da zahtijeva pristup informacijama i da zahtijeva saslušavanje svjedoka i stručnjaka, kao i pravo da obilazi vojne objekte, bez prethodne najave. Na kraju istrage, parlamentarni povjerenik daje preporuke i nadzire njihovu provedbu. Parlamentarni povjerenik podnosi godišnji izvještaj Parlamentu, što obuhvata i negativne situacije i incidente u oružanim snagama, a što može poslužiti kao osnov za daljnju raspravu i donošenje odluka o internom razvoju oružanih snaga.

Ured ombudsmana za državnu odbranu i Kanadske oružane snage oformljen je 1998. godine, a nakon javnog ispitivanja umiješanosti Kanadske zračne regimente u premlaćivanje, mučenje i ubistva somalijske mladeži tokom mirovne misije u Somaliji 1992. godine.⁵³⁶ Jedna od preporuka tog javnog ispitivanja data je u pogledu povećanja odgovornosti

⁵³² Norveški parlamentarni ombudsman za oružane snage, dostupno na: <<http://www.Ombudsmann.no/mil/english.asp>>.

⁵³³ Izvor: <<http://www.Ombudsmann.no/mil/english.asp>>

⁵³⁴ Član 45.b Osnovnog zakona.

⁵³⁵ Mandat parlamentarnog povjerenika definiran je u članu 1 stavovima 2 i 3 Zakona o parlamentarnom povjereniku za oružane snage.

⁵³⁶ Za više informacija o Komisiji za ispitivanje angažmana Kanadskih snaga u Somaliji vidi: <http://www.forces.gc.ca/site/Reports/somalia/vol0/index_e.asp>.

Kanadskih oružanih snaga putem uspostave jednog neovisnog tijela za reviziju.⁵³⁷ Kanadski vojni ombudsman u potpunosti je neovisna institucija. Ombudsmana imenuje Vlada, a odgovoran je Ministarstvu odbrane. Ombudsman se bavi pojedinačnim prigovorima, a na zahtjev pripadnika oružanih snaga, članova njihovih porodica, Ministarstva odbrane, ili na svoju vlastitu inicijativu. Za razliku od situacije u Njemačkoj, prigovor se, osim u posebnim okolnostima, mora prvo nastojati riješiti putem komandnog lanca, ili putem vojnog žalbenog sistema, prije nego što se on uputi vojnom ombudsmanu. Ombudsman može voditi i istrage u pogledu sistemskih pitanja, kao što je, naprimjer, okvir inicijative u vezi sa posttraumatskim stresnim poremećajem (PTSD).⁵³⁸ Ombudsman objavljuje godišnji izvještaj, kojeg na dnevni red Parlamenta predlaže ministar odbrane, te o kojem raspravljaju relevantne parlamentarne komisije; ista se procedura odnosi i na specijalne izvještaje o specifičnim istragama, kada se procijeni da je to u javnom interesu.

Neovisni mehanizam vojnog nadzora ima tu prednost što se može usmjeriti isključivo na vojna pitanja. An independent military oversight mechanism has the advantage of being able to devote its attention exclusively to military matters, thus developing a specialized knowledge in the field. Its ability to issue public reports strengthens Parliament's oversight capacity and ensures greater transparency and accountability of the military.

Navedeni primjeri predstavljaju neke od najznačajnijih modela neovisnih mehanizama za vojnu kontrolu koje ostale države često primjenjuju, kao što je slučaj s Irskom, naprimjer. **Irskog ombudsmana za odbrambene snage** imenuje predsjednik Irske, na preporuku Vlade, a odgovoran je ministru odbrane.⁵³⁹ Ombudsman ispituje navode prigovora koje ulažu pripadnici i bivši pripadnici odbrambenih snaga. On ima zadatak da se pobrine da pripadnici i bivši pripadnici stalnih odbrambenih snaga i rezervnih odbrambenih snaga imaju rigorozan, neovisan i pravičan žalbeni postupak u pogledu prigovora za koje smatraju da nisu adekvatno obrađeni u okviru internog vojnog žalbenog postupka.⁵⁴⁰ Spomenuti ombudsman je nepristran i neovisan u pogledu ministra odbrane, Ministarstva odbrane i vojnih vlasti. Slično kao i u Kanadi, pripadnici oružanih snaga moraju uložiti prigovor putem internih struktura, prije nego što predmet bude prosljeđen ombudsmanu.⁵⁴¹ Po okončanju istrage, ombudsman može dati preporuke ministru odbrane, u kojima se navode mjere koje bi trebalo poduzeti kako bi se postojeća situacija popravila. Ukoliko reakcija ministra na preporuke koje je dao ombudsman nije zadovoljavajuća, ombudsman može sačiniti poseban izvještaj o datom predmetu.⁵⁴²

Tabela koja slijedi naglašava glavne odlike različitih pristupa pitanju vojnog ombudsmana (uokvireni tekst pod brojem 22.6).

537 Komisija za ispitivanje angažmana Kanadskih snaga u Somaliji, *Dishonored Legacy: The Lessons of the Somalia Affair* (Ottawa: Canadian Government Publishing Centre, 1997), Executive Summary and Chapter 16.

538 André Marin, "Sistemska tretman pripadnika Kanadskih snaga sa PTSD-om", Ombudsman za državnu odbranu i Kanadske oružane snage, februar 2002. godine, dostupno na: <<http://www.Ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/pts-ssp-eng.pdf>>.

539 Ombudsman za odbrambene snage uspostavljen je zakonom, i to Zakonom o ombudsmanu (za odbrambene snage) iz 2004. godine, dostupno na: <<http://www.oireachtas.ie/documents/bills28/acts/2004/a3604.pdf>>. Vidi web-stranicu ombudsmana na: <<http://www.odf.ie>>.

540 Član 4.1 Zakona o ombudsmanu (za odbrambene snage) iz 2004. godine.

541 Ombudsman za odbrambene snage isključen je iz istražnih radnji koje se tiču sigurnosti vojnih operacija, organizacije, strukture i raspoređivanja odbrambenih snaga, uvjeta zapošljavanja, te upravljanja vojnim zatvorima.

542 Podaci u ovom odlomku preuzeti su sa web-stranice irskog ombudsmana za odbrambene snage: <<http://www.odf.ie>>. Specijalni izvještaji uvrštavaju se u godišnji izvještaj ombudsmana.

22.6

Funkcija ombudsmana: poređenje različitih pristupa (Kanada, Holandija i Švedska)

	Neovisan	Specijalizirano znanje	Unutar komandnog lanca	Kredibilitet kod podnosilaca žalbi
Kanada	da	da	ne	da
Holandija	ne	da	da	ne
Švedska	ne	ne	ne	ne

4. Funkcioniranje institucije ombudsmana: pitanja i odgovori

Kojim se uvjetima osigurava da institucija ombudsmana funkcionira na odgovarajući način?

Bez obzira na to koji se pristup odabere, postoje tri uvjeta koja treba zadovoljiti, kako bi se osiguralo da institucija ombudsmana funkcionira na odgovarajući način:

1. Efikasnost (tj. da relevantni organi slijede preporuke ombudsmana);
2. Pravičnost (tj. transparentnost procedura); i
3. Neovisnost.

Neovisnost ureda ombudsmana od ključnog je značaja za striktnu i vjerodostojnu odgovornost oružanih snaga. Kako bi bio neovisan, ombudsman bi trebao imati zakonske ovlasti, operativnu neovisnost i adekvatno osoblje.⁵⁴³ To, u prvom redu, znači da bi uredu ombudsmana trebalo dati odgovarajući pravni status, bilo ustavom (naprimjer, u Azerbejdžanu), ili putem nekog zakonskog propisa (naprimjer, u Finskoj), ili putem oba navedena instrumenta (naprimjer, u Danskoj). Drugo, ombudsman bi trebao imati vlastite autonomne istražne ovlasti. Treće, ombudsman bi na raspolaganju trebao imati dovoljan broj kvalificiranog kadra.

Neovisnost vojnog ombudsmana također ovisi o položaju te institucije unutar političkog sistema, koji se razlikuje od države do države. U nekim državama, ombudsmana za odbrambena pitanja imenuje parlament, i on je odgovoran parlamentu (naprimjer, u Poljskoj, Norveškoj, Češkoj Republici). U drugim državama, ombudsmana imenuje ministarstvo odbrane, a on je odgovoran ministarstvu odbrane i parlamentu (naprimjer, u Kanadi). Ombudsmana također može imenovati i zapovjednik oružanih snaga, kojemu je ovaj onda i odgovoran (naprimjer, u Estoniji). Neovisnost ombudsmana jedna je od glavnih snaga i izvor je povjerenja. Zbog toga, ombudsman nikad ne bi trebao djelovati kao savjetnik ministrima, niti parlamentu (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.7).

⁵⁴³ "Vojni ombudsmani", opći podaci koje je objavio Ženevski centar za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama, juli 2005. godine, dostupno na: <<http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=22169&nav1=4>>.

22.7

Neovisnost ombudsmana: odabrane nacionalne odredbe⁵⁴⁴

Poljska

Član 210 Ustava

Povjerenik za prava civila/građana neovisan je u svom radu, ne ovisi o drugim državnim organima i odgovoran je samo Sejmu, u skladu sa principima definiranim zakonom.

Azerbejdžan

Član 5 Očuvanje neovisnosti povjerenika

5.1 Povjerenik je neovisan i povinuje se samo Ustavu i zakonima Republike Azerbejdžan.

5.2 Neovisnost povjerenika osigurava se na sljedeći način:

5.2.1 Povjerenik neće biti zamijenjen sve dok je na funkciji.

5.2.2 Povjerenik uživa imunitet.

5.2.3 Uplitanje u rad povjerenika od strane bilo kojeg državnog ili općinskog organa ili dužnosnika nije dozvoljeno.

5.2.4. Povjereniku se osiguravaju finansijske i socijalne garancije.

5.3. Proglašenjem vanrednog stanja ili opsadnog stanja ne prestaju, niti se ograničavaju aktivnosti povjerenika.

Ko se može žaliti?

Pripadnici oružanih snaga, bivši pripadnici, rezervni pripadnici, aplikanti, te njihovi partneri/porodice koji navedu da su bili izloženi lošem ili nepravednom tretmanu mogu od ombudsmana u većini država zatražiti pokretanje istrage. Pored toga, ombudsman često ima ovlasti za provedbu istrage prema instrukcijama parlamenta. Općenito govoreći, građani, odnosno šira društvena zajednica, ne mogu uložiti prigovor ombudsmanu.

U određenim državama, pripadnik može pokrenuti istragu na vlastitu inicijativu, u slučajevima koji ukazuju na povredu osnovnih prava pripadnika oružanih snaga (naprimjer, u Njemačkoj, Kanadi, Finskoj, Gruziji, Irskoj) (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.8). Takve istrage predstavljaju važno sredstvo, ukoliko ombudsman želi sagledati šira systemska pitanja koja se odnose na sve pripadnike oružanih snaga.

22.8

Kanada: ko može uložiti prigovor vojnom ombudsmanu?⁵⁴⁵

- Aktivni ili bivši pripadnik Kanadskih snaga;
- Aktivni ili bivši pripadnik kadeta;
- Aktivni ili bivši uposlenik Ministarstva državne odbrane;
- Aktivni ili bivši uposlenik nejavnog fonda;
- Osoba koja se prijavljuje za službu u oružanim snagama;
- Član uže porodice svih navedenih osoba;
- Osoba na razmjeni ili privremenoj prekomandi u Kanadskim snagama.

⁵⁴⁴ Izvor: upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 4.d, te Ustavni zakon o povjereniku (ombudsmanu) za ljudska prava Republike Azerbejdžan, usvojen 28. decembra 2001. godine, <<http://www.transparency-az.org/files/n5.doc>>

⁵⁴⁵ Izvor: ministarske direktive o ombudsmanu za državnu odbranu i Kanadske snage, Direktiva 12 <www.Ombudsman.forces.gc.ca>

Tipovi prigovora

Prigovori se mogu odnositi na širok spektar službenih, ličnih i socijalnih problema sa kojima se pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama susreću u svojoj svakodnevnoj vojnoj rutini, a kreću se od slučajeva nepravilnosti u postupanju do povreda temeljnih prava. Prigovori se mogu odnositi na uvjete rada općenito; na izuzeće ili odgađanje služenja obaveznog vojnog roka, na pravo na beneficije u slučaju onesposobljenja nastalog tokom vojnih operacija ili u slučaju smrti. Prigovori se također mogu ticati diskriminacije u radnoj sredini, kao i zlostavljanja (uokvireni tekst pod brojem 22.9).

22.9

Njemačka: vrste slučajeva koji se mogu uputiti ombudsmanu⁵⁴⁶

- Prava i dužnosti pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama;
- Stil rukovođenja i ponašanje;
- Modaliteti vojne obuke;
- Primjena disciplinskih propisa;
- Propisi o radnom vremenu i plaći;
- Lokacija i vrsta dodijeljenog zadatka;
- Propisi koji uređuju zastupanje pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama;
- Prigovori u pogledu uvjeta života (smještaj, odijevanje, itd.);
- Pristup medicinskim službama i liječenju;
- Pitanja koja se tiču napredovanja, ocjene radnih rezultata i transfera.

Ombudsmeni se mogu baviti pojedinačnim slučajevima, ali i sistemskim problemima koji se tiču pitanja šire politike. Ponekad istraga u vezi sa pojedinačnim prigovorom može baciti svjetlo na neke sistemske probleme.

Koje su istražne ovlasti ombudsmena i kakav ima pristup povjerljivim informacijama?

U nekim državama, ombudsman se može pozabaviti određenim predmetom tek nakon što budu iscrpljene sve mogućnosti ulaganja žalbe putem vojnog internog žalbenog mehanizma (komandni lanac i sistem vojnog pravosuđa) (vidi poglavlje 20, Odgovornost komandanata i odgovornost pojedinca, te poglavlje 21, Disciplina i vojno pravosuđe). U Irskoj, komandni lanac i sistem vojnog pravosuđa imaju rok od 28 dana da riješe slučaj. Nakon tog perioda, moguće je uložiti žalbu ombudsmanu. To pravilo je, u velikoj mjeri, ubrzalo rad internih žalbenih mehanizama.⁵⁴⁷

Za razliku od toga, u Njemačkoj, pripadnici oružanih snaga mogu uložiti prigovor direktno parlamentarnom povjereniku, bez prethodnog obraćanja službenim kanalima i bez obaveze poštivanja konkretnih vremenskih rokova.⁵⁴⁸ Kako bi se zaštitila prava pripadnika oružanih snaga, ombudsman ima ovlasti za provedbu istrage. Kao dio tih istražnih ovlasti, ombudsman ima pravo zahtijevati informacije, saslušavati svjedoke i tražiti pristup dokumentaciji.

S obzirom na prirodu sektora sigurnosti, određene informacije ne mogu biti dostupne javnosti u interesu državne sigurnosti. Općenito govoreći, čak i kada se primjenjuju pravila stroge povjerljivosti, ombudsman može imati pristup ukupnoj relevantnoj dokumentaciji u

⁵⁴⁶ Izvor: web-stranica Parlamenta Njemačke, <http://www.bundestag.de/htdocs_e/orga/03organs/06armforce/index.html>

⁵⁴⁷ Ms. Paulyn Marrinan Quinn, SC, Ombudsman za odbrambene snage Irske, radni seminar za eksperte ODIHR-a i DCAF-a, Varšava, 11. decembar 2006. godine.

⁵⁴⁸ K. Gleumes, *Der Wehrbeauftragte: parlamentarische Kontrolle über die Streitkräfte; Petitionsinstanz für Soldaten der Bundeswehr* [Parlamentarni povjerenik za oružane snage: parlamentarna kontrola nad oružanim snagama, institut za podneske vojnika Saveznih oružanih snaga] (Berlin: German Bundestag Publications, 2001).

konkretnom predmetu (naprimjer, u Litvaniji). Međutim, ombudsman ne smije objelodaniti povjerljive podatke ili rezultate istrage široj društvenoj zajednici⁵⁴⁹ (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.10).

Ima li ombudsman pravo ići u obilazak kasarni?

Mnoge države (naprimjer, Njemačka, Gruzija) svojim ombudsmanima dale su pravo da obilaze objekte svih jedinica u bilo kojem momentu, i bez prethodne najave (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.11). Izlazak na teren ombudsmanu omogućava da se susreće i razgovara sa pripadnicima oružanih snaga i uposlenicima u oružanim snagama, te da na taj način direktno stekne utisak u pogledu uvjeta koji vladaju u oružanim snagama. Tokom tih obilazaka, pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama ombudsmanu mogu iznijeti sve probleme sa kojima se susreću u obavljanju svojih svakodnevnih vojnih dužnosti, i izraziti određenu ličnu zabrinutost, koja se često ne navodi u podnescima. Zahvaljujući posjetama na terenu, ombudsman također ima mogućnost poduzeti preventivne aktivnosti i relevantnim organima ukazati na konkretne problematične situacije.

22.10

Zakon o povjerljivosti: posebne odredbe o povjerljivosti u okviru Ureda parlamentarnog ombudsmana (Švedska)⁵⁵⁰

Glava 11, član 4

„... Povjerljivost se ne odnosi na odluke koje donosi parlamentarni ombudsman, a kojima se određeni predmet zaključuje. Ukoliko parlamentarni ombudsman ... dobije informacije od nekog drugog javnog organa, a ispostavi se da su navedene informacije povjerljive, povjerljivost se u navedenom slučaju odnosi i na Ured ombudsmana ili na Ured državnog pravobranioca. Međutim, ukoliko su informacije navedene u dokumentu koji je pribavljen u vezi sa relevantnim aktivnostima, povjerljivost se na Ured ombudsmana odnosi samo ukoliko se može pretpostaviti da bi javnom ili privatnom interesu bila nanesena značajna šteta, ukoliko bi navedene informacije bile objelodanjene...“

⁵⁴⁹ Hans Born, Philip Fluri, i Anders Johnsson (priređili), *Handbook on Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, mechanisms and practices* (Geneva: Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Inter-Parliamentary Union, 2003), str. 92.

⁵⁵⁰ Izvor: <http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=37&MainMenuId=12&Language=en&ObjectClass=Dyna mX_Document&Id=576>

22.11

Ovlasti ombudsmana u pogledu inspekcije u Češkoj Republici, Gruziji i Litvaniji⁵⁵¹

Češka Republika

U skladu sa Zakonom broj 349/1999, ombudsman ima pravo provoditi vlastitu istragu i relevantnim državnim tijelima predlagati korektivne mjere; ukoliko njegov prijedlog ne bude prihvaćen, ombudsman ima pravo javno iznijeti slučaj i zahtijevati da predložene mjere provede nedređeno tijelo ili Vlada. Glavni inspektor za ljudska prava ima pravo vršiti sve vrste inspekcije unutar oružanih snaga i predlagati korektivne mjere.

Gruzija

Član 18 Zakona o javnom pravobranioocu Gruzije

Prilikom provedbe istrage, javni pravobranilac ima sljedeća prava:

- Pravo pristupa svim javnim organima, državnim i lokalnim, poduzećima, organizacijama ili institucijama, uključujući i vojne jedinice ... bez ikakvih smetnji;
- Pravo da od javnih organa, državnih i lokalnih, javnih i privatnih poduzeća, organizacija ili institucija, kao i od javnih dužnosnika i pravnih osoba traži i prima sve informacije, dokumentaciju i druge materijale potrebne za istragu;
- Pravo na pojašnjenje konkretnih pitanja od strane svih javnih dužnosnika;
- Pravo da vrši stručno ispitivanje i da do relevantnih nalaza dolazi putem državnih i nedržavnih organizacija, pravo da poziva stručnjake da vrše ispitivanja i pružaju savjetodavne usluge...;

Litvanija

Ombudsman ima ovlasti da zatraži informacije neophodne za bilo koju istragu, da obilazi institucije (uključujući i vojne objekte) i kompanije, kako bi vršio uvidaj na terenu, te da zatraži odgovarajuće pojašnjenje.

Koji je ishod istrage koju provodi ombudsman?

Nakon što se istraga okonča, ombudsman ima ovlasti da daje **preporuke** kako bi se eliminiralo nedolično ponašanje, uključujući i pravo da zahtijeva promjenu određenih politika ili usvajanje određenih mjera kojima će se osigurati da se dati slučaj ne ponovi. Ombudsman također može predmet prosljediti organima nadležnim za pokretanje krivičnog ili disciplinskog postupka (vidi poglavlje 20, Odgovornost komandanata i odgovornost pojedinca, te poglavlje 21, Disciplina i vojno pravosuđe). U većini država, institucija ombudsmana nema nadležnost za donošenje obavezujućih odluka; umjesto toga, spomenuta institucija oslanja se na moć ubjeđivanja. Njene preporuke nisu obavezujuće i njima se ne mogu poništiti odluke donesene u okviru sistema vojnog i civilnog pravosuđa. Međutim, preporuke ombudsmana imaju značajnu političku težinu i moralni autoritet (vidi uokvireni tekst pod brojem 22.12).

Koje elemente sadrži godišnji izvještaj ombudsmana?

Pored preporuka, ombudsman ima nadležnost da sačinjava **javni godišnji izvještaj**. U svakom izvještaju, koji se podnosi ili parlamentu (naprimjer, u Finskoj, Litvaniji, Poljskoj) ili vladi (naprimjer, u Kanadi), ombudsman opisuje probleme sa kojima se suočavaju pripadnici oružanih snaga i uposlenici u oružanim snagama, te stanje odnosa između ureda ombudsmana i komandnog lanca. U uokvirenom tekstu pod brojem 22.12, daje se opis elemenata koji su često sadržani u godišnjem izvještaju ombudsmana.

⁵⁵¹ Izvor: Upitnik ODIHR-a i DCAF-a, pitanje 4.d, Zakon o javnom pravobranioocu Gruzije, <<http://www.Ombudsman.ge/eng/laws/1.html>>

Godišnji izvještaj ombudsmana trebao bi:

- Biti objavljen što je moguće prije (po isteku godine);
- Biti neovisan (bez cenzure od strane političkih organa);
- Sadržavati opis prigovora uložениh tokom cijele godine;
- Dati prikaz svih značajnijih istraga provedenih tokom godine;
- Utvrditi sistemske probleme;
- Stimulirati i podržati sve odluke koje donosi ured ombudsmana;
- Naznačiti stanje u pogledu primjene preporuka.

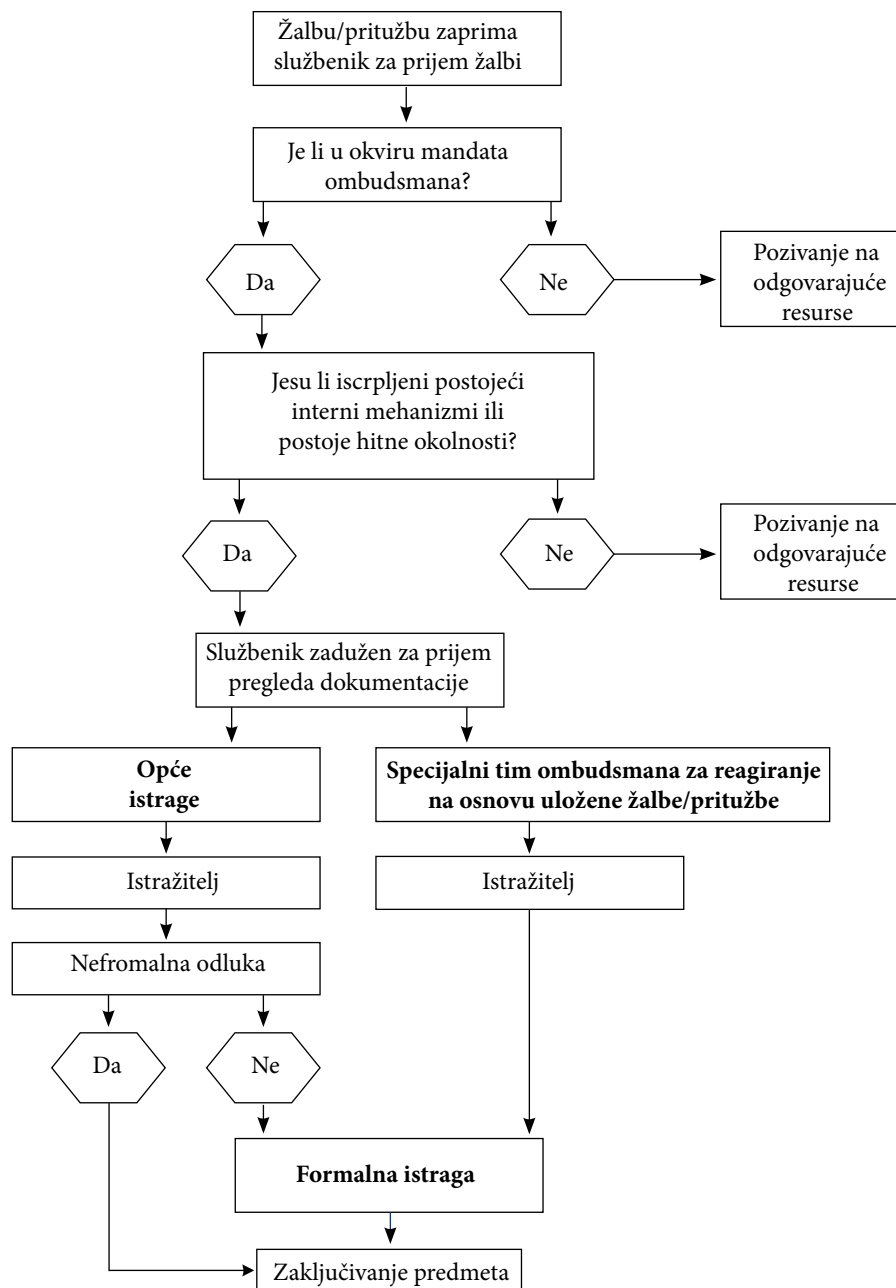
Godišnji izvještaj predstavlja sredstvo za uspostavu i odgovornosti i efikasnosti. Ukoliko se ne postupi prema određenoj preporuci, ili ukoliko se spriječi određena istraga, to se može naznačiti u izvještaju. Kao takvi, ti javni izvještaji predstavljaju moćno sredstvo koje ombudsman ima na raspolaganju, kako bi pravosuđe i politička tijela uključio u vojna pitanja, te kako bi vladi i parlamentu, ali i široj društvenoj zajednici, skrenuo pažnju na sve utvrđene nedostatke.

U nekim državama, kao što su Irska i Kanada, ombudsman može dobrovoljno sačiniti **specijalni izvještaj** i pored obaveznog godišnjeg izvještaja, ukoliko se jave problemi u vezi sa primjenom preporuka ili specifična sistemska pitanja koja zahtijevaju rješavanje.⁵⁵³

Bez obzira na nadležnosti ombudsmana u pogledu davanja preporuka i objavljivanja godišnjih izvještaja, samo postojanje takve jedne neovisne institucije može imati pozitivan utjecaj na ponašanje mnogih nadređenih.

⁵⁵² Izvor: Pauly Marrinan Quinn, Ombudsman za odbrambene snage Irske, Varšava, radni seminar ODIHR-a i DCAF-a, 11. decembar 2006.

⁵⁵³ Specijalni izvještaji ombudsmana za državnu odbranu i Kanadske snage dostupni su na: <<http://www.Ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/index-eng.asp>>.

Kanada: način na koji ombudsman rješava predmete ⁵⁵⁴

554 Izvor: Godišnji izvještaj za 2005.-2006. godinu (Ottawa: Ombudsman za državnu odbranu i Kanadske snage, 2006. godina), str. 18, dostupno na: <http://www.Ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/ar-ra/2005-2006/doc/2005-2006-eng.pdf>

5. Najbolji modaliteti i preporuke

- Neovisni ombudsman – izvan vojnog komandnog lanca – koji ima nadležnost za rješavanje vojnih pitanja, predstavlja efikasan način za rješavanje prigovora, pogrešaka i sistemskih problema u oružanim snagama.
- Ombudsman bi trebao imati zakonske ovlasti, operativnu neovisnost i odgovarajuće osoblje.
- Uredu ombudsmana trebalo bi dati odgovarajući pravni status putem ustava i/ili zakonskih propisa. Spomenuti propisi trebali bi sadržavati i odredbe kojima se uređuje mandat ombudsmana, određuje ko može uložiti prigovor ombudsmanu, koje vrste predmeta/prigovora ombudsman može rješavati, pitanje pristupa povjerljivim informacijama, pitanje pristupa objektima oružanih snaga, te određuje moraju li se prije obraćanja ombudsmanu iscrpiti sve mogućnosti u okviru internih vojnih žalbenih kanala, definiraju istražne ovlasti ombudsmana, procedure imenovanja i razrješavanja dužnosti ombudsmana, definira način zaštite neovisnosti ureda ombudsmana, procedura odobravanja budžeta za ured ombudsmana, status preporuka koje daje ombudsman, te zahtjevi u pogledu podnošenja izvještaja (godišnji izvještaji, specijalni izvještaji).
- Ombudsman bi trebao imati ovlasti u pogledu pokretanja vlastite istrage, kao značajnog sredstva za rješavanje krupnijih sistemskih pitanja u oružanim snagama.
- Države koje imaju ombudsmana za sektor odbrane, odnosno države koje namjeravaju uspostaviti tu instituciju, trebale bi se obavijestiti o iskustvima drugih država, koje su već uspostavile spomenutu instituciju.
- Države koje imaju ombudsmana za sektor odbrane trebale bi zatražiti reviziju njegovih nadležnosti, funkcija, općih procedura, uključujući i podnošenje izvještaja parlamentu, utjecaja, sredstava, te budžeta, a u odnosu na odgovarajuće institucije u drugim državama sa sličnom sigurnosnom situacijom.

Aneks 1 - Odabrane obaveze OSCE-a

Pravo	OBAVEZE OSCE-a
Pravo na život	“U državama članicama u kojima smrtna kazna nije ukinuta, smrtnu kaznu moguće je izreći samo za najteža krivična djela, u skladu sa zakonom koji je na snazi u vrijeme kada je taj zločin izvršen kada to nije u suprotnosti sa međunarodnim obavezama.” (Beč, 1989.)
Zabrana mučenja	“Države članice oštro osuđuju sve oblike mučenja, kao jedno od najflagrantnijih kršenja ljudskih prava i dostojanstva čovjeka. One se obavezuju da će se boriti za njenu eliminaciju.” (Budimpešta, 1994.)
Pravo na slobodu i sigurnost	“Niko neće biti lišen slobode, izuzev na osnovu i u skladu sa postupcima koji su propisani zakonom.” (Moskva, 1991.) “Svaka osoba koja je uhapšena ili zadržana na osnovu krivične optužbe imat će pravo, kako bi se odlučilo o zakonitosti njenog hapšenja ili zatvaranja, odmah biti izvedena pred sudiju ili drugu osobu zakonom ovlaštenu da vrši tu funkciju.” (Kopenhagen, 1990.)
Pravo na pravično suđenje	“Države članice će ... efikasno primjenjivati ... pravo na pravično i javno suđenje u razumnom roku, pred neovisnim i nepristranim sudom.” (Beč, 1989.)
Kažnjavanje samo u skladu sa zakonom	“Niko neće biti optužen, suđen ili osuđen za bilo koje krivično djelo, ukoliko to djelo nije predviđeno zakonom koji definira elemente djela jasno i precizno.” (Kopenhagen, 1990.)
Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života	“Države članice ponovno potvrđuju pravo na zaštitu privatnog i porodičnog života, domicila, prepiske i elektronskih komunikacija. Kako bi se izbjeglo bilo kakvo nepropisno ili proizvoljno uplitanje od strane države u domen pojedinca, koje bi bilo štetno za svako demokratsko društvo, uživanje ovog prava podlijevat će samo onim restrikcijama koje su propisane zakonom, i koje su u skladu sa međunarodno priznatim standardima ljudskih prava. Države članice posebno će osigurati da pretresi i zapljena privatnog prostora i imovine osoba budu u skladu sa standardima koji se provode sudskim putem.” (Moskva, 1991.)
Sloboda misli, savjesti, vjere ili uvjerenja	“Države članice ... usuglasile su se s time da poduzmu mjere neophodne za osiguravanje slobode da pojedinac može ispovijedati, upražnjavati, sam ili zajedno sa drugima, vjeru ili uvjerenje u skladu s onim što mu nalaže vlastita savjest.” (Madrid, 1983.)
Prigovor savjesti i alternativno služenje vojnog roka	Države članice... suglasne su s time da će razmotriti uvođenje, tamo gdje to još nije slučaj, različitih oblika alternativnog služenja vojnog roka koji su kompatibilni sa razlozima prigovora savjesti, gdje su takvi oblici, u principu, neborbene ili civilne prirode, u javnom interesu, i nemaju karakter kazne; ...da će staviti na raspolaganje javnosti informacije o ovom pitanju; ...će razmatrati, u okviru ove Konferencije o ljudskoj dimenziji relevantna pitanja u vezi s izuzimanjem od obaveznog služenja vojnog roka, gdje on postoji, onih osoba koje ulože prigovor savjesti i da će razmijeniti informacije o tim pitanjima.” (Kopenhagen, 1990.) “Države članice će u svoje zakone ili druge relevantne dokumente uključiti prava i obaveze pripadnika oružanih snaga. One će razmotriti uvođenje oslobađanja ili služenje alternativnog vojnog roka.” (Budimpešta, 1994.)
Sloboda izražavanja	“Države članice će osigurati... da svako ima pravo na slobodu izražavanja, uključujući i pravo na komunikaciju. Ovo pravo obuhvatat će pravo na mišljenje, i primanje i davanje informacija i ideja, bez uplitanja javne vlasti, i bez obzira na granice.” (Kopenhagen, 1990.)

Sloboda okupljanja i udruživanja	“[Države članice] potvrđuju da, bez diskriminacije, svaka osoba ima pravo na ... slobodu udruživanja i mirnog okupljanja.” (Pariz, 1990.)
Pravo na djelotvorne pravne lijekove	“[Države članice će] osigurati da djelotvorni pravni lijekovi, kao i informacije o njima, budu dostupni onima koji tvrde da su njihova ljudska prava i temeljne slobode prekršeni.” (Beč, 1989.) “Države članice će razmotriti pristupanje regionalnim ili globalnim međunarodnim konvencijama u vezi sa zaštitom ljudskih prava, kao što su Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda ili Fakultativni protokol uz Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, koje daju procedure individualnog obraćanja međunarodnim tijelima.” (Kopenhagen, 1990.)
Zabrana diskriminacije	“Sve osobe su jednake pred zakonom i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zaštitu pred zakonom. U tom slučaju, zakonski će se zabranjivati svaka diskriminacija i garantirati svim osobama jednaka i djelotvorna zaštita od diskriminacije po bilo kojem osnovu.” (Kopenhagen, 1990.)
Jednakost na osnovu spolne pripadnosti	“[Države članice se obavezuju da će] eliminirati sve oblike diskriminacije žena i okončati nasilje nad ženama i djecom, kao i seksualno iskorištavanje i sve oblike trgovine ljudima.” (Istanbul, 1999.)
Pravo na imovinu	“Svako ima pravo mirnog uživanja imovine, koja je njegova vlastita, ili koju dijeli sa drugima. Niko ne smije biti lišen svoje imovine, izuzev ako to nije u javnom interesu i pod uvjetima propisanim zakonom, i u skladu sa međunarodnim obavezama.” (Kopenhagen, 1990.)
Pravo na obrazovanje	“[Države članice] će osigurati pristup svim različitim vrstama i nivoima obrazovanja, bez diskriminacije, na osnovu rase, boje kože, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, etničkog ili socijalnog porijekla, imovnog statusa, statusa po rođenju ili drugog statusa.” (Beč, 1989.)
Obrazovanje o ljudskim pravima	“Obrazovanje o ljudskim pravima od temeljnog je značaja i, prema tome, bitno je da građani [država članica] budu obrazovani o ljudskim pravima i temeljnim slobodama.” (Moskva, 1991.)
Pravo na slobodne izbore	“[Kako bi se osiguralo da volja naroda bude osnova autoriteta vlasti, države članice će] garantirati opće i jednako pravo glasa odraslim građanima; ... poštivanje prava građana da se natječu za politički ili javni mandat, individualno, ili kao predstavnici političkih stranaka ili organizacija, bez diskriminacije;... Poštivanje prava pojedinca ili grupa da, potpuno slobodno, osnivaju svoje političke stranke ili druge političke organizacije, i osigurati takvim političkim strankama i organizacijama potrebne zakonske garancije, kako bi im omogućile da se međusobno natječu na osnovu jednakog postupanja pred zakonom i pred vlastima.” (Kopenhagen, 1990.)
Sloboda kretanja	“Države članice će u potpunosti poštivati pravo svake osobe na slobodu kretanja i stanovanja unutar granica svake od država i [...] da može napustiti svaku, uključujući i vlastitu državu, i vratiti se u svoju državu.” (Beč, 1989.)
Pravo na državljanstvo	“Ponovno potvrđujemo naše prihvatanje da svako ima pravo na državljanstvo i da niko ne smije biti proizvoljno lišen svog državljanstva. Preuzimamo obavezu da nastavimo sa nastojanjima da osiguramo kako bi svako mogao provoditi ovo pravo. Mi se također obavezuemo da ćemo unapređivati međunarodnu zaštitu apatrida.” (Istanbul, 1999.)
Nacionalni, kulturni i jezički identiteti	“Države članice će štiti i stvarati uvjete za promoviranje etničkog, kulturnog, jezičkog i religijskog identiteta nacionalnih manjina na svojem teritoriju.” (Beč, 1989.)

<p>Ekonomska i socijalna prava</p>	<p>“[Države članice] priznaju da su (...) ekonomska, socijalna, kulturna i druga prava i slobode od izuzetnog značaja, i da se moraju realizirati u potpunosti svim odgovarajućim sredstvima.” [U ovom kontekstu one će] izrađivati svoje zakone, propise i politike na području ... ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih ljudskih prava i temeljnih sloboda i provoditi ih u praksi, kako bi garantirale efikasnu provedbu ovih prava i sloboda. (Beč, 1989.)</p> <p>“Države članice ponovno potvrđuju da će pravo na udruživanje biti zagarantirano. Pravo na oformljavanje i - podređivanje generalnom pravu sindikata da odlučuje o vlastitom članstvu - slobodno pridruživanje sindikatu bit će zagarantirano. Ova prava će isključivati svaku prethodnu kontrolu. Sloboda udruživanja radnika, uključujući slobodu na štrajk, bit će garantirana, pod rezervom ograničenja propisanih zakonom, i u skladu sa međunarodnim standardima.” (Kopenhagen, 1990.)</p>
------------------------------------	--

Literatura

- Ahdar, R., and Leigh, I. *Religious Freedom in the Liberal State* (Oxford: Oxford University Press, 2005)
- Blake, N., *The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002* (London: The Stationery Office, 2006)
- Born, H., Fluri, Ph. and Johnsson, A. (eds.), *Handbook on Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, mechanisms and practices* (Geneva: Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Inter-Parliamentary Union, 2003)
- Caforio, G. (ed.), *Handbook of the Sociology of the Military* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003)
- Callaghan, J. and Kernic, F. (eds.), *Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues* (Münster: Lit Verlag, 2003)
- Careiras, H. *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies* (London: Routledge, 2006)
- Detter, I. *The Law of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 2nd edition
- Fleck, D. (ed.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts* (Oxford: Oxford University Press, 1995)
- Ghébali, V.-Y. and Lambert, A. *The OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security: Anatomy and Implementation* (Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2005)
- Ghébali, V.Y. "Revisiting the OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security (1994)," in Hänggi, H. and Winkler, Th. H., *Challenges of Security Sector Governance* (Berlin: DCAF and LIT Verlag, 2003).
- Gleumes, K. *Der Wehrbeauftragte: parlamentarische Kontrolle über die Streitkräfte; Petitionsinstanz für Soldaten der Bundeswehr* [The Parliamentary Commissioner for the Armed Forces: parliamentary control over the armed forces, institute for petitions for soldiers of the Federal Armed Forces] (Berlin: German Bundestag Publications, 2001).
- Goffman, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* (New York: Doubleday, 1961).
- Harrel, M. and Miller, L. *New Opportunities for Military Women. Effects Upon Readiness, Cohesion and Morale* (Santa Monica, CA: Rand, 1997)
- Lindholm, T. Durham, W.C. and Tahzib-Lie, B. *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*
- Moskos, C. Williams, J.A. and Segal, D. (eds.), *The Post-modern Military: Armed Forces after the Cold War* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Nesterov, V.S. and Pruefert, A.D. *Military Unionism: The Establishment of Professional Organisations/Trade Unions of Servicemen and their Present Position* (Moscow: Ves Mir, 2006).

Nolte, G. (ed.), *European Military Law Systems* (Berlin: De Gruyter Recht, 2003)

The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation (Brussels: Quaker Council for European Affairs, 2005)

Piotet, F., Porteret, V., Sorin, K. and Famechon-Koudjil, C. «Les conditions de vie des militaires en Europe : convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)», Defence Social Sciences Research Centre, March 2003

Rowe, P. *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)

Sassoli, M. and McChesney, A. *Conscripts' rights and military justice training manual* (Chisinau: Centre for Recruits' and Servicemen's Rights Protection of the Republic of Moldova, 2002)

Schlueter, D.A. *Military Criminal Justice: Practice and Procedure* (Charlottesville, VA: LexisNexis, 2004)

Shelton, D. *Remedies in International Human Rights Law* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 2nd edition

Snider, T.W., Adler, A.B. and Castro, C.A. (eds.), *Military Life: The Psychology of Serving in Peace*, (Westport, CT: Praeger, 2005)

Soeters, J. and van der Meulen, J. (eds.), *Managing Diversity in the Armed Forces: Experiences from Nine Countries* (Tilburg: Tilburg University Press, 1999)

Sorin, K. (ed.), *Des femmes militaires en Occident, quels enseignements pour la France ?* (Paris: Centre d'études en sciences sociales de la défense, 2005)

Thoreau, H.D., *On Civil Disobedience* (Chicago: Charles H. Kerr, 1989)

Odabrani izvori na internetu

Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces (DCAF)
(Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga, Ženeva – DCAF)
www.dcaf.ch

European Organisation of Military Associations (EUROMIL)
(Evropska organizacija vojnih udruženja – EUROMIL)
www.euromil.org

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights
(Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava - ODIHR)
www.osce.org/odihr

Council of Europe
(Vijeće Evrope)
www.coe.int

European Court of Human Rights
Evropski sud za ljudska prava
www.echr.coe.int

European Committee for the Prevention of Torture
Evropski komitet za sprečavanje mučenja
www.cpt.coe.int

National Human Rights Institutions Forum
(Forum nacionalnih institucija za ljudska prava)
www.nhri.net

International Labour Organisation
(Međunarodna organizacija rada – ILO)
www.ilo.org

United Nations Committee Against Torture
(Komitet UN-a protiv nasilja)
<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cat/>

Parliamentary Assembly of the Council of Europe
(Parlamentarna skupština Vijeća Evrope)
www.assembly.coe.int

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
(Ured visokog komesara UN-a za ljudska prava)
www.ohchr.org

International Committee of the Red Cross
(Međunarodni komitet Crvenog križa/krsta)
www.icrc.org

O ODIHR-u

Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) je OSCE-ova glavna institucija za pomaganje državama članicama “da osiguraju puno poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, da se pridržavaju vladavine prava, da promoviraju principe demokratije i (...) da izgrađuju, jačaju i štite demokratske institucije, kao i da promoviraju toleranciju u cijelom društvu” (Helsinški dokument iz 1992. godine).

ODIHR, čije je sjedište u Varšavi (Poljska), osnovan je kao Ured za slobodne izbore na Samitu u Parizu 1990. godine, a počeo je sa radom u maju 1991. godine. Godinu dana kasnije, naziv Ureda je promijenjen, kako bi odlikavalo prošireni mandat koji obuhvata ljudska prava i demokratizaciju. On danas ima više od 120 uposlenika.

ODIHR je vodeća agencija u Evropi u oblasti **promatranja izbora**. On koordinira i organizira slanje nekoliko promatračkih misija sa hiljadama promatrača svake godine da ocijene jesu li izbori u državama članicama OSCE-a u skladu sa domaćim zakonima i međunarodnim standardima. Njegova jedinstvena metodologija rada pruža temeljit uvid u sve elemente izbornog procesa. Putem projekata pružanja pomoći, ODIHR pomaže državama članicama da poboljšaju svoj izborni okvir.

Aktivnosti Ureda u oblasti **demokratizacije** obuhvataju sljedeće tematske oblasti: vladavinu prava, građansko društvo i demokratsku vladavinu, slobodu kretanja, ravnopravnost spolova i zakonodavnu podršku. ODIHR provodi više od 100 ciljanih programa pomoći svake godine, želeći i omogućiti i poboljšati poštivanje obaveza, koje su države preuzele članstvom u OSCE-u, i razviti demokratske strukture.

ODIHR promovira zaštitu **ljudskih prava** putem projekata tehničke pomoći i obuke o pitanjima razvoja društva. On obavlja istraživanja i priprema izvještaje o različitim temama iz oblasti ljudskih prava. Pored toga, Ured organizira nekoliko sastanaka svake godine, kako bi razmotrio provedbu obaveza koje države članice OSCE-a imaju u oblasti razvoja društva. U svojim antiterorističkim aktivnostima, ODIHR radi na podizanju nivoa svijesti o pitanjima razvoja društva i provodi projekte koji se bave faktorima uzročnicima terorizma. ODIHR je također u prvim redovima međunarodnih napora ka sprečavanju trgovine ljudima i osiguravanju koordinirane reakcije koja na prvo mjesto stavlja prava žrtava.

Program ODIHR-a u oblasti **tolerancije i nediskriminacije** pruža podršku državama članicama u ispunjenju obaveza koje su države preuzele članstvom u OSCE-u i u jačanju njihovih napora da reagiraju i bore se protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje i protiv nasilnih manifestacija netolerancije. Taj program također ima za cilj ojačati sposobnost građanskog društva da reagira na krivična djela i incidente koji su motivirani mržnjom.

ODIHR pruža savjete državama članicama u vezi s njihovim politikama djelovanja, kada su u pitanju **Romi i Sinti**. On promovira izgradnju sposobnosti i umrežavanje romskih i sinti zajednica i potiče učesće romskih i sinti predstavnika u organima nadležnim za izradu politika djelovanja. Ured također djeluje kao mjesto za razmjenu informacija, kada su u pitanju Romi i Sinti, između domaćih i međunarodnih činilaca.

Sve aktivnosti ODIHR-a obavljaju se u bliskoj koordinaciji i suradnji s OSCE-ovim institucijama i terenskim operacijama, kao i s drugim međunarodnim organizacijama.

Više informacija dostupno je na web-stranici ODIHR-a (www.osce.org/odihhr).

O DCAF-u

Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga u Ženevi (DCAF) je međunarodna fondacija, čija je misija da pruži pomoć međunarodnoj zajednici u ostvarenju dobrog upravljanja i provedbi reforme sigurnosnog sektora. U tom pogledu, Centar izrađuje i promovira odgovarajuće norme, kako na međunarodnom nivou, tako i na nivou pojedinih država; ističe primjere dobre prakse, te daje relevantne preporuke, koje se donose na politiku rada od značaja za efikasno upravljanje sigurnosnim sektorom i pruža savjetodavnu podršku unutar određene države članice, te provodi programe pomoći u praktičnom radu sa svim zainteresiranim stranama.

Posjetite našu web-stranicu: www.dcaf.ch

Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces
Rue de Chantepoulet 11
PO Box 1360
CH-1211 Geneva 1
Switzerland
Tel: +41 22 741 77 00
Fax: +41 22 741 77 05
E-mail: info@dcaf.ch

Ovaj Priručnik sadrži pregled propisa, politika rada i mehanizama kojima se osigurava zaštita i ostvarenje ljudskih prava i temeljnih sloboda pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama. On također sadrži i primjere iz prakse u državama članicama OSCE-a koji su se pokazali kao uspješni, ali daje i preporuke mjera koje bi države članice trebale poduzeti, kako bi osigurale da politika i praksa rada u potpunosti ispunjavaju međunarodne standarde zaštite ljudskih prava i obaveze država članica OSCE-a u oblasti razvoja društva.

Ovaj Priručnik namijenjen je svim osobama koje učestvuju u promoviranju, zaštiti i provedbi propisa kojima se štite ljudska prava pripadnika oružanih snaga i uposlenika u oružanim snagama, kao što su parlamentarci, vladini zvaničnici, kreatori politike rada, vojne osobe, sudije, profesionalna udruženja vojnih osoba i nevladine organizacije. Nadamo se da će ova publikacija potaći sve zainteresirane strane da poduzmu potrebne mjere, kako bi pripadnicima oružanih snaga i uposlenicima u oružanim snagama omogućili da u potpunosti uživaju svoja prava, kao građani.